

Володарка Понтиди

Юрій Косач

Володарка Понтиди
РОМАН АНТИГЕРОЯ
(Слово від автора)

Зачарованість історією триває завжди. Навіть на порозі третього тисячоліття, у нашу технократично-ядерну добу. Зачарованість буває усюди. Опинимося ми у Львові, Києві, чи у Флоренції, чи в Парижі і, раптом, погадаємо: та ж ми осьде вже були й то ясно і докладно. Проте залишімо парапсихологію. Залишімо також декоративну ідеалізацію старовини, творчість літераторів, епігонів Дюма, Гюго, чи Сенкевича (писав, адже ж, він для "скріплення сердець"), залишімо палімпсести історіографії, поетики, політики і еротики; беллетризацію дрібних, особистих жаг. Письменники тієї категорії не збагнуть ні змісту історичних процесів, ані генеральних проблем минувшини, ані істоти грандіозних діб і подій. Справа проста: історія завжди жива, каже Б. Кроче, а Ф. Ніцше це підтверджує: "Якщо б історія була автономна та універсальна, вона знищила б саме життя. Справжня історія різбитися з вимогами і нашого життя, нашої сучасності, нашого майбуття". Видатний історичний письменник Л. Фейхтвангер признається, що йому не вдавалося зображення нашої сучасності, її проблем, її спрямування. Ось тому він переніс свої твори (про Зюса Оппенгаймера, про Руссо, та й навіть на 2000 літ назад, про Йосифа Флавія і про "Юдейську війну"), збагнувши, що "ми живемо в минулому, так як минуле живе в нас". "Історія, за Л. Фейхтвангером, дає нам змогу як найправдивіше зрозуміти нашу сучасність і утворити свій власний образ світу та його майбуття". Збагнувши цю єдність і взаємопромкненість минулого і сучасного, Л. Фейхтвангер зміцнив образ минулих сторіччів та їх перспективу в майбутніх сторіччях.

Вік українського барокко, XVII, виблиснув не тільки сталлю переможних козацьких шабель під Жовтими Водами і Корсунем. Це було сторіччя принципіального утвердження ідентичності української нації, документоване полум'яними посланнями І. Вишенського, інтелектуальною творчістю Київської Академії, безприкладним стилем архітектури і образотворчості, анналами літописців С. Величка, С. Зорки, С. Граб'янки та й універсалами Б. Хмельницького, що своїм стилем нагадували Г. Ю. Цезаря та П. К. Тацита. Жорстокий і кривавий був "день гніву" українського народу в пам'ятні роки XVII сторіччя. Але печать непереможного духа цього століття барокко покладене і на дальші поліття. Зачарованість цим могутнім сторіччям у нас триває і буде тривати. Але ось вступаємо у XVIII сторіччя. Для письменника, зачарованого історією, це доба грайливого рококо, це безжурне сторіччя, фривольне, жартівливе, навіть подекуди сороміцько-спорзне, але яке ж чудесне! Чи не погодимося з поетом Н. Карамзіним, що вітав це начебто легкодухе сторіччя:

...О віку розуму, чеснотностей, відкриттів,

Дозволь пилиночці перед тобою
Чоло схилить благоговійно і тебе прославить
На вітварах жертвоприношень щирих;
Ти на землі сяйної слави досягнув,
Відкрив ти навстіж для наук свободних путь,
З тобою ми пізнали таїни природи...

Що ж, це подекуди правда. Це було сторіччя славетних філософів, енциклопедистів, митців, поетів, композиторів незабутньої слави, а також державних мужів великої кебети, полководців і врешті — революціонерів незломних, які йшли, посміхаючись, руйнувати Бастілію і на ешафот у хуртовинну добу.

А що було діяти Україні? "Пропавший час", говорив М. Драгоманов. Ні, професоре, це ще не був пропавший час. Це був реалістичний світогляд нащадків козацького барокко, які знали, що "головою муру не проб'єш". Був, звичайно, гедонізм, сервілізм. Але був і Г. Сковорода і сяйна плеяда наших учених, митців, істориків, державних мужів, були й О.Безбородько, канцлер імперії, і міністри Трошинський і Завадовський, були Ф.Прокопович і Ю. Кониський і Г. Полетика і О.Лобисевич і Д.Бортнянський і А.Лосенко і В. Боровиковський і багато інших. Симбіоз довершувався прискорено, але й Україна не була пустелею. На жаль, ці всі поіменовані, не дивились на Київ, а на Петербург, бо там була кар'єра і славетність. З німецькою речевістю (Sachlichkeit!) "Семіраміда Півночі" вивершувала інтеграцію і експанзію імперії. Недаремно Т.Шевченко багато років пізніше, стоячи перед Фальконетовим пам'ятником Петру I у Петербурзі і придивляючись написові "Petro Primo Catherina Secunda" гнівно і гірко констатував: "А ВТОРАЯ досконала вдову-сиротину". Що ж залишалось дворянсько-чиновницькій, "малоросійській" еліті як тільки спокійно дрімати в ідилічному настрої слуг імперії та, іноді, елегійно згадувати про минулу славу доби козацького барокко, в хвилинах ситої епікурейської розмірності?

Чи справді зуміла "Семіраміда Півночі" перетворити у капітулянтів колишніх волелюбців? У мовчазних і покірних преторіян автократії і феодалізму, навіть тоді, коли вона вогнем і мечем розширяла кордони імперії на Заході і на Сході, розділяючи Польщу, сягаючи по Передкавказзя, підкорюючи Крим, Прикаспійщину і придунайські краї, зазіхаючи своїм "грецьким проектом" на Константинополь і Середземномор'я? А може у сучасників Потьомкіна — Грицька Нечоси [до речі], у Розумовських і Безбородьків та інших паладинів імперії українського роду була своя діалектика стратегії?

Адже ж на це натякав наш полтавчанин, поет імперії В. Капніст:
...І всі вони у світі, немов на маскарадї,
Не в звичному для них, не в своєму убранні,
Прикрившись масками, показують не свій нам вид...

Ні, шляхетна думка володаря умів XVIII сторіччя Ф. М. Вольтера про те, що "Україна завжди прагнула до волі" стверджувалась Гайдамаччиною, революційним рухом пікінерських полків, хвилюванням народних мас, що не хотіли бути рабами.

I, врешті, в той час, коли у передгроззі над усією Європою греміли хуртовини нових ідей, нового світогляду, породженого сторіччям Просвітительства, Україну осяяла чудесна зоря чергового відродження — "Енеїда" І. Котляревського, що визволяла з мрячних політтів українську народність, українську мову і письменство.

У 1772 році, в одній із столиць Західної Європи з'явилась жінка, про яку стало відомим, що вона начебто донька українського козака Олексія Розумовського з Чернігівщини, та цариці Єлисавети Петрівни, а тим самим має право на престіл, силоміць загарбаний [при допомозі гвардійських штиків] узурпаторкою Катериною. Претендентка, особа надто загадкова і демонічна, викликала зацікавлення тодішніх дворів Європи, а зокрема "секретної дипломатії", стривоженої імперіальною експанзією Катерини II. Чималий переполох викликала ця справа і в Петербурзі, звідки Катерина II писала адміралові флоту у Середземномор'ї О. Орлову: "цю архизлочинницю, цю каналію, треба якнайшвидше перемістити і доставити сюди, найбільш дискретним способом". Подекуди дотепна, Катерина II вигадала навіть прізвисько для претендентки — "Тараканова" (асоціативно і співзвучно це нагадує "княжну Дараган", тобто "таргана", "таракана", шкідливого інсекта, якого треба негайно розчавити). Претендентка, однак, такого прізвиська не вживала, хоч мала багато інших. Проте петербурзькій автократці, убогій принцесі Ангальт-Цербсту, яка з допомогою гвардії, та вбивши свого чоловіка Петра III, дісталася на престіл, не вдалося знеславити "самозванку". Пам'ять про неї перетривала багато політтів, ставши для багатьох поколінь прапором революціонерів — бійців проти царизму. Її легенда як символ відваги і мучеництва, славилась багатьма поколіннями борців проти самодержав'я.

Для українського історичного автора ота таємнича і трагедійна постать так званої княжни Дараган-Тараканової цікава насамперед тим, що це була мабуть перша українка-емігрантка, помітна також своїми політичними концепціями, в яких фігурувала й Україна, як окрема частина майбутнього імперіального комплексу відродженої Візантії. Всі постаті в романі "Владарка Понтиди" автентичні і історичні. Зокрема зацікавив автора факт, що в почті претендентки був українець, юнак Юрій Рославець, який залишив свої записки, збережені у пожовклих скравках паперу.

Це сприяло тому, що роман постав у формі "діарія", записника, яку то форму сучасні критики вважають навіть кращою ніж традиційний історичний роман. То ж автор намагався зберегти "і титул і кому" згаданого діарія, затримуючи по змозі стиль і розповідь того, хто залишив для нащадків свої записки. Модернізовано тільки мову, щоб вона була зрозуміла для сучасного читача, бо ж діарій писано так званою "книжною" мовою XVIII ст., тобто сумішшю української, церковно-слов'янської, також всуміш з російськими наріччями сумежних з Україною регіонів, пересиченою латинізмами, полонізмами, та макаронізмами так, як писались мемуари сучасників-українців, хоча б М. Ханенка, Г. Вінського, О. Некрашевича й інших.

Юрій Рославець не є герой роману-діарія, він радше його антигерой. Він не є ініціатором і керманичем ситуацій і перипетій, він не веде дійових осіб, а себе передусім крізь ускладнення свого життєпису, до подвигу. Наш антигерой — причинний,

заворожений химерою своєї жаги, він у постійному сум'ятті, він женеться за з'явою, — він не володіє своєю долею, а, навпаки, доля володіє ним.

Подиву гідне те, що при опрацюванні матеріалу, пов'язаного з історією Ю. Рославця та його особи, довелось ствердити численні аналогії, які наподоблюють справу першої емігрантки-українки до проблеми еміграції взагалі. Поди вугідно, ті самі проблеми існували в XVIII сторіччі серед еміграції як існують і нині. Завзята жабомишодраківка прерізних груп і фракцій, мандрування сновид серед світу дійсності, веремії, сум'яття, халепи, щоденності, нічим не підтверджені надії на найближче майбутнє, тобто візія неодмінного володіння над рідним народом і землею, яке здійсниться не пізніше як "найближчої весни", пустодзвінна риторика про історичне призначення еміграції щодо якоїсь не надто виразної місії і т. д.

Справді, вистачило б оздобити сучасних "вождів" еміграції (будь-якої) масками арлекінів, зодягнути їх у костюми XVIII сторіччя (включно з перуками) і, вірте — чи не вірте, ця давноминула і забута еміграція протагоністів нинішньої, була б краща, бо її стиль творили люди з почуттям доброго смаку, з більшою кебетою, навіть з елегантністю, а, коли треба, то з героїчністю.

Повертаючись до нашого антигероя Ю. Рославця, слід сказати, що він, нарешті збагнув жорстоку двоїстість епохи, начебто грайливої, ввічливо-безжурної фривольної, але облудної, коли бачив навколо себе лише кривду і несправедливість. Він прозріває. Він приєднується до тих, кого натхнув вік великого Просвітительства, натхнуло сторіччя розуму, хто збагнув цей химерно-облудний світ і бореться за те, щоб змінити його на кращий.

І, можливо, був би наш Рославець одним із тих всесвіт'ян українського роду (а були такі!), які завершували блискуче сторіччя рококо, беручи участь у найзнаменнішій події того ж сторіччя — у Великій французькій революції, що була передвістям дальших, ще вагоміших революцій.

Але наш антигерой не дожив до того, він був тільки провісником.

Юрій Косач.

Висловлюю мою щиру подяку всім моїм Дружам, як і Дружам українського письменства в США, які допомогли у виданні мого роману "Володарка Понтиди" (Regina Pontica).

Юрій Косач.

ЧАСТИНА ПЕРША

ДАМА З АЗОВА

Серце завжди обдурює розум.

Ла Рошфуко: "Максими", 1678.

Запевняю вас, що світ не є такий приємний, як ми собі його уявляємо.

Шодерло де Лакло, "Небезпечні зв'язки", 1782.

На орлі з Ганімедом лечу я стрімкому,

Від землі відірвавшись, полинувши з дому...

Іван Орновський. "Муза роксолянська", 1793.

В рідній Бакланівщині, над нашою срібною Єсманню, я виростав доброю та непередливою дитиною. Сусіди, друзі моїх милих батьків — споконвіку хоробрих воїнів та чесних плугатарів, пестили, бувало, мої русяві кучері та говорили, що, як не призведуть мене до лиха жінки, то переді мною — праве та безхмарне життя.

Провидці не помилялися, проте не жінки призвели мене до загибелі, а жінка. Це таки так, бо якраз із-за неї одної запропастилося моє життя, не кажучи про найнісенітнішу історію, в яку я вплутався з моєї химерної, а то й, либонь, безглуздої голови.

Я, Юрій Рославець, походжу із старовинного козацького роду, що здавен-давна осів на Стародубівщині, в цій погожій стороні, щедро вмаяній борами й гаями, та духмяно-квітчастими лугами. Прадіди мої та й діди втішалися кебетою і доброю славою. От хоча б двоє із них, панцирні товариші, разом із славетним Богданом-Зіновієм Хмельницьким, підіймали стяги всенародної війни, вславлялись лицарським ділом під Жовтими Водами й Корсунем, під Жванцем та Охматовим, і либонь не трухлявють високі дубові хрести на їхніх могилах, де викарбувано: "...довершили живота свого достойно, синами вірними Отчизни були і перед тим, як опочили осьде, славно трудилися для неї..."

Був би й я дочекався того самого, коли б відслужив свій час в лейб-гвардії Ізмайловському полку, як уже змалку приписав мене мій батенько, і жив би собі статочно і безжурно в хорошому будинку, серед саду буйнокронного, над Соймом нашим тихохвилим, поруч дружини своєї достойної та серед щебетливої дітвори, у гаразді і пошані земляків.

Та лиха доля схотіла інакше. Мій батенько, сотник Погарський (перед тим довгий час був аудитором в Генеральній канцелярії гетьманській), а згодом — земський суддя в Старо-дубі, дбав про поклик нашого модного і блискучого — ой, леле ж! — віку й учинив дві помилки: заходився біля суконних фабрик, що почали були тоді у нас, на Чернігівщині, виростати немов гриби після дощу; а вдруге: вирішив дати мені освіту, належну моему шляхетському станові, та ще й закордоном.

Мій батенько не був із бідненьких: за вірну службу та за бойові заслуги (був він у турецькій і в семилітній пруській кампаніях), йому надано на вічне володіння Лотаки з трьома слободами і млинами та й села Чауси, Русанівку, Лісконоги, Чорнобиль, Курганівку, не рахуючи дідизни — Бакланівщини та хуторів у Глухівській сотні, одержаних за матінкою моєю, Мариною Горленківною, тобто Дашковичів, Городища і Василівки.

За порадами гетьмана і графа Кирила Розумовського, що всілякими протекціями оточував нашу родину, мене, після навчання в Черніговському колегіумі, відіслано в далеку чужину, у Страсбург, де в славетному університеті закінчували свою науку не тільки два сини гетьманські — Андрійко і Петро, але ще декілька земляків-ровесників, як Іван Ханенко, син генерального хорунжого, Михайло Туманський, син улюбленця графа Румянцева, згодом генерального писаря, також мої добрі друзі, родовиті козаки Денис Понирка і Іван Скорупа, обидва з Козельця.

Виряджаючи мене за кордон, мій батенько спорядив для мене своє "Увіщання",

тобто дбайливо виписану грамоту, в якій наказувано мені вивчати пильно мову латинську і грецьку (хоч я вивчав їх у колегіумі), а також якнайпильніше прикладатися до мов німецької і, звичайно, французької. Крім того, мав я "совершенно обучатися" генеральної і партикулярної історії, поряд з етикою і логікою, риторикою і філософією, та, по змозі, хоч почерпнути з географії і фізики, математики і астрономії. Недаремно бо, — так писав мій батенько, — наш вік вважають століттям освіченості. Справжнім сином сторіччя свого був мій батько, — енциклопедичне знання, говорив він нераз, — це не лише мода, але ознака розумної і праведної людини. "О, віку розуму, чудесностей, відкрить!..", — любив він повторяти слова поета (мабуть і сам писав вірші), — "дозволь пилиночці перед тобою уклонитись і вшанувати сланою тебе благоговійно..." Найбільшу увагу наказував мені мій батенько, та й досить суворо, присвячувати юриспруденції, бо закони і права, мовляв, це основа життя і буття народів, держав і суспільства, а насамперед самої людини, яка прагне по правди, справедливості і добра, тобто до всього того, що чесному мужеві "світла у темряві шукаючому, благопристойно". Природно, що батенько мій сподівався, що, з часом, я, присвятившись наукам про права натуральні і суспільні, принесу вітчизні хосен та придбаю собі, батькам, любезним землякам своїм, а найпаче високому протекторові нашому, графові Розумовському, добре заслуженої похвали у світі.

І, справді, будиши в добрій компанії молодих людей шанобливого роду, чеснотливих і пильних (деякі з них, як я чув пізніше, добилися згодом високих посад і неабиякого значення), я, перший рік мого побуту в Страсбурзі провів прикладно: задовільно склав екзамени по загальній юриспруденції і філософії у професорів Торресміттера і Брієна, слухав пильно історію Риму і його юридичних інституцій у класі славного Лоренца; курс про мислителів Франції 16 і 17 сторіччя, стараючись пильністю вирівняти те, чого іноді ще не второпував юнацьким розумом.

Та ось, на весні Року Божого 1774, я одержав від мого достойного батька листа, в якому він широко писав про свої успіхи на полі промисловості, в що я, до речі, не вельми то й вірив, знаючи його зовсім не негоціантську, а швидше поетичну вдачу, та доручав мені ще перед кондиціями вибратись до Парижу, щоб там, у якихсь фабриках у Аббевіллі, розвідатись про нові верстати для ткацького ремесла, вигадані якимсь добродієм Жакаром, а тепер уживані у суконній промисловості Франції та в сумежних країнах з безприкладним успіхом. При цьому через голландський банк пана Ван Гове переказано мені в паризький банк Ротшільдів тисячу дукатів на мої власні витрати (я ж бо повинен достойно представляти ще всежтаки молоду рідновітчизняну промисловість), та ще декілька тисяч, коли буде потрібно, на закупню саме отих Жакарових ткацьких верстатів.

То ж, виконуючи батьківську волю, я не гаючись, вирушив у дорогу і 11 квітня вже був у Парижі та спинився в недорогій гостиниці "Монморансі", що на вулиці Кларі, за Сент-Антуанською заставою.

Нічого говорити, що мені, що зветься провінціалові, довелося, як то кажуть, широко роззявляти рота, опинившись у місті-світочі, у старовинній і преславній Лютеції.

Додайте до того мою зелену молодість, повну калитку грошей та інтродукційні листи графа Розумовського, (а гетьман — граф, я гадаю, був головним натхненником усієї справи) і ви уявите собі мій щасливий і погожий настрій.

Маючи, однак, природну, присущу нашим землякам-малоросіянам, як дехто каже, хитрість, до того свій власний розум, я, звичайно, відразу збагнув, що опинитись пошитим у достеменні дурні серед паризького натовпу дуже легко. Я добре беріг свої кишені, прогулюючись по площі Пале-Руаяль, біля собору Богоматері, чи в Латинському кварталі, де такого як я хуторянина, що ловить ґави з подивом до всього, могли обчикрижити так, що не встиг би й озирнутися, то ж я, за прикладом старовинних, старався "нічому не дивуватись", *nihil admirari*, хоч дивуватись осьде, серед чорторию юрби, всіх див і чудасій, було чому. Але я таки не очманів, не отетерів, з пантелику в цій паризькій суеті не збився, бо ж до того допомогла мені моя французька мова, якої вчив мене змалку ще добряга Беттігер, який був аптекарем у Стародубі. Однак я не хотів, щоб ось таку мою сторожку обачність приймали за простосердя телепня з іноземщини, яких осьде вешталось чимало. Я хотів, щоб мене ажніяк не відрізняли від парижанина.

Несповна за чотири дні мені кращі кравці на Сент-Антуанівському передмісті пошили новий одяг; я купив собі всілякі модні витребеньки і споглядав на себе в люстро із задоволенням; в блакитному каптані із срібним шиттям, у камзолі сизого кольору, з голландським мереживом на комірі і на рукавах, з тростинкою у руці, із шпагою при боці, в заломленому трирозі із струсячими перами, який височився над моїми закрученими і припудрованими перукарем кучерями, я виглядав таки справжнім кавалером. Моя, хоч не така кремезна, але мабуть таки струнка постать, та й либонь благовиде обличчя, частенько привертали увагу байдикуючої юрми. В Пале Руаль чи на Дев'ятому мості за мною підбігали не тільки крамарі, газетярі і штукарі та фльондри, але й статочні панки та маркізи неабиякої вроди зазирали привітливо на мене в кафе біля Сорбони, чи біля святого Сульпіція, встрявали зазивно в розмову, випитували мене, звідкіля я, який мій титул і заняття моє, та, головне, чи подобається в столиці велелюбного короля Людовика, котрий саме занедужав.

Входити в розмови в цим легкодухим, балакучим і гомінливим народцем не надто хотілось; здебільшого, коли послухати їх, це були гульвіси, ледарі, балакуни, Що ж до жіноцтва, то хоч були між ним і солоденькі і причепурені і влєсливі, але мало хто з них усіх, — що стовбичили в усяких кафе і дудлили Незмінний шоколад, незважаючи на їхню маніжність і виніжність та зальотність, могли вести розумну і цікаву розмову. Такі траплялися рідко, та й вони не могли второпати звідки я, де моя країна, чи не на краю світа, де живуть песиголовці або вовкулаки. Я їх залишав, хоч і в приязні і з уклонами, але йшов далі.

Побував я і в Аббевіллі, де директори зустріли мене ввічливо, пояснювали, як працюють нові верстати, показували свої книги прибутків і витрат, титулували мене навіть графом, хоч я й заперечував. На аббевільських фабриках працюють здебільшого дівчата, одна в одну — прегарні, але всі мізерні як трясця, мабуть працюючи за

нуждений гріш. Ось так поладнав я доручену мені справу, закупив потрібні верстати та навіть договорився щодо майстра, який поїхав би, щоб навчити ткачів і ткаць як треба працювати на цих Жакарових вигадках.

Ось так я виконав батькове доручення; залишалось ще тільки звести рахунки і мені, здається, нічого вже було робити в Парижі. Але я ще не поспішав, багато дечого варто було побачити, побувати в бібліотеці і кунст-камерах, одночасно не цураючись і розваг.

Хоч недуга короля затяглася, але мало хто в Парижі тим журився. Приходив час на весняний Баль Опері і я, звичайно, не відмовився побувати на ньому. Коли б я знав, що цей баль стане прапочатком моїх невдач, мого нещастя, моєї лихої долі! Коли б я знав, даючи себе — ось такого дуринду в масці, завертати у фарандолях і фандангах, засотати в шаління отих їхніх менуетів, вплутати себе у це нікому непотрібне, чортівське інтригування! Якого ж горя я накликав своїм добрим батькам!

На балі Опері було пребагато людей, як, хоч у масках, чимало високоуродженої знаті, так і різної шушвалі. Була навіть сама дофінша, австрійська ерцгерцогиня Марія-Антуанета, яка всуміш із найпошполитішими дамультками і куртизанами (бо й таких не бракувало) розважалася до схочу, так що їй, мовляв, треба було відтягати за подоли. Але це можна було зрозуміти: галайстра була весела, тут кожний забавлявся як хотів. Чоловік дофінши, як щиро і голосно поговорювали і навіть поспівували сороміцьких пісеньок, був плохий нікчема. Ніяких любощів не знав, тільки гасав по полях за зайцями, а вдома займався теслярством і ковальством. Тож не диво, що вона на цьому клятому балі, крутилася як звичайна вертихвістка, думаючи, що їй ніхто не пізнавав. Але навіть я її пізнав, бачивши колись на "парсуні": стан у неї осиний, ніжка — нічого собі, форемна, обличчя зате кривує і нижня губа трохи одвисла як у всіх, хто з роду Габсбургів. Я навіть самий підійшов до неї впритул, маючи на думці, що колись у Бакланівщині буду матінці і сестрам розповідати, як я залицявся до дофінші та й танцював з нею. Але, де там! Не для пса ковбаса. У дофінші була згряя своїх зальотників, а мене вона лиш полоскотала поглядом. Я й не дуже напрохувався.

Натомість зазивно, а то й наполегливо, зазірала на мене одна чорненька, що сповивалась у малинове доміно і виглядала не так і зпроста. Оці ж то очі, що спалахували крізь маску, отой їй глузуючий з усіх і всього посміх, ота їй загадкова стать стали мені любою-згубою. Я вже видудлив декілька келихів вина, став сміливіший, автім хіба тільки недотепи і бовдури не були б тут сміливими. Чорненьку в масці я згубив було в юрбі, згодом знайшов її, продершись крізь натовп, а то вона мене знайшла та й інтригувала ж до біса. Кінець кінцем, я з пuzдерком цукерків затягнув перелесницю в один із китайських павільйонів, бо їх набудовано в саду, серед лaмпіонів і фейерверків для розваги зальотникам і розпусникам.

"— Кавалере,—сказала вона, прикриваючись віяльцем,— тільки ваша молодість вибачає вам вашу сміливість..."

"— Хто ви, о незнайома?" — стиснув я їй руку в чорній, відьомській рукавичці. Проте руки вона не відіймала.

"— Іноземка, як і ви", — зітхнула незнайома з'ява, — пізнаю по вашій мові,

кавалере, що ми з вами заблукалися На цих берегах, прийшовши з інших, далеких сторін, але вони проте красою своєю не гірші, а то й кращі від тутешніх..."

Хоч уста її, різко обрисовані, були запечені, немов у лихоманці, але посміх її був холодний, доймаючо-гострий. Вона мабуть потайки глузувала з мене, знаючи ціну цим зальотам і любовним визнанням серед такої хмільної ночі.

"Здійміть маску", наполягав я, бо вино мені вдарило в голову і предивна смілість, незвична мені, аж наказувала спалахувати. Так, неначе в цю мить вирішались для мене грізні і невблаганні засуди долі.

І, дивна річ, ця незнайома, покірно зняла маску і я побачив обличчя, яке імовірно в іншій порі і в іншому місці не прикувало б моєї уваги до себе. Воно було худе і болісно-блїде, гостре мов лезо шпаги, але й печальне, смутне. Тільки очі її палахкотіли, допитливі і насмішкуваті, але розумні й іскрясті, що чаклували таїнним відсвітом як далекою загравою. Орлій ніс надавав обличчю хижацької жорстокості, але враз із тим викреслював незламну гордість цієї жінки, старшої від мене на декілька років і авже ж досвідченішої. "Хто ви така, з'яво чудесна?" — промовив я, на цей раз стиха й неспіло, бо коли вона відняла маску, враз потахнув мій одчайдушно-юнацький настрій, немов скорено мене раз і назавжди.

"Майже ніхто, — засміялась вона, — скажіть краще про себе. Ви — слов'янин?"... Знов її очі зловісно звузились і вона відняла свою руку.

"Я з Гетьманщини, з України, коли хочете знати, — сказав я, — але для вас це мабуть terra incognita, щось на кшталт Татарії чи країни Великого Могола".

Вона не посміхнулась.

"Хто зна..."

Довго і пронизливо вона гляділа на мене, немов вивчаючи. А я, не бажаючи, щоб вона вважала мене за принагідного телепня, шукальника пригод, з усією щирістю розповів їй про далеку вітчизну свою — Україну, про себе, та й чому я перебуваю в Парижі, в дечому і навіть проти власної волі перебільшуючи і прикрашуючи деякі речі, хоч невідомо, чи вірила вона мені і чи цікавилась мною. Я розповів їй про графа Розумовського, про якого мабуть чувала, про те, що я йому близький родич, про маєтності моїх любих батьків, про наші незлічені табуни у степах та про всякі інші теревені.

Розповідь мою перервала поява якогось панка в білому доміно, що очевидно розшукував мою нову знайому. Він, не звертаючи на мене ніякої уваги, прошепотів їй на вухо декілька слів, після чого вона одягнула маску, закинула на рам'я своє доміно і притьмом вибігла з павільйону. Я благально гукнув їй вслід — вона озирнулась, глузливо чи жалісливо посміхнулась і зчезла в натовпі.

Тимчасом шаління на балі стало нестерпним. Здокучіло це хмеління безжурної юрби, з вина, музики, танців, безглузлого гомону. Галайстра як подуріла: це вже не був баль, а казна-що. Я безцільно вештався, виглядав усюди мою нову знайому, продирався крізь очманілу юрбу, розпихав докучливих невігласів, захмелених і ще тверезих, але малинового доміно ніде не було.

Ніщо вже мене осьде не розважало. Я відбивався руками і ногами від всіляких причеп, повій і комедіанток з розмазаним по обличчях білилом і рум'янами, що вистрибували, витанцьовували, замітали підлогу своїми атласами і шовками, безсоромно зазивали кожного стрічного, поринали і знов з'являлися чортівським хороводом у винній, любашній імлі.

Мереживо мені подерто, каптан забрюхано вином, сам я ледви виніс ноги з цього очманілого зборища, яке, як видно, збиралося бешкетувати аж до світанку.

Ніщо не було миле ні того дня, ні на другий день. Все я до дідька закинув, до Аббевілля не поїхав, вчадів тим собачим бенкетом, що називається балом Опери. Я був злющий і на себе і на увесь світ. Хто скаже мені, як у Парижі, цьому мурашнику, розшукати особу, що мене так заінтригувала? І чому я не розпитав її про чесне ім'я, а замість того точив бальяндраси про батькові табуни в степах?

Голова мені тріщала, увесь день я просидів у гостинниці. Не приймав навіть теплої страви. Тільки через день взявся до безцільного шукання, тобто вештався без діла по місті, надіючись напасти на слід безіменної дами в малиновім доміно. Так надаремно проґавив я цілий тиждень, аж до смерті короля Людовика XV, що його постигла 10-го травня.

2

Увечері 10 мая, коли я походжав біля Люксембурзького саду в задумі з приводу моїх безуспішних пошуків, вулицею прочвалували вістовці, які проголосили, що свічка на підвіконні спальні у Луврі, де змагався з недугою король, зненацька погасла. Юрба гапіїв і франтів, байдикуючих з дівками біля воріт саду, стрепенулась і вигукнула: "Король помер — нехай живе король!" Я зрозумів, що король, "вельмилюблений" Людовик XV преставився, а королем Франції став дофін, Людовик XVI, отой опецькуватий нездара, що не міг укоськати своєї жінки придзингльованки, стрибунця Марії-Антуанети.

У мене не було ніякої причини, щоб сумувати за цим покійником, та й у всьому Парижі ця подія ніякого смутку не викликала. Старий король надто довго панував і встиг поряд надокучити, жив по сороміцьки, цвиндрив державний і скарб, розтринькав заморські колонії, морив народ голодом, нівечив податками, гнав на безглузді війни, а сам пасся під пантофлею своїх помпадуток, безсоромно жив і плюгаво помер; поховали цього бабодура-розпусника без усяких почесностей, якнайшвидше; казали, що увесь він, "велелюблений", почорнів, прогнів і сморід від нього йшов чималий. Всі, водно й одверто, раділи, що володінню прачки Дюбаррі, яка роз поряджала Францією, настав нарешті кінець. А життя в Парижі поточилося безжурно, як і перед тим. Італійська Комедія відновила спектаклі; в кав'ярнях Конті і Режанс було глітно як ніколи; до готелю Монтіньї з веселими дівками, який тримала мадам Дюпюї, важко було продертися, така там була навала розбещених свищохлистів. Я, звичайно, зайшов і собі туди, лише із цікавості, а не за покликом натури, що його пробували пробуркати охочі перелесниці: їх праця видалась мені швидше нудною ніж принадою.

Того ж дня, та й у наступні, я вештався по місту від Інвалідів до Нотр-Дам, від

Ключі до церкви Сен-Жермен на Лугу, побував на "Тартюфі" у Французькій Комедії, відвідав і галерію картин модного художника Фрагонара, поїхав на Марсове поле, де був військовий парад, завернув і на площу Грев, де вішали одного парубка, попередньо давши йому добру порцію канчуків та поламавши сугуби. Дивувався глупоті черні, а були там і особи, здавалось, освічені і добросерді, зокрема прихорошені дами, які аж вищали і перлися наперед, щоб зблизька бачити катування нещасного парубічка і його страту. Заходив я і в церкви Сен-Жермен і до Юліана Вбогого і до святого Роха, надіючись (бо була якраз неділя), що десь таки зустріну мою любу-згубу.

Увечері я приволікався до гостинниці, забрюханий по вуха, бо весна була з дощами і замінила паризькі вулиці та площі в непролазну грязюку. Мої господарі мабуть замислювались, де це я так пропадаю цілими днями. Одна покоївочка, Констанс, що частенько, ні з того ні з сього, забігала в мою кімнату, тільки зітхала, беручи мої одяги і чоботи, щоб їх привести до ладу. Вона бачила, що я сердечно чимсь зажурений та й так і просилася, щоб мене тим чи іншим розважити. Але я кидався на ліжко і засипав камінем, щоб спозарання протерти очі і знов продовжувати моє безглузде заняття. Далєбі, якщо оця моя безглузда мана поморочила б мене довше, то я звівся б на нінащо.

Але ось нарешті настали сонячні дні, небо засяяло синявою і Париж мені видався іншим, принаймні грязюка підсохла і дерева зазеленіли. На лагідному присмерку, я, як звичайно, почімчикував до Пале Руаяль, задумав заглянути у кафе Конті і продирався крізь юрбу гапіїв і дармоїдів, які стовбичили біля дверей, щоб, бува, випросити дешицу у іменитих гостей або хочби лупнути на них очиськами. Коли дивлюсь, а з кафе, легкою ходою, в супроводі негрятят, яке несло на ланцюжку мавпу, та лакея-телепня, випурхнула дама, в якій я зразу пізнав незнайому з'яву мою з балу Опері. Юрба перед нею роздалася, а вона війнула своїми сукнями, швиденько підійшла до карети, яка її видать чекала, пригнула голову, на якій височився фонданж яких 20 цалів, ступила на приступку карети, телепень затріснув дверцята за нею, виплигнув на зап'ятки, і, поки я зміг проштовхатися крізь натовп, карета вже гримотіла за вильотом вулиці. Коні ж були хвацькі як звірі. Справді, мало що на сльози мені збиралося, коли на мої опитування, ніхто з лакеїв чи фореїторів, ані з финтиків-роззяв, нічого не міг мені сказати, хто така ота панія. Врешті тільки один мимоходець, канцелярист або поліцейський шпик, у чорному, доброзичливо доповів мені, що це була карета княжни Алі-Емет або Дами з Азова, знатної чужинки, яка в своїх справах перебуває в Парижі і проживає у власному "палаццо" на Орлеанському взбережжі, на острові святого Людовика, що за собором Богоматері.

Гадаю, всяка розсудлива людина на мойому місці зреклася б дальших заходів. Та я іноді буваю більш упертий ніж самий чого хочу. Вмить я подався на острів святого Людовика і зразу ж допитався, де живе Дама з Азова. Мені показали палацик, що височився на відшибі за кронами лип і каштанів. Крізь вікна чутно було клавесни і голоси врозбрід. Я було постукав тростинкою у головні двері, але пренахабні лакизи н лівреях, без усяких церемоній виштовхали мене, бо у мене, мовляв, чортів лакиза, не

було ні рекомендаційного листа, ані запрошення. Я поплівся додому, проте в іншому, непоганому настрої. Принаймні, я вже не блукав потемки.

Усю ніч при обгорілих свічках я писав натхненного листа до княжни Алі-Емет або до Дами з Азова, жаліючись на серце, зранене стрілою, безсонні ночі, сповнені мріями про щастя зустрічі, однак, ніщо з того не сподобалось, бо було надто наївне або надто плачливе, а тоді я просто переписав один листик із "Двірського письмовника". Там говорилось про погожу пастушку, влучання стріл Амура, приєднано декілька строф готового віршика і прохання допустити мене до ясних очей.

Вранці з цим листом я пригнався на Орлеанське узбережжя і сонному лакузі ткнув у руку декілька екю з наказом принести відповідь на мого листа. Проте ніякої відповіді не було і до полудня і після полудня. Я вистоював поблизу плацику, вдаючи, що дивлюся на баржі, які йшли Сеною. Жителі та й перехожі звертали увагу на моє стовбичення і поглядували, хто з підозрою, хто з глумом. Врешті, вже на присмерку з палацику вийшов присадкуватий, кремезний чоловік з густозарослими бровами та м'ясистим носюрою. Погляд був його презирливо допитливий, а одягнений він був з панська, у вишневий каптан, із шпагою при боці. Він запитав мене, чому я ось-де стовбичу, хто я такий, чого мені треба, бо він покличе поліцію. Я сказав йому, що тлумачення від мене ніякого не буде, вулиця ота для всіх і стовбичити осьде можу скільки схочу. Автім і розмовляти з ним нема потреби. Бевзь у вишневому каптані ще раз зиркнув на мене з голови до ніг своїми олив'яними важкими зікрами, морозно посміхнувся і пішов у дім. Незабаром лакеї, сміючись собі в кулак, з пересолоною ввічливістю, відчинили браму і запросили нагору. Другим разом я провчив би це лакейське плем'я, але тепер не зважав на його єхидство, радий, що мене пропустило.

Приведено мене в велику кімнату, що була салоном. Безладдя тут було чимале: софи, комоди, етажерки, столики, зібрані мабуть нашвидкуруч. В каміні стирчали сирі дрова, від яких диміло, виїдало очі, свічки блимали немов у мряці, пахло лікарствами, а в кріслі біля вогню розсівся бевзь у вишневому каптані, що виходив до мене, пренахабно розвалившись і заклавши ногу на ногу. Поряд з ним сидів другий панок, молодший і худіший, навіть красивий з виду, аж солодкавий, дбайливо примашчений і припудрований, такий собі паризький финтик, прилизаний франт, хоч не присягну, чи й у нього, як осьде у багатьох таких, під перукою не завелися гниди. На ньому був каптан кольору "королівської блакиті", парчева камізоля з ланцюшком від годинника, в пешених пальцях — лорнет, крізь який він частенько приглядався мені своїми каправими очицями.

На софі біля каміна, обтулена хутрами, лежала княжна Алі-Емет, мабуть нездужаючи. Мені вона видалась кращою ніж тоді, на балу, хоч обличчя її приблизно і притьмарилось смутком. Чорні, великі очі споглядали на мене може й привітливо, а може з невеличким глумом. Біля уст вона тримала хустинку і частенько покашлювала, либонь від того ядучого диму.

Оторопілий, я стояв, мнучи трирога в руках, навіть мову мені відняло. "Сідайте, кавалере, — промовила Алі-Емет, — нагородіть себе за ваш безприкладний терпець..."

Обидва бевзі зареготали. Я спохмурнів, слід було б провчити тростиною обидвох гевалів. Навіщо й вони були осьде, в таку святкову для мене мить? Служка приніс каву чи шоколад, а десь у куті хтось заверещав так переразливо, що я отетерів, поки не побачив, що це верещить папуга, прип'ята за ногу в клітці. Як на те і мавпа, підкравшись до мене ззаду, стрибнула мені на рамя, а я зірвався як навіжений. Це привело бевзів до ще нахабнішого реготу. "Розповідajte ж тепер, кавалере, нам про себе і про свої справи...", — кволо і без посміху сказала княжна або Дама з Азова, що очевидячки не було її справжнім ім'ям. Було мені маркітно, бо видно було по цій Дамі з Азова, що у неї не було ніякого хвилювання, навіть цікавості до мене; ось так, наказала привести мене може тільки з жалощів, думками ж була деінде. Позіхала і покрикувала на негритеня, яке видалось мені чортеням, щоб прикривало її хутрами та пильнувало вогню. Моя розповідь була швидше млява і несміла, як якогось бурсака або провінціала з глухої сторони, зовсім не така одважна і самовпевнена як на балу. Куди поділась моя красномовність на паризький манер, одчайдушна речистість, самохвальство шалапута, що попавши за кордон, приховує свою душевну убогість пустомельством? Тепер, стиха і повагом, я розповів про моїх батьків, що за ретельну службу у війнах і на громадських посадах на Україні, нагороджені земними і селами, вислали мене, студента у Страсбурзі, до Парижу на негоціації для розвитку рідновітчизняної промисловості, Згадав про свого протектора графа Розумовського, навіть показав інтродукційні листи його до деяких вельмож, в тому до Міністрів Некера і д'Аржансона, також до дюків де Бролі і Шуазеля. Алі-Емет слухала з увагою, помітно пожвавішала і спільна позирала на мене, дедалі привітніше і зичливіше. Я, звичайно, подякував їй за увагу і в поетичній формі злегка натякнув про радість мою із сповнення мрії мого серця —лицезріння такої шляхетноуродженої особи незрівняної краси й кебети, очевидно, як княжна Алі-Емет.

Дама з Азова, що мовчала, з легким посміхом, наказала принести бургундського.

Мою розповідь слухали з неменшою увагою два її ад'ютанти чи чорт їх знає хто — гевал Доманський у вишневому каптані та финтик Христанек. Я їх звичайно лише терпів, жоден мені не сподобався ажніяк, то ж з обачності я не говорив усього, що хотів би сказати. Автім моїм завданням було поки-що утвердити добре враження про себе, а все інше я залишав.

Сьорбнувши з усією компанією бургундського, княжна Алі-Емет, видно, після деякої надуми, промовила:

"Кавалере Рославець, а краще мій милий земляче, бо не припускаєте як хвилює мене одне лише знаття, що ви прибуваєте із сторін, котрі якоюсь мірою і мені не чужі. Вас може здивувати наша стриманість, з якою зустрінуто ваші, я вірю, благородні наміри. Знайте, що ми оточені ворогами і то ворогами могутніми. Ми завжди з обережністю ставимосся до всіх, кого не знаємо. Але в очах у вас стільки доброти і чесності, стільки юного запалу, що для мене ваша щира і правдива особа — мила, без тіні будь-якого сумніву чи підозри. Я вас завжди з радістю вітатиму в скромних порогах нашої тимчасової оселі".

На це я гречно відповів, що з радістю віддам усі свої сили, щоб захистити княжну Алі-Емет перед ворогами, хто б вони не були. З першого погляду я мріяв про лицарське служіння княжні; до цього готовий і зараз і завжди.

Тоді ж княжна Алі-Емет, подякувавши мені, заговорила, досить імлісто і плутано, що її доля була завжди дуже безталанна, шлях життя тернистий, одначе, хто вміє витривати, той через страждання таки "досягає зірок" [Per aspera, ad astra...]. Саме ті зорі, додала вона, глянувши по всіх нас, присутніх, промовляють вже дедалі проречистіше і до княжни та до її справи дедалі прихильніше.

Після цього вона простягла мені свою довгу і худу руку, яку я поцілував, і просила прийти завтра, бо сьогодні вже пізно, до того ж вона не почувається добре.

Мене випроваджував той самий дзиндзивер-зух, який розсідався поряд з похмурим гевалом Доманським. Він вийшов зі мною і на вулицю. Я ж був такий окрилений, що спочатку просто його не зауважав, відповідав йому недоладу. Переді мною весь час була княжна.

Финтик, ідучи поруч зі мною, назвав себе бароном Христанеком, лейтенантом гвардійських кирасирів імператориці Марії-Терези, також офіцером угорських гонведів, кавалером багатьох орденів, зокрема Ордену Вірності, наданого йому марграфом Баден-Дурлаху за якісь особисті подвиги. Нарікав на деякі примхи і випробування змінливої долі. Вкінці запитав мене, чи я не граю в фаро, а якщо ні, то в пікета, тарока, ланскне? Я відповів, що зроду не брав до рук карт, хіба що ще вдома, гравши з сусідами в дурня. Франт, або барон Христанек, посміхнувся, сказав, що я багато втрачаю, бо в Парижі грають всі, і то на високі ставки, так що іноді можна виграти фортуна. Він сам, ото виграв у принца Субіза дві тисячі дукатів, та ще й карету і табакерку, саджену діамантами, але над раном усе це програв, ще й на слово залишився в боргу на п'ять тисяч луїдорів. "Чи не знайдеться у вас позичити на два дні сотня-півтори ріксталерів?" Я, на жаль, стільки не мав з собою, але дав йому луїдора, чим він задоволівся. Клепнувши мене по плечі, він сказав, що роблю враження непоганого парубка, з яким можна зварити кашу. Я тоді й запитався його, що власне він і Доманський роблять у княжни Алі-Емет? Він посміхнувся і взяв мене під руку.

"— Так і видно, мій друже, що ви з провінції і в справах великого світу недосвідчені. Питань, які пахнуть недискретністю, не завдають, голубе, але повірте, що ваш побут — це тільки кайдани сантименту, до того ж ажніяк не золоті. Дама з Азова — жінка такої високої кондиції, що вам і не присниться, але що ж? Життя суворіше за химери. Чи ви один, що просите, мов той Еней, у Вулкана зброї? Гай, гай, всі ми з фантазії кавалерської встромили голову в це пречарівне ярмо, та надіємось, а може якраз правда затріумфує?

"Послужіть княжні, кавалере Рославець, протекційно говорив Христанек, — так як ось я та й пан Доманський, але не поспішайте з мріями про нагороду..."

Тоді я обережно спитав його, в чому власне полягає оте служіння княжні Алі-Емет та саме в яких таких справах вона клопочеться в Парижі. Христанек ще урочистіше, надимаючись, повчив мене, що коли моє почуття до княжни піке сильне як я писав у

листі, то служіння їй повинне бути зразком сліпої відданості. Що менше я розпитуватиму, тим краще для мене. Покищо, підкреслив він таємничо, добре було б, якби я послужив Дамі з Азова своїми фінансами (які напевно є в мене), бо гроші княжні потрібні до зарізу, витрати у неї величезні.

Правду сказавши, я був дещо вражений, коли справу поставлено так рубя. Але, непереливки, з собою грошей у мене було обмаль, але завтра я у свого банкіра виберу дещо. Це мого свищохлиста незмірно підбадьорило. Він дружньо попрощався зі мною.

Але, що було мені до нього? Я бачив перед собою тільки очі, що таїнно, і сумно, і глумливо, дивились на мене, очі – усміхнені зорі.

3

Декілька тижнів минуло і вітер починав вже люто свистати в моїй кишені. Палацник на Орлеанському взбережжі невблаганно висмоктав мою приватну тисячу, то ж доводилось сягати по батенькові тисячі, призначені на закуп жакарівських верстатів. Я особисто грішми не розкидався. Хтось погадав би, що я витрачаюсь на фазани і труфелі, але я, далебі, жив хлібом і водою. З вулиці Кларі я перебрався в дешевшу гостинницю "Золотий ключ", що на вулиці М'ясників, біля саду де Граммонів. Так було не тільки дешевше, але й ближче до дому княжни. Мій господар з готелю "Монморансі" не був здивований, коли я вибрався від нього. Він мабуть таких вже бачив. Мабуть він думав, що я програвся вщент або заплутався з якоюсь фльондрою. Він тільки сказав: "Молодий кавалере, раджу вам із щирого серця: повертайтеся щомерщій до ваших пандектів у Страсбург. Не ви один такий, що тут у Парижі втратили і фортуна і здоров'я і молодість. Парубійко ви, як видно, душевний, але завертілись ви тут, з біса, глядіть, щоб не шкодували..." Моя покоївочка Констанс відвела мене сумним, але докірливим мовчанням. Мабуть і їй було мене шкода. Наївні! Може й вони мали мене за вітрогона, якого знадили ці паризькі сади у весняному квітті, ця безжурна голуби́нь неба, яку хіба тільки у нас, на Гетьманщині, побачите? Хіба ж задля перфумованих вертихвісток з Пале Руаяль або маркіз з фонтажами з кафе Конті, що під своїми важеними юбками годують бліх своїми немитими телесами, я закрутився так, що про все на світі забув? Що гадали б собі мої бідолашні батьки у далекій Бакланівщині?

Я, щоправда, написав до них і до Івася Ханенка, белькотячи у своїх посланнях про якісь вигадані труднощі переговорів з аббевільськими фабриками (хоч мені і в гадці не було вибиратись до Аббевілля), а щоб відвести увагу, розписався про ярмарок в Сен-Дені і про готування до коронації нового короля. Але, хто б почитав мої листи уважніше, той збагнув би, що зі мною не все гаразд. Я й сам це знав, але чим я міг порадити на мою причинність? Я став сновидою, я був причарований, я, далебі, втратив глузд. Жорстока пассія заволоділа мною, я був у полоні видінь, у маріннях, я жагтів, я палав, я аж минався. Коли я зранку до пізньої ночі не проводив у домі княжни Алі-Емет, або коли не супроводив її у місто, або коли, которогось дня, я не бачив її, бо вона іноді зачинялась і нікого не впускала до себе, я не знаходив собі місця.

Гадаю, що мене вважали за дурня: і той мотюга і шулер Христанек, вошивий финтик з Відня чи Бог зна звідки, і Доманський—таємнича бестія невідомого роду,

похмурий бицюган, штукар, астролог, алхімік, який вміє, як казали, оживляти мерців. Надімною глумилась і челядь, і до віч і потайки, — ті всі пренахабні лакейські мармизи, покоївки, вчителі танців і навіть миршаве негритеня. Але що було мені по тому?

Одного дня, коли всі жителі палацику до мене вже так звикли, що опитували один одного, де я, якщо мене не було хоч на хвилину, княжна мені сказала, чи не краще було б мені перебратися зовсім в її "палаццо", бо ж місця доволі, та й, мовляв, на кишеню буде легше. Я зрадів, аж підстрибуючи; прожогом метнувся до "Золотого ключа", забрав свої куфри і перевіз їх на Орлеанське взбережжя. Мене примістили в світличці, на горищі, але я був щасливий, я був принаймні під одним дахом з княжною. Що з того, що стан мій був аж надто сумнівний; хто я такий? Служка, дорадник, тотумфацький, писарчук, банкір, наречений, коханець? Ні, я був тільки невіглас, що блукає за власною тінню. Дама з Азова звикла до мене так, начебто знала мене сторіччя. Іноді я був для неї ніхто: мебля, річ, прозорий нікчема, а іноді зауважала мене і розважалась мною. Мене кликано у салон, або й у спальні, де княжна, лежачи в ліжку до полудня і довше, приймала гостей, наказувала мені читати "Максими" Ларошфуко, Руссо чи Вольтера, які вона уголос обмірковувала, хвалила або осуджувала. Іноді наказувала мені розповідати про мою батьківщину, про Батурин і Глухів, про Бакланівщину і Лотаки, про моїх батьків і сестер, про моїх сусідів і графів Розумовських і про все, що я на своєму віці бачив і знав. Майже кожного дня я читав їй "Газетт де Франс", "Гамбурзькі новини" або "Mercure Galant" та памфлети невідомих авторів, що глумилися з короля і міністрів, здебільшого непристойні, у кафе "Конті" чи "Режанс". Все це її цікавило, але й іноді гнівило, а од вістей з-за океану про американську ребелію, то аж паленіла. Іноді ми грали в шахи, але, через розсіяність думок, вона здебільшого програвала і тоді з пересердя жбурляла шахові фігурки.

Наставав час на одягання і кликано покоївок, які її супонили, приміряли роброни і криноліни, причісували і наклеювали мушки або малювали росохаті жилки на скронях і на підборідді, які означали різне: зальотність, неспокій духа, закоханість, або радісну допитливість. Мене та інших домочадців не вважали за сторонніх. Навпаки, ми тримали зеркалаця, шкатулки ті нами, шпильками, гребенями; могли докидати свої поради або хизуватися компліментами.

Ось так моя пасія стала моєю другою натурою, вона не потакала, а навпаки, часто займалась полум'ям, в міру того як я зживався з побутом і обичаями в цьому химерному палацику. Щоденно зустрічаючи предмет моїх зітхань і моїх пристрастей, я ставав сміливіший та й всі звикали до мене, щиро кажучи, перестали звертати на мене увагу. Коли я дозволяв собі міцніше стиснути руку княжни, вона вищала, що я завдаю їй болю, а мої любовні визнання, а то й докори, були для неї брентінням докучливої мухи або комара. Вона тільки змуджено кривила уста, глузливо спозирала на мене із-за віяльця, або позіхала. Коли якась важніша персона приходила з ранішнім візитом, чи на так звану конференцію, мене безцеремонно випрошували за двері. Кінець кінцем я переконувався з гірчаністю, що мене терплять осьде тільки задля грошей, які я мовчки і покійно постачав і які випаровували в одну мить. Дама з Азова бо грошей не лічила і

поки вони були, розкидалась ними до схочу. На мої гроші найнято вчителя танців, який начебто був у балеті самого славетного Вестріса, видобуто іспанську дуенью, сановиту панію, насправді ж фльондру з Пале Маршан, щоб дотримувала товариства під час прогулянок у кареті, знайдено якогось миршавого малярчука, що мав малювати парсуну Алі-Емет, також поплачено подекуди борги у пекарів, м'ясників, парфюмерів, кравчинь, ювелірів, парикмахерів та інших, які погрожували судом.

Безглуздим марнуванням грошей були часті бенкети, в яких брали участь гості, яких би я не назвав високоуродженими, як це вмовляв у мене Христанек. Ніколи я не бачив у нас принца Конде, ні кардинала де Рогана, ні міністра Морепа, чи маршала Субіза, ані лейтенанта-президента поліції графа де Сартіна, які начебто були найближчими друзями-протекторами княжни Алі-Емет і сприяли її справі. Якій справі, до біса? Чому я нічого про неї не знаю? Якою справою може займатися жінка, яка живе лише для своєї приємності і розваги? Яку справу вона може мати з тими, що ледарюють в її палаціку без усякої мети і заняття або сходяться на ці бенкети мало що не щодня? А сходились сюди не якісь визначні особи, а найрозмаїтіші, доволі таки підленькі гості, немов навмання вибрані з голоти, що ночує в Люксембурзькому саду або під Дев'ятим мостом, ворюги з Пале-Маршан, жебраки з вулиці Тарпан або Рибалки-Кота. Ці бенкети не були надто розкішні, бо страви були, або недоварені, або перепечені, тарілки не чисті; непогані були тільки вина.

Але сюди сходились і фінтикуваті пройдисвіти типу Христанека, шарлатани в окулярах і з рукописами під пахою, які подавали себе за письменників, начебто актори з Італійської Комедії, колишні священики без сутан або єзуїтські святохи, куртизани, що величали себе маркізами, шахраї, що прикидались винахідниками, пілігріми до Святої Землі і перші подорожні на повітряних апаратах, словом, всіякого полку пройдисвіти, яких я відразу не розчовпував, поки вони і мене не пошили в дурні при першій нагоді. Багато з них подейкувало з княжною Алі-Емет різними мовами, бо вона досить непогано говорила багатьма, включно з перською, польською і турецькою. З деякими бенкетарями вона вступала в дебати, з чого я збагнув, що вона має неякубудь відучість і в політиці і в літературі і в філософії, а навіть в алхімії, дарма що я не бачив її ніколи і книжкою, хіба що з модними на той час "Манон Леско" прелата Прево, "Небезпечними зв'язками", Нінон де Ланкло, та й звичайно з "Новою Елоїзою" Жан-Жака Руссо, що начебто вже її запрошував до Ерманвіллю на філософські роздобарювання. Видавалось, що Дама з Азова знає всіх особисто, почавши від короля Пруссії Фридриха, мудрців Дідро і Грімма, навіть англійського генерала Гова, що має приборкати ребелізантів в Америці, навіть їхнього "електричного амбасадора" в Парижі, Веніаміна Франкліна. Дама з Азова з деякими гістьми, самозванними медиками та й із справжніми приїзжими із далека "докторами секретних наук", астрологами і знахарями, любила зачинятись і шепотітись, займалась укладанням кабалістичних пірамід і гороскопів та й всіяким іншим ворожінням.

У бенкетах я спочатку приймав участь, але цурався їсти вже раз відхорувавши. Натомість, гості, завжди голодні, як бездомні собаки, пожирали все, що їм подавали і,

тільки наївшись, філософували. *Primum edere, deinde philosophare*, — говорилося осьде. Який був глузд цих бенкетів я не второпував, як і всього безладдя, що діялося в усьому палацику. Кожний робив тут що хотів, а власне ледарював; челядь була з хапуг, що хазяйнувала як хотіла; в покоях був постійний сморід лікарств, всіляких елексірів і мастей; гризня і скимлення котів і собак, регіт папуги, витівки мавпи; кожна шаноблива людина закасала б поли і чкурнула б звідси чим мерщій. Додати до того гру на клавесині, за яку брався кожний, кому не ліньки, не маючи до того ніякого хисту; додати чудасії, показувані різними штукарями; розбещеність підхмелених мочиморд та їхніх подруг, то мною, признаюсь, оволодівала така нудьга, дедалі ще більша, бож на веремію без глузду, розтринькувано мої кровні кошти. Що було мені до того всього? Що мені було до розповідей про те, що королева Марія-Антуанетта планує нову прибудову до Малого Тріанону та не на жарт кохається в своєму інтендантові, маркізові де Водрейлеві; що король нарешті піддався намові свого шурина, імператора Австрії Йосипа II і погодився на одну невелику операційку, щоб запевнити собі нормальне подружнє життя; яке мені діло до принцеси де Ламбаль, що приятелює з королевою і збиралась оце завітати до княжни Алі Емет, але їй либонь і не снилось завітати; до якоїсь мадам Бертен, яка примірює сукні на королевій, чи до пана Леонарда, який причісує її величність і який вже двічі начебто нагадував королевій про справу княжни Алі-Емет? І знов ця справа, яка з біса, справа?

Я залишив цю розбещену братію, яку, на мій погляд, треба було б розігнати на три чорти з її базіканиною і подався в свою кімнату. До речі, мені дали найгіршу в палацику; вона була заставлена куфрами і всяким мотлохом, із стелі звисало павутиння, мишва бігала мені по голові, в ліжку кишіло від блощиць, які налазили сюди від собачої зграї на долі.

Я лежав і думав; якого лиха я стовбичу осьде? Справді, по якого дідька я пошиваю самий себе в дурні? Це була твереза і спасенна думка, яка може зненацька осяяти людину мов жмут блискавиць. Княжна знає все про мене. Для всієї цієї галайстри я — йолоп, закоханий осел, живу без пуття, без цілі, без діла. А що, коли чутки про мене дійдуть або вже дійшли до Страсбургу і Івась Ханенко приїде сюди із Скорупою, щоб мене витягти за чуба, гадаючи, що я програвся в карти, або когось обчухрав і сиджу тепер в Маделонетках, або у святого Лазаря за злодійство, або шахрайство? Як би плакала-ридала моя матінка, паленіючи з сорому, якщо б такі чутки дійшли до Бакланівщини? Нанінащо здалася б і моя наука і висока протекція гетьмана і графа Розумовського! Кожний обернувся б до мене спиною і все життя моє молоде було б понівечене невідь за що і навіщо.

Роздумуючи ось так смутно та невесело, дійшов я до твердого рішення і вже не виходив до галайстри бенкетарів у салоні, яка либонь дудлила каву чи вино та грала в шаради.

На другий день, з тією ж самою твердою постановою я зійшов у покої Дами з Азова. Вона саме купалась в дерев'яній ванні, яку принесли лакеї, а покоївки заслонили її китайськими ширмами. Дівки носили весь час воду та заправляли купіль якимсь

зіллям, чи підливали козячого молока, яке начебто шкіру робить ніжною як атлас. Я сів собі в крісло і, признатись, не був вільний від грішних думок. Сонце золотило кімнату і крізь шовкову ширму було добре видно, коли княжна підводилась із води і покоївки парили її свіжою водою із відер. А тоді вона знов лізла у ванну і плескалась немов русалка у Дніпрі. Дівки хихотили, зиркаючи на мене. Біс його знав, може мене навмисне так спокушувано та пробуджувано зальотно всіляку скверну в людині?

Проте скажу по правді, що саме під час цієї купелі я збагнув, що всі мої рішення не варті й понюшки табаки, що я залишуся вічним рабом своїх жаг, невільником отієї чортиці, що плескалась і перебирала перлини свого усміху за ширмою, у рахманному сонці.

А однак я, глухим голосом, почав говорити про мої жалі й образи, про гірку пустелю в моїй душі, вражений байдужістю і холоднечою вибраної мого серця.

Княжні мабуть стало шкода мене (чи може моїх грошенят мізерних?) і вона із-за ширми простягла до мене свою руку, на якій ясніли алмазні краплини купелі.

"Кавалере Рославець, ваші сумнівання — тільки уроєння. Ви мені милий як ніхто досі. Проте кожний плід має свою пору дозрівання. Я запевняю вас, що наша подорож на Цитеру не за горами..." Бісівка, як і я, добре знала, що таке той чарівний острів Цитера...

"Ех, — промовив я гірко, — те саме ви говорите Доманському і Христанеку і багатьом іншим... Кому ви ще обіцяли подорож на Цитеру?.."

"Аж нікому, повірте, бо ви — одне, а вони зовсім інше... Я ціную їх тільки за те, що вони безмежно віддані моїй справі..."

Знов та справа, від якої мені вуха заклало. Я гнівно сказав їй, що як би там не було, але вона все знає про мене, а я про неї нічого. Хіба це ознака довір'я, прихильності? Справа, яка справа?..

Княжна Алі-Емет позирнула на мене із-за ширми. Промовчала, а коли покоївки вийшли за водою, вона, немов Афродита у плеску морської хвилі, розбуджуючи мою на мить приспану натуру, стиха промовила:

"Справді, кавалере, я думаю, що настав час, щоб вам відкрити таємницю. Ви ж розумієте, що не всім дано її знати, а перше, ніж комусь про неї сказати, треба бути певним, з ким маєш діло і чи гідна ця людина твого довір'я. Я, якщо хочете знати, ніхто інший як володарка всіх Русей, гетьманша Запоріжського краю і королева Понтиди... І вона врочисто проказала:

Nos sumus Imperatrix omnium Russiarum - Magnae atque Parvae, Nigrae et Rubrae; Regina et Ucrainae, Tauriae, Paenticapae, Criviae atque Pontidae; Principessa Lithuaniae, Volyniae, Lodomeriae, Moldaviae, Valachiae et Borystheniae; Dux Exercitus Zaporogiensis atque Carpatiae et caetera et caetera"...

Я, з початку, з моєї невідучості, чи тому що думки мої були зовсім деінде, не второпав у чому річ. Вона ж продовжувала, пояснюючи мені, що нині володіюча всіми Русями Катерина II — це тільки узурпаторка, жінка цілковито недостойна, просто негідниця, дуже мізерної кондиції, але неабикої хитрості, яка з допомогою своїх

коханців, яких нараховують сотнями (будь-який гвардійський капрал чи перехожий бовдур-бабій легко доступить її принад), згладила свого законного чоловіка, хоч і йолопа, та заволоділа престолом.

"Законна імператориця — це я,—вирекла урочисто княжна, — Єлисавет Друга, за всіма правами божими і людськими пряма спадкоємниця династії, як дочка законного лежа покійної імператориці Єлисавет Петрівни, дочки імператора Петра I і її чоловіка, перед Богом вінчаного, графа Олексія Розумовського..."

I, заволавши нетерпляче на покоївок, щоб принесли їй пuzдерка з помадами і пудрами, а також парадні шати, розповіла мені свою історію. Змалку довелось їй переховуватись у добрих людей, у глухому селі Дараганівці на Чернігівщині, виростати безіменною сиротою в лахмітті і в злиднях у лісових нетрях або в кріпацькій курній хатині, щоб рятувати своє життя перед лихими замислами узурпаторки та її прихвостнів, які допомогли їй загарбати престіл. Згодом, ті самі добрі люди, дуже високого автораменту, допомогли їй переправитися в черкеські краї на Кавказі, а звідти ще далі — берегами Каспія у Персію. Сприяли їй утечі і порятункові люди такого високого стану як турецький султан, шах Персії, король Англії Джордж II, король Португалії Пабло, "а над усе амбасадор Великобританії в Персії і інші, прихильні мені, — стиха розповідала княжна; — коли ж я дійшла повноліття, то пора була з'явитись у Європі і представити всі мої права престолонаслідниці. Труднощі були великі, бо молодий шах, закохавшись у мені, хотів, щоб я стала шахинею і тримав мене у фортеці під сильною охороною. Але вірний мій друг Галі, який на жаль, вже мертвий, допоміг мені в утечі. Знов нам довелось скитатись по борах і горах Кавказу та з цих далеких сторін, на піратському судні добитися аж до Молдавії, згодом до Семигороду, де перепливши Дунай, я опинилась у Цісарщині. У Відні, де із-за підступних інтриг міністрів Марії-Терези, не могла утриматись, я подалася далі, щоб при дворах Європи добиватися не так протекції, як дружнього союзу, щоб привернути свої права, так мерзенно і підло понехтовані. Барон Христанек, пан Доманський і ще один вірний друг — Монтеги У орт лей [що зараз у від'їзді] віддали себе до послуг і не раз доказали свою чесність і вірність, то ж у свій час їх не мине щедра нагорода, бо як відомо, справжніх друзів пізнають не в гаразді, а в біді... На жаль, — продовжувала княжна, — не всюди зустрічає вона прихильність до своєї особи і справи. Ось такий король Прусії Фридрих II, якому пристало б з природи речей підтримати дочку Єлисавети I щодо її законних прав, повівся дуже невічливо, навіть хотів арештувати її. Імператриця Марія-Тереза, хоч у душі співчуває, але слухає свого синаля Йосифа II та своїх міністрів, що тягнуть за плюгавицею Катериною-Като. А що казати про німецьких князьків, цю мізероту, які й чихнути не сміють перед узурпаторкою в Петербурзі. Падишаха у Туреччині б'ють Катеринині армії в гриву і в хвіст, де йому до інших турбот! Були великі надії на небіжчика короля Франції Людовика XV, при чому не обійшлося б без особистих жертв, бо ж відомо, що цей бабодур, навіть у похилому віці, був ласий на жіночі принади, але прачка Дюбарі не допустила із-за заздрості навіть до особистого побачення в Павільйоні Оленів, чого той любострасний дідуган добивався.

Що ж до нового, молодого короля, то його становище невиразне, та й цей пуцулуватий нездара взагалі сторонить від жінок, навіть від власної. Проте заходи робляться; деякі міністри уже виявили свою прихильність, а королева Марія-Антуанета, хоч у політичних ділах суцця дурепа, як кожна вітрогонка, але й вона сказала, що всехристиянішний король Франції не залишить без підтримки справу, яка лежить на сумлінні всієї Європи. Треба також мати на увазі, що нині Париж і інші столиці аж кишать агентами Като, які не тільки займаються інтригами і підшептами, але можуть підступно згладити із-за рогу, хоча б найманими вбивцями, законну володарку. Тому доречно, скрізь, задля особистої безпеки, вживати прибраних імен як княжна Алі-Емет або просто — Дама з Азова".

Признатись, у першій хвилині, мені важко було видобути хоч одне слово. Її історія, розповіджена знехотя, осяяла мою любу-згубу новим, сказати б, найхімернішим мерехтом. Поки покоївки заходились біля купальниці, що вже вийшла з ванни, давала себе огортати рушниками та простирадлами і поверх ширми дивилась на мене прижмуреними очима, я розважував, скільки ж у тому всьому правди, а скільки вигадки. По ширості, мені, їй же Богу, було байдуже, чи моя вибрана була претенденткою на престіл Тьматорокані, а то й усіх трьох Русей. Однак, будьмо обачні! Я підвівся, схилив коліно і голову та промовив, стиха, але з жаром у голосі:

"Княжно Алі-Емет, королево Понтиди; ваша імператорська величносте! Я підозрівав здавен, що якась таємниця сповиває вашу постать, але я не уявляв собі, що вона аж така важлива. Можете розпоряджати мною, як усіма тими, хто вам довів свою вірність і відданість. Я ж вам присягаю, віддаючи усього себе на вірне служіння до скону..."

Княжна Алі-Емет або Дама з Азова або володарка Понтиди милостиво простягнула свою руку понад ширму. Я її вкрив вірнопідданими поцілунками. Пасія знов клекотіла в мені.

Вона, загорнена в пишний, золотом гаптований, турецький халат, вийшла з-за ширми, з зачесаним угору волоссям, з обличчям, білим від блейвасу і манії, та глянула на мене холодно, піднісши гордо голову. У мене при боці була шпага, яку княжна сама легко вирвала з піхви і тричі вдарила мене по плечі тонким крицевим лезом.

"Підведіться, кавалере Рославець! Ваше урочисте приречення вірної служби приймаю; на благо наших народів і земель, на славу нашої Вітчизни. Іменую вас нашим міністром-крігсцальмайстером і одночасно надаю вам орден Мітридата Євпатора, славного царя Понтиди..."

Бісові дівки-покоївки, що стовбичили оподалік із шнурівкою, робронами та фальбанами, хоч нічого з того не второпували, але хихотіли. Сонце, крізь високі вікна, обдавало княжну золотистою повіддю, такі ж золоті зайці ковзались по калюжах невисохлої води на підлозі. Я хотів, мов причинний, підійти до бісиці, що глузливо дивилась на мене, але вирішив, що, в цих умовах, скромність може вчинити більше ніж виправдана натурою нестримність і, вклонившись, відійшов геть. Клятві фльорки-покоївки хихотіли.

Забагато було всього на мою ще юнацьку голову, хоч я, роздумуючи з-твереза, все ж міг бачити навіть деякі користі з тієї інтриги, в яку я встряг. Досі в політичних справах я мало розбирався, на якого вони мені дідька? Пошану до імператориці Катерини вмовили в мене мої батьки змалку та й всі наші стародубівці-Рославці, як і інші, з притаманного їм страху перед усякими "власть імущими", або й з вдячності ш всілякі користі і привілеї, були такого ж погляду. Всім нам хотілося бути чесними воїнами і діячами своєї землі, задля її процвітання. А що там на верхах діялося, нас не займало. Особисто подобався мені пруський король Фридрих, що сам-один вистояв кільком владарям. Я люблю завзятість і упертість. Менше подобалась мені імператориця австрійська Марія-Тереза та її синаль Йосиф II, — обидвоє — крутії порядні. А може тому, що наші військові люди хвалили прусаків, а австрійців і цісарців вважали за різноязику потлоч і боягузів. Польські справи мене не цікавили; те, що Польщу поділили в 1772 році, то у нас казали "так і треба", навіть Катеринин любас, королік Станіслав-Август не навчив нічому польських шляхтур. У них усе "як за круля Саса — їж та лиш розпускай паса". Про турків я знав, що їм добре накладено по шиї під Кагулом і Чесмою. Там вславився мій дядько Федір Рославець з Почепа, капітан фрегата "Вовк". Все це я знав з оповідей, а в Страсбурзі з газет, які, щоправда, читав по верхах.

Тепер мені довелось нишпорити у тих всіх складних інтригах між міністрами короля Людовика і австрійським канцлером Кауніцом; Петербургом і Портою; розбиратися в якихось таємних заходах Англії в Мадриді, та чому непокоїться двір у Відні загарбанням імператорицею Катериною Молдавії і Волощини; словом, не годилося мені сидіти в салоні княжни мовчазним дуриндою, коли про це все йшли розмови. Якщо Доманський і Христанек, присусідившись до політики, могли теревенити про те та про інше, то ж я не повинен пасти задніх, тим паче, що й я вже був причетний до їхнього кодла, партії, чи пак конспірації.

З другого боку, розсудливість підказувала мені, що я влип у інтригу, яка навряд чи безпечна, а до того доволі темна. Мій батенько, завжди в таких справах обачний, напевно не похвалив би мене. Пам'ятаю, коли скасовано у нас гетьманство в 1764 році, він, озирнувшись, наказав нам усім суворо-пресуворо, не розпускати язика, як інші, що ремствували з цього приводу й опинились де раки зимують.

Таємна канцелярія царицею начебто скасована, але її вуха і очі ще скрізь, і кого треба, видобудуть з-під землі. Адже й граф Розумовський, якому відобрали гетьманство, підсолодивши цю гірку пілюлю іншими почестями і маєтностями, сидить тихо, як миша під мітлою. Як цариця наказала, так і буде.

З такими роздумами я вештався по місті. Вечоріло і всюди були ілюмінації та феєрверки, чи то з приводу переїзду королівського двору з Шуазі до Версалю, чи з приводу заточення любаски покійного короля маркізи Дюбаррі в монастир, чи тому що приборкано "Мучну війну", тобто бунти черні в Буве, Мо, Пуассі, а навіть в Парижі, з приводу підвищення цін на хліб; чернь домагалася димісії Тюрго, військо стріляло, двох

бунтарів повішено.

А все одно народ поводився розбещено. Було багато п'яних, бо людям роздавали задармо вино, на особистий рахунок короля, але голоті було того мало. Один халамидник виліз біля Дев'ятого мосту на бочку і гукав: "Коли той курваль раював з ледащицями, то ми здихали з голоду, шматка хліба не мали, та й тепер не маємо; а коли він і витяг ноги, то скупердяги однією чаркою відробляються. Хочуть, щоб ми од спраги посохли..." Один, видно освічений чолов'яга, ткнув мені у руку папірця з видруківаними сороміцькими віршами, де в найнахабніший спосіб шельмовано не тільки небіжчика Людовика XV, але всіх монархів взагалі, називаючи їх всіляко: тиранами, шкуродерами, бабодурами, гульвісами і марнотравцями. Юрба сердечно втішалася цими віршиками та й сама облаювала як могла всіх королів і їх міністрів.

Фльондри і заведії, моти і шагалії; прерізна босота снувала по площах і заулках, виспівувала і гомоніла, зумисне утворювала неймовірний стиск; багатьох обікрали, чимало дітей задавили. Одна жінка жалілася на весь голос, що її навіть згвалтовано за цей час у натовпі і гукала за профосами, однак із-за гуду дзвонів на соборі Нотр-Дам, її мало хто чув. Казали, що проїде король з почотом, але що б він мав робити в Парижі? Юрбі треба було вигадати лише причину до бешкету і розпустити, щоб потім прикриватись тим, начебто вона так любить свого короля, що буде день і ніч стовбичити на вулицях, аби лише його побачити.

Це все мене так роздратувало, що я, допомагаючи собі тростиною, продирався крізь натовп, щоб через міст Міни податись на лівий берег Сени, де не було так завізно.

І саме на мості, коли я озираю свої кишені, чи їх не спустошено, я зауважив чоловічка з лисячим обличчям, в окулярах, одягненого як ярига або бакалавр, в усе чорне, з білим мереживом, який підтюпцем товкся біля мене.

"Пробачте, — підняв він свого капелюха, круглого як у пуритан, і на його окулярах заграє відсвіт празникування на тому боці Сени, — чи я маю честь говорити з кавалером Рославцем?"

Я озирнув його з недовірою, але все на ньому було благопристойне. Навіть пряжки на черевиках були срібні.

"Так, це я, — гречно відповів я і пішов поряд з ним, — а зідки ви мене знаєте, добродію, і хто ви такий?"

Ми говорили звичайно своєю мовою, що дивно звучала її цьому місті. Лисюра вкрадливо вишкірився і сказав, що знає мене вже давніше, а про себе розповість згодом. Поки що нам треба щиро поговорити про одну невідкладну справу, а через те пройдемося разом, не поспішаючи, от хоч би берішком, поуз Консієржері, до Сорбони.

Людинка ця не була ні стара, ні молода, не виглядала ні на вбогу, ні на надто заможну, хоч з претенсіями на шанобливість і достойність. Мова її була книжна, не посполита, майданна, хоч він таки з наших сторін, однак усе це не викликало у мене ні особливого довір'я, ані радості, як це буває завжди, коли зустрічаємо на чужині любезних земляків.

Проте, я все це залишив своїм думкам, ішов поряд з чоловіком у чорному, ввічливо

даючи йому дорогу, мандруючи понад Сеною, де мерехтіли веселчаті відсвіти ілюмінації.

"Я все знаю про вас, кавалере Рославець, — перейшла зразу до діла ця загадкова людина, — знаю і добре і зле. Гай-гай, молодість! Зичу вам лише добра і саме тому насмілюся вас попередити, і коли ви, звичайно, хочете того, врятувати вас від халепи, в котру ви можете встрянути або вже встрянули".

Я спаленів, і, спинившись, суворо запитав лисюру, що це все означає, що у нього на увазі та яким правом він займається моєю особою. Панок любязно поклепав мене своєю худерлявою рукою, захихотів, зняв свої окуляри, протер їх і похитав

"Молодість, леле, молодість, нерозважність, одчайдушність. Юна жага і уроєння. Пане Рославець, — його колючі очиці спинились на мені, озирали з поблажливістю, а може й симпатією, — попадете в халепу, ох, і неодмінно попадете, коли й далі будете інтригувати з авантюристкою і шахрайкою, яка величає себе принцесою Алі-Емет або Дамою з Азова..."

Я хотів зразу ж піти геть, але він вчепився за мій рукав і порадив не псувати собі крові, а спокійно вислухати його. Видно, ярига мене мав на оці вже віддавна. Він знав, що я приїхав із Страсбургу, за батьковими справами, став вхожий до княжни, згодом оселився у неї. Все це, звичайно, не було приємне. Більше того, він знав, що я вже витратив на княжну чимало батькових грошей. Але, що я міг йому відректи, коли це все була правда? Однак, коли лисюра почав харамбаркати про мої почуття до Дами з Азова, облизуючи свої сухі губи, мов котюра до сала, та ще й повчати мене, що це, мовляв, привело мене до нерозважних вчинків, яких наслідки необлічимі, я зовсім вийшов із себе і наказав йому глядіти свого довгого носа, а до моїх справ йому зась. Він тільки затер руки і почаствувався з табакерки, на якій, я зауважив, був портрет імператориці.

"Навіщо гарячкувати, юначе, — підвів він на мене свої каправі очиці, які лукаво мерехтіли із-за окулярів, — таким чином ми не дійдемо до нічого путнього".

"Я й не хочу доходити, та ще й з вами, панотче", — сказав я.

"А от ви краще послухайте старого хорта, — нюхнув він удруге табаки, — я ще розумів би вас і вибачив, якщо б предмет ваших зітхань був справді вартий того. Але повірте мені, що принцеса Алі-Емет, тобто Дама з Азова, яка до речі, не є ні тією, ані другою, звичайна злочинниця, ажніяк не варта чиєї-будь посвяти. Я запевняю вас, (не ображуючи ваших сокровених почуттів), що її, як то кажуть, жіночі принади, достатньо відомі принаймні в половині Європи і то не тільки високопоставленим особам, але й гайдукам та лакеям".

"Мій пане, — скипів я не на жарт, — ще слово і я проламаю цю тростину на вашому плюгавому лобі..."

"Гай, гай, — аж ніяк не злякалась лиха мармиза і заскрипіла, — така палкість питоменна вашому вікові. Але чи не краще витратити її на речі, більш достойні? На речі державні, публічні? Княжна Емет, до вашого відома, або як вона себе ще в Дрезні називала принцеса Володимирська чи графиня Піннеберг, насправді — звичайнісінька

прачка, по імені фройляйн Фінк із Вроцлава. Вже на Сілезії бувши, а потім у Кракові, де вславилась не вельми достойною поведенцією і, маючи таланти, які, як каже гостроязичий пан Вольтер, могли б їй однаково придатися у борделі і в опері, згодом пописувалась своїм хистом у Берліні і в Кілі, звідки їй пощастило вимкнутися з-під арешту, з наказу самого короля Фрідріха II. Вона була якийсь час на утриманні такого барона Шенка, але, поспіль із своїми заведіями, які (разом з вами, юначе, який же сором!) нині належать до її "почту", обікрала згаданого Шенка і втікла до Голландії, а звідти сюди, до Парижа, бо й у Роттердамі і в Гаазі палилася під нею земля..."

Дивна річ: я хотів було кинутися на мерзенного стариганя, але не зміг. Замість того я сів на лавчину біля руїн абатства Клюні і охопив голову руками. Біля мене скреготів скрипучий голос ярижника, який бубонів, з-під ока дивлячись на мене. Він мимрив про своє співчуття до мене, як до людини обдуреної як Сидорів цап, що його волочать на ярмарок, до мене, що, як сливка в борщ, попав у халепу з власної довірливості, бо далєбі, не варто. Треба берегти честь за молоду, але пошитись у дурні може кожний. Треба добре віддячитись цій зграї шахраїв і мотюг, які з легким серцем так оциганили порядну, богудухавинну людину.

Справді, і у мене заклекотіло прагнення до любої відомсти.

"Але як віддячити їм?" — промовив я вголос.

"Як? — замислився чорнокаптанний, — способів на шагалій і ледачниць багато, але всі вони вас не задовольнять, юначе. Скажімо, ви обітнете вуха тим двом ланцям, що користаються принадами вашої Дульниці з Орлеанського и взбережжя: один вранці, другий увечері. Може й ще знайдуться охочі. Не будьте дон Кішотом. Гра не варта свічок. Цих свищохлистів бито вже нераз. А що зробити з фройляйн Фінк? Жінку, як кажуть, не вдариш і квіткою. Ваша помста повинна бути розумною, кавалере Рославець. Краще буде, коли ви повернетесь, начебто нічого не було і нічого ви не знаєте. Продовжуйте жити і приставати з цією кумпанією. Нічим не виявляйте, що ви їх розкусили з огидою, як гнилу ковбасу. А тимчасом пильно слідкуйте за всім, що там діється. Прислухайтеся до всіх розмов, а ще краще записуйте собі тихцем, що запам'ятали. Наприклад, хто і коли має секретні пересправи з авантюрицею. Час від часу будемо з вами бачитись, келейно, так би мовити, секретно і ви кожночасно матимете від мене інструкції..."

"Пробачте, перебив я його, а хто ви такий?" — Ярижник хитро посміхнувся. "Моє ім'я вам мало що скаже. Я — Іван Афендик, ваш земляк, із Чернігова, до вашої ласки. Всемиловитіша імператориця наша, Катерина Олексіївна, враз із тутешнім послом нашим повноважним, його світлістю графом..."

"Годі, годі, мостіпане Афендик, чи як вас звати, — стрепенувся я, увесь спалахнувши, — ви дуже і дуже помиляєтесь. Не на того напали, дядечку мій. Хочете, щоб я прозрів як закоханий і піддурений осел, згода! Можете і поглузувати наді мною до схочу, це ваше діло, але якщо ви хочете, щоб до того я ще був вашим шпиком, то вибачайте. Ви не до того звертаєтесь. Ще в Черніговському колегіумі ніхто з нас не терпів шпигунів і донощиків..."

Афендик — справді, я на Чернігівщині чув таке прізвище (либонь це був хтось з канцеляристів колишнього гетьманського уряду) — пояснив мені вкрадливим, ажніяк не схвилюваним голосом з приводу моїх вигуків, що імператориця, при своїй могутності, звичайно, могла б розчавити мерзенну самозванку, як злосливу блощицю в одній хвилині. Але справа ця вельми делікатна і імператориця аж здригається на одну думку про можливість закордонного скандалу, який роздмухали б негайно всілякі принагідні шкрябайпера. Самозванка діє на чужині і, іноді, якщо їй пощастить, вона користується протекцією деяких знатніших осіб, ворожих до нашої вітчизни і до самої імператориці. Самозванку треба знешкідливити, але обачно, коли буде на те відповідна нагода. Поки що авантюрницю треба обстежити, вивідати, хто саме і як її підтримує, з ким вона водиться, з ким кореспондує, які плани кнує на майбутнє, а головне, що їй обіцяють і за що. Дуже можливо, що йдеться не лише про змову проти імператориці Катерини, яку кнує ота мерзенна фройляйн Фінк чи ця чортяча Алі-Емет, але про щось значно важливіше, наприклад, змову спілки держав...

"Ні, мості Афендику, — крутнув я головою і твердо сказав, — в цьому я вам не допоможу. Такими справами я не займався і займатися не буду..."

Афендикове обличчя загострилося. Він аж ззеленів.

"А чи ви знаєте, молодий мостіпане, — проскрипів він, — що ось такою поведенцією як ваша, ви, як підданий всемилостивішої государині-імператориці, не тільки накликаєте на себе неласку, але ставите себе в таке становище, яке, у випадку вашого повернення на батьківщину, накоїть вам чимало турбот..."

"Навіть якби мені не довелось ніколи побачити вітчизни, — затремтів мій голос, бо мене схопило щось за горло, — навіть, якщо б мені не довелось ніколи побачити моїх любих батьків, ані любезних сестричок моїх, я не стану вашим підлабузником і шпиком, мості добродію мій Афендику..."

З цим я повернувся на закаблуках і пішов геть. Але я знав, що лисюра ще залишався, стоїть і дивиться мені вслід. Свою гру зі мною він програв.

Коли я, пригнічений своїми невеселими думками, минав церкву Сен-Жермен д'Оксеруа (звідки колись лунав сполох на криваву Варфоломіївську ніч), за мною хтось загукав із сусідньої таверни де Гізів, що під вечір пустотіла і тільки декілька офіцерів королівської гвардії гомоніли з веселими дівками в мареві свічок. На порозі стояв Доманський, мабуть заочивши мене із середини. Я вагався; лють підступала до гортанки, адже ж цей харцизяка Доманський був співучасником мого закабалення і мав всі причини глузувати з мене. Але він, здається, не зауважував моєї ворожості і запросив мене до таверни, де він, видно, був частим гостем.

"Ви не поїдете, кавалере, — сказав він, нахабно підсміхуючись, — що б там не було, ви нікуди не поїдете..."

"Звідки ви знаєте, що я збираюсь кудись їхати? — спаленій я, — я про це з ніким не говорив..."

"Я все знаю, — бовкнув бицюган, — ручу вам, що не поїдете..."

Ми посідали і цей для мене вкрай неприємний чоловік сказав, що коли я хочу

знати, то моя доля поєднана з діянням таких сил, які заздалегідь і, незалежно від нас самих, вже давно все вирішили. Природні це сили, чи неприродні?, — запитав я його. Він на це розвів руками, кажучи, що такий розподіл існує тільки в уяві профанів. Насправді ж елементи космосу і їх сили, здебільшого для всіх смертних, невідомі і невидимі, творять одну велику міць явищ фізичних і метафізичних. Вони походять з однієї причини і мають одну мету, яка вирішає долю кожної людини і ціль її марного життя. Слухаючи цієї плутаної базіканини, я згадав, що отой Доманський — алхімік, астролог і, як казали, некромант. Так принаймні шепотіли про нього лакизи і сусіди. Чортів син у ту мить так уперся в мене своїми чорнющими, сверлючими очиськами, що мені забаглося не піти, а побігти звідси геть щонайшвидше. Але я не міг. Незбагнена сила примусила мене покійно втихомирити своє пересердя і, з біса, я не мав сили ні на крихту, щоб підвестися з дубового ослона. "Невже цей сатанисько так мною оволодів, — думав я, — що я аж одеревів, очманів! Не доставало мені ще цього!" А Доманський, видно у доброму настрої, зареготав.

"Що зводите випити, ваша милість Рославче?" — Його голос долинув до мене здалеку, з дзвенючого далеку, а він самий, хоч сидів напроти мене, раптом знявся і поплив у пурпурний мерехт ліхтарів таверни, щоб за мить повернутись і сидіти так, якби нічого не трапилось за цю мить (а може це була вічність?), хитро підморгуючи. Я глянув у келих, що раптом, на мій прочуд, булькотів, кипів, сичав і якась чорнюща рідина парувала в ньому гемонським варивом. З огидою я жбурнув того келиха геть від себе, але він (я це достеменно бачив!) не впав на кам'яну підлогу, а плавко заточив коло над столом і повернувся, обачно станув на столі і замерехтів аж по хрустальні вінця, прозорим, шумуючим, блідо-зеленим напоєм.

"А нумо, спробуймо, — владно прошепотів той чортів син, — це неабияке вино, подібне до вина на бенкетах у Борджіів..." Я протер очиська: ні, все було гаразд, все було на місці; оподалік сиділи гвардійці із своїми дамами; вешталися служки у фартушках; з цегляного каміна било полум'я; на рожні шкварчала бараняча нога. Вино стало спокійним, легким, крилатим. Було ясне.

"Ваш знак — Стрілець, — говорив Доманський, — Сагіттаріус. Це знак людей талану, кебети, поривистої вдачі. Однак не все, що вони задумують, що хотіли б довершити, збувається. Але іноді, коли це входить у планування космічних сил, люди з-під Стрільця досягають багатства, високих посад, слави..."

"Що ви, Доманський, чародій?" — Я говорив несміло, ледви одволодуючи себе.

"Ажніяк, — промовив він, — ніяких чародіїв у світі нема, це вигадка темних людей. Я всього тільки трохи ознайомлений з деякими законами природи, знаю причини і зв'язки її явищ, дарма що невігласи причисляють їх до метафізичних. Ось, хоча б Франклін, цей "електричний амбасадор" Америки: хіба він чародій? Він просто-напросто відкрив деякі досі невідомі закони природи. Та, до речі, то що ж? Ви хотіли нас покинути і виїхати з Парижу, юначе Рославець?... А чому, варто знати?.."

"А просто тому, що я вбрався у дурні і то мерзенно..."

"Гай, гай, — криво посміхнувся мій співрозмовець, учень Каліостра, чи компаньйон

графа Сен-Жермена, — всі ми кавалере, так чи інакше пошиваємося в дурні. Через нашу натуру, наші забаги, пристрасті і слабощі. Повірте, що моє становище також мізерне, не краще від вашого. Скільки оце часу я б'юся над таємницею філософського каменя та еліксіру молодості! І все внівець. Я вже от-от наближаюся до мети, а вона втікає. І все наніщю. Інакше кажучи, мене пошивають у дурні вищі сили, яких я частково переміг, але ще з ними змагаюся. Раніш чи пізніше я знатиму як перетворювати нікому непотрібну купу залізя у золото або, як перебороти так званий закон гравітації. Це не чародійство, ані не чаклунство. Веніамін Франклін ажніяк не чарівник, він вміє тільки думати логічно. Але я знаю такі речі, які ні Франклінам, ні Ньютонам ані тому дешевому шахраю Каліостро і не снилися. Багато я вже знаю, але не втрачаю надії і хочу знати ще більше. Я ще порюся з темними силами космосу... (Він замислився, але за хвилину вдумливо поглянув на мене, хоч з деякою іронією). Що ж до вас, кавалере, то у вас нема іншого вибору, як скоритись долі..."

Диявол, чи шарлатан, він знав усе. Від нього не можна було навіть приховати сокровенні думки. Він просто прикопував до себе своїм крицевим, глумливим поглядом з-під і своїх зрослих брів. Хто він такий?

"Дехто каже, що я поляк, інші — маляр, ще інші, що я турок, іранець, індус, але повірте, — він вгадав мої думки, цей харциз! — я не віддаю переваги жодній національності. Колись у світовій батьківщині зіллються всі струмки; нації — це пересуд, пережиток минулого. Для мене важить мій соціальний стан, бо дехто твердив, що я один із численних байстрюків короля Людовика, того "вельмилюбленого". Правду кажучи, моя мати була креолкою, жінкою великої краси та побувала один раз у премилу товаристві короля Луї, у Павільйоні Оленів, де, як знаєте, небіжчик любив приголубити будь-яку даму, яка принагідно впала йому в око. Ви, як людина розуму і деякої освіти, знаєте, що конвенанси феодальної старовини щезнуть. Нинішній лад, що виводиться із сивої старовини загнив, як загнивав наш велелюбний володар Людовик. Він умирав, загниваючи, повільно, як і його метреси. Права натури неблаганні, мій друже. Колись мене непокоїла проминальність людського роду, але сьогодні я спокійний, бо мудрістю переміг оту владу часу. На жаль, у вивершенні мого задуму не можу пристосувати цієї мудрості: бо ж ми усі, кінець-кінцем, діємо не за своєю волею, а за планом вищих сил..."

"То й княжна..." — вкинув я несміло.

"Звичайно, що й княжна; вона, ще більше ніж ми іграшка сил космосу. Не прив'язуйте, кавалере, ваги до жінок, бо вони це лиш оздоба, а не субстанція вселенної. Вірте мені, який мав нагоду спізнати принади найчарівніших жінок свого часу, жінок, що ставали причиною роздорів, заколотів, бунтів і війн, от як хочби Анна Бoleyн, чи Катерина Медічі, чи Маріон Делорм... Але повірте мені, що коли мине належний час, з них в історії людства не залишиться нічого крім пилуги..."

"Простіть мені, Доманський, — втрутив я, — але, щоб особисто пізнати принади ось такої Анни Бoleyн чи Маріон Делорм, ви мусіли б нині мати принаймні двісті літ..."

Він, цей упирика, лукаво посміхнувся.

"А хто вам сказав, що я не був любасом Клеопатри чи Аспазії?"

Мені стало млосно. Моє волосся почало шелевіти під перукою. І, тому що я вже не чув ваготи в ногах як перше, я прожогом зірвався і як навіжений вибіг з цієї чортівської коршми. Мені й не верзлося сидіти поряд з людиною, якій було понад півтори тисячі літ. Регіт Доманського волікся за мною, коли я, притримуючи трирога від вітру, що зірвався над Сеною, побіг поуз церкву Сен-Жермен д'Оксеруа, понад рікою. Я біг як очманілий і тільки цей пронизливий вітер, мерехт ліхтарень, перегуки фореєторів у каретах, що котилися через імлу, снування юрби, подекуди привернули мені рівновагу. Але ж певно, що все це були витівки шарлатана. Адже він сам признався, що елексіру молодості не вдалося йому виявити. Це — ілюмінат, каменярь, розенкройцлер, один із тих таємничих кертиць, що потайки роблять своє підле діло зради, шпигунства, злочину, змов проти усього чесного людства, щоб домогтися влади над ним, перешкодити поступу, сприяти перемозі темряви над світлом. Як соромно, що я, отетерілий, розвісив вуха від тих теревенів, як недотепа, бовдур. Таких магів, чаклунів, ворожбитів повно на ярмарках — вони ковтають полум'я і шпаги, приворожують гадюк і щурів, витрясають з рукавів голубів, а, по суті, це все шахрайство, чистий обман. Я пригадав собі келих із кипучою смолою, виблиск очей шарлатана. Що це було: мара, мана, яв, сон? Ні, це були мої слабощі, моя власна кволість. Треба вириватись геть найшвидше з-під влади дурисвітів і шарлатанів. Досить бути у них комедійною фігурою, самовідданим дурником.

... В палацику на Орлеанському взбережжі всі вікна були притьмарені важкими завісами. Мабуть всі кудись повіялись, то ж була добра нагода шезнути з цього хараману безслідно. Ніхто не сумуватиме за мною. Злющий на увесь світ і на себе самого, я напмацки дібрався до моєї кімнати і при меркому світлі свічки почав складати у куфер мої невеликі достатки.

Втім сходи заскрипіли, хтось ішов нагору. За мить у кімнату увійшла княжна Алі-Емет із свічкою в руці, кажучи, що в будинку як вимерло, челяді не можна докликатись, Христанека, Доманського, нікого нема і тільки у моєму вікні нарешті блимнуло світельце, на яке вона й прийшла. І ниділа вона сумно, самотно. Але тим більше вона була принадлива. З рамені спадав турецький халат, а непудронана коса відливала при кволій свічці синявою. Загострилось і її без того худе й бліде обличчя, вогнисті чорні очі втратили свій химерний і владний відсвіт. Сівши Віоло в крісло, вона пожалілась, що мала поганий сон, швидше — моторошне видіння: владно перед нею стоїть дебела Катерина, а вона від холоду тремтить між чотирма холодними стінами каземату, по яких сіріє волога і вищать, метушаться, допадають до її ніг перелякані щури. "Це вони втікають навіжено від повіді; це Нева виступила з берегів, а я караюсь в кам'яному мішку Петропавловки або Шліссельбургу... Мабуть це неминуче пов'язане з кабалістичною пірамідою, що вчора викладалась так зловороже. Справи невеселі, — пожалілась княжна Алі-Емет, — нема сумніву, вороги працюють проти неї, особливо тепер у Версалі неприязно настроюють Людовика XVI і королеву Марію-Антуанету..."

Втім вона зауважила, що я мовчки лаштуюсь у дорогу, бо ж кладу в куфр одяги,

пістолети, книжки і запитала стурбовано, куди це я збираюсь. Глухим голосом, не підіймаючи очей, я сказав, що вирішив таки остаточно покинути її палац. Зазнав я у ньому, щоправда, щастя, доступивши її ласки, але одночасно був жорстоко підманий, став предметом глузу. Вкрай зранене серце моє, віра моя в людину, гірко скиглила моя душа, але що ж? Іти геть, серце сталлю закувати, зректися всього, що вимріяно колись...

Дама з Азова пильно мене слухала, схвилювано підвелась і в очах у неї замерехтіли сльози.

"Невже я приречена до того, щоб мене покидали мої найкращі і найвірніші друзі?"

Стиснулось моє серце. Але я старався бути терпким. Коротко я розповів про мою зустріч з Афендиком, не називаючи його по імені, але нічого не втаюючи. Ця розповідь мене зміцнила, мій гнів знов буремно заклопотів, я був певний, що витриваю про мойому рішенні.

"Прощайте, княжно Алі-Емет, — я накинув на себе кирею, — вірте мені, що не йдеться тут про політичні справи, про мій страх перед ними. Будь-яка зрада, найменше вагання, далекі від мене. Я не сумніваюсь у вашій царственній крові, у ваших священних правах на престіл всіх Русей та Понтиди Євксинської, я покохав вас не тому, а тому, що ви стали мрією життя мого, як блискавицею вразили ви мене з першого погляду, вибраною ви стали мені на все життя, злелівав вас з першого погляду, як найчистішу, білішу ніж сніг лілею, вірив у вас, як у зорю, що звістує день..."

"І ви не помилилися, кавалере Рославець, — порвисто вигукнула княжна, — як могли ви здатися на поговори лихих людей? Вірте мені: проходила я крізь хвищу і заметіль; над чорним виром нашого плюгавого безчасся блукала; стрічала на тому тернистому шляху облуди, зради і підлості всі кушення нашого продажного віку, але я минала ці вири і вирви неопаленою і недоторканою. Серце моє було як криця лицарського меча, дівиче тіло моє не належало до нікого ніколи, ніколи..."

Вона обняла мене і жалісливо притулилась до мене. Це була горда орлиця, яку я знав, а нагадала мені вона Офелію, ніжну і лілейну, що блукала над виристою рікою, з високим серцем, враженням терпкою образою і гнівом на увесь цей підступний світ. Запах її коси, сльоза, що заперлилась на її довгій виї, злякане, майже дитяче обличчя, все це обдало мене невимовною рахманню. Я вмить забув про всі мої постанови і впав до її ніг, обійняв її коліна. Ковтаючи і собі тиху, але палку, юнацьку сльозу, я завірив її, що ніколи її не залишу, будь-там що, я благав її пробачити мені.

Уста її тремтіли. Разом з моїми вони злилися в поцілунку. Мабуть ця сцена була гідна пера вибагливого письменника.

Княжна понюхала флакон із солями, бо либонь була близька до зімління. А тоді змахнула сльозу і засміялась. Бо ж і вона була жінка нашого химерного, вередливого і мінливого сторіччя. Її смуток в одну мить змінився безтурботністю. Всі грози минули, її посміх в мигтінні гаснучої свічки, в півморозу тієї нужденної мансарди, зажагтів як райдуга. І, наперекір усьому, я почував себе окриленим, але, — ой леле, леле, — чи ж знав я, горопаха, що моє безталання тільки тепер починається?

Дні стояли хороші — з лазурним небом, із садами в цвіту, взяті ніжним зефіром. Весна бо в Парижі завжди чудесна. І Париж вигулював і вирував вдень і поночі. Однак кабалістичні піраміди Дами з Азова справді не брехали: фортуна ніяк не пестила нас. Ні принцеса Поліньяк, ні Ламбаль, ні маркіз де Водрейль (гадано, нині важлива персона у молодій королеви), ні ніхто інший із "бузкового оточення" у Версалі, не з'являвся з дорученням, чи хоча б з куртуазійними візитами. Алі-Емет припасла вдосталь робронів, фонтажів, струсячих пір, модних брилів, на нежданне запрошення, хоча б у Малий Тріанон. Або королева Туанетта забула про наше існування, а може й не знала про нього зовсім, бо була зайнята витанцюванням менуетів, або новою комедією в своєму театрику, або будівництвом нових павільйонів, чи навіть цілого села із фанерних дощок, де вона й її товариство переодягалися за пастухів і пастушок, пасли і доїли корови, вмаяні биндами, ремигаючи в таких же тендітних хлівах, з люстрами і паркетами, по яких бідолашні корови ковзались на своїх позолочених ратицях. Догляд пастухів і пастушок був швидше химерний, бо, тільки звечоріло, вони розбігалися по парку, граючись з королевою у хованки та насолоджувалися допізна під кущиками, ніж пильнували своїх корівок. Що ж до пуцулуватого нового короля, то він зачинявся з міністрами в кабінеті та вивчав напалені на нього політичні справи в Європі і то пильно, бо навіть перестав ганятися за зайцями у полях і лісах Шуазі чи Фонтенебло. Та й у Версалі і в Тріаноні цієї весни було розваги досхочу.

А наш палацік тимчасом облягали крамарі і доставці з рахунками. Злощастям нашим був постійний дефіцит. Христанек, щоправда, приніс раз двісті дукатів, але вони щезли вмить. І дарма що він канючив по всіх домах гри з ранку до вечора та й до світанку, карта йому не йшла. В одному вертепі, де він спробував заграти мірандоля чи загнути "пароле", перетягнувши карту, його спіймали та, видать, добряче наклали по шиї і виштовхали за двері. Доманський також не міг нічого порадити. Всі способи роблення грошей, а він їх нараховував триста, були нерентабельними, казав він, поки врешті не знайде формули на виріб штучних діамантів чи золота. То ж нам докучали злидні і я, зітхаючи, вибирав і банку сотні вже не з моєї тисячі, яка пішла з вітром, а батькові, призначені на закуп верстатів. В банку гляділи на мене із співчуттям, вважаючи, що я збився з пуття.

Але мені це все було байдуже; я віддав би все, щоб позбавити княжну від іпохондрії; а хвилю розрадити її можна було тільки коштовною розвагою, тобто повести до Італійської комедії чи до опери, де ложі коштували солоно (а нам пасти задніх не пристойло), або купити пuzдерка з чудодійними мастями і пудрами, чи якусь золоту дрібничку з діамантом. А каруселі, а звіринці, з бегемотами і носорогами, а куафери, а флорентійські брокати, а гайдуки, а дуєньї і лакеї, а зграя дармоїдів, що звалювались до нас щодня? Все це за дурничку не купиш!

Тимчасом нашого полку прибуло, бо одного дня, коли я вранці прийшов у спальню Дами з Азова, щоб читати їй "Газетт де Франс" та німецькі діарії, там вже сидів кістлявий телепень з довжелезними ручищами, з телячими білими віями та з

кінськими зубами. Він закидав з-англійська і я збагнув, що це власне і є отой ексвайр Монтеги Уортлі, який прибився до княжни ще в Роттердамі. Він процвиндрив всі гроші, які мав від достойних батьків і був відряджений до Лондону в секретній місії. Мабуть від Алі-Емет він мав доручення пробувати ґрунту для її справи при дворі короля Джорджа III.

Цей одоробало зукоса, але приязно поглянув на мене, підморгнув і простягнув свою здоровенну п'ятірню. Треба було привітати його як побратима, бо ж і він, як глумився Доманський, також був безнадійно задурений у княжні і готовий чвалати за нею на край світа. Я сумнівався, чи така коняча натура здібна взагалі до якогось ніжного почуття і, врешті, нічого проти нього не мав: таких суперників, як він я не боявся, а до того, як я чув, у ангелян кров риб'яча і жіноцтво трактує їх звисока. Не знаю, що він доповів княжні, бо при мені вони розмовляли про речі швидше нісенітні ніж розумні та секретні. Говорилось про півнячі бої в Англії та про баль у Букінгемському палаці. Однак англієць, як я зауважив, був чимсь стурбований і тричі визирав крізь вікно на вулицю.

Як на те прийшов Христанек, однак при мені очевидячки вагався розповідати про якусь важливу новину, на що княжна твердо заявила, що ніхто осьде не має секретів, що це державна нарада і треба покликати ще Доманського. Тоді Христанек з доволі кислою мармизою розповів, що він був у домі веселих дівок Гонсара при вулиці Соловейків, де жирують всілякі знатні гравці на біржі та й імениті бабодури і де він думав спіймати герцога Рішельє, який нібито винен йому гроші. Там він притьмом зустрів барона Шенка (про нього я вже чував). Крім того, розповідав Христанек, що якийсь його кумпан чи свят, який працює канцеляристом у кабінеті президента паризької поліції де Сартіна сказав йому, що цей самий барон Шенк начебто вже вніс скаргу на нас і може щохвилини з'явитися сюди з профосами.

Всі присутні, як я збагнув, були стривожені не на жарт. Видно, для них це було мов грім з ясного неба. Княжні навіть зробилося слабо і всі побігли за солями. Коли вона прийшла до себе з очманіння, то звернулась насамперед до мене.

"Кавалере Рославець, — почала вона, — це удар нещадної долі. Не думайте лихе. Барон Шенк — це креатура, це сліпе знаряддя в руках моїх могутніх ворогів. Бог мені свідком, що я йому нічого не винна. Цей негідний ловелас наставляв на мою цноту, користуючись моєю беззахисністю, і я її обороняла. Нема сумніву, що великі світу цього підмовили цього негідника розпочати проти нас кримінальну справу та домагатися для мене королівського "леттр де каше", щоб запроторити мене в Бастілію. Тепер я розумію холоднечу королеви і прінцесидео Ламбаль до мене..."

"Що у креатури лабети довгі, ніде правди діти,—вкинув Доманський, — він родич Ротшільдів, Ван Гове і Оппенгаймів, здається з міністрами, за панібрата з князьками по всій Німеччині та вхожий до міністрів цісареві Марії-Терези..."

Заплакана і залякана княжна сказала, чи не варто, поки ще час, добиватися авдієнції у лейтенанта поліції графа де Сартіна і все з'ясувати...

"Яка там авдієнція!—перебив її презирливо Доманський, ми швидко матимемо

приємну авдієнцію з поліцейськими і судовими приставами і секвестраторами..."

"Не забувайте, що у Шенка є вже стежні листи Гольштинського князівства та й голландської прокуратури з обвинувачення нас усіх, княжно, в окраденні баронового замку, винесений срібного посуду та всіляких клейнодів, — сумовито зауважив Христанек, — та ще й у фальшуванні векселів з бароновим підписом..."

"Який сором, яка ганьба, — слізю промовила княжна, склавши молитовно долоні, — невже так і повірять цим усім наговорам?"

Я був ні в тих, ні в цих. Я хотів вірити княжні, що ж до Доманського і Христанека, то я не дав би і зламаною шеляга проти того, що вони причетні до цих брудних і справді ганебних справ. Монтеги Уортлі тільки мугикав; пика йому витяглася ще більше, мабуть ще й цього не доставало до його темних витівок. Однак "леттр де каше" ("letters de cachee") це не були жарти, і я сам схилився до думки Дами з Азова, що все це йде звідкись ізгори, щоб якнайшвидше й найделікатніше, без зайвого галасу, покласти край її політичній дії. У когось були довгі лабеті, що сягали аж до Парижу. То ж я попросив слова і запропонував княжні, щоб вона негайно залишила Париж. А Доманський ще й додав: не тільки Париж, але й Францію.

Княжна Алі-Емет зітхнула: внівець пішла робота кількох місяців. Все наше гроно, збагнувши небезпеку, стурбовано мовчало. А проте, треба було діяти якнайшвидше. Кожної хвилини нам на голову може звалитися зграя яриг і нас, рабів божих (в тому і мене), всадити до карети з ґратами. Я подумки потішався тим, що й Доманський, цей торохтій і чаклун, що недавно пускав мені пилюку в очі, сидів тепер смиренний і скривлений, як середа на п'ятницю. Що ж до Христанека, то той чванько і франт зовсім охляв.

Найважливіше було те, що скарбниця княжни була порожня, як жебрацька торба. Монтеги був бідний, як турецький святий, а Христанек знайшов у вивернених кишнях декілька екю. У Доманського були якісь акції і векселі, але він самий зізнався, що вони сумнівної вартості. Не залишалось нічого іншого, як мені запропонувати свої послуги. Всі зразу ж підбадьорились, а я чим мерщій метнувся до свого банкіра, на вулицю де Бюсі. Банкір, з уклонами і солоденькою посмішкою, ввічливо повідомив мене, що мій рахунок у банку заморожено і ніяких грошей мені не видадуть. "Чому? — скрикнув я, — з чийого це розпорядження?" Банкір мені нічого на це не міг (чи просто не хотів) відповісти. Я був у розпачі. Я зразу ж згадав Афендика і не було двох думок, що це його робота. Він міг повідомити або моїх батьків, або канцелярію Розумовського, або когось ще вище. Як видно, я став такою собі вертепною лялькою, рухи якої керуються за лаштунками якимись невідомими людськими. Банкір тільки теребив свого дармовиса на камізолі і спочутливо кивав головою. Однак, споглядаючи на моє обличчя, яке у кожного викликало б співчуття і жалощі (бо справді, в тій хвилині, щоб роздобути гроші для княжни, я був готовий довершити найгіршого злочину), цей хитрущий іудей сказав, що він готовий піти мені назустріч і по змозі допомогти. Щоправда, вексель за моїм підписом не має для нього ніякої вартості. Тоді я стягнув з пальця перстеня, який подарувала мені матінка при прощанні, і готовий був дати Пою в застав. Лихвар довго

його оглядав і нарешті запропонував круглу суму — 900 ліврів. Звичайно, це було дуже мало порівняно з справжньою вартістю клейнода, бо це був щирий і рідкий діамант, але що було діяти? Я схопив гроші і вибіг з контори, завернув візника, що проїздив повз мене. Не було навіть часу роздумувати над халепою з моїми грішми в банку. Я штовхав візника тростиною в плечі, бо мені здалось, що його харлак ступає надто поволі. Але краще б він зовсім не поспішав...

На Орлеанському взбережжі був рух, зовсім незвичний для ми і затишної вулиці, затіненої липами і осоками, за якими білили здебільшого невисокі палацки, де проживали багатії, заможніші, спокійні сім'ї та їхня челядь. Тепер снував гомінкий, мабуть підбехтаний натовп, що прийшов звідусіль, а біля самого палацки княжни сновигала громада поліцейських приставів та судових яриг.

Стражники з алебардами намагалися виважити браму, перед якою стояла чорна карета, а дещо на одшибі — берлина, запряжена цугом. В ній стояв чоловік невеличкої постаті, але грубенький, дідок з розжевленим, презлющим обличчям, в оксамитному чорному каптані з золотим шиттям. Цей дідок навіжено верещав, пихкав і сіпався, як зінське щеня, вимахуючи тростиною. Я зразу ж збагнув, що це ніхто інший, як той барон Шенк, який наслав на нас яриг і профосів.

Оскільки мене тут мало хто знав, та й нікому я нічого не був винен, я, відіславши візника, змішався з юрбою ледарів, покоївок, перехожих, що стовбичили, ловили гав та всіляко обговорювали подію. Говорили різне: начебто в палаці жила згряя фальшивомонетників та викрадачів трупів. Так казали одні, а інші впевняли, що тут був дим гри та й ще з охочими дівками. Дехто казав, що тут переховувались переодягнені, прогнані з Франції єзуїти.

Я не брався до суперечки з ніким, я думав лише про те, що діється тепер з княжною, та як вона мабуть із-за завісок озирає цю всю веремію; з яким зболілим серцем! Щодо барона, то він репетував, як на живіт, стоячи в своїй берлині, гукав, що його окрадено курвою всесвітньою і її заведіями, що він за ними гонив аж із самого Дрездена, у Саксонії, що забере все майно з палацу, всі меблі, всі куфри, все що у нього було награване цією ватагою перфумованих розбишак. А княжну, — він висловився мерзотно, — враз із її любасами, запроторить до Бісетру, або до святого Лазаря, де цю ледащицю затаврують розжевленим залізом та й зашлють на галери.

Тимчасом хтось з-під осоки робив мені знаки. Я пізнав Монтегі Уортлея і цій мармизі зрадів, як рідному братові. Він пошепки сповістив мене, що княжна, як тільки почалася облога палацки з забарикадованою брамою із середини, видерлася через кухню на задвірки. Тепер вони, тобто Дама з Азова, Доманський і Христанек, з деякими наоспіх підхопленими куфрами та клунками, чекають мене як спасителя в таверні біля Тамплю. Всі лакизи і покоївки, передбачуючи мабуть халепу, розбіглися мов мишва, хто куди міг.

Миттю ми подались геть від того гемонського зборища, а народу вже назбиралося чимало і браму якраз виважено. Коли ми нарешті прибули в таверну біля Тамплю і я побачив отулену в мантиллю, печальну і вкрай налякану княжну, я припав до неї з

благанням твердо перенести нещастя і не піддаватись жорстокій долі. Гроші, які я вивалив зразу ж на стіл, явно підбадьорили її, а особливо зовсім похнюпленого Христанека. Тільки Доманський із стоїчним спокоєм дудлив вино. Собачки, які вже звикли до мене, радісно скимлили, попугай верещав, два коти жалісно нявчали, а мавпа, либонь з тих радощів, пустила смердючу сеч на голубиний камзол Христанекові, призводаючи його до люті. А час не чекав. Тимчасом Доманський, з допомогою господаря цієї обскувної таверни, договорився з візником, власником постшезу, що мав би доставити нас до Бар-ле-Дюку, з наказом гнати коней щосили. Я виплатив йому десять луїдорів, та й то була божеська ціна, бо бурмило-візник, як і господар таверни, підозрівали, що з нами не все гаразд і кожної хвилини могли нас видати поліції.

Нас четверо, враз із мавпою, негритеням, собачками і котами, з бідою влізли в постшез, щільно затуливши завіски. Монтеги У орт лей виплигнув на кізли. Крізь Сент-Антуанську заставу ми проїхали без труднощів, мало не задавивши пішоходів, чвалуючи, а на рівному королівському шляху коні понесли карету як пір'їну. Христанек аж перехрестився, хоч мені давніше говорив, що він одностудець Вольтерів та, як і автор "Орлеанської дівки", не богомільний. Проте всі ми з полегшею зітхнули, коли за нами зостався Париж — цей новітній Вавілон, оселя пустощів, шельмівства та інтриг.

ЧАСТИНА ДРУГА

ПАНІ ДЕ ТРЕЙМУЛЬ

"Часто жага найрозумнішу людину перемінює в дурня, а найдурнішу робить розумною".

Ларошфуко: "Максіми"

В світі цьому подивуй з пришельця — людини,

Що проходить всі навкіл численні країни;

Він безсмертя захотів у світі дочаснім,

Себе прагне затвердить у світі тім краснім.

Але ворог із путі бажає прелютій,

Збити, стерти нанівець, а душу здобути.

В битву муж іде і з ним стає, однак не по силі,

Йде на дужчого, хоч сам у кволу тілі...

Йоаеаф Горленко: "БРАН У ЛЮДИНИ-МАНДРІВЦЮ"; 1737.

Де руки грить, там треба і вогню.

Іриней Фальківський, XVIII ст.

1

Погоні за нами не було, то ж мої співподорожні підбадьорились і серед жвавої розмови взяли за кошик з провізією і вином. Відгорнено завіски і всі захоплювались прегарною околицею Іль де Франсу з її темнозеленими тороками лісів і дібров, лазуровими річками і високим темносинім небом. Тільки у мене щеміло серце, бо я прочував, що цей безугавний дзенькіт кінських підков не віддаляє мене, а навпаки, наближає до ще більших халеп, у які я лечу стрімголов. Бо ж справді, коні реготали б над моєю бідною головонькою, очманілою від того гаспидського кохання, з якого досі

не було жодного хісна.

По-моєму, княжна поки що не мала ніяких чітких планів на майбутнє. Халепа з Шенком, — казала вона, — застала її зненацька; вона залишила в Парижі чимало майна, ледве встигнувши захопити із собою клейноди та важливі документи, свідчення її царственного походження та всіх її прав. Христанек пропонував прямувати на південь, до іспанського кордону, але, за порадою Доманського, постановлено їхати таки до Німеччини, перш за все до Мангейму. Доманський, на основі листування з якимсь князем Радзівілом, ватагом барських конфедератів за кордоном, твердив, що тепер у Мангеймі великий з'їзд утікачів з-під тиранії Катерини та й Фридриха II; що принц-електор Пфальцу-Палатинату дуже прихильно ставиться до них і, за всіма ознаками, підтримає нашу (тобто княжни) справу.

Була й інша причина: десь в околиці Мангейму перебуває ментор і спільник Доманського, чаклун граф Сен-Жермен, криючись під іменем графа Зулогі, і Доманський зможе від нього видерти нарешті секрет роблення золота та діамантів чистої води.

Крім того, — зловісно додав цей маг, — за нами вже без сумніву йдуть гончі листи і поки ми доберемося до Тарбу, або лише до Ліону, нас схоплять, та й самі іспанці з радістю видадуть нас жандармам Людовика XVI..

До Мангейму, тільки до Мангейму! — аж зайнялася рум'янцем княжна.

О, безжурносте жіноча! Настрій у всіх зразу ж покращав, і ми відводили душу якийсь час глузуванням з барона Шенка, який піймав такого облизня. Ми уявляли собі його роздратовану пику, коли він, вдершись до палацику, нікого не застав. Розуміється, я думав, що він на тому не зупиниться. У нього, та й у президента поліції в Парижі лабети довші ніж у нас не тільки в Іспанії, але ще й перед кордонами Палатинату. Нас можуть спіймати, як рибок у сачок. Однак княжна зовсім не турбувалася, так немовби нічого не сталося. Леле, яка безжурність! Проте вона, треба сказати, визнала в мені героя на цей день: бо ж якби не мої грошенята, то сиділи б ми усі, як пацюки, накриті рядном. Її погляди були для мене не лише дружні, але навіть зальотні. То ж я влучив хвилину і стиснув її руку, а вона відповіла заохотливим стиском, проте, хоч у кареті було темно і тісно, вона нічого іншого не допускала, мабуть з уваги на наших співтоваришів, які хоч дрімали, але були чуйні, як ті гедзі. Я її розумів: вона не хотіла їм давати будь-яких приводів, що я значу для неї більше ніж спільник у її політичних ділах.

Ми прибули в Бар-ле-Дюк на світанні і вирішили відправити карету та подорожувати далі, до Нансі, диліжансом як задля економії, так і задля обачності. Безпечно це не було, хоч наші паспорти були начебто в порядку. Коли ж ми пересіли до диліжансу, мені було любо, бо, втомлена понад міру, княжна схилила свою голову на моє рамя і спала увесь час, прокидаючись тільки від вибоїн на шляху або, щоб поласувати курячою лапою та келихом бургундського.

Доманський і Христанек затіяли з якимись панками доволі підозрілої кондиції партію в ланскне, сподіваючись обіграти дурників у чотири руки. Англієць Уортлі

хропів і собі, висвистуючи носярою, а я дивився на погожі лани і гаї Шампанії та Лотарінгії, що зеленіли обабіч шляху, та думав свої невеселі думи. Правда, я був щасливий, відчуваючи присутність моєї укоханої особи біля себе, але мене непокоїли всежтаки доволі раптовні зміни в моєму досі рахманному, аж ніяк не буревійному житті достойного сина своїх ще достойніших батьків. Адже, сказавши щиро, я став волоцюгою, людинкою без дому і племені; мене можна було б вважати (принаймні в деякій мірі) порушником законів чужої країни, де я був лише гостем, а тепер подекуди учасником злочинної дії.

Політична інтрига, в яку я встрягнув, нічого доброго, взявши на здоровий розум, не віщувала. Та й, кажучи правду, без поетичних прикрас, що взагалі, могло б з неї вийти? Кому схочеться заступатися за княжну, встрявати в суперечку з могутніми цього світу? Але, що ж, назвався грибом, то й лізь у козуб. Для мене бачити усміхнене обличчя княжни було такою радістю, що я, хочби задля того, не вагався поставити на карту мое добре, хоч ще юнацьке ім'я, мою честь, яку мої батьки наказували так берегти... На одну згадку про те, що мій материн перстень знаходиться в гаманці загрибушого лихваря, мене брали чорти. А хто зна, що буде з тими батьківськими грішми, які мені довірено і якими хтось розпоряджає як своїми?

Тимчасом Доманський і Христанек з пересердям залишили гру, бо незнайомі картярі, мабуть ще краще підковані ніж вони, шахраї, виграли у них десять ліврів. Звичайно, я мав виплатити цей борг з моєї кишені, бо у ланців не було мі шеляга, і вони грали в борг. Видно, вони попали на меткіших від себе дурисвітів.

З приводу цього марнотратства, я рішуче проголосив моїм спільникам подорожі, та й княжні, що на ніякі витребеньки грошей не даю. Грошенят у мене залишилося обмаль і і ними треба доїхати до Мангейму. А що буде далі — вкрито темрявою. Імовірно доведеться найнятися у герцога-прінца шахтарями та видобувати залізну руду для його гармат або крутити коням хвосту у герцогських стайнях. Нових прибутків нехай ніхто не чекає. На це Христанек сказав, що він ніколи в нічиїх наймах не бував та й зроду не знає, як братися за роботу, не гідну дворянина і офіцера. Доманський хоч і не ганьбив праці рук, але повчав нас, що поки братися до занять, які лічать лише простолюдинові (а ці заняття, мовляв, і здоров'ю на шкоду і заробиш на них півшеляга), то слід випробувати інші можливості, значно пристойніші. Ось хоча б заснувати лотерейну контору враз із продажем акцій під гарантією колоній в Карібському морі, або на справу переселення за океан і заселення Квебеку. Можна опатентувати формулу на виробництво штучного шовку чи п'ятизарядних мушкетів для герцога Гессен-Дармштадту, що постачає солдатів в Америку на приборкання ребелії. Можна також зайнятися посередництвом у доставі жінок до гарему султана в Істамбулі. Коли ж я зауважив, що всі ці проекти заробітку більше або менше тхнуть шахрайством, Доманський розвів руками. На його думку, всі відомі способи придбання грошей є нічим іншим як шахрайством, тільки узаконеним або ледве узаконеним.

— Що ж до вас, кавалере, — посміхнувся ланець-штукарюга, — то, як для мамусиноного сінка, було б найкраще вдатися до матінки із сльозливим листом та

попросити порятунку із становища, яке, не шкодуючи барв, треба описати найжалюгідніше.

Мене так роздратували ось такі напучування та ще й неприховано глумливі, що я попросив шарлатанюку ніколи, при жодній нагоді, не згадувати моїх сердешних батьків. Христанек намагався злагоднити мене, кажучи, що коли б я йому допоміг хоч сотнею ліврів, він у Нансі їх потроїть, бо відчуває, що йому повинна йти карта. До кінця подорожі він вправлявся в метанні банку з кількох колод, вдосконалюючи якусь свою власну систему гри.

Тимчасом, вже недалеко до Нансі, наш диліжанс спинив загін кінних жандармів. Всі ми були стривожені, а найбільше Монтеги Уортлей. Під час перегляду наших паспортів він вдавав цілковитого йолопа, що йому, зваживши на його вигляд придуркуватого гевала, легко вдавалося. Він прикидався глухонімим, мугикав, вивертав зікрами, і Доманський пояснив жандармам, що це внук польського короля Лещинського, якого ми супроводимо до Нансі під догляд лікарів. Жандарми реготали і залишили нас у спокою. Мабуть, вони шукали когось іншого, а не нас.

Коли я під час цієї тарапати передавав жандармові паспорт княжни, то зауважив, що його виписано в Тулузі на ім'я якоїсь пані де Тремуйль.

— Називайте мене тепер панією де Тремуйль, — промовила пошепки княжна, бачучи моє здивування, — я забула вам сказати, що задля незайвої обережності, в кожній новій країні або, взагалі подорожуючи, треба користуватися іншим ім'ям. Вороги бо наші не сплять...

Згодом я пересів до англійця, який спокійно подрімував, витягнувши свої довжелезні ножища, і розмовляв з ним. Це не було легко, бо він говорив чудернацько. Його французька мова котилась по його кінській горлянці неначе здоровенні каменюки з гори вниз. Та й говорив він небагато і ліниво. Проте я зрозумів, що він обидвох секретарів — Доманського і Христанека — має за двох пресобачих синів і перестерігав мене, щоб я не давав їм ні однієї Гвінеї та не вірив їм ні на одного пенні, бо такі продадуть і рідного батька, не задумуючись. Прихильніше говорив про княжну, жалівся тільки, що вона ще з Голландії винна йому тисячу флоринів, і він тому їздить за нею, хоч без надії побачити свої грошенята. У Лондоні він багато програв, бо ставив не на того боксера в Тауері та й хворів на свинку. Коли я запитав його, як мається справа княжни в Англії, він глумливо викарчав очиська. Я збагнув, що цей Уортлей справді дурень або таким хитро прикидається. Між іншим, роздумуючи про цього англійця, я почав плекати думку, що прикидатись іноді дурнем якщо не шкодить, то буває корисним.

Після полудня, ми тими нещасними поштовими коненнями таки добилися до Нансі, що видалось мені приємним і веселим містом. Тут принаймні я не зауважив такого сопуху і грязюки на вулицях, як у Парижі, а також такої мерзенної розпусти. Ми зупинилися у готелі "Білий орел" на площі короля Станіслава і почували себе таки добряче втомленими після подорожі. Нікому, крім Доманського, не квапилось вечеряти. Княжна хотіла, щоб на другий день ми подались до Мангейму, але Христанек

настоював, щоб ми тут побули хоч декілька днів, а він випробував би свою нову систему у фаро і в тарока. Він був певний, що фортуна в Нансі йому усміхнеться, бо хоч це на перший погляд затишне місто, але грають осьде ще завзятіше ніж у Парижі.

Ось так ми з клунками, мавпою, собачками та негритеням, яке з того всього захворіло, розійшлись по своїх кімнатах. Мотлох, що зібрався біля "Білого орла", ловив гави та розглядав нас з цікавістю, приймав нас (як казав Христанек, що трохи вештався біля дому) за мандрівних комедіантів.

Після вечері в "Білому орлі", де ми старались з ніким не входити в розмови і навіть між собою не перешіптувались, я надіявся побути з княжною, чи пак тепер панею де Тремуїль на самоті. Коли всі порозходились по своїх кімнатах, я тихенько достукався до княжни і застав її серед турбот: без покоївки їй нелегко було позбавитись своїх шат та приготуватись до нічлігу. Я охоче допоміг їй розіпняти штудерні гаплики, хоч і не брався до розсупонювання з усіляких граденаплів та робронів. В тій хвилині, однак, я не міг оволодіти жорстокою пасією.

— Кавалере Рославець,—крижано промовила пані де Тремуїль, легко відсуваючи мене рукою, — навіщо ви підмінюєте сталість почуття хвилевою сліпою пристрасстю? Усяка жага сама себе споживає, а любов триває вічно. Чому я віддам першість, як гадаєте?

— Але ж ви самі сказали, що я вам не байдужий! —скрикнув я.

На жаль, ви не зрозуміли мене, або зрозуміли мене погано, — ще морозніше відповіла вона мені. — Я, як ви вже зауважили, ніколи не вдаюсь до бентеження пристрасстей. Я завжди є владаркою моїх жаг і те саме вам раджу. Година Венери, як кажуть останні вказівки астрологів, ще для нас не надійшла, зараз є година Марса. Принаймні для мене, бо я платонічне кохання вважаю стократ вищим станом людської душі, аніж оману тілесної насолоди. Постарайтеся зберігти такий стан, бо інакше не визволите й мене з холоду притомності...

Що ж було мені чинити? Я припав їй до колін.

Згодом я докоряв собі за свою поведінку. Справді, чисті почуття княжни я посмів затьмарити нескромними забагами! Таку поведінку можна було пояснити тим, що я надуживаю свого становища як "крігсцальмейстера", бо підтримую нашу громадку своїми грішми, а це либонь дає мені право на якісь вольності. Ця думка була найболючіша, і я поклявся собі, що на майбутнє нічим не посмію вразити і так зранене серце княжни.

На другий день нас усіх покликала в свою світлицю пані де Тремуїль і засадила нас писати під її диктат листи до різних знатних осіб та переписувати всілякі меморіали і коментарі, звичайно, про політичні справи.

Насамперед ми взялися за писання листів до королівських міністрів Шуазеля, Тюрго, Мальзерб та д'Егійона, а вкінці навіть простісінько до самого короля Людовика XVI, з уклінними зверненнями до його великодушності та з гіркими наріканнями на його урядовців, що, мовляв, не здатні мислити політично, а зайняті тільки самозбагаченням і розпустою. До міністрів писали ми ще різкіше, зокрема до д'Егійона,

якого княжна особливо не жалувала, мало що не називаючи всіх правителів ланцями, шалапутами і юбкоборцями. Доманський висловив сумнів, чи ці листи дійдуть по адресі, а коли й дійдуть, то по головці нас за це не попестять, якщо коли-небудь зберемося знов всунути свого носа у Францію. Я переконав княжну вислати ці листи, коли ми будемо в Мангеймі.

Інші листи (всі майже однакового змісту) ми писали до імператора Йосифа II, і до неаполітанської королеви Марії-Кароліни, і до короля шведського Густава III, і до португальського міністра де Помбаля — всім ми пропонували вічний мир і союз, "відпорний та зачіпний", вільну торгівлю і звільнення їхніх кораблів від портових оплат, та обіцяли багато інших грушок на сухій вербі. Листи закінчувалися звичайно проханням про грошову субвенцію у формі позики. Тут я вперше побачив, що княжна (нині пані де Тремуйль) підписує під кожним листом свій повний титул: Єлисавет II, імператориця Всіх Русей і королева України та Понтиди.

Увесь той день, і на другий, Алі-Емет займалася кабалістичними обчисленнями, а я з Монтегі або Доманським вештались по місті. Христанек з першого ж вечора товкся по домах гри і ми його майже не бачили.

Коли я нарочком спитався Доманського, що він думає про листи і меморіали, над якими ми пріли і які скребли гусячими перами, і чи надіється він з них якоїсь користі, пін знизав плечима і сказав, що купити-не-купити, а поторгувати можна, але щодо грошей, то навряд чи хтось надішле, бо на гріш у всіх тих знатних парсун велика скрута. Вони навоювалися вдосталь, а до того ж кожний з цих парсун — скнара. А як котрийсь і має грошенята (з тих, що їх княжна називає "августішими братами чи сестрами"), то вони воліють викидати гроші на срібні нічні горщики для своїх любасок, ніж дати на добру справу.

А взагалі ви тієї думки, — спитав я, — що наша справа добра?

Добра чи не добра, — знову знизав плечима Доманський, — поки що важко сказати. Політичні справи в Європі зараз не блискучі. Порта дістала по шкурі й зализується. Куди їй там! Австрія може й одважилася б підтримати княжну, але оглядається на Францію, яка знову ж озирається на Англію, а Фридріх і Густав у Катерини під закаблуком, у них і своїх клопотів досить.

Та й Катерина на тім же суку сидить, — вкинув я. — Я вчитав сьогодні в роттердамській кореспонденції, що Пугач не на жарт її шарпає... Пишуть, що Пугач генерала Міхельсона добряче тисне, фортеці бере і на Казань іде.

Прудко гонить — голову зломить, — з роздумом сказав Доманський, — тую бабу нелегко конем об'їхати...

Монтеги поступав за нами, слухав, розумів п'яте через десяте, гоготів, а наприкінці спитався Доманського, чи правда, що Катерина готова спомагати потайки массачусетських ребелізантів в Америці, з чого я збагнув, що цей телепень в політичних ділах ні пава, ні гава. Бо ж навіщо Катерині підтримувати бунтарів в англійській колонії, коли вона майструє спілку з Англією проти Австрії і Франції? Той Монтеги Уортлей в усій справі нашої княжни був, як у нас кажуть, ні до чобота

закаблук, ні до черевика рант. Згодом я побачив, як я помилявся.

Щодо княжни, то вона лежала всі ці дні, бо занедужала на перестуду, хоч Доманський говорив, що в неї частенько таке буває. Але скрипкове скрипить, а здорове лежить. Якби котрась дівка вела таке життя як вона, то давно перепалася б на смик. Ми лікували її різними мікстурами, а навіть покликали лікаря, хитрущого дідка, що пустив їй трохи крові та прописав на очищення. Доманський підозрівав у ньому шпики.

Щоправда і мені побут у Нансі видавався небезпечним. Гончаки в Парижі вже могли напасти на наш слід. До того і кабала княжни не віщувала нічого доброго, а мої грошики (крім тих, які я позичив Христанеку на гру) танули, як провісний сніг. Шпиків було вдосталь і в Нансі. Наш побут почав звертати увагу людиськів і в "Білому орлі" і в місті. Нас вже брали не за комедіантів, а ймовірно гадали, що ми якесь знатне інкогніто, а простіше — підозрівали в нас шахраїв або фальшивомонетників. Кожну монету, якою ми платили, крамарі пробували на зуб.

Третього дня, коли я зійшов на сніданок, в господі була вже уся державна рада — Доманський, Монтегі і Христанек, що особливо вразив мене своїм непевним поглядом і невиспаною та підпухлою пикою. Я збагнув, що скоїлось щось неприємне. Пані де Тремуїль смутно зітхнула:

— Кавалере Рославець, нас переслідує фатум і дедалі я вірю, що мої кабалістичні піраміди говорять правду. Ми знаходимося в годині Меркурія, а це не ворожить щастя.

Виявилось, що й Христанек був під лихою зорею. Спочатку він виграв досить значну суму в фараона, по своїй системі, але потім зустрівся з проклятушим пісарчиком, принцем Турн-Таксісом, який не тільки обіграв Христанека до нитки, але пізнав у ньому дезертира з угорського регіменту імператориці Марії-Терези. Христанек програв йому на слово тисячу дукатів і якщо ці гроші до полудня не будуть принцovi вручені, то ця падлюка погрожує поскаржитись поліції, а крім того подбає через імперського амбасадора в Парижі, щоб Христанека передали через кордон цісарським жандармам. Більше того, Христанек не був певний, чи одна фльондра, що прийшла до ігорного дому з одним офіцером з полку Руаяль, не є його давньою знайомою з Мюнхену, лихваркою, яка може наробити бешкету за те, що він, начебто продав їй перстень з фальшивим самоцвітом. З цієї всієї історії виходило, що ми влізли, як тая баба у верет — ні назад, ні вперед. Залишалося тільки одне — чкурнути звідсіля що мерщій.

Я згодом застановлявся над всією цією історією в Нансі нам усім, що після того сталося, і не міг позбутися думки, і по все це було заздальгідь обдумане і підстроєне Христанеком і Доманським. Дуже можливо, що не було ніякої прогри, ані принца Турн-Таксіса, ані злощасної фльондри. Просто я їм здокуців і обидва пронози хотіли мене позбутися. Гроші вони і мене і так висотали, надії на нові прибутки з мене, як з козла молока, не було, а сам я з моєю допитливою вдачею, тобто (як вони про себе гадали або між собою подейкували) наївністю, чи то пак глупотою, міг би їм тільки пошкодити. Я певний того, що про ці інтриги княжна нічого не знала, бо вони її обдурювали так, як і

мене.

Але, що поробиш? Нам треба було виїздити звідси якнайшвидше. У нас не було не те що тисячі дукатів, але п тисячі шелягів, щоб розрахуватись з принцем із Цісарщини. Крім того, жандарми вже нас напевно шукають, як припускав Христанек, з наговору проклятущої лихварки з Мюнхену. Не виїхати ми не могли, бо за наше доволі безжурне життя в "Білому орлі", за все їстивне і вино, у нас не було чим заплатити. З грішми, які кожний понаскрібував із дна кишень, та з золотим дармовисом, битим аметистами, якого я нашвидкуруч заставив у лихваря, що промишляв недалеко готелю, біля Августинського абатства, у нас зібралось яких сто двадцять ліврів, тобто п'ять луддорів, за які з бідною можна було б доїхати до Страсбургу, а то й перекочувати за кордон.

Отак сиділи ми (або невесела державна рада) з похнюпленими носами, і у мене, далебі, не було ніякої ясної думки, що чинити далі. Пані де Тремуїль, виснажена недавньою простудою, через яку зблідла і змізерніла, укладала пас'янс своїми тонкими пальцями.

— Моя думка, кавалери, і ви, моя королево, — перервав нарешті мовчанку Доманський, — щоб у першу чергу виїхали ми, тобто її величність, я, барон Христанек і есквайр Уортлей, начебто у наглій справі, а кавалер Рославець, наш добрий "крігсцальмайстер", як людина хрустальної цноти і поліцією не реєстрована, залишився б у готелі, немовби у застав, бо тільки так можна заспокоїти шальвіру-господаря, який виглядає мені на доброго хапка. Подавши зовсім інший напрям, ми четверо прибудемо до Страсбургу і там, оскільки у кавалера Рославця є добрі друзі Розумовські, (якщо не помиляюсь), позичимо у них дешицію грошенят і надішлемо їх для визволення кавалера з поштовим кур'єром.

Самозрозуміло, що бевзь Уортлей і Христанек схвалили цю пораду, княжна ж мовчала, але мені аж ніяк не всміхалося бути жертвенним цапом. Чому я мав своєю шкурою віддуватись за безпецтва всіляких бельбасів?

Від самого Парижа вони висіли на моїй шиї, я їх годував, поїв та ще й платив за всі їх витребеньки. Чому вони тепер сидять, як мокрі, общипані куріпки? Чому Христанек, який дер недавно носа, наче мільйонер на біржі, і тільки кропив себе перфумами, став такий масійський, що його в кишеню сховаєш? Не кажу про лондонського дармоїда, але де ж ті метафізичні сили, з якими воловодився Доманський, "доктор рерум філософарум", щоб його дідько вхопив?

Мені хотілося зірватись та прозвати їх різно: ледарями і хапугами, голопупенками і свищохлистами, всесвітніми волоцюгами і фінтиками, але мій погляд упав на княжну.

Вона сиділа тиха-тихесенька, сливе непритомна, тримала хустину і не шиширхнула, як було з нею, коли ми потрапляли в халепу. Думки її були либонь далеко і очі лише сумно погасали.

У мене защеміло серце, жаль охопив мене, вся лють минулася як хвилька по воді і я сказав, що тільки задля княжни я готовий на все, щоб її рятувати.

— Добре діло твори сміло, — приморгнув дурисвіт Доманський, і я знав, що в його чорнющих вирлах блимає глум; — Для милого дружка і сережка з вушка, кавалере.

Рука пані де Тремуйль лягла на мою руку. Вірний приятель — то найбільший скарб, шепотіли її смажні уста. Але на вияви почуттів було ніколи, добігала одинадцята година.

Я наказав служці покликати господаря і вияснив йому, що ми щойно одержали депешу від старої тітки нашої молодой пані де Тремуйль, яка проживає в Люневілі, а була колись близькою особою до його величності польського короля Станіслава Лещинського. Тітка, мовляв, занедужала, а що йдеться про виконання її останньої волі в цій печальній юдолі та про заповіт, пані де Тремуйль, в супроводі своїх панів секретарів, мусить негайно виїхати до Люневіля і післязавтра повернутись. Я ж, з уваги на те, що розмінна контора вже зачинена, вранці візьму гроші з мого рахунку і заплачу належне за наш побут.

Згодом я сам собі дивувався, як це я міг світити очима, коли так ловко брехав. Гадаю, що тільки завдяки моему достойному виглядові і ораторському талантові, цей бемул-господар, який було з підозрою витягнувши наперед своє поросяче рильце, вислухував мої баляндрази, пройнявся довірою і позбавився своїх сумнівів, наказуваних самою натурою. Сам Доманський колись говорив, що ось такого господаря готелю чи таверни і в ступі товкачем не влучиш, бо вони, драбуги, добре розбираються не стільки в людях, скільки в їхніх кишнях.

Але, як на те диво, чи може нам справді таланило в констеляції Марса, господар сам сторгував нам візника і постшез, приладнав кошика із смаженими курчатами та декількома пляшками бургундського вина, випровадив утікачів з низькими поклонами та віншуваннями щасливої дороги до Люневіллю та повернення.

Мені було важко розлучатися з панею де Тремуйль хоч на декілька днів та й соромно було піддурювати таку щиру людину, як господар "Білого орла", але не було іншої ради.

Я зачинився у своїй кімнаті та віддався гірким роздумам. Я не міг собі дарувати, що я дав Доманському листи до Андрія і Петра Розумовських із слізним проханням про гроші. Вчинив я це наоспіх, і тепер рюмсати нічого. По-друге, найпізніше завтра, я повинен, не чекаючи на ніяких кур'єрів, видертися звідси і чимшвидше самому поспішати до Страсбурга, бо ж коли візник повернеться і скаже, що довів їх не до Люневіллю, а до Страсбургу (чи куди вони йому скажуть по дорозі), а до того ніяка розмінна контора мені ніяких грошей не видасть, то господар буде не в тім'я битий і збагне, в чому вся справа.

Справді, двадцять докторів і професорів не додумалися б по такого складного становища, в якому я опинився. Воно було не тільки скрутне, але й безглузде. Мене охопила знову така лють на себе, в першу чергу (хоч досталося і всім дурисвітам), що я метався по кімнаті немов тигр у клітці.

Служка принесла мені вечерю і пляшку іспанського вина "Сангреіль-Торо", яку я, з того горя, сам видудлив та й звалився на лежку. Всілякі картини плили переді мною. То я уявляв собі, як княжна подорожує постшезом із трьома ланцями, які насміхаються наді мною і срібний сміх пані де Тремуйль приєднується до їх підлого реготу. Але й

інші, приємніші речі, ввижались мені, аж поки я, після всіх цих пертурбацій, не заснув кам'яним сном.

3

Прокинувшись того пам'ятного соняшного ранку, перше, що я побачив, протираючи очі, це були два жандарми з оголеними палашами, два телепні, що стояли коло мого ліжка. В кімнаті топтався, як осатанілий кнурик, наш господар, а крім нього нишпорило декілька людей в чорних каптанах, яких я, з їх одного виду хижих лисюр, пізнав як службовців судейської поліції. Моє серце впало аж у п'яти.

— Мосє Рославець, чи як вас звати, — встромив у мене свої пронозисті очиці чоловічок, що був либонь старший серед яриг, — іменем його величності короля ви арештовані. Збирайтесь щопшвидше, поїдете з нами.

Яриги, що нишпорили по моїй світлиці, зв'язали в клунок мої речі і папери, нюхаючи їх неначе голодні щури. Ми зійшли униз, на ґанок, а звідти на вулицю, де чекала карета, в яку поперлася зграя чорних судейських гончаків, а в другу, меншу кароцу, посадили мене поряд з двома жандармами.

На вулиці зібрався народ. Господар готелю, а особливо його жінка, яку мабуть чорт на махових вилах приніс, відпроваджували мене потоками найогидніших прізвиськ. Мене називали зайдою, шахраєм-іноземцем, заведієм, шагалією і найсобачішим сином. Народ їм у тому ретельно допомагав, тобто обдаровував мене епітетами, які точно виясняли становище горожан міста Нансі до мене і до таких як я пройдисвітів. Я намагався зберегти камінний спокій, але серце моє обливалося кров'ю. Сльози мимоволі котились по моїй щоці. За що? За що мені судилися такі знущання і страждання? Любі батьки мої, добрі друзі Розумовські, Ханенко, Скорупа! Земляки мої! Чи думалось коли вам, що ваш син і добросердий та чесний товариш зазнає такого сорому, такої ганьби? Краще було б, щоб він не приходив на світ божий.

Ми мчали як вітер в напрямі Парижу, як я відразу збагнув. Ми минали замки, містечка і села, заміняючи коней на коротких постоях при старому тракті в Шалоні, Вітрі, Естерне, Коломб'є — тією самою дорогою, якою ми недавно втікали з Парижа. А тепер? Тоді я був вільною, мов птах, людиною, в'язнем хіба тільки моєї пристрасті, мого безумства, а нині я сидів закований у справжні кайдани, немов Останній ланець-галерник. Жандарми, що кінно супроводили нас, забрьохані по вуха, кляли мене і увесь світ.

Пізно вночі, ми, з боку застави Сен-Дені, в'їхали в сонний Париж, і коли я вздрів силует Бастії, що різьбився проти хмурого неба, я був певний, що це й є мета нашої подорожі. Однак я помилився; ми завернули на узбережжя, біля монастиря Целестинців, повз церкву Сен-Жерве та міст Міняйлів до башти святого Якова, а тоді вперлись у колишній монастир святого Лазаря, що тепер служив за тюрму для посполитих злочинців. Я, видать, навіть не заслужив собі на більш почесну хурдигу.

Виснаженого дорогою на тряскій кароці, голодного, мене вкинено в пекло на землі. Мій чепурний каптан став ганчіркою, з рукавів повіддиралось мереживо, шпагу та і пістолі мені одібрано, як і все, що було в кишенях.

В холоднючих келіях (не знаю, чи то була вежа, чи льох), на гнилій соломі кублились мої товариші по нещастю, примари, в яких важко було впізнати людей. Розбишаки, дейнеки з широкого шляху, вбивники і різуні, злодюги, преогидна шушваль, дехто з них прикований ланцюгами до муру, дехто в колодках, а всі осатанілі, голодніші від бездомних псів, завошивлені і вкриті всіляким струп'ям — ось товариство, в яке мені довелось потрапити. На мене полились дотинки, прізвиська. Мій одяг (тобто рештки його) ще нагадували моє походження і мій стан, то ж погань глумилася наді мною до схочу.

За деякий час сторожі, видно змилосердившись, вкинули мене до іншої келії з відносно спокійнішими і ввічливішими в'язнями. Один з них отруїв свою тещу, другий гвалтував малолітніх, третій фальшував векселі. Я накинувся на смердючу юшку, з'їв шматок чорного хліба з остюками і звалився як був на соломі та й вмиць заснув, мабуть на превелике незадоволення моїх співв'язнів, що цікаві були знати, звідки я сюди попав.

На другий день, мабуть у полудне (а втім хто його міг тут розібрати, чи ніч це, чи день), я прокинувся і довгий час не міг второпати де я, поки залізні ґрати на вікні не підказали мені, що й я — в'язень. Незабаром двері з гуркотом відчинено і сторож звів мене по сходах униз, де у вартівній кімнаті назустріч мені підвівся офіцер кінних жандармів, гарно зодягнений і пропахлий перфумами, та й наказав мені йти за ним.

На подвір'ї тюрми стояла чорна карета, оточена вершниками-жандармами. Мене запхнуто туди і відвезено до Палацу правосуддя, чи до якогось іншого будинку та швидко поволокли кудись нагору, крутими сходами.

В просторій кімнаті з вузькими вікнами, крізь які хмуρο заглядало сонце, писарчуки скребли перами, проходжувалось чимало людців у чорному, однак за всіма ознаками вищого стану, а за столом, розсівшись, сидів огрядний і старший віком добродій із сніговим мереживом на каптані та срібними зірками і орденами. Видовжене його обличчя, владне підборіддя і саркастично стягнені уста свідчили, що це неабияка риба. Він частувався з табакерки, висадженої діамантами, листував папери на столі, час від часу зиркав на мене, шепотівся із своїми підвладними, що підходили до нього з шанобою, стиха посміхався.

Так от, мій юначе, — промовив він нарешті, постукуючи пальцями по табакерці і з презирством позираючи на мою жалюгідну постать, — мені шкода вас, що ви попали в лихе товариство. З очей у вас проглядає в засаді добра і чесна натура. Ви не проторений мерзотник. Я схильний вважати вас за жертву своїх пасій та й недосвідченої молодості. Однак не ховатиму від вас, що закон є законом становище ваше в цій хвилині незавидне. Я, до речі, — вкинув цей панок з нахилом до філософування, — являюсь королівським радником, графом Антуаном-Марією Шавіньї, якому доручено вести вашу не надто приємну справу. Допоможіть нам, а ми вам допоможемо...

Я не знаю, чим я можу вам допомогти, мій добродію, — сказав я, на що хитруща бестія тільки посміхнулася.

Тим часом біля нього зібралося декілька інших песиголовців, молодших мабуть службою, але зате ще прикріших своєю пронизливістю і настроєних проти мене аж ніяк не прихильно. Вони посідали мов круки і разом з благовидим добродієм почали мене допитувати з такою швидкістю, що я не встигав їм відповідати на їхні каверзні запити.

Куди подалася Алі-Емет, інакше Дама з Азова, інакше графиня Піннеберг, інакше баронесса Ембс? Яким ім'ям тепер називається Алі-Емет?

Чи вам відомі імена Радзивіла і Огінського? Чи банкір Мартінееллі прислав гроші з Венеції на ім'я Доманського? Чи були листи від лорда Гамільтона, амбасадора Англії в Неаполі? Чи чули про такого банкіра Дженкінса в Римі? Чи приходили від нього гроші? Чи чули про такого Макке або банкіра Беллоні? Чи приїздив з Риму маркіз Д'Антіччі? Куди відряджувано Христанека? Кому писались листи в Нансі? Чи мала Алі-Емет зв'язок з Лондоном через пані Дюфур і маркіза Трейссака де Вержі?..

Я не встигав відпекуватись від цих усіх перехресних шпигань, якими клювали мене безпересталі, один наперед одного, кляті гайворони. Вони впивалися своїми вирлами в мене, свердлували мене своїми злющими-презлющими очиськами.

Благовидий панок, королівський радник, презирливо вслухувався в те крякання круків, спостерігав мене з-під ока, Грався своїм лорнетом у золотій оправі, врешті і він впер и мене свої хитрущі, пронозисті очиці.

—А не чували ви, бува, — проскрипів він, — про такого кавалера д'Еона-Бомона, кавалере Рославець?

Втім у кімнату увійшов чоловічина в темно-зеленому каптані, без перуки, з брезклим, жовтуватим обличчям, і мій граф Шавіньї аж підвівся із свого крісла і радісно простяг до новоприбулого руки та увесь аж випроменів.

Добродію Бомарше, вітаю вас! В сам час, в сам час. Тут дещо знайдеться цікаве для вас, мій дорогий...

Про цього Бомарше, П'єра Августина Бомарше, я десь чував. Був він якимсь письменничком, шкрябав комедії, яких, як говорила княжна, ніхто не хотів виставляти.

Що ж, — недбало промовив Бомарше, шепелявлячи, — "Цирулик" таки піде. Я тільки що від директора Комедії. Обіцяв, що піде. Начебто і ролі вже роздано. Але, чи їм, пронозам, вірити?

Комедія піде, — скрикнув Шавіньї і повернувся до справи. — А тут, — сказав він, киваючи на мене, — дещо нового і інтриг д'Еона...

Бомарше всадовився і собі в крісло і сонливо споглядав на мене, частувався з табакерки радника, шепотівся з ним, копив губу, начебто все йому здокучіло і все він давно знає та й не дає за це ні півшеляга.

Допит розпочався наново і круки наїли на мене чорною зграєю. Іноді втручався і Шавіньї, а навіть Бомарше, з чого я збагнув, що цей добродій займається не тільки своїми комедіями, яких ніхто не хоче виставляти в театрі, але всілякими темними, секретними справами і з цими людьми з королівської поліції, чи дідько їх знає звідки (а я був в їх лабетах), щільно співдіє.

На мій прочуд, з приходом Бомарше, яриги перестали випитувати мене про княжну, а вхопилися за телепня Монтеги Уортлея, з чого я збагнув, що саме він для них є найбільш секретною особою. Вони, очевидячки, стежили за ним з Лондону, поки він не ступив на французький берег у Булоні, а потім втратили його слід. Його обвинувачували в нічому іншому, як у шпигунстві на спілку з якимсь д'Еоном-Бомоном, який, начебто, перебуває і в Лондоні і навідується до Парижу, снує всілякі інтриги і має важливі документи, що стосуються висадки французьких військ в Англії, які, начебто, хоче продати дворові Сен Джеймса або Катерині в Петербурзі, а одночасно торгується з дюком д'Егійоном. Цей д'Еон, очевидячки, була кута бестія, служила і нашим і вашим. Він бував і в Петербурзі з кавалером Дугласом, секретним агентом короля Людовика XV, а деякий час був секретарем французької амбасад в Санкт-Петербурзі.

Пробачте, — підняв свої сонливі повіки Бомарше, але я зразу бачив, що це кута бестія, — чи ви не зустрічали у Дами з Азова жінку досить високої кондиції і вигляду? Адже нам відомо, що кавалер д'Еон частенько приймає стать жінки і навіть досі йдуть суперечки, хто він насправді — жінка, чи чоловік. Це феномен природи, — звернув він своє пуцулвате обличчя до радника Шавіньї. — Варто було б, щоб ним зайнявся добродій Руссо із своїми закликами до повернення до натури...

Панове, — скрикнув врешті я, якому аж млосно робилося від усіх цих інтриг, підсиджувань і містифікацій, — панове судді чи інквізитори, чи Бог зна, як вас величати! Дозвольте мені, як дворянину і людині ажніяк не політичній, а тим менше секретній, викласти вам усе, що я знаю, усе, що вам допомогло б...

Круки поглянули на радника Шавіньї і він, скрививши своє яструбине обличчя, пошепотівся з Бомарше та спостерігав мене через свій лорнет.

Що я міг їм, тим собачим чинам з королівської таємної експедиції, розповісти? Звичайно, що я про жодного д'Еона ніколи не чув і його не знав (очевидячки, це крили переді мною в гроні княжни). Монтеги Уортлея, якого поліцейські круки вважали за "спірітус мовенс" всієї афери, я розглядав як дуринду, якій тільки ще більший дуринда міг доручати будь-які секретні справи. Про Доманського (його вважали тут заведем, що займається висотуванням грошей з багатих жінок) та про Христанека (якого тут називали шулером, вже не раз приловленим з позначеними картами) я сказав усе, що було мені відомо, але без особливого бажання їх очорнити. А втім це вороння знало все, навіть те, що Доманський хоче відкрити таємницю виробництва золота і діамантів. Натомість, розповідаючи всю мою власну історію, її про Алі-Емет чи Даму з Азова говорив з таким запалом, що Шавіньї і Бомарше тільки співчутливо посміхалися, а всі інші слухали з презирливим виразом своїх мерзенних мармиз.

Я представив княжну як жертву лихих, завидющих людців і потентатів цього світу, що плели свою сітку навколо цієї по суті беззахисної жінки, стараючись штовхнути її в безвихідь, як людину без вини винну. Що ж до моїх особистих почуттів, то до них усім зась, але як чесна людина я завжди буду захищати даму мого серця від усіх наклепів і наговорів.

Королівський радник перебив мене лінивим помахом випещеної руки. Він говорив

з-версальська, маніжно, навіть не дивлячись на мене, а граючись дармовисом.

— Мій палкий юначе-приятелю! Ми не будемо вам відбирати ілюзій щодо дами, яку ми маємо неприємність знати з дещо темніших сторін, ніж ви. У мене, та й у месь'є Бомарше, — він перехилився у бік комедієписця, що дрімав, заплющивши сонливі очиці, — є враження, що все, що ви сказали, правда, хоч, ніде правди діти, ви вперто втаюєте, яке тепер прізвисько Дами з Азова та куди подалась ця достойна панія враз із своїм не менш достойним почтом. Але ми довідаємось про це від вас, якщо вдамося до менш лагідних засобів її ми виявлення правди, або й іншим шляхом. Це вже наша справа. Якщо б ви були обвинувачені лише в співучасті в кримінальних правопорушеннях, то генеральний королівський прокурор домагався б для вас невеликої кари — ви б обійшлися якимись кількома місяцями тюрми і видаленням за межі Франції. От і все. — Благовидий лисюра взяв понюшку табаки. — Але справа дещо серйозніша. Кавалере Рославець, — він поглянув на мене своїми водяними очима, — тут ідеться про змову проти держави і втіленого її маєстату — найхристияннішого короля Франції, нині нам ласкаво пануючого Людовика Шістнадцятого. Ви перебували в гроні підозрілих осіб, серед яких її величність королеву Марію Антуанетту постійно називають "австріячкою", "співучасницею у крадіжці діамантів разом з герцогом де-Роганом", а короля Людовика величають "йолопом", "пуцьвіріньком" і "донічого не годящим"... Погодіться, що це становить злочин проти маєстату, "*crimen lesae majestatis*..." За це одне ви варті того, щоб вас запроторити до кінця вашого життя в Бастилію, так що пес по вас не гавкне.

Кавалер може надіятись на заступництво російської амбасад, — вкинув П'єр Августин Бомарше, цей сонливий шкрябайперо. Але Шавіньї тільки посміхнувся. Хоч ви, кавалер Рославець, і підданий її величності Катерини II, — єхидно проскрипів він, — але російська амбасада, зокрема його світлість граф Шувалов, я певний, не ворухне й пальцем за вас. А втім, хто зна, що б ви вибрали: Бастилію чи Сибір, який вас чекає як спільника огидної самозванки...

На цьому моя розмова з гайворонням королівської юстиції закінчилась. Мене закули в кайдани і відвели вниз, причому яриги і жандарми поводитись зо мною вже явно недоброзичливо і давали волю своїм кулакам. Мене посадили в критий візок і, оточеного мордатими жандармами, знов відвезли у льохи святого Лазаря.

Ось так, як грім з ясного неба, звалилась на мене найчудернацькіша халепа, і марево доскінного гниття в мурах Бастилії застало мені світ. Так ось вивершувалась моя безталанна доля.

Однак треба сказати, що я цей удар переніс з достатнім запасом мужності. Мої сили підтримувала свідомість, що княжна вже мабуть перебуває поза межами небезпеки. Про все інше я просто не хотів думати. Мої співтовариші недолі кинулися до мене, щоб розпитати, що було зі мною, але я тільки махнув рукою та звалився на свою лежанку. Цербери залишили для мене тарілку з якоюсь мізерною їжею, але я її не торкнувся.

Не варто розповідати про важучі сні і кошмари, які обсотували мене тієї ночі.

Снилась мені і рідна Бакланівщина, і згряя чортів, що простягали до мене свої загрибущі лапища, і рідна матінка, і мій добрий батенько, які гірко плакали, і полум'яні коні, що мчали мене шляхами звихреної Європи, і, над усе, княжна Алі-Емет (або пані де Тремуйль), що своєю блідою долонею холодила моє розжевлене чоло...

Вранці мої співтовариші і добрі душею сіромахи, яких чекала не краща доля ніж моя — шибениця, колесування і чвертування, в кращому випадку галери за океаном, робили все можливе, щоб мене розрадити. Та надаремно: я був певний, що я навіки замуrowаний в цьому камінному мішку або в ще гіршому випадку — хмурій Бастилії, яку я, будучи ще на волі, обминав на сто гонів.

Між тим засуви заgrimіли, двері нашої темниці відчинилися і, тримаючи хустину біля носа, увійшов розперфумований тамбур-майор кінних жандармів, який вже раз був тут, і вельми приязно звернувся до мене: "Кавалере Рославець, зволіть зі мною..."

Цербери, а навіть начальник тюрми, стояли, подзвонюючи ключами і похмуро на мене споглядали. Між ними був один цербер, що ще вчора боляче штовхнув мене попід ребра.

Приємно посміхаючись, тамбур-майор провів мене униз, не закованого в кайдани, посадив на звичайного візника і відвіз туди саме, де я був учора. Однак, нагорі, нікого не було, крім одного старшого писарчука, який запросив мене сісти в крісло і, прикрашуючи свою совину пику в окулярах влєсливою посмішкою, сказав мені, що перед ним на столі наказ генерального королівського прокурора про моє негайне звільнення з тюрми святого Лазаря. При цьому він вручив мені мій паспорт і калитку, як він сказав, "з невеличкою сумою на мої особисті витрати". Посіпаки принесли мій куфер з усім моїм невеликим майном. Сова в окулярах, вклонившись, вирекла: "Кавалере Рославець, ви вільні!"

Я отетерів і очманів, я не вірив своїм вухам. Молодий і амбур-майор чемненько звів мене по сходах на вулицю.

Бачучи мою заклопотаність, він найманіжніше (як і усі паризькі финтики) почав розповідати про свої всілякі гулі по паризьких веселих заведеннях та про новий балет в Опері. Видно було, що він, поза службою, гуляка непоганий.

Нарешті я збагнув, що це не сон, а яв, і спитав цього балакучого тамбур-майора, мого однолітка, що це все означає.

— Нічого надзвичайного, — посміхнувся мій гульвіса, — все в порядку, можете робити все, що вашій душі забагнеться. Однак, перш за все, я порадив би вам вдатися до турецьких лазень біля абатства Клюні, потім до цирулика та до якогось кравчини (їх багато коло Пале Руаяль), а щойно тоді підіть до кафе Монті або Муфтар з гарненькою панянкою, їх у Парижі вдосталь... Ще й для такого хвацького парубійка... А то пограйте в пікета у Гонсара...

Він знову приязно усміхнувся, а я остовпів, як зачаклований, на перехрестях вулиць, осяяних травневим сонцем.

доля, знову опинився віч-на-віч з Парижем, з його погожим, синім, аж темним небом, з його сорокатою юрбою, з його садами і фонтанами. Мені хотілося і плакати і сміятися. Я пішов просто себе, понад Сеною, залишаючи хмурі будівлі Палацу правосуддя, чи іншої біди, ніс свій куфер з невибагливим добром, або ж, скажімо як поет, летів на крилах. Волю цінити той тільки вміє, хто пережив її втрату. Проте мені не хотілося думати про минуле. За мною залишались льохи і вежі святого Лазаря (щоб його качка брикнула!), сопух і дзенькіт сторожевих ключів та людська нужда, що кімшилась в цих клятих мурах. Переді мною була воля і весна.

В першу чергу я зайшов до таверни при вулиці Генего і, розкошуючи, ласував каплуном та добрим анжуйським вином.

Коли ж я заглянув у калитку, яку мені ярига дав на потіху, в ній була чимала сума, не менше як тисяча двісті ліврів, тобто п'ятдесят луїдорів дзвінкої монети. На асигнати це було б ще більше. Навіть якщо б я викупив материн перстень у лихваря, то всеодно я був би багатим, як Крез. Господар таверни порадив мені недорогий готель при вулиці Дюфур, біля самого Жюльєна Вбогого, майже над самою рікою, і я туди подався. Мене добрий П'єр Жільяр, разом із своєю родиною (я зауважив миленьких дівчаток серед цієї веселої і численної громади), прийняв дуже гостинно і відвів мені чепурну кімнатку, з вікна якої, за осокосями, видно було Нотр-Дам. Крім гостиниці "Під золотим левом" Пер Жільяр тримав і таверну, в якій за невисоку плату, а здебільшого в борг, годувалась всіляка братія — спудеї із Сорбони, розкуйовджені поети, писарчуки з міської ради і прерізні шукачі щастя. Але з ними було весело і дружньо.

Однак, перш за все я пішов до турецької лазні, потім до куафера і придбав собі в крамницях Тамплю одяг: непоганий темнозелений каптан, пару камзолів і камізельок із срібними пряжками та й іншу необхідну обнову. Голландського мережива я набрав без великих витрат на площі Міняйл, а у зброяра на вулиці Генего виторгував добру шпагу дамаської сталі і цвяховану сріблом портупею, бо хоч яриги мені повернули мою шпагу, ця куплена була краще відточена. Там же я купив про всякий випадок два пістолети з насічкою, бо хто зна, що ще мене чекало.

Коли я зійшов униз, у таверну, Пер Жільяр, та й усі його домочадці, мене не впізнали, тільки ходили навколо мене і охкали. Служки стріляли на мене з-під ока, а найстарша дочка Соланж аж спаленіла, як дика ружа. Смачно повечерявши, я пішов на трагедію і чимало небридких паній з мушками і жилками на скронях, що означало (увечері) — "спробуй, а не пошкодуєш", — озиралися за мною вельми зальотно. Проте вдаватися в нові знайомства я не хотів. Просто, я насолоджувався волею, плескав акторам (як і всі), хоч трагедія Корнеля була нудна аж роздирай рота, а потім пройшовся повз готель Кольбера аж до церкви Сен-Жермен-на— Лугу, забрів у кафе Конті, випив шоколаду і повернувся додому, безжурний і хмільний весною та Парижем.

В господі батька Жільяра мене зустріли з ще більшою гостинністю. Увесь вечір ми всі, як одна сім'я, розважалися, хто чим хотів: одні співали, дівчата грали на клавікорді, якийсь довгань свистів на флейті, студенти танцювали до схочу із служками, Пер Жільяр частував нас вином, а Соланж паленіла і прикривала віями очі, з чого видно

було, що я їй таки був до вподоби.

Слід сказати, що вся ця компанія була чортівськи гостроязика, особливо, якщо йшлося про політичні справи. Студенти, писарчуки і всіляка братія, не виключаючи Пера Жільяра, вішали всіх собак на короля, а особливо на королеву, яку прозивали різно, здебільшого величали її "австріячкою", "кривопикою" і "губатою фльондрою, що має десятки коханців" та "марнотратницею", яка пустить (якщо вже не пустила) Францію з жебрацькими торбами. Вішали собак і на міністрів, всіляких дюків, графів і кардиналів, бажаючи їм колько і трясці та посилаючи їх до тисячі чортів і відьом. Над бідоласним королем глушилися, не залишаючи ніякого сумніву в тому, що він важить для них не більше, ніж стоптаний патинок. Один з сорбонських бакалаврів, Тасінї, виголосив сороміцьку орацію, перетикану латиною, на смерть Людовика XV, обдаровуючи небіжчика такими епітетами, з яких "лежибок", "бугаюка", "ледар", "бабодур", "юбкоборець" були ще найлагіднішими. Другий бакалавр, що вчився на юриста, прізвищем Корбо, справді схожий на вороненя, гицав по дубовому столі і співав непристойні пісеньки на адресу теперішнього короля і королеви, що дівчата аж затикали вуха. Я, правду сказавши, дивувався, як вони не бояться ні генерального прокурора де ля Шальоте, ні його посіпак. Але, видно, вони всі були свої і між своїми, а Пер Жільяр сказав мені, що скоро в Парижі співатимуть не таких ще пісень. Соланж запитала мене, чому я такий сумний і не веселий як усі, але я звичайно не ділився з нею моєю журбою.

На другий день, коли вчорашня забава у перший день побуту на волі вишуміла з моєї голови, я роздумував над справами поважнішими. Перша моя думка була, звичайно, біля княжни: що з нею діється? Може їй не вдалось проскочити і вона зараз в лабетах жандармів та яриг? Від однієї цієї думки я здригався.

Я пішов навіть на Орлеанське узбережжя і походив біля палацика княжни Алі-Емет, що маячив самотньо і порожньо, серед лип і ясенів, з вікнами, забитими дошками. Серце моє охопила печаль. Я ще ніколи не почував себе таким самотнім, ніколи мене так не млоїла туга.

Повернувшись, я написав і відніс на пошту листа до Андрія Розумовського з двома проханнями: жодним людям, які з'явилися б у нього з дорученням від мене, не позичати грошей і друге, якщо б люди такі були або будуть, дізнатися у них, куди вони прямують із Страсбурга.

Потім я посидів над Сеною, під розлогим осокором та роздумував над своїм чудесним спасінням з рук зловісного графа Шавіньї і всієї цієї проклятущої королівської таємної експедиції. Хто був тією добродійною силою, що мене так нашвидкуруч визволила з хурдиги і видерла з неймовірної халепи? Мої батьки? Розумовський? Цієї можливості я не виключав, бо зв'язки у них в Парижі були, як говорили, неабиякі. Але як би я не ламав собі голови, я впирався лобом у стіну. Все було в темряві, і я вирішив, що всі мої спроби розгадати секрет мого визволення надаремні і більш нема над чим роздобарювати.

Найголовніше, що я видерся з хурдиги і похожаю по волі, та й пора мені було

подумати над тим, що далі робити. Найкраще було б, звичайно, повернутися до Страсбургу і засісти за навчання, забувши про княжну і всі її справи. Це було б найрозумніше, що я вчинив би. Гуцати по Парижу ось таким неробою було безглуздя. По-друге, треба було бути обачним та сумирним, бо я не сумнівався, що паризькі шпики мене так легко не спустили з очей і може навмисне (ця думка вразила мене як блискавиця) дозволили мені ходити на свободі до часу, поки я не наведу їх на слід княжни.

Наприкінці тижня, який я провів досить безцільно, прийшов лист від Петруся Розумовського, бо Андрія в Страсбурзі вже не було. Він написав мені, що всі страшенно дивуються і турбуються, що таке діється зі мною, чому я стирчу в Парижі. Дуже журяться мої матінка і батенько, які вже писали до Ханенка, що за чудасія зі мною? Чи, бува, я не набрався якоїсь недуги, або чи не розбестився грою в карти?

Розумовський не припускав, щоб я попав у лихе товариство, бо оце недавно були у нього два достойні кавалери, барон Христанек і граф Доманський, які передали мого листа з проханням про гроші, але не хотіли нічого розповісти про свого любого молодого друга, тобто про мене. Розумовський жалів, що не міг їм дати більше, але зібрав яких сотню ліврів. Після того гості, хоч він їх запрошував на почастунок, бо був заохочений їхньою (особливо барона Христанека) галантністю і освітою, скоренько відійшли, кажучи, що прямують до Швейцарії, щоб поклонитись мудрецеві у Ферне, пану Вольтеру.

Лист добросердного, але наївного Розумовського мене заспокоїв у тому відношенні, що, як видно, княжна без пригод добилася таки до Страсбурга. Подумки, однак, я посилав сотні чортів по адресі двох пройдисвітів. Звичайно, їм і не снилося їхати на поклін до Вольтера, який їх цікавив, як торішній сніг. Просто вони замели за собою сліди на всякий випадок і їдуть зовсім в іншому напрямку, може в Мангейм, або куди їх дідько поведе. Інакше сказавши, лови тепер вітра в полі.

Мангейм, Мангейм! Тепер він мені верзся по ночак; я ним маячив. Мангейм — це єдине місце на землі, де у мене є хоч найменший і проте єдиний промінь надії зустрітись з княжною. Якщо я не поїду до Мангейму, вона щезне з моїх обривів.

Так минали мої дні в Парижі, що ставав однак для мене чужий і холодний. Мене ніщо не розважало: ні всілякі чудасії на площах і в садах, ні каруселі, ні фейерверки, ні гулі над річкою, біля Нотр-Дам. Якщо вечорами ми не збиралися на чудасійні вечери у господі Пера Жільєра з низькими стелями, дубовими лаврами і столами, то Соланж ішла зі мною на трагедію або комедію або на прогулянку, ген аж до абатства Клюні та до Люксембурзького саду.

Я сидів біля Соланж і вона тримала мою руку в своїй руці, уважно слухаючи, як я їй розповідав про страждання молодого Вертера. Цей твір радника Гете, який вийшов з друку цього року, з захопленням читали наші студенти в Страсбурзі. Книжка ходила по руках і до мене дійшла зовсім витріпаною. На жаль, французького перекладу цієї сентиментальної повісті ще не було, і я переповідав її зміст Соланж вже третій вечір. Вона ревно плакала над долею Вертера. Я дивився на неї зукоса і ця дівчина справді

видавалась прегарною. Вона була русява, з личком, торкне-ним, як світанок, загравою, як усі парижанки легка до сміху і до плачу. Обличчя її було правильне, і я мимохіть порівнював її з княжною.

Княжна Алі-Емет, або пані де Тремуйль, була в істоті негарна. Свої веснівки вона старанно припудровувала, риси її обличчя були швидше неправильні, шкіра смаглява. До того ж вона була косоока, це особливо впадало в очі, коли хвилювалась. Очі її були проймаючо чорні, в той час коли у Соланж були очі сині, волошкові. А втім і очі її, як уся стать, часто мінялись. Своїми бровами та й смагливим видом княжна скидалась то на волошку, то на іспанку, або й на циганку; мабуть за таку її прийняли б у нас. Отже, що було в ній таке, що мене, з біса, знадило до неї?

Але я про себе промовив словами Гая Валерія Катулла, якого любив читати на дозвіллі:

Квінтія, кажуть і справді висока, білява,
Статна. Буває, і я всі ці прикмети хвалю,
Взяті зокрема. У цілому ж це для краси ще замало,
Зваби в тілі гладкім ані крупинки нема.
Лесбія — ось хто красуня! Для себе одної
Чари всіх інших жінок викрала нишком вона.
Де ж є та жінка, що сміла б сказати, що хтось її любить
Більше ніж я тебе, Лесбіє? Де ж є така?...

Бідна Соланж не втаювала, та й це було видно по ній, що вона не була до мене байдужою; вона мусила бути моєю повірницею і (як я потім сам собі дорікав) вислухувала мене, коли я всякий раз у розмовах з нею повертався до тієї, що займана мій розум і мої думки, — до Дами з Азова. Справді, це була сердечна дівчина, та й вся сім'я Пера Жільяра мене зразу полюбила, як свого рідного. У цій сім'ї не було нічого фальшивого: всі вони жили як діти, що радіють світом і людьми, любили людей розуму, гострої мислі і високого серця, любили радість життя, не чинили нікому нічого злого. Та й їх любила уся ця галайстра голодранців із Латинського кварталу, але талановитих і промітких, остроумних і дотепних людей, з яких багато, я гадаю, стали пізніше добрими юристами, письменниками, журналістами, художниками.

Чому було не пристати мені до цього затишку в господі "Під золотим левом"? Чому було мені не відплатити Соланж такою ж щирою любов'ю, одружитися з нею, продовжувати науку в Сорбоні і стати хоч і непомітною, але хосенною людиною? На жаль, ці думки навістили мене пізніше, але її той час милий був мені і весняний Париж і його сафірне небо, і покрики на баржах, що йшли вгору Сеною, і квітучі сади Монсо, і щасливий посміх голубки Соланж. Думки мої полонила пані де Тремуйль, яка імовірно вже мчала постшезом до Мангейму. Нанінащо здалися зусилля Соланж і добрих друзів із господи Пера Жільяра: мене розважали Французькою комедією і Оперою; проміткий Корбо дістав білети навіть на "Ефігенію в Авліді", яку пощастило поставити тільки завдяки впертості королеви Марії-Антуанети, котру композитор Глюк ще у Відні надаремно навчав музики; парижанам ні Глюк, ні його опера не подобалися,

плескали тільки, щоб приподобатись королеві, яка хизувалася у своїй ложі. І мені, признатись, цей Глюк не надто сподобався. Я розповів Соланж, що до нас, у Страсбург, дійшла слава молоденького хлопчини, який, маючи дванадцять літ, вже komponує симфонії і опери. Ось він, а не той нудний Глюк, буде найбільшим композитором нашого часу. "А як його звати? — спитала Соланж. "Це син капельмейстера Зальцбурського архієпископського оркестру — Вольфганг Амадей Моцарт, от хто він..."

Мої ловкачі — студенти поперлися навіть у Малий Тріанон, який саме почав перебудовуватися. Пер Жільяр казав, що ця перебудова коштуватиме державному скарбові чверть мільйона і податки будуть ще більші, щоб оплатити цю примху королеви. Ми її бачили на сцені її власного театру в Тріаноні, але грала вона препогано.

Мабуть саме тоді звідкись узялась на мене пропасниця, так що я з тиждень пролежав, поки якийсь студентина-ескулап не пустив мені кров та сказав, що моя недуга більш душевного, ніж тілесного походження.

А втім це так і було, бо занедужав я від туги. Тільки піклування добросердої Соланж мене поставило на ноги, а то я був близький до заповідання собі якогось лиха.

Ах, Соланж, моя солодка, моя голубко Соланж! Як часто я згадуватиму тебе, твої добрі руки, твої волошкові очі, твій голос, що дзвенить мені досі, як срібляний потічок, її кохання було не бурхливе, а лагідне, вона готова була йти за мною на край світу і накоїти багато інших нісенітниць, що межують з посвятою, коли б я цього захотів. Але тільки моя розважливість стримала і мене і її від нерозсудливих вчинків.

Признатись, ще довгий час після того мене тортували докори. Ця чесна і хороша дівчина побивалась за мною і мабуть буде побиватись до кінця життя. Серед нахабних паризьких фльондр, навіть серед срібноперуких маркіз, що зазивали мене на гойданки, каруселі, чи на маївки на Елісейських Полях, я не зустрів би таких невинних уст, такого личка, що малиновіло як рання зоря, такої хвилястої коси, що нагадувала мені пшеничні лани на нашій Україні.

А якщо я обдаровував Соланж тільки приязню, то яке ж інше було почуття, що володіло всім моїм еством і яке можна було б назвати полоном, неволею, жагою без кінця і краю? Справді, застановляючись над тим усім на тверезий розум, це можна було б пояснити тільки чарами або велінням сліпої долі.

Коротше кажучи, як тільки я зміг стояти на ногах після цієї короткої, але бурхливої недуги (а це було в половині червня), я вирішив покинути Париж. А втім тут наставали канікули або так зване "собаче сузір'я": почались неймовірні спеки, пилуга блукала вулицями, фонтани висихали, театри зачинялись, мої друзі-студенти пильно готувались до екзаменів, словом, байдики бити тут не було рації.

Не бажаючи більше ранити серце моєї Соланж, та й боячись самого себе, щоб, бува, дальше моє перебування не вплинуло якимсь чином на моє рішення, я, як той вовкулака, потайки зібрав свої манатки і одного вечора чкурнув із господи, залишаючи на столі щедрий ралець для Пера Жільяра та всіх домочадців і листа для Соланж, покропленого, ніде правди діти, умиленними сльозинами.

У подорожньому дворі я сторгував постшез і виїхав і східньому напрямку, до Страсбурга, але не тією дорогою, а іншою — через Санліс, Суассон і Реймс.

І покотився я знов, як перекотиполо, через міста і селища, повз старовинні і потемнілі від віку монастирі, і з кожним гуком кінських підков по битому тракту наближався (— як я собі уявляв,) до тієї, що стала моєю вибранницею, моїм приреченням, а, коли хочете, моїм катом. В чари я не вірив, як син свого просвіченого сторіччя, але у забаг долі — так. У долі в руках був я вертепною лялькою. Не залишалось нічого іншого, тільки скоритись. То ж чим далі я від'їздив від Парижу, вдихаючи повними грудьми п'янкий запах полів і лісів, тим спокійніше думав про Соланж, безталанну, але мною ажніяк не обманену. Що ж, непотішеною вона не залишиться. Час вилікує всі мрії і страждання цієї доброї дівчини. В цю хвилину це прикро, але це промине, як проминає все на світі.

5

Подорож моя проходила, поки що, без особливих пригод, коли не враховувати вічних затримок з поштовими кінями. Пошта, як усе у Франції, якщо мова про обслуговування людей, які не є "знаттю шпаги" або "знаттю сутанни", не варта й копійки, а правуватись з поштмейстерами і конюхами було б заняттям вщерть безплідним.

Користаючись постоем у Санлісі, я пригадав собі, що ще в Страсбурзі мені розповідали, начебто в Санлісі поховано нашу киянку, дочку Ярослава Мудрого, Анну, дружину короля Генриха I.

То ж я пішов до старовинної, але ще міцної церкви і познайомився з абатом, достойним Жаном Пер'є. Це був говіркий, товстенький мов пампук черчик, ще не похилого віку. Він, бачучи мою допитливість і довідавшись звідки я родом, не тільки показав мені домовину Анни Ярославни, але й важенну Євангелію, яким начебто користалась наша землячка тому багато років і на якому був і її вицвілий підпис "Анна Рьина".

— Чудова це була жінка, — говорив захоплено абат, — жила тому шістьсот літ, але я її бачу завжди перед собою, як вас, юначе. Зміцнила державу, дала Франції сина, доброго короля Філіпа; славна була на всю Європу; її боялись сарацини і вікінги; могутньої постаті була, русява, як сонячний промінь, оспівували її менестрелі від Пуату до Сардинії, славу могутнього міста Києва, дочкою вірною якого була, утвердила і на французькій землі...

— Вроди, мабуть, була неабиякої, — вкинув я, — коли король Генрих привіз її аж з такого далека...

— Неодному ця руська дівця голову завернула, — розговорився патер Пер'є, — після смерті її чоловіка, доброго короля Генріха, загони лицарів сватались до неї; одружилась вона з графом де Крепі, смілим воїном, але все своє життя ця погожа дівчина із Києва, дочка мудрого Ярослава, любила тільки одного — лицаря без догани, трубадура Рауля де Камбре. З її ім'ям він ішов у бій з сарацинами в Ронсевальському міжгір'ї і там смертю хоробрих поляг...

Я, був зворушений цією оповіддю балакучого абата і ми ще більше розговорилися, тим більше, що отець Пер'є почастував мене вином із монастирських льохів, якому, як він казав, було принаймні зо двісті років. Це я відчув на собі, бо, хоч голова моя просвітліла, але ноги відмовлялися послуху, немов налиті оливом.

— То ви знайомитеся із Францією, кавалере? — склав свої пухкі рученята говіркий абат, прищулюючи масненькі оченята, — ви напевно зауважили, що, досягнувши в минулих віках деяку могутність, ця країна котиться в прірву... Що ж. Розум нарешті повинен восторжествувати. Може я доживу до того, може й ні. Але навіть сторіччя тиранії ніколи не відберуть народові права боротись за свободу...

— Пробачте, достойний отче, — вкинув я несміло, — але, чи ця свобода не пошкодить і вам, бо ж і на вас і на вашому стані спирається увесь сучасний лад?

— І нехай шкодить, — вигукнув палко абат. — Ми є такі самі паразити, як і наш найхристиянніший король та його "знать шпаги". Геть із забобонами, геть із темінню старовини, геть із ворогами поступу. Геть із метафізикою! Геть з темрявою, безумством і брехнею! Вірте мені, що я, втокмачуючи і проповідуючи людям безглузді казочки, подумки прошу пробачення, що свідомо кладу перед людьми колоди на шляху до їхнього прозріння і визволення.

То ви, то ви?... замимрив я, вщерть вражений.

Так я, дорогий друже, я це вам говорю, бо ви — чужинець і не підете на мене доносити. Я відкидаю не тільки сміхотворні казочки та наївні міфи, якими годується суспільство здавен-давня. На цьому побудовано з допомогою заліза і невинної крові наш устрій, спертий на облуді, брехні і забобоні. Чим різниться бідолашний темний смерд, або взяти хоч і той третій стан чесних і робітних людей, від коронованого тирана та його прислужників — стану дармоїдів-дворян, оселених в замках і палацах? Чому я маю вірити в досконалість цього стану злочинців, як наші хвалені герцоги де Рогани, де Гізи і де Ретци? Ким вони призначені до того, щоб бути миропомазанними володарями і гнобителями, грабіжниками і кровопийцями? Ні, молодий кавалере, світ наш позбудеться нарешті ідолопоклонства і темряви. Єдиний і правильний осуд — це осуд розуму. Вселенна завдячує своє буття не вигадкам і міфам, а звичайній Матерії, яку спізнати і ствердити може тільки розум...

Абат Пер'є перекинув чергову чарку старовинного вина. Він говорив щиросердо і натхненно, не знаю, чи із-за вина, чи завдяки власній риторичі. Я мовчав і слухав.

— Я ісповідую розум, мудрість людини, яка доходить до правди власним розсудом, світлом визволеної допитливості і досвіду. Я відкидаю сліпе ідолопочитання, забобон і міфи темного середньовіччя... Досить ворожнечі між людьми, досить жорстоких війн, досить прославлення коронованих кровопийців та ледарів... "Ecrasez l'infame". Розчавіть гадину! О, великий Франсуа — Марі Вольтер! Вип'ємо за здоров'я фернейського мудреця! Він вказав людству правильний шлях — шлях визволеного розуму, шлях правди. Вип'ємо за довгий вік всіх тих, що вказують людству мудрий, правильний шлях до світла... "Поборюй, розуме всевладний, глупоту всеблагу!" (вигукнув невгомний черчик і з запалом кінчив Вольтерового вірша): "Поконуй,

розуме, отруту для народу..." Так, отрута ця тривала і ще триває, юначе. Хто примушував великого Галіллея каятись? Хто примушував зрікатись правди Джордано Бруно? На початку нашої епохи блиснула зоря відродження і правди, віри в нездоланий розум людини, які чорні сили прагнули і прагнуть поневолити на віки... За що спалено Жанну д'Арк, що Францію визволяла від ворожої навали? Хто і навіщо це робив? Нехай же після тих кривавих і жорстоких століть у темряві, настане день, бо вже світає, бо вже між нами його великий вістовець — мудрець із Ферне...

Є й інші, — вкинув я.

А крім них є народ, який нині ледве животіє, який ожебрачів до краю, але він промовить своє слово: свобода, братерство!..

Я глянув на нього, цього розкудаченого пророка. Хто це говорить?

— Не дивуйтесь, — вгадав мої думки абат Пер'є, — таких як я більше...

Я підвівся, бо з пошти, що була недалеко від церкви, почув ріжок поштаря.

— Святий отче, — сказав я сумирно, — все це дуже цікаве і я б слухав вас день і ніч, але мене кличе дорога. Дозвольте вам лишень завдати одне питання.

Гладенький абат склав свої пухкенькі рученята на животі.

— Як же це ви поєднуєте, всечесніший абате, — продовжував я, — саме оцю віру в розум та його неминучий тріумф над ідолопоклонством, яке ви ж самі культивуєте?

Абат хитренько прижмутив очиці.

— Питання справедливе, юначе, — сказав він, — я учень і нащадок Епікура, знайте, я не хочу відмовлятися від погожого життя. Навіщо пертися проти рожна? Тут я маю захист, подекуди задоволення всіх тілесних потреб, а коли вмиратиму, то матерію і я сам матерія, плоть. Навіщо ж позбавляти себе втіх життя? А навіщо мені витрачати силу на якусь іншу роботу? Для всякої іншої роботи я надто лінивий...

І товстенький абат, по якому видно було, що він не відмовляється від ніяких радостей і розваг життєвих, захихотів та з благословенням випровадив мене із монастирського затишку.

Навчений досвідом, я в постшезі не входив в ніякі розмови із співдорожниками. Я сидів у куточку, збував лаконічними відповідями цікавих і торохтіїв, не зважав на закапелкових щебетух, що від нічого робити і тут були ласі на зальоти. Мені здавалось, що за мною стежать наймані шпигуни. Один панок мене супроводив до Суассону, другий присівся з улесливими розмовами в Шато-Тьєррі.

Я не подорожував ні вбогим, ні багатим, на всі розпитування відповідав, що їду за своєю потребою, на постях сидів наодшибі, знайомств цурався — мені все ще були в пам'яті всілякі неприємні людиці, і я майже в кожному бачив або шпигуна або дурисвіта, який гадав, що мене може, як телепня-іноземця, пошити в дурні. Щоправда, злодюжок і дурисвітів було крізь повно, тим більше, що, від'їхавши від Парижу, я помітив, в яких злиднях живе тут не лише простолюддя, але й міщанство і навіть дрібне панство. Жебраків і в Парижі було як мишви, але тут вони залягали всі дороги. Селяни часто несли труни, а коли хтось питався, на що вмер покійник, чи не на пошесть бува, то відповідали, що з голоду. Дітвора бігала голопупа і дивилась з-під ока, з-вовча, щоб їй,

вихудлій і коростявій, кинути мідяного шага або хоч шматок хліба. Я, було, спитався, чому тут, у лісах під Реймсом або біля Комп'єнь, не б'ють дичини, бо од звіра аж кишіло, але люди тільки і сміялись з моєї невідучості і казали, що за тенети на зайця, які мужик поставить, графи і маркізи мають право вбити його на місці.

Подорожні, навіть багатші, видно по знатному одягнені, одверто ремствували на податки, що їх заїдають, на дорожнечу, на недостачу битої монети. Короля-небіжчика не згадували по імені, але кресали здорово і його, і міністрів, і всіх метрес, не обминаючи Помпадурки і Дюбаррі, під спідницями яких були і маршали, і державні інтенданти — ця найгірша голота кровопийців. Дехто пробував сказати, що з новим королем може настануть кращі порядки, але його зацитькали і по кислих пиках розмовців я бачив, що ніхто на це не надіється. Один язикатий панок з Лілля, чи не адвокат, зауважив, що за один сніданок кардинала де Рогана або маршала де Грамона могло б цілий рік годуватися величеньке село, що нині подихає з голоду. На витребеньки королеви Марії-Антуанети йдуть сотні тисяч, а кожний дармоїд при дворі об'їдає країну і дихнути не дає! Всі обраховували, в скільки обійдеться коронація і скільки здеруть з бідного мужика або кустаря-ремісника, коли одні фейєрверки будуть принаймні коштувати двісті чи триста тисяч.

Хоч я не поспішав встрявати в розмови, все ж поділився своїми думками з одним, який пристав до нас у Тіонвіллі і назвав себе Йоганом-Андреасом Шлюте. Він секретарював якийсь час у філософа Грімма, що живе в Парижі, а тепер повертався додому, до Майнцу, то ж ми були з ним співподорожники, бо ж і я прямував до Майнцу, а звідти до Мангейму, іншим шляхом, щоб обминути злочасні Нансі і Страсбург. Він був досить кмітливий і освічений, говорив розумно, так що я, його одноліток, зітхнув, про себе, — скільки ж то мені ще треба здоганяти в науці!

— Ви не дивуйтесь цим настроям, — посміхнувся він до мене, — людці теревенять забагато, але правда, свята правда в тому. Франція — над прірвою, відносини тут такі кричущі, що незабаром і каміння заговорить. Все тут прогнило від голови. Фінанси, звичайно, в жахливому стані, всюди дефіцит, торгівля занепала, на морі і на суходолі — поразки; Шуазель віддав Англії Канаду й Індію, з колоніями нехай попрощаються ці великі панове; Париж і Версаль — це "клоака максіма"... Єдине, що зараз важить у Франції — це її філософи і письменники...

Він сипнув іменами, якими захоплювався, а я чував іздалеку хіба лише про Вольтера, та ще й Руссо. Німчик мені вчинив справжній іспит, розпитуючи, що я думаю про Монтеск'є, Гельвеція, Ламетрі і Дідро, який, до речі, тепер перебуває у Петербурзі.

— Як — вигукнув німчик, — ви не читали ні "Духа законів", ані "Соціального контракту"? Та це ж книги, що визволяють наш розум і наближають нас до іншого, кращого віку! Гай, гай! Де ж ви живете, дорогий мій, і що ви взагалі робите за кордоном?

Я спаленів і розвів руками.

Чоловіче божий, — продовжував німчик, — треба вас просвітити, бо ви не виглядаєте на паничика-кавалерчика, що бігає за фльондрами і дульетами або марнує

час в ігорних домах. Поспішіться, далебі, бо час не чекає. Вдарить грім то й не встигнете опам'ятатись....

Або що таке?

— Що таке? — скрикнув він, — незабаром вся молода Європа, все, що живе і мислить, повстане проти середньовічної мерлятини, якою нас придушують тирани і попи. Дивіться, та ж навіть у вашій вітчизні козацький спис підважує трон новітньої Семіраміди... Та чи чули ви про ребелію Пугача, який називає себе Петром III? Справа не в тому, як він себе там називає, права в народі, в тих, що скидають із своєї шиї ненависне рабське ярмо....І так буде скрізь! От в Америці, чи чули ви, що там починає заварюватися? Та ж масачузетці не хочуть платити податків англійській короні! Вони хочуть свободи! Чули ви, що у Бостоні було?... Знаєте ви такого Франкліна, чи чули про нього? Він не тільки відводить громи і приборкує і блискавки, він незабаром приборкає всіх тих, що сидять ми престолох і п'ють кров з народу...

Я, звичайно, не міг і не хотів йому розповідати про все, що зі мною діялося за цей час, що ані Пугач, ані масачусетці в Бостоні, ані інші заколотники мене ажніяк не цікавлять. Але я таки застановився над цим усім. Німчик мені подобався. Це була щира душа, ось такий юнак, якого портрет я оглядав в галереї, а намалював його Фрагонар, одержимий натхненням. Від цього німчика я багато дечого міг навчитися. Він палко стиснув мою руку і прирік довічну дружбу, з тим, що я повинен з ним їхати у Майнц, де він живе із своїми батьками, що є звичайними бюргерами, і сестрами, які мені напевно сподобаються, як і я їм. Зразу ж він всучив мені декілька нових книжечок німецьких поетів, Лессінга, Віланда і, звичайно, Йогана Вольфганга Гете. Він також деклямував власні вірші, які він, однак, сам вважав безталанними.

Так ми приволіклися врешті решт до кордону і в'їхали в цісарські володіння. Хоч паспортна контроля пройшла без пригод, але мій приятель порадив мені бути тут обережним, бо шпики в краях під Габсбургами значно проникливіші ніж у Франції, де багато чого пустять повз вуха з недбайливості, то осьде можуть присікатись за кожне необачне слово. Злидні були тут не менші, ніж у Франції, народ приголомшений, на кожному кроці—військо, а дороги небезпечні. На нас поночі двічі нападали озброєні люди, мабуть мародери, може б і пограбували нас, бо поштальйони були напевно в змові з ними, але я і мій німчик, добувши пістолети, примусили візника погнати чвалом, а в купу розбишак вистрілили декілька разів. Одна панія з Льежа, жінка власника мережевної фабрики, зо страху зімліла і впала на мене всім своїм дебелим тілом і навіть, коли ми її розсупонили і одволодали, не хотіла підводитись. В подяку за нашу хоробрість вона запрошувала нас до своєї господи, але на щастя, ми якось її відпекались.

Третього дня, потрусившись на вибитих дорогах, ми завернули нарешті в трієрське єпископство і добилися до Рейну, де на другім боці був Кобленц, старовинне і веселе місто. Ми вирішили тут переночувати, бо досьогочасні нічліги в господах, навіщених блохами, далися нам у знаки.

Заїзди були забиті цісарськими офіцерами; наймалися лише спільні кімнати. То ж

спали ми де попало, на підлозі і на соломі, віддаючи себе на жер жорстоким блошицям такої величини, що навіть у Парижі я таких не бачив. На поромі, другого дня ми переправились через Рейн і в'їхали в Кобленц, де було спокійно, дарма, що Йоган Андреас твердив, що це найтемніший край в Європі, бо виголоднілий і зруйнований вщент безугавними війнами.

Мені, однак, Німеччина видалась привітною. Діброви і лани, зеленавий, прудкий Рейн, чепурні оселі, а над усе — люд, здоровий і погожий, що товкся біля шинків, хлестав пиво, задирав найманців-солдатів, що волочились ватагами, шкірив зуби до дівок з косами, руськими як льон.

Мені було радісно, може тому, що я перебував під небом тієї країни що й моя княжна. Крім того у Франції я зазнав стільки зоклятої фортуни і невезіння, що мені навіть не хотілось згадувати про неї. Чого вартий був один королівський чорний кабінет, в лабетах якого я натерпівся! Приємно було також придбати собі доброго приятеля, і з ним я пізнавав ціну дружби. Хоч ми були з Йоганом Андреасом різної вдачі, але в багатьох справах згідні. До того з ним я попадав в інший світ. В Страсбурзі я був ще жовтодзьоб, на все дивився розчиненими очима, в Парижі мене загарбали пустощі і що казати — моя пристрасть. Люди пустої вдачі як Христанек і Доманський приставали зі мною, але якими ж приємними були бесіди з Йоганом Андреасом! Він читав мені цілі сторінки з Клопштока і Шекспіра на пам'ять, відтворював сцени з Корнеля і рецитовав Расіна, диспутовав над філософією Декарта.

В готелі "Під чорним орлом", що зараз біля ратуші, мій приятель зустрів знайомих. Це були здебільшого молоді люди, студенти чи літератори, всі вони вітали його як рідного брата. Двоє мали пера за вухами, троє — розкуйовджені чуприни і плащі через плече, один був вже літній чолов'яга, здоровенний бицюган з багряним обличчям, пиво жлуктав величезними дзбанами, готував так, що на нього озиралися люди.

"Шлюте! Йогане-Андреасе, — ричав він, трясучи лев'ячою гривовою, — де ти так барився, юначе? Чому тебе нема з нами, коли дедалі пекельнішим стає життя в цій нашій богомданній вітчизні?"

"Здоров, друже Готлібе, — обійняв мій друг Шлюте цього чолов'ягу з лев'ячою гривовою. Все братерство, оточивши нас юрбою, подалось до господи. Там було повно бюргерів і ремісників, що різали пиво за дубовими столами. Всі наперебій, голосно, не звертаючи увагу на натовп в господі, розповідали нам про переслідування вільної думки у Вюртембергу і Швабії, де вже зачинено дві газети у Франкфурті і в Штутгарті, арештовано якогось поета Шубарта і все, що живе над Рейном, обурене до краю.

"— Кляті тирані! — Ревів все той самий Готліб, який як я довідався був також літератором і писав у гамбурзькі тижневі листки, — проклятущі деспоти, породжені самим Вельзевулом! Коли виб'є ваша остання година? Чи не Маєте ви, хто такий Карл-Теодор — вюртембергський герцог? Це ж ланець над ланцями, це кат вільної думки, це тюремник казематів Ауерспергу..."

При цьому цей здоровило не цурався келихів, смалив баяндраси до дівчат, що хихотіли, проносячи пиво.

"— А Карл — Євген, електор Пфальцу, хіба кращий? — вигукнув худенький студентина з Бонну, — те, що він виробляє коштом народу, переходить людські поняття. Від податків народ вгинається, а безнастанні набори рекрутів..."

"— Та він просто гендлює рекрутами, — зауважив літератор з пером за вухом, — людей ловлять, забивають в колодки, стрижуть і надягають перуки, посилені мукою, втискають у мундири і продають гессенському або брауншвейгському старапам, які їх, бідолашних, з черги перепродають англійському королю, щоб в Америці приборкували бостонців..."

"— Не приборкають! — загудів Готліб, не забуваючи при тому жлуктати пиво, — іскра вже кинена, незабаром в Америці спалахне полум'я! Брате Йогане, чи не так я кажу, чи не так думають добрі люди, навіть у тому прогнилому до решти Парижі..."

Йоган Шлюте потвердив, що одностудентів скрізь і повсюдно, навіть, — він показав на мене, — у засніженій Пальмірі Півночі, — в Росії, в її степах неозорих, вже повіяв дух свободи, трон Семіраміди затремтів, народ повстав проти багатіїв, князів і дворян...

Надрейнські хлопці кинулись до мене з обіймами. Здоровило-пиворіз Готліб схопив мою руку своєю п'ятірнею і тряс її так, що я думав — поторощить.

Проте я був ні в тих, ні в цих, бо навколо збиралась юрба, слухала всього, про що говорилося з помітною цікавістю, виймала люльки з рота, щоб пахнути димом і кивнути головою, що все це правда; дехто ставив нам пиво на свій кошт, але я, правду сказавши, побоювався чи не вваляться сюди кожної миті жандарми.

Молодик — студент зауважив моє зніяковіння і дружньо поклепав мене по плечі.

— Добродію, — сказав він, — бачу, що ви наполохані, але не бійтеся нічого, — в Кобленці, в Кельні, в Бонні, можете говорити що хочете, — це не Вюртемберг і не Пфальц, де за кожним вуглом та в кожному підворотті чатують герцогські шпики. Там за кожне ваше слово можуть потягнути на дибу... Ви — між своїми, брате....

Я подякував йому, але всежтаки — береженого, як то кажуть, і дідько береже, а навіщо мені ще одного клопоту? Я дудлив і собі пиво в гроні цих літераторів і братчиків-студентів, які в міру різаного ними пива ставали дедалі гомінкіші і збирали чималий натовп слухачів та одностудентів. Всі вони, вкупі з моїм другом Йоганом Андреасом Шлюте вішали собак на всіх королів і герцогів та й на архієпископів Трієру і Кельну, на римського папу і на короля Пруссії. Готліб сказав, що Європою правлять три баби, чортом принесені на махових вилах, а це біготка-свічкогаска Марія-Тереса, скупа як церковний паламар, що свого синашу-дурника тримає в лабетах, Катерина — повіїще всесвітнє і Марія-Антуанетта, яка із скупердяйського Відня вирвалася до Версалью і там жирує коштом народу. З Людовика XVI кпили так мерзотно, що йому мабуть гикалось. Особливо ж чесали вони язики на всіх герцогів і княжат у Німеччині. Всіх вони величали розбійниками з битого шляху, бугаями, що з сороміцьких недуг не виходять, жериволами і шахраями, що на спілку з лихварями і банкірами безсумлінно обкрадають чесний люд, міста і села; не лише останню сорочку стягають з бюргерів і ремісників, але й рідну матір обчухрають без надуми.

Тільки один з літераторів, мовчазніший ніж інші, з благовидим обличчям, сказав,

що мовляв, не слід перебільшувати, бо серед цієї герцогської голоти є також порядніші люди, як от марграф Баден-Дурлаху чи граф Байройту, які бодай трохи дбають про мистецтво, музику, гарне письменство, філософію...

— Що? — заревів пиворіз Готліб, — Ти їх ще захищаєш, брате Карле? Для мене нема добрих серед тієї зграї людопродавців. Для мене всі вони однакові, варті тільки петлі. Нехай собі прикидаються приятелями муз і грацій, для мене вони всі — один дідько, одна сатана. Байройт? Анспах? Вольфенбіттель? Баден-Дурлах? Знаю їх всіх, братіку, як облуплених, їхню ласку добряче знаю. Я тількищо звідти, з того стоклятого кодла, я їх всіх об'їхав, купи паперу на них списав... Чи чули ви, бува, люди, про таке графеня Лімбург-Стирума?

Він грюкнув кулаєм по столі і заволав на дівчину, щоб націдила ще пива. Але ніхто, з братерства, навіть в юрбі, не чув про такого графа Лімбург-Стирума.

— То я вам скажу, братове, — горлав пиворіз, — і це повчальне для кожного, хто наважиться захищати будь-кого з цих коронованих і миропомазаних гундсвотів... Отож те мізерне графеня, який володіє клаптями земельки, на яких і заяць не сховається, оцей шагалія і бабохвот, забавив блиснути в Німеччині також як друг муз і грацій, прикрашує свою нікчемну резиденцію на зразок Версалю, парками, фонтанами і лебедями, найняв мандрівних італійських комедіантів і червовомовців, щодня влаштовує бенкети, а чийм коштом, питаю вас? Та ж народ Лімбург-Стирума — це вбогі шевці і безземельні батраки, які на своїх пісках з голоду подихають... Більше того — раптом заревів він, — оце куце графеня, оцей курохвот, оцей гундсвот, десь придбав собі фаворитку, знайдену під плотом прибуду, куртизану, що подає себе не лиш за якусь княжну Володимирську, але за претендентку на престіл всіх Русей, України і Понтиди, онуку Петра I... А щоб її дундер свиснув...

Словесний потік пиворіза полоснув мене дзвінком лезом. Я зірвався і либонь сплотнів як смерть, бо мій приятель Шлюте, що сидів біля мене, спочутливо спитав мене, чи не млосно мені від випитого натщесерце пива. Але я відвів його на бік і сказав перериваним голосом, що я мушу негайно від'їхати, не затримуючись в Кобленці, ані не товаришуючи йому до Майнца. Шлюте не міг вийти з подиву.

"— Як це так, друже — брате? Та ж ми вас вважаємо за свого поготів, а ви покидаєте братерство в розпалі дії, саме коли і ви нам потрібний? Невже ви залишите на поталу справу свободи люду?"

Йоган-Андреас дивився на мене докірливо своїми добрими, ясно-голубими очима і його підборіддя затремтіло — він от-от би заплакав. Він був сентиментальний, цей добрячий Шлюте. Обступили мене і всі інші братове. Готліб хотів затримати мене просто силоміць. Облапив мене як ведмідь і не хотів випускати. Дехто гадав, що мене з п'яна ображено і домагався, щоб мене публічно перепрошено. Немало зусиль треба було, щоб цих щиросердих людей переконати, що я на нікого не гніваюсь. Але ж я не міг їм сказати про справжню причину мого раптового від'їзду? Я присягнув їм, а особливо Йогану-Андреасу, що як тільки полагоджу свої справи, негайно приїду до Майнцу, до нього в гості.

З обіймами, вигуками, з пивними дзбанами мене випроваджено на вулицю, до постшеза. Форейтор тріснув бичем і постшез покотився. Друзі мої стояли перед господою і ще довго гукали за мною. Я залишив їх з їхнім пивом, хмільними піснями і мріями та знов подався в дорогу.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

КНЯЖНА ВОЛОДИМИРСЬКА

"О, кохання, який же твій переможний
вплив! Які різні, які вкрадливі твої шляхи!
Який поет, який філософ, зможе вгадати їх
і протистояти твоїм вигадкам і манівцям,
о кохання, твоїм стратегемам, які тільки ти,
кохання, можеш вгадати.

Джованні Бокаччо: "Декамерон"

"Історія Лоретти"

Годі, лицарю славний, марно сумувати,
Будеш турка клянути, в лісі зимувати.
Переможеш весною, перейдеш крізь гори,
Досягнеш Припонтиди, аж туди до моря.
Отчу віру підперши, славу України,
Піднесеш понад Бескидів гордії вершини.

Ол. Бучинський-Яскольд;

з книги "ЧИГИРИН, ПРИКОРДОННЕ МІСТО"; 1678.

Коли шабля при нас є, то ще не змарніла,

Знаменитая у світі козацькая сила;

Доказали ми не мало серед бою,

Помстимося ж за ганьбу, бо сили такої

Не змогли вороги ще у нас подолати.

Бог живий і не вмерла козацька мати!

Інокентій Нерунович;

з драми "Милість Божа", 1728.

1

О, кохання! — Ти — шалена лихоманко душі, ти тремте радості, що її субстанція така льотна! Як дорого ти коштуєш недовершеній людині!

Притаманність моєї вдачі — діяти за наказом хвилини, Скорятись велінню спалахнутого серця, не розуму, о, ні! Замість того, щоб здатись на ранок, який завжди мудріший ніж вечір, я кинув моїх нових і добрих друзів і не шкодуючи гроша (я того ж вечора замінив мої луїдори на ріксталери і голландські флорини), виїхав з Кобленца. Але, куди? Я і сам і не знав, та й ніхто не знав і не міг мені навіть приблизно сказати, де лежить оте кляте графство Лімбург-Стирум, до якого я рвався. Це була, напевно, якась Богом і людьми забута діра. Поштальйон мені сказав, що є декілька, але Лімбург-Стирум положений мабуть десь в околиці Гамбургу, загублений серед мозаїки всіляких

дрібних і дихавичних марграфств і князівств. Якого лиха пані де Тремуїль, або як її тепер звали, княжна Володимирська, шукала в цій глухій провінції, здаля від широких шляхів, я не міг збагнути. Над цим усім я ламав собі мою бідну голову, їдучи поштовими кіньми до Бонну. Чому княжна подалась на північ, коли вона прагнула до Мангейму?

Їхали ми мальовничим берегом Рейну, але де мені було до того, щоб чудуватися краєвидами, старими замками і руїнами на стрімчастих скелях!

Мало мене цікавили і подорожні, серед яких була італійська комедіантка Бранцетті з Венеції, що їхала з прегарною донечкою до Ганноверу, достатньо хитрюща. Вона же побувала у всіх європейських столицях і не з однієї печі кашу їла, що було видно по її зморщеному, хоч і вимальованому обличчі. Вона мені призналася, о везе свою дочку до ганноверського двору і вже з малих літ підготовляє її на коханицю-фаворитку котрогось з німецьких княжат або принаймні єпископів. Але й вона, не в тім'я бита, не могла мені нічим допомогти. Однак у альманаху-календарі, який вона возила з собою, я таки вичитав, що графство Лімбург-Стирум існує, межуючи з Нідерландами. Зараз ним володіє граф Філіп-Фердінанд-Ернст Лімбург-Стирум, влада якого розтягається і над графствами Вагрія, Фрігія, Гельдерн і Шаумбург, кавалер Хреста, азійського ордену Лева, сторож Господнього гробу в Єрусалимі, рицар Чорного Орла і ордена святої Цецілії.

В Бонні, де ми спинились на ніч і де я попрощався з комедіанткою, яка тужливо заковувала свої очі, я хотів впевнитись щодо дальшого маршруту і мені порадили звернутися до Опенгеймера, що позичав гроші на процент князям і архієпископам. Він розповів мені, що граф Лімбург-Стирум винен йому понад десять тисяч дукатів і на вічне віддання, бо це безштанько, курячий дядько, який вже ніде не має кредиту. Щоб сховатись від своїх вірителів, які його облягають, він вічно подорожує, а взагалі живе для своєї розваги. Якщо тепер він заходиться коло театрів та парків, то це тому, що йому пощастило вирвати якусь дещицю від аугсбургських банкірів, які в ці невеселі часи воліють мати гроші на людях.

Поза тим, герр Опенгеймер не хотів навіть говорити про цього торбохвата, називав його всіляко, але розповів мені, як дібратися до цього ясновельможного безштанька.

Що правда, це не була легка справа. На німецьких шляхах і кордонах сам чорт зламав би ногу. Через постійні застави і прикордонні брами доводилось продиратись як крізь хащу — у цих тісних і масійських державках на кожному кроці тільки й лунало "гальт"! Я втрачав чимало часу, поки аллебардники або вартові офіцери роздивились мій паспорт і знехотя, а іноді з-під лоба, кидали своє: "пассірен".

Сливе на жаб'ячий стрибок, тут були щоразу інші закони і правила, інші звичаї і приписи. Розбещені жандарми і різного рода посіпаки дерли з мене і за шляхове і за нічлігове; кожний наставляв лапу, щоб дати йому зайвого дуката, а коли я їх посилав до сто бісів, то погрожували, що заарештують і поведуть до марграфського або магістратського суду.

Хороше було дивитись на вибалки над Рейном, коли ми повернули від Кельну на

Вупперталь та Ессен. Бургери були добродухі, дочки їх хороші, вино прозоре, але графи, мар графи і жандарми — ні, ні, стократи ні!

А проте я вперто і терпеливо продовжував свою путь, якже відбившись не лише від рідного дому, але й від Майнцу, де чекав мене сердешний німчик Йоган-Андреас. О, лихоманко кохання, чого тільки ти не потрапиш!

Після якихось трьох днів стомлюючої подорожі, бо я і трясся і на возах і в постшезах і в кароцах, я врочисто в'їхав у межі графства Лімбург-Стирум. Далєбі, я надаремно "завжди відмовлявся, коли в господах мене називано "графом" або принаймні "бароном"!

Смішно подумати! Наша Бакланівщина могла б бути ніким самим графством з її ланами, гаями і балками, які за три дні не переїдеш. А що ж казати про посілости Розумовських, які могли б правити за дві або й три Саксонії?

А ось таке мізерне графство Лімбург-Стирум за столицю мало містечко, що зветься Нейсіц з маленькими дімками та вузесенькими і кривими вуличками. Люди, худі і забиті, з-під лоба дивились на тебе, поганяли нещасну шкапину та чим мерщій скидали шапку як почули грюкіт карети. Димки курилися з коминів, сердешна жінка заганяла гуси і свині в хлів, а дівки, що визирали з вікон з паперовими шибками, були погані, одна в одну.

Поштальйон розповів, що граф Лімбург-Стирум був дослівно батьком своїх підданих, бо залюбки зберігав "право першої ночі" або "друа де сеньйер" і щокращих дівчат забираю у палац на покоївок.

І ось над усією цією людською бідю височився парк з чавунною брамою, біля якої стояли кремезні гренадери, якими не погербував би і король Пруссії, а ще вище, на взгір'ї струнчіла графська резиденція.

Скажи бо, серденько, як ти тремтіло і рвалось, коли я вийшов з постшеза, заплатив візнику по шість грошей за милю, а миль тих було вдосталь, розправив засиджені ноги та зайшов у господа з гучною назвою "Під левом Стирума". Адже я сподівався незабаром побачити мою княжну!

Втома знесилювала мене, увесь я був запилений як чортяка, в пельці мені пересохло, від шквару я аж счорнів, але що з того, коли я таки доп'яв свого. Мені хотілось сміятись і радіти, я крутив шиєю на всі боки, бо мені здавалось, що кожної хвилини зненацька вийде княжна Алі-Емет або Дама з Азова або пані де Тремуйль і привітає мене своїм чудесним посміхом. Може вона якраз проживала в цьому "Леві"?

Але її тут ніхто не знав. Господар коршми-заїзду, похмуре одоробало, згадавши про графа, тільки сплюнув і розтер, а про графових гостей махнув лише рукою — тут, мовляв, всілякої шушвалі волочиться вдосталь.

Що ж, вмившись та причіпивши шпагу, я вийшов на міську площу, де юрмились вбогі крамнички з усяким злежалым товаром. І перший, хто мені кинувся в вічі був Доманський у власній особі, що похожав павичем, торгував те, чи інше. Я б не сказав, що він зрадив зустрічі зі мною. "Я так і знав, — посміхнувся він з-крива, — що ви, кавалере, знайдете дорогу у сюди. Чим чорт не шуткує..."

"— Якщо вам разом з чортом хочеться шуткувати, то мені ажніяк, — сказав я, — ви не тільки кинули мене напризволяще у Нансі, але, обловившись, завдяки моїй доброті у Розумовського, навіть не подумали про те, що я буду вас з дурної голови шукати в Мангеймі, як ми домовились..."

Він розвів руками і почав плести, що людина стріляє, а пан-біг кулі носить, аж врешті я зажадав, щоб він мене негайно повів до княжни. На це він відказав, що до княжни йти зараз не можна, бо вона разом з секретарями проживає в резиденції, де є свої правила етикету і щоб я прийшов увечері до театру. Розуміється, я збісився, але Доманський стояв на своєму. Граф мовляв, до чудацтва, пильнує етикету, автім людина непогана і княжні стане у пригоді. Крім того він підкреслив, що тепер треба величати пані де Тремуїль княжною Володимирською, оскільки вона виводить свій рід від Володимира Мономаха.

З важким серцем сидів я з Доманським у господі, а він мені коротко розповів, як вони чудом видерлися з жандармських лабет, бо на них були вже гончі листи і серед великих тарапат дібралися до Страсбурга, без шеляга, так що треба було продати негритеня якомусь подорожньому князькові.

Розумовський — чолов'яга не кепський, але скупиндя і труситься над шелягами. Хоч він мав добру думку, однак не слід було з ним без великої потреби затримуватися і треба було щопшвидше перебратися на той бік Рейну під самим носом у драгунів, що сновигали по Страсбурзі й околиці як заюшені хорти. Ось саме тоді став у пригоді граф Лімбург-Стирум, з яким княжна познайомилась в гостинниці і все йому розповіла. Граф так пройнявся її справою, що провіз її у власній кареті на поромі через Рейн, а Христанек, Монтеги і Доманський продерлися переодягнені за конюхів і гайдуків. Звичайно, після такої послуги, було ніяково відмовлятися від графових запросин погостювати у нього в Нейсіці. Тепер нема такої речі, якої б граф не вчинив для княжни; їй хіба пташиного молока недостає. Граф — це широка натура, не постоїть за нічим, тим більше, що й політична справа княжни Володимирської його заінтригувала і він обіцяв всіляку протекцію.

Важко сказати, скільки в цій оповіді було брехні, а скільки правди. Я з шарлатаном розлучився холодно, нічого не розповівши про мої пригоди. Нехай думає собі, що хоче і ламає собі голову над тим, як я їх знайшов в цій дірі. Я вирішив взагалі бути з ними здалека, бо мені не виходило з думки, що обидва пройдисвіти, крім дуринди Монтеги, мене просто хотіли спекатися. Чорта з два! Мене тепер ніхто не зіб'є з пантелику, вже час, щоб я сам собі майстрував долю.

Як тільки звечоріло я одягнув парадний каптан з позументами і золотим шиттям, напудрував косу й буклі, обув пристойні черевики із срібними пряжками, які я купив собі в Бонні і, так прибраний, прийшов під браму резиденції, де мене чекав Доманський, який навіть похвалив мене за мій сановитий вигляд. Гренадери — вартові дивувались либонь, що така знатна особа прибуває пішки, а не в кареті. Нас впустили у резиденцію і ми пройшли в театр та розсілись в партері. Театрик цей був казна-що, тісний і тендітний, так що здавалося, що ложі упадуть на сцену, публіки було небагато,

а княжну я побачив, коли почалася комедія чи опера — буффо "Алціс і Галатея", яку я, до речі, із справжніми акторами бачив у Парижі. Комедіанти — мандрівна трупа із всілякого мандрівного наброду і добре підтоптаних актрис не завдавала собі великого труду. Голоси у них були старечі, похриплі або півнячі, а акторська гра — жебрацька. Але я хоч і не дивився на княжну під час цього,— зжалься, Боже, — спектаклю, про цю оперу та про каналій, що вовтузилися на сцені, думав найменше.

В перерві Доманський повів мене у графську ложу. Княжна Володимирська сиділа, обмахуючись віяльцем, у синій сукні та в мережаних чорних рукавичках і з фундажем на голові на яких двадцять цалів. Важко було збагнути, чи зраділа вона, побачивши мене — очі її були як і давніше, печальні, хоч на обличчі вона посвіжіла.

Рука її була крижана і млява, а в погляді швидше суворість і допитливість — вірити мені чи ні? Однак роздумувати було ніколи, бо мене рекомендовано графові Лімбург-Стируму, що розсівшись в ложі, розглядав мене через лорнет.

Це був кущий, опецькуватий старигань з рожево-багряним личком, пухкомасними губами, гордовито шарпневим вгору підборіддям, хитрою носярою, з вузькими кабанячими очицями, які раз посміхалися солоденько, раз жевріли недоброю підозрілістю. Від нього било золоте шиття на малиновому оксамітному каптані, з каскадом всіляких зірок і орденів. Це був самозадоволений кнур, з біса, проміткий і пожадливий. Крім нього у ложі вистоювали його ад'ютанти-жевжики, що виструнчилися, немов ковтнули шпички, його гоф— і конференцміністр барон Горштейн, а також випудрований, в білому каптані офіцера Римської священної імперії Христанек та насуплений Доманський. Зовсім в глибині ложі стовбичив Монтеги Уортлей. Напрочуд, цей телепень-ангелянин зрадив мені, неначе рідному братові. Його кінське обличчя засяяло, горлянка забулькотіла, біляві вії заморгали. Я не сподівався, що це одоробало може мати якісь людські почуття, але на цей раз я не сказав би, що він привітав мене нещиро.

Треба сказати, що я своєю появою таки відбивав від цих секретарчуків княжни, що товклися у своїх злинялих і полатаних камзолах. Граф начебто був мило вражений мною, почав розпитувати звідки я, якого я роду, чи не родич або знайомий того чи іншого вельможі у Петербурзі чи в Варшаві, а наприкінці висловив своє невдоволення, що я спинився в гостинниці та зразу ж запросив мене на гостювання у нього, в резиденції.

Другий акт опери викликав у глядачів ще більшу нудоту, проте видно було по акторах, що така їхня гра, як і заплата. Граф сам незабаром поклав кінець цій нудотній церемонії. Він жбурнув на сцену гаманця, на якого бідолашні актори накинулися шуліками. Коли граф знехотя плеснув пару разів у долоні, всілякий набрід глядачів у партері та в ложах плеснув і собі. Граф Лімбург-Стирум тоді підставив княжні руку і ми всією валкою подались через амфіладу залів, з яких деякі були вже прибрані, а в деяких були риштування для штукатурів і малярів. В просторій їдальні, осяяній жирандолями, розпочався бенкет. Мене познайомлено і деякими знатнішими гістьми. Були там якісь далекі родички графа, вельми зальотні панни, обліплені мушками,

товстенька марграфиня-вдовиця чи не Мекленбург-Стреліцу, єзуїтський патер з заплавленими салом очима, якийсь доктор з Геттінгену, що вигадав "ліжку плононості" і його вже начебто купив і ним втішався герцог Брауншвейський. Були там інші, здебільш миршавенькі особистості, мабуть графські міністри і дорадники, та нахлібники без заняття. Їжа була не першої свіжості та й від неї не ломились столи — сам граф жив на дієті, ото ж і іншим не личило переїдатися. Проте і патер-єзуїт і доктор — винахідник старилися уплітати, що було на столі, аж лящало за вухами. Вина було зате вдосталь — і рейнське, і токай, і херес. Панни та вдовичка досить швидко поп'яніли, деякі навіть і хусткою біля рота (бо їм збиралось на блювання), вибігали із-за стола, але поверталися, повеселішавши, і знов приймалися за дудлення з келихів.

З поведінки того всього наброду, що вилискував золотом і пахтів парфумами, я побачив, що теревені Доманського про якийсь особливий етикет, були перебільшені. Кожен тут робив і верз, що йому хотілось. Панни вивертали до мене очиськами, аж мені самому було ніяково. Вони були кругленькі і рум'яні, але дурні як столова нога, бо питалися мене, чи завжди у нас сніг, чи чоловіки мають у нас по декілька жінок, чи в наших горах живуть якісь люденята з п'ятьма головами. Я досить сердито нагрімав на них, кажучи, що вони помішали горох з капустою, а мою країну з Туреччиною чи з невідьчим. Але вони тільки хихотіли, бо з-п'яна та й з дурощів на них напав сміхунець.

Доманський присідався біля вдовички графині Мекленбург-Стреліц як півень на сідало, а по її рум'янях видно було, що це їй до вподоби. Монтегі розмовляв з довгою як тика гольштинкою і розмова їх — з англійська — нагадувала індічу. Христанек вступив з патером і доктором у диспут, але видно, що всіх їх тягнуло до карт. Що ж до графа, то він тільки жмурих очі і кивав головою як бовванець, либонь брав мене за якесь знатне інкогніто. Проте я вже бачив, що це по суті мерзотна бестія (недаремно господар гостинниці плювався), загібуший лихвар. Нічого задармо не робить, а бабодур — найслинявіший з усіх, яких я коли і бачив. На княжну він споглядав зукоса, мов кіт на сало, і мені відразу стала гидка його підцукрована ввічливість.

Коли заграла музика і шушваль метнулася танцювати, я відвів княжну до вікна і запитав її, що це все означає, і чого вона сподівається від цього рожевенького кнурика. Вона, однак, впевняла мене, що побут у графа має велике і політичне значення, бо у Лімбург-Стирума є дуже вельможні посвоячення і його голосу слухають в усій Священній римській імперії. Його поведінка дуже шляхетна, він трактує її не лише як добреуроджену даму, але як суверенну владарку. Я побачив, що в нічому її не переконаю.

Настрій у мене став препаскудний, хоч княжна сказала, що в товаристві ніколи не треба показувати сумного обличчя, а бути веселим, хочби на серці скреблись кішки. Але, що б вона не говорила, чорні думи клекотіли в мені, бо я бачив дуже прозоро наміри розпусника та його хитренні зальоти. Така креатура добре обмірковує свою стратегію. Втім до мене підійшов Христанек і сказав мені, що, вчитуючи мої думки, не радить звертати уваги на нісенітницю, ані зопалу приймати якісь рішення. Шальвіра, вдаючи доброзичливця, поклепав мене по плечі і сказав, що хіба тільки недужий на

курячу сліпоту, не бачить, що мене мучать ревності. "Тільки зовсім надаремно, кавалере, — з-крива посміхнувся він, — старигань вже давно перестав бути небезпечний для жіноцтва. Можете мені повірити, Рославче..." І він відійшов, прихорошуючись до гурту, а мене оточили панянки, маніжно, але й спорзно, хихотячи та дихаючи на мене винним випаром. Та гасати з цими дурепами-козами у фарандолі по залі у мене не було найменшої охоти. Я подався у відведену мені кімнату, посилаючи до дідька старого череваня та увесь набрид у його резиденції. Обсотували мене різні думки, прориваючись крізь далеке брєнїння скрипалів, де ще гасали розтанцьовані гості, поки я не заснув камінним сном.

2

На другий день княжна, як це вже бувало в Парижі, приймала нас усіх, лежучи до полудня в ліжку під балдахимом з графськими гербами. Ми всі, а також почт покоївок, перукарів і маляра, який малював її парсуну на замовлення графа, стояли півколом. Відношення челяді до княжни і до нас було аж надто влєсливе, чи то тому що народець тут покірний і злиденний, але, хтозна, чи це все лакейство за нашою спиною не глумиться з нас, маючи нас за таких самих шальвір, якими були інші принагідні гості. Але, справді, хто відмовився б від такого гостювання, яке нікому не коштувало ні гроша? Секретарі княжни Володимирської качалися тут як сир у маслі, як справжні маркізи Карабаси.

Що ж до самої княжни Володимирської, то вона і сповістила мене конфіденційно, що вся паризька афера була каверзою її ворогів, які накладають з узурпаторкою Катериною. Королева Марія-Антуанетта (бо власне кажучи, вона у Франції щось значить, а не пришепелуватий король) в політиці так розуміється як вовк на астрономії і до того зайнята своєю власною особою та своїми нісенітними бабськими справами, що навіть не в силі збагнути, які користі мала б вона і Франція, підтримуючи нашу справу. Проте снів не кінчиться у Версалі, а тим більше в Тріаноні. Протекцію і то серйозну, тривалу, можна знайти тільки в Німеччині, адже ж народ тут не такий легкодухий як у Франції. Окрім цього надходять вісті, які додають нового духа і нам і нашим протекторам. Ребелія Пугачова дедалі поширюється, от-от перекинеться з Волги на Дон; сам Пугачов зараз облягає Казань і рушить мабуть на Москву.

Маються чутки, що і на Україні неспокійно і Запорожські козаки, як доносять з Істамбулу, чекають тільки появи княжни на Причорномор'ї, щоб зірвати повстання. Маємо листи від деяких знатних людей з козацької старшини на Україні, які ненавидять узурпаторку і готові до нас приєднатися, коли настане відповідний час.

Дуже добре, говорила пані де Тремуїль, чи пак княжна Володимирська, що я з'явився, бо на мене покладаються окремі надії. До речі було б, якщо б я вдався як емісар Регіни Понтіки на Україну і повернувся з відповідним рапортом. Але це покищо прожекти, бо це було б тоді потрібне, якщо б гора не йшла до Магомета, а гора таки, здається, зрушила з місця.

Я, звичайно, сказав, що служитиму княжні, якби не стояла її справа, добре чи зле, і готовий виконувати всі її веління. Щодо графа Лімбурга-Стирума, то я, політично

висловив надію, що вона не зазнає розчарування, бо з поганого барана хоч жмут шерсті і то вже потіха. Княжна сміялась, а проте не давала приводу, щоб я залишився з нею на самоті, мабуть тому, щоб, будиши увесь час у всіх на очах, не надщербити собі доброї слави.

Що ж, я провів решту дня з телепнем Монтеги Уортлеєм, який тепер мені менше скидався на йолопа, а навіть висловлювався досить розсудливо. Щодо графа, у якого ми гостювали, то це, на його думку, хитрющий дідугань, з якого навряд чи можна буде потягнути будь-яку дешицю. Він сам у боргах по вуха і невідомо як з того всього вилізе, хіба що знов продасть яких зо двадцять рекрутів прусському королеві, який розбивається за дебелими гренадерами, щоб перепродати їх в Америку. Я притиснув між іншим англійця щодо кавалера д'Еона, про якого мене допитували у чорному кабінеті та спитав, яке він має відношення до княжни Володимирської.

Уортлей досить докладно, хоч і озираючись, розповів, що цей д'Еон — штукенція хитруща, бестія, кована на всі чотири. Люди б'ються об великий заклад, щоб дізнатись якої він статі, бо раз одягнеться, — кожний бере його за жінку, а другий — виступає як кавалер. Перше він був агентом французького короля Людовика XV, швендявся і шпигував по усій Європі, а потім пірвав з ним, втік до Англії і нахвалявся, що має листи, які розкривають всю секретну дипломатію короля і Помпадурки. За це його королівські агенти хотіли згладити, але він викараскався з того, і теперішній король Людовик XVI боїться цього гермафродита як дідька. Ця личина, д'Еон, говорив Уортлей, не вельми вірить у княжну, вважає її за авантюр'єрку, але годився підтримувати її у Вестмінстері, якщо вона буде працювати для нього в його шпигунському ремеслі. На честь княжни, вона післала його до сто бісів. Я був обурений, як можна було такі пропозиції навіть вислухувати, ще й від такого ланця. Зате Христанек, — сказав Уортлей, а особливо Доманський, яким ніякі гроші не смердять, хоч би їх добувано з клоаки, напевно охоче пішли б до цього д'Еона у найми. Я не був такої лихого думки про них, але Уортлей тільки покрутив носом, сказавши, що я ще мало знаю людей. Він ставив сто на сто, що і Христанек і Доманський ще колись пошиють мене в добрячі дурні.

Ще того вечора, коли я разом з панянками годував на ставку лебедів, мене відкликав Христанек начебто на розмову про одну важливу і дискретну справу. Виявилось, що граф доручив йому в Гельдерні купити подарунок для княжни у одного ювеліра, а через те, знаючи, що один розум добре, а два ще краще, просить мене поїхати разом з ним. "А за що власне подарунок?" Христанек засміявся: "За ніщо, так тільки, як знак пошани і подиву..." Хоч як мені не хотілося, але я згодився, тим більше, що у княжни пула мігрена і вона не виходила з кімнати.

На другий день, ще перед півнями, ми виїхали найнятою чортопхайкою і після обіду, подолавши всі застави у цих курячих графствах і князівствах, були вже у Гельдерні, невеликому єпископському місті. По дорозі я не нудьгував, бо Христанек розповідав різні історії і свої пригоди в угорському регіменті Марії-Терези у Відні, так що я реготався, мало живота не пірвав.

Ювелір, звичайно, вже прочув про наше гостювання у графа і досить неохоче показав нам декілька клейнодів, бідькаючись, що граф йому винен ще з минулого року за золоті і срібні витребеньки. Коли він заждав якогось уповноваження, Христанек показав власноручного і графського листа і вексель на біло, на якому мала бути вписана вартість закупленого. Однак треба було ще й якоїсь гарантії, бо і Христанек та й сам граф не втішались, за всіма ознаками, великим довір'ям. Я тоді зрозумів, навіщо я був Христанекові потрібний. Він розписав мене як багатого вельможу з України з табунами та степами, до того ж родича графа Розумовського. Ювелір помітно заспокоївся, коли і я підписався на векселі. Ми вибрали гарний перстень, і виторгували його за п'ять тисяч дукатів, з тим, що першу тисячу заплатимо на другий тиждень, а решту через два місяці. Христанек потім казав, що ми добре виторгували, бо такий перстень вартий принаймні десять тисяч. Ювелір його мабуть купив за безцін у мародерів з награбованого майна, а через те так легко його позбувся. Це таки був хороший клейнод з діамантом і трьома рубінами чистої води. Христанек пишався ним у господі, де ми вчинили діонізіак, видудливши пару пляшок мальвазії. Мене розібрало і я як зварений поплівся в свою кімнату. Прокинувшись, я побачив, що Христанека нема, очевидячки він десь вештався, або знайшов ігорний дім або повіявся з охочими дівками, яких тут було як і черців та монахинь повно, принаймні поночі, бо недалеко, тільки через заставу, стояв регімент гольштинських кирасірів. Повернувся цей шалапут аж вранці, жовтющий і злий, хоч казав, що з кірасірами трохи відігрався. Перстенця на його пальці вже не було, бо він начебто заховав його у певне місце, щоб не кинувся в очі бандитам, які в лісах переходять дороги. З цим ми й повернулися в Лімбург-Стирум.

Там якраз ішли на всю пару приготування до балу на честь княжни Володимирської і вся челядь та солдати невеличкої графської армії розвішували лампіони, будували містки, арки, павільйони, пересаджували кущі і дерева та поширювали штучне озерце. Граф сам походжав з архітектором та з планом у руці, велів робити те, чи інше, а як хто чого не второпував, то доїзжачі тягнули раба божого у стайню і там давали йому доброго прочухана. Я гадав, що Христанек вручить графові клейнод, але він вважав, що це краще зробити в самий день янгола княжни.

На другий день скрізь спалахнули лампіони. Графські каноніри викотили дві заіржавлені гарматки і зайнялись фейєрверком; патрони вистрілювали в небо і розсипалися веселчатими китягами. Італійські комедіанти грали в павільйонику дійство, музика різала, аж лящало в парку і в гаю, сполохане гайвороння шугало над деревами. Все це було гарно. Навіть чудесно, хоч я в Парижі бачив кращі фейєрверки. Але коли погадати, що на цьому тлі жирувала людська свинота, то мені хотілось позаздрити шпакам та дроздикам, що повтікали з парку і того всього не бачили. Не кажу про діонізіак, бо це буває в найкращому товаристві і хто з нас не віддає пошани Бахусові? Можна було також і припустити, що під час танців чи десь у присмерковому і холодку хтось собі дозволить на пустощі. Але коли підстаркуваті курдупелі чи такі справжні дідугани, переодягнені за лапландців або турків, як деякі гості і міністри нашого графа, почали ганятися за дебелими молодницями або старими ропухами,

відображаючи начебто схоплення сабіянок римлянами, то, далєбі, це було огидне видовисько. Але й інші не відставали, навіть скромні за дня панянки і достойні марграфині. Павільйончики і альтанки аж гуділи від метушні закоханих пар. Що не крок у парку, можна було сполошити гостей. З теміні раз у раз вистрибували спаленілі панянки, поправляючи свої фонданжі і атласні роброни, а кавалерики чатували на них під кожним кущем.

Писку і вереску було, як затіяно причал на Цитеру, тобто подорож човниками до невеличкого острівця, зарослого верболозом і очеретом, де під звуки музики, відбувався хорівід. Коли б то того лише! Вахканалія тут стала сороміцькою і я тільки червонів про себе, бо таки справді не уявляв собі, до чого може докотитись людська, а особливо жіноча розбещеність. Добре, що княжна захворіла і не бачила цього сороміцького хороводу на Цитері. Сердешне бабство, маючи мабуть і мене за юбкоборця, принаджувало як могло, зазиваючи на острівчик, або в хашу, або в павільйоники. Деякі посиляли мені через служок "солоденькі білетики" (les billets doux), зальотно, запрошуючи мене на Цитеру, або показуючи свої литки, безсоромно просили зав'язати їм пантофельки, заманювали як тільки могли, хоч спітнілі тілеса цих німф були мені гидкі до млостей. Не кажу про молоденьких графівен, але й підстаркуваті бюргер-майстрихи та жони міністрів, начіпивши йолопські маски, як реп'яхи чіплялися до кожного. Наші секретарі не дрімали і також гицали з розбещеним бабством, але що мені було до того? Я одіслав їх усіх до тисячі чортів і пішов спати. Каноніри ще довго виписували на небі ініціали графа Лімбурга та княжни Володимирської, парк до світанку і гомонів від вереску, а мені лише шкода було музик, що мусили цій розбещеній галайстрі пригравати до її відьомських герців.

Вранці я реготався, мало не порвав живота, коли лакей розповів мені, яку втіху має тепер челядь: два молоді кухарчуки переодягнулись поночі за фінтиків і в масках замішались поміж панством, а що були рослі та огрядні, та ще й потемки, то розпусниці брали їх за принців, які прибились інкогніто, щоб вибрати собі любасок. А ті залюбки телющились з ними на Цитеру і не робили їм ніякого опору або дуже слабкий. Кухарчуки потім признавалися, хто вони такі, але по шкоді важко було бути мудрим, то ж потерпілі дами, а були серед них і марграфині, воліли мовчати, бо до кого було жалітися на нахаб? Автім, та ж і вони мали приємність з таких пригод...

3

Дозвілля в Нейсіц усім, крім мене, йшло на користь. Вертихвіст Христанек і хмурко Доманський на очах погладшали і навіть жердина — Уортлей роздобрів, бо, кінець кінцем, з ледарювання не залишалось нічого іншого, як їсти і пити та качатись по левадах графського парку. Поведінка графа була влєслива і я собі ламав голову, яка причина такої уваги до всіх нас, що досі зазнали тільки приниження і презирство. Підстаркуватий цей чепурун і хвєрт кружляв біля нас як дзига, висяював своїми зорями і перстениками, жмурих свої виблеклі очиці мов котюга і лащився до княжни як учений пудель, трясучи своїм подвійним підборіддям і щоками, вим'ятими і порізнаними зморшками, хоч і припудрованими. Чого тільки не забаглося княжні — від робронів і

мережив з Ренту до соусу, що його називано майонезом, а вигаданого дюком Рішельє під час облоги міста Майон,— все це вмить підтоптаний мартопляс діставав. Княжна раз пожалілася, що із свого вікна не має гарного краєвиду, то старий графисько наказав вмить зруйнувати кріпацькі хижі і хліви, щоб не застали дібров. В парку наказав за одну ніч висадити квіти, які творили ініціали княжни. Захотіла вона каскадів, то за дві ночі були зроблені каскади, по яких дзвеніли срібні потічки. Що кращі солодоші, шоколад, парфуми, ліверанти і привозили з Кельну або Франкфурту і я гадаю, всі ми солоно важили на калитці цього голоштанька, що дер останнє з бідолашних цехових майстрів, батраків та кріпаків, а лихварям либонь закабалився до свого другого покоління. Йому мало було прикрашування резиденції в Нейсіц, то він післав ремісників у свій палац Оберштейн, який він начебто хотів подарувати княжні.

Що ж до княжни, яка далі займалася кабалою та ще й вигравала іноді на арфі, то вона вважала, що наша справа просувається успішно. Є, мовляв, на це всі дані.

Пишались було таки чим, якщо б ця пиха не була підшита тендітністю. Котрогось дня, коли княжна займалася малюванням, а ми — її почт та й наш підтоптаний хорошун з лорнетом сиділи на ґанку і попивали, хто вино, а хто каву, перед резиденцією заїхала, гуркотячи, карета з гербами, запряжена цугом, а поряд з нею на хвацьких кобилках трусилися гайдуки у кармазинових ліберіях. На конях була срібна збруя, на чілках — струсячі пера, фореїтори скочили з кізлів та, відкривши дверцята, кинули килимок: з каруци вийшов огрядний панисько в польському кунтуші та в шапці з діамантовою застіжкою і перами, а біля нього і за ним пленталися три вертогузи, хто в польському, хто у французькому вбранні.

Огрядний панисько підійшов до ґанку і замів шапкою пилюгу. "—Її величність Єлисавет Другу, божою милістю імператорицю всіх Русей і королеву Понтійську, уклінно вітати мию честь.."

Це був ніхто інший, тільки посол від князя Кароля Радзивіла з Мангейму, воєвода підляський, барський конфедерат, граф Ян Огінський та його ад'ютанти, менші рибки — галицький хорунжий Ян Чарномський, київський реєнт Каленський та його писарчук Коссаковський. Все це ми дізнались, щоправда пізніше. Давши гостям одпочити після далекої дороги, княжна проголосила, що перед вечером буде державна рада, присвячена прийомові та переговорам з нашими польськими друзями — союзниками. Заметушилось і наше злиденне графеня, яке хотіло себе показати перед поляками великим цабе.

І справді, ця метушлива бестія подбала про належну пишність. У великому залі встановлено трон на вкритому червоним килимом підвищенні — крісло, обрамоване золотом та прикрашене ініціалами "Е. II". На хорах посаджено оркестр музикантів; десять гренадерів в блакитних з жовтим і червоним мундірах та в срібних кирасах, у білих аж їй коліна гетрах, з секунд-майором на чолі, хвацько промаршували і станули обабіч трону. Для нас — домочадців були крісла зліва, для польських гостей — зправа. Інші гості і нахлібники юрмились наодшибі. Польський шляхтюра сидів з вибалушеними вирлами і рудими вусами сторчма, надутий мов сич. Він переодягся в

ще кращий парчевий контуш, що відливав сріблом, у кармазиновий жупан; за литим, случьким поясом у нього стирчав гетьманський пірнач, при боці теліпалась карабеля, польська шабля. За ним стояли його хверти, такі ж як і він пишні і пихаті.

Втім гайдуки відчинили навстіж двері і в залу увійшла княжна Володимирська. Вона була в мундірі полковника Преображенського гвардії полку, в трирогу з перами, з білими ладівницями при поясі, з блакитною лентою через плече. Музика вдарила марша, графські гренадери — одоробола взяли свої рушніці на караул, секундмайор виблиснув шпагою. За княжною поступали Христанек в білому мундірі угорського регіменту імператориці Марії-Терези, якого потім величали генералом сухопутних військ і контрадміралом Понтійського флоту, та похмурий Доманський, якого поляки називали міністром і нарешті Монтегі Уортлей, лукава личина, якому причіпили титул надзвичайного амбасадора Понтиди при дворі його величності короля Англії Джорджа III. Я затримався при своєму скромному ранзі "крігсцальмайстера". Княжна розсілася на троні, а біля неї поставали, мнучись, або, як Христанек, надимаючись мов фазан, її секретарі.

Першим почав говорити шляхтюра, перетикаючи свою мову латиною, грізно вивертаючи вирлами та так набрякаючи на обличчі, що я подумав, щоб його, бува, не вдарив грець.

Воевода перш за все заволав, що княжну Володимирську сам Бог післав, щоб вона при допомозі добрих людей призвела до падіння узурпаторки Катерини та стала матірр'ю для всіх народів від Дніпра до Тихого океану. Річпосполита Польська, яка теж стогне під ярмом нікчемного петербурзького ставленника Станіслава Августа, як один муж стане під переможні прапори побратимів у правому ділі. Нехай знає Єлисавет II, що тисячі шабель польської шляхти та й поспільства заблиснуть, щоб осяяти новий порядок на сход Європи. Патріоти вітчизни як князь Радзивіл, граф Потоцький і воевода Пац, які вже дали доказ своєї незломності і покарали зраду серед своїх продажних душ, стануть за нашу і вашу свободу, на чолі хоробрих польських полків, і простягають імператориці всеросійській та королеві України і Понту свою вірну правницю. "*Vivat Imperatrix omnium Russatum, vivat Dei Gratia Regina Ucrainae atque Pontidae!*", загорлав воевода і добувши шаблю, блиснув нею у витягнутій руці, а за ним і його ад'ютанти поспішили добути свої карабелі. Вівати загомоніли в усьому залі.

Тоді заговорила княжна, звичайно, подякувавши шляхтюрі за його красномовство. Вона, сухо і по діловому, не вдаючись до польської мови, яку щоправда, знала, а по французьки, представила ситуацію в Європі, розповіла, що козацький ватаг Пугач вже взяв приступом Оренбург і Казань, що великий везір Мухсинсад-Магомет-паша надіслав їй листа з привітанням від нового султана Абдул-Гаміда I з запевненням протекції і військової допомоги, що наші уповноважені працюють у Відні і у Венеції, намагаючись утворити прихильну нам коаліцію великих держав, яка вже без вагань сприяла б нашій спільній справі.

Повертаючись до польських справ і спілки з поляками, княжна прочитала нам листа Кароля Радзивіла, в якому старий хитрун писав: "Я дивлюсь на підприємство

Вашої Величності як на чудо, спричинене Провидінням. Гадаю, що воно не залишило на поталу мою нещасну вітчизну, якщо посилає їй в допомогу таку героїню..."

На цьому місці всі присутні знов загорланили "Віват, віват, Регіна Понтіка!", а шляхта вдаряла по шаблях п'ятірнями, так що по залі пішов величезний брязкіт. Княжна ще побалакала про зв'язки з всілякими іншими дворами і країнами, а потім надала слово Христанеку.

Христанек, надимаючись гусаком, називаючи княжну її імператорською величністю, дораджував як найшвидше зв'язатися з Пугачем і домагатися від султана Абдул Гаміда I, щоб він підбехтав татар та відрядив декілька полків своїх яничарів і спагі, над Прут і Дністер. Само собою цей шальвіра розстелявся перед шляхтярами, кажучи, що одна у нас доля і одна мета. Язик у нього був досить добре підвішений. Він смалив і по латині і по французьки, загинав всілякими апострофами та зачочував зірки до неба, кличучи всі небесні сили на допомогу.

Після нього виступив хмурко Доманський, який радив почекати, що Пугач далі робитиме, але з ним не зв'язуватися, бо це хитрущий мужичисько і власне ніхто ще не знає, що він має на меті.

Щодо поляків, то проноза говорив, що їхня справа це їхня, а наша — наша і хотів знати, до яких кордонів думає Польща відсунутись, щоб саме на Україні і на Литві не було у нас костомар до роздору.

Воевода Огінський тоді скипів, збагрянів і відповів, що жодних теперішніх кордонів ніхто не визнає, бо тирані провели розділ по живому тілі Річпосполитої, а вона вже сягала від моря до моря і сиділа на Дніпрі та на Двині, то ж нема навіть мови, щоб торгуватися за якісь кордони. Шляхтяри, що сиділи біля нього, знов вдарили п'ятірнями по шаблях і притакали йому.

Тоді заговорила сама княжна і в дотепній, закрутистій мові, яка зраджувала її неабияку дипломатичну кебету, сказала коротко, що питання кордонів відкладається на пізніше і за декілька повітів, чи навіть воєводств, ми не будемо сперечатись з Річчюпосполитою.

Що ж до Пугача, то сказала приблизно таке:

"Пугач подає себе за імператора Петра III, що, мої кавалери, є очевидною брехнею, бо Петро III був забитий мерзенно і на смерть пляшками, коли в Ропші, біля Санкт-Петербурга, грав у карта з хахалями узурпатори. Пугач може сховати свої претенсії, бо законна і єдина імператориця, владичиця всіх Русей, можемо бути тільки - ми, Єлисавет Друга. Не виключено, що матимемо з самозванцем пересправи, але нехай покищо вигрібає для нас жар своїми руками. Як зайде потреба, то потішимо цього парвеню надаючи йому гетьманство над козаками Яїка і Дону. У нас, кавалери, більша мета і більші перспективи Ми - не лише володарка всіх Русей, але й України, Тьматоракані, Молдавії і Волощини, Криму, Кавказу і всієї Понтиди. Ми, Провидінням божим зіслана наслідниця великого Мітридата Євпатора, і з нами в одній лаві стануть і Запорожські козаки і черкеси і лицарі Тьматоракані та Скартавелло... Чи не сяє нам в близькій далечині скіпетр візантійських кесарів, чи не клеочуть над нами їхні двох-

голові орли?..."

Цією мовою був найбільше вражений граф Лімбург-Стирум, який навіть пустив сльозу із свого каправого ока і припав до руки королеви Понту. Інші почали знов брязчати шаблями та вигукувати, а Христанек настовбурчився так, неначе і він сам був порфіроносний.

Все це мене, правду сказавши, розсердило, сам не знаю чому, і я попросив слова, яке мені надано. Я сказав що хоч моя мова буде для багатьох не вельми приємна, але всі ці теревені, по моному, не варті і фунта клоччя. Успіхи Пугача можна пояснити тим, що за ним іде народ, якому коверзування панів дались добре в знаки і він їм чинить розправу, одночасно стоїть і за віру православну. У нас, на Україні, також були не так давно Гонта і Залізняк, прості люди, але за ними рушила вся Придніпрянщина та справила панам-шляхті і їхнім прихвосням добру лазню. Я маю на думці посполитий наш народ, бо шляхта наша, хтозна, може и потягне за Катериною, бо вона їй догоджає і маєтностями, і привілеями. Що ж до всілякої протекції, наприклад, турецької, то краще з нею на люди не показуватись: у нас ще добре пам'ятають турецький і татарський ясир. Не покладаймося також і на Запорожців так дуже, це народ як вітер, сьогодні так, а завтра інакше...

Я сказав те, що думав і про що у нас у Бакланівщині іноді говорилось. Кожний у нас знав, що це все правда, але тут це була ложка дьогтю у бочці з медом. Люди не люблять правди. Мене зацитькало і забалакано, а найбільше дерлись конфедерати від Радзивіла. Воевода Огінський вибалушив зікри, надувся як індик і верещав: "Гайдамаків до Кодні!", з чого я зрозумів, що Гонта з Залізняком, йому та й іншим таким самим, добряче залили сала за шкуру. Кидався як зінське щеня і Христанек, який волав, що я завжди такий, всім наперекір, що я в політиці розуміюся як турок на проповідях, а з народом ніхто ніколи не числиться, бо народ — це худоба. Дайте йому, мовляв, регімент добрих вояків, то він всюди зробить порядок. Княжна тільки докірливо глянула на мене.

Щоб загладити неприємне враження, яке я викликав своєю промовою, граф запросив всіх на бенкет у долішню чалу. Спочатку гості і наші нахлібники намагалися дотримувати деякого ладу, сиділи спокійно за столами, з княжною і воеводою посередині. Але що довше тривав цей бенкет, тим діонізіак перебирав всякі міри, бо вина були не тільки ч графського льоху, але і гості привезли із собою зо два кози всілякого питва. Польські посланці були добрячі мочи-морди і дудлили все, що подавали на столи, щоразу видумуючи новий привід до пиття. Пили і за "гору-каноніку", і "щоб сполоснути куряву з дороги", і щоб "підкріпити мову і пам'ять", і "на фантазію", і на "десперу", і "на ранкор" і "на відзвичаєння", і "на поправку" і, розуміється "на віват", і "на підсипку", і "по-німецьки", і "по-польськи", і "на-великого ведмеда".

На столах цідили і оковиту і мед, і ратафію, і шабасівку, і "аква магнанімітатіс", і кальмусівку, і "нанцигера". Меди були також всілякі — і дуб'як, і єзуїтський, і білий, і зеленяк. Вина, чортові діти, навезли також різні: був тут і токай, і малвазія, і алікант, і

малага, не рахуючи рейнських та анжуйських. Були вина, що пахніли "мишкою" — такі старі; і "головні", і "підголовні", і "столові", і "легкі", які особливо сьорбали панянки і матрони, автім вони не гребували і міцнішими.

Вже з половини бенкету шляхтюри розперезалися, із чубів їм здорово курилося: вони обіймалися, чоломкалися, ревіли і пили один до одного, кривилися і реготали, плакали ретельними сльозами і присягали у вічному побратимстві. Запам'яталась мені пісенька, яку горлали ці мочи-морди, аж у вухах лящало:

Тись полякем і я такім,
в тем єсть наша хвала,
віват ти, віват — я,
компанія цала!
А хто того не випіє,
Тего везьмем ве два кіє,
Лупу-цупу, цупу-лупу
Нех по польску жиє...
або другу, яку й німці співали:
Квокункве ібо,
Нунк семпер бібо,
Нунквам собріус,
Сед семпер піюс.
Гей чук — чук-чук-чук,
Вінко кохане... Гей пій, пій, пій, пій!
З вечора до рана....

Я бачив, що княжну ця веремія спочатку забавляла і вона щиро сміялася з усього, що вичверювали шляхтюри, але коли дим пішов коромислом і мочиморди почали хапати панянок та гицати з ними по залі, вона вийшла із-за столу і пішла до своїх покоїв. Я ще деякий час дивився на це огидне видовисько, але коли один із шляхтюр підійшов до мене із дзбаном і хотів почоломкатися, я його штовхнув так, що він, лежачи на підлозі, було схопив за шаблюку. Тоді я до біса кинув усю цю компанію і подався собі геть, далеко в парк. Але й там стояло відлуння від цієї чортячої бібенди до самого рана, поки шляхтюр не потягли гайдуки, вщерть непритомних, на вози і в карети та во свояси вивезли з Нейсіца.

4

На другий день, коли ми пішли від нічого робити на річку ловити рибу з Доманським, він мені сказав, що все скінчилося начебто добре, шляхтюри поїхали з листом до Радзивіла і з тим, що княжна незабаром приїде до нього у Мангейм на секретніші наради, а граф Лімбург-Стирум перший заручив, що подасть таку допомогу, яка нею справу поставить на тверді ноги. Щодо війська, яке він обіцяв, то Доманський казав, що воно тільки курам на сміх, бо це півтори каліки і опудала, якими хіба тільки горобців лякати на огороді. Солдати графові мукою пудрують собі коси, завжди голодні, а через те крадуть, де вдасться; рушниці у них такі старі, що страшно стріляти, бо

можуть розірватися. Взагалі це графеня не варте жмені клоччя, бо його резиденції і в Нейсіці і в Боркенгорсті давно закладені за борги і не сьогодні-завтра він піде з торбами. Коли я його спитав, що він кінець-кінцем думає про справу нашої княжни чи королеви, то він тільки махнув рукою: "Острів блаженних або блазнів". Поки пін не відкриє як робити золото, нічого з тієї веремії не буде.

Я, так і не спіймавши риби, бо річка у графа, як і все його господарство — мілка, заросла ряскою і смердюча, пішов до бібліотеки, де мені попався Вольтерів "Задіг" і я розчитався в ньому до пізна. В бібліотеку зайшов наприхапці Христанек, бо збирався у місто, де він хотів зрізати в брелана декого з проїзжих. Звичайно, при тому вициганив у мене кілька дукатів. Я й його запитав, між іншим, чому це так граф зазирає на княжну, аж мало не звихне собі ока. Христанек тільки засміявся, кажучи що я ще досі не вилікувався з ревнощів та ще й щодо такого дідуги, якому півчверті до смерті.

Однак я собі не міг знайти місця із незрозумілого непокою.

Перш за все мені до млостей надокучив побут в цій плюгавій резиденції, де нічого не діялося, крім жертя, ниття і розпусти. По-друге, княжна якось зовсім відчужилася від мене. За увесь цей час я майже ніколи не був з нею на самоті. То ж, незважаючи на пізню годину, я вирішив піти просто до неї і поговорити як слід про все, що мене турбувало, тобто не тільки про мою любов до неї, але й про її справу, яка, на мою думку, збивалася з пуття. Крім вартових опудал, що дрімали, спершись на свої фузії, скрізь в палаці було темно, бо гості і нахлібники або хропіли або як дзиги-панянки, вдовиця — марграфиня і решта безсоромних придзингльованок, жирували в парку і в китайських павільйониках із своїми бабодурами.

Я вирішив пройти через вузьку зброярню та салони, що називалися дзеркальними, на сходи, якими йшлося до апартаменту княжни. Раптом я побачив світельце, що блимало через амфіладу покоїв в круглій кімнаті, де княжна звичайно пила шоколад і грала на арфі. Мені стало дивно, чому княжна не в спальні і я просто з цікавості, та щоб зготувати їй несподіванку, йшов навшпиньках. Що ближче я підходив тим виразніше чувся чийсь шепіт і то наполегливий, аж поки нарешті я не розрізнив скрип графового голосу і притишену мову княжни. В цьому нічого особливого не було, адже ж вона могла засидітись із стариганом при бесіді, проте моє серце тьохнуло, прочуваючи халепу. Чи я не виявлю якогось секрету? Мені піджижки затрусилися і горлянка пересихала. Я підійшов до самого порога і побачив як при блиманні меркої свічки княжна сидить з розпущеним волоссям, а старий бабохват, вирядившись як молодик в один лише гаптований шлафрок, за всіма ознаками, на всі пари залицяється до моєї вибраної. Хто б не був на мойому місці, навіть не чувши капосного шепоту, зразу збагнув би, чого старий розпустник домагається від безборонної жінки. Княжна відсовувала його геть від себе і лагідно всовіщала, але ця слинява креатура, захекуючись, перлася просто на рожен. Я осатанів: ніяковість княжни пояснювалась її повною беззахисністю перед ловеласом, який шепелявив їй свої любовні визнання. Не довго думаючи, я вбіг в кімнату і гукнув: "Дайте наказ, княжно, я цю блощицю розчавлю..."

Що це все означає, mille tonne! Тисяча громів і турки! Підсліпувато озираючи мене, заверещав граф.

Це означає, старий бику, що я тобі зараз вигарбую твою мерзенну шкуру! — Гукнув я з люттю, яка либонь назбиралась у мене за цей увесь час, — коли ти так розумієш гостинність, то отримуй за своє...

І відчепивши шпагу, але не виймаючи її з піхви, я почав обкладати нею старого спорзника по спині. Він вертівся по кімнаті як в'юн, верещав і зойкав як навіжений. "Будь ласка, — скрикнула княжна, — кавалере, я вам все поясню..." Але вид нещасного дуринди, що кувікав і мотилився розхрістаним поросям, вся його почервоніла і отетеріла від несподіваної парні істота була потішна і сама княжна почала реготати. Граф, зрозумівши, що єдиним його рятунком — утеча, накивав п'ятами, гублячи своєї пантофлі. Тільки в дальших залах він очухався і почав репетувати: "Варто! Варто, сюди, на допомогу!"

Княжна зірвалась, схопила мою руку і через всі апартаменти побігла до своїх покоїв. "Що ви нарobili, кавалере, що ви накоїли, тільки подумайте!"

Ломіт, гармідер, перегуки лунали вже в усій резиденції, що спалахувала світлами. А я і княжна сиділи в її спальні, дивились один на одного і раптом почали сміятись, бо що залишалось робити? Незабаром вбігли до нас Монтеги, Христанек і Доманський, які забавлялись десь у парку і почули про халепу. Доманський був вкрай розлючений. "Що ви нарobili, невігласе? — засичав він, — за хвилину нас усіх заарештують і посадять в хурдигу. До сто чортів, що ви накоїли? Невже варто було счиняти такий гармідер із-за того, що дідуган, з якого пісок сиплеться, уявив себе одчайдушним Ромео?"

Монтеги закладався, що граф нічого не зробить, але Доманський виглядав на стурбованого. Якщо б ловелас проковтнув свій сором, то не робив би такого гармидеру.

"— Граф тут владар життя і смерті, — сказав Доманський, — на нього нема ніякого закону. Якщо ви хочете жити, Рославче, а не згнити в лімбурзьких льохах, негайно чкурніть звідси. Ми вже якось викрутимось, бо кінець кінцем не можемо відповідати за кожне безеценство..."

"— Так, але що буде з княжною? — озвався я, — чи я можу її залишати на поталу? Та перше, ніж він мене закує в кайдани, я простромлю його цією шпагою..."

Княжна підійшла до мене і ласкаво, спільна глянула мені в очі.

"— Кавалере, вірте мені, що я перш сама собі простромила б серце ніж дозволила цій нахабній і огидній потворі довершити її ганебний задум..."

Христанек гукнув, щоб я поспішав, бо голоси наближались, а серед них чувся пискливий вереск графа.

"— Але де я вас побачу, княжно?" Прошепотів я.

"— В Маннгеймі, тільки в Маннгеймі..."

"— До побачення, княжно!"

Я не встиг навіть поцілувати її руку і з оголеною шпагою кинувся в бічні двері, на чорні, круті сходи челяді. Моє щастя, що серед лакиз я мав приятелів, які ненавиділи миршаве графеня так, як і я. Двоє з них стояли внизу, либонь вже послані графом, але

вони, знаючи в чому справа, розступились переді мною і ще показали дорогу втечі — через потаємні двері у коридор, що поєднував зимову резиденцію з літньою. Я вибіг на терасу, переплигнув невисокий підмурівок, перебіг по клумбах і опинився біля флігеля, в якому проживали зальотниці — панни. До них я скочив через відчинене вікно і знайшов їх у великому заклопотанні, бо саме у них перебували два їхні кавалерчики, молоді офіцери. Вони чули гармідер і галас, але не знали, що й де робиться. Я розповів коротко в чому справа і всі четверо щиро мені співчували. Панни радили мене покласти поміж себе в ліжко, і так перебути до ранку, але офіцери настоювали, щоб я якнайшвидше видерся за кордони Лімбурга-Стирума. Один з них був такий зичливий, що дав мені свого мундира, другий свого плаща і капелюха з кокардою та адреси друзів, у яких я б дістав коня. Посилаючи мені тисячі поцілунків, панянки випустили мене на балкон, з якого я скочив на мур, а тоді на леваду, пробіг попід деревами до знайомої мені фіртки і шез у темряві. Через нецілу годину я, завдяки моему мундирові та й добрим людям, був за кордонами клятого курячого графства Лімбург-Стирум.

5

Запиленний і виснажений до краю, я після чотирьох днів подорожі прибув в прегарне місто Майнц, старовинне Магунціакум, що положене над Рейном. Сталося це тому, що після моєї фортунної втечі з замку Нейсіц, я довго роздумував, куди мені податись і нагадав собі мого доброго приятеля, поета і філософа Йогана-Андреаса Шлюте з Майнцу. Гроші у мене, хоч і невеликі, були з собою, а, крім того, офіцери в Нейсіці вказали мені своїх приятелів — в Маєстріху, Кобленцу і в інших гарнізонних містах, так що з кінями не було турбот.

Запросини Шлюте були якраз у пору, сам розум наказував мені застановитись над моєю долею, яка досі поводитись зі мною не надто зичливо. Погоні графа Лімбург-Стирума я ажніяк не боявся, бо куди там було йому ні вгнатися за мною із своїм курячим військом. Паспорт мій був в порядку, та й в імперських і єпископських містах застави не дуже йому приглядалися.

Знайти Йогана-Андреаса не було важко, його батько був шанований радник міста, у нього був власний дімок, майже над самим берегом Рейну, серед бюргерських садиб.

І дивна річ, цей дімок, обвитий виноградом, увесь у квітах, до того під розлогими липами, одізвався до мене як батьківський: я прив'язав свого коня до огорожі та дозволив йому ласувати ніжною травою, а сам пішов до ґанку, де стояла вся родина. Серце моє защемило і очі зайшли імлюю.

... Переді мною станули мої батьки, зашуміли духмяні дуби нашої Бакланівщини, загуділи бджоли пасіки, а я — блудний син, мандрую під небом чужини, раб власних слабощів і пристрастей...

Йоган-Андреас пізнав мене здалеку і побіг назустріч. Обіймам, стискаю дружніх рук, палким словам вітання не було кінця, поки мій приятель не представив мене батькам — білоголовому добродію з чесним обличчям, добросердій матері та двом сестрам Доротеї і Амалї — Шарлотті, схожим на свого брата веселими і погожими обличчями, руськими косами та очима, що нагадували хвилі Рейну.

Про ніщо мене не розпитуючи і нічому не дивуючись, хочби мойому запиленному одягові та чоботям (після втечі) з Лімбурга я кинув у кущі військовий мундир і плаща), ця добра родина прийняла мене, як свого і мені здалось, що я моїх друзів знаю давно і вони мене знають безліч років.

Так почалось моє дозвілля в Майнці, в часі якого я признатись, скинувся хоч трохи своїх турбот. Сім'я Шлюте жила музикою і літературою, сестри грали на клавикорді і на арфі, книжок у господі було повно і розмови точились про поезію, про філософію, про політику, про театр, яким усі захоплювались, або доганювали.

Хоч я вигадав досить правдоподібну історію про свої пригоди і мандри, не думаю, щоб їй вірили, але мене про ніщо не розпитували, мабуть здогадуючись, що за цим усім криється якась звична для юності сентиментальна історія. Мені відвели кімнатку і я міг робити, що мені сподобалося, автім осьде всі робили те саме.

Дві дівчини стали мені зразу милі, хоч були такі різні. Доротея — бистра і дзвінка як весняний золотий потік, видавалась мені Діаною; їй би вганяти по гаях і дібровах з луком і з псами, що вистежують ланю, Амалія-Шарлотта ходила замислена і тихесенька: я думав про неї як про голубооку русалку Лорелляй, що сидить із своїми мріями на зеленому березі Рейну, над срібlistою сагою. Але обидві вони плакали, як у Парижі Соланж, над історією молодого Вертера і захоплено читали інші твори радника Гете, якого Йоган-Андреас не злюбив з того часу, коли він оселився у Веймарі, при герцогському дворі.

А втім тут було гамірно і людно, бо до родини Шлюте сходились такі ж як і вони ненависники тиранів. Ці молоді люди з розжевленими обличчями, що розчитувались у Шубартовій газеті "Німецька хроніка", зненавидженій всіми князиками і єпископами, здавалось, хотіли вже оце зараз підпалити світ, а насамперед Німеччину, яку називали "потворним чудовиськом". Вони, як і студенти і поети в господі Пера Жільєра, зразу ж прийняли мене до свого гурту, хоч я, на перший погляд, не стільки з обачності, як з невідучості, мало що міг їм сказати нового і цікавого. Та й як я міг поєднати якусь смілу думку, що з природи речей та з мого чималого досвіду могла й мене хвилювати і придатися іншим, коли в житті я сам був учасником, хоч і безталанним, авантюри, так чи інакше пов'язаної із звеличуванням і утвердженням тиранії, нехай і в її особливій, химерній відбочині? Бо ким же була в істоті речей княжна Алі-Емет? Претенденткою до престолу тиранів, який вона прагнула не повалити, а тільки захопити для себе. Правду сказавши, я, затьмарений перш усього моєю власною жагою, тільки тепер, в господі Шлюте, почав над тим застановлятися і в мене не було двох думок про те, що коли б Йоган-Андреас, його рідні і його однодумці, знали достеменно мою гірку історію, то навряд чи захотіли б вважати мене своїм приятелем. Признаюсь, ця думка мене турбувала, бо, по правді кажучи, я погоджувався з їхніми поглядами і ділив зовсім щиро їхню ненависть до тиранів...

Істотою цієї сім'ї була правда і правдивість. Чи я не міг, подумки хоча б, бути з ними? Все, що вони говорили зі мною, коли я із старим Шлюте проходжувався по садку, коли слухав Йогана-Андреаса за столом, у гурті друзів, навіть, коли дівчата

деклямували мені вірші Лессінга, Гердера і Шубарта, все це западало в мене промінними скалками. Хіба я не бачив своїми очима огиду тиранії, потворну владу "дворян шпаги" і "дворян ряси" у Франції, хіба не знав самодурів, таких як Лімбург-Стирум? Хіба не бачив тієї облуди, яка обсотала увесь цей "лад і порядок", де нагорі зграї дармоїдів, ледарів і розпусників жирують, ніким і нічим не обмежені в своїх забагах і примхах, а народ, який працює в поті чола для їхньої ж вигоди і дозвілля, спрокволу конає у страхітливих злиднях?

Але, що я міг відповісти їм, я, котрий вплутався в химеродну халепу, яка б мені ніколи не приснилася в найхимернішому сні і допомагаю, так чи інакше, таким самим дармоїдам і пригнічувачам простого народу, дарма що поки що, так, поки що лише, їхня справа також тільки химерна мрія. Оця двоїстість мене починала гнобити: двоїстість, яка була логічним наслідком мого власного рабства. Я був рабом самого себе, я був собі найлютішим порогом, бо задля бузувірських жаг вбивав в собі чесну і правдиву істоту, що прагнула, як і всі Шлюте, до добра, до визволення людства з усіх кайдан. І я, зникновілий і огірчений на самого себе, відходив самотній і сидів годинами над рвучким Рейном, думаючи свої смутні думи. Мене приходили розважати обидві сестри, спочатку Доротея, потім Амалія-Шарлотта. Мабуть я був обидвом їм не байдужий, але ні у кого, ані у них, ще не прокидалось сильніше почуття. Просто, я їх шанував і милувався ними, як розквітаючими трояндами. Очі їх були ясні, вони легко могли зайтись сльозами від зворушення всім, що прекрасне і добре, могли й дзвінко та безжурно сміятись русалчиним сміхом. Обидві нестямно любили минуле: коли вони розповідали про суворі віки закутих у залізо лицарів, про їхніх омріяних дам, про січі і битви, про повстання люду, про жагу і подвиг людей, незламних як сталь, їхні очі пломеніли, їхній голос тужавів і мені ввижались вони серед заграв, на мурах замчищ, як Орлеанська діва, з мечем у руках, з пошумом гнівних прапорів. А коли минала ця хуртовина мрій і легенд минувшини, вони знов ставали тихими, русявими дівчатами бюргерського затишку. Але я був їм вдячний за те, що поривали мене в інший світ, в якому може і я був би іншим.

Старий Шлюте люб'язно проходжувався зі мною, мабуть зауваживши мою іпохондрію.

"— Вам, молодий друже, треба знайти своє місце в світі, — лагідно сказав він, — мені здається, що ви — причинний мандрівник. І всі ви, молодь нашого сторіччя, такі. Я, признатись, не вельми довіряю німцям і згоден з Христіаном Шубартом, що "з усіх народів німці найбільше пристосовані до ролі рабів", але я все ж таки покладаю надію на наше молоде покоління. І де буде покоління бурі і натиску, не може бути, щоб тирані знищили цей священний гнів молодих. Не може бути, щоб це приниження, це рабство духовне і фактичне, тривало вічно. Це сторіччя поховає здрахлілий лад стоклятих князьків і цісарів і королів, цієї коронованої худоби. Свобода, рівність, братерство всіх народів і людей — ось до чого йдемо і від берегів Америки до степів Росії вже гомонить відлуння великих гасел. Раджу вам, юний друже, не забувати свого післанництва. Коли ви скінчите ваше навчання в Страсбурзі чи в Геттінгені хоча б,

повертайтеся на свою вітчизну і смолоскипом свободи допомагайте осяяти її..."

Старий Шлюте був ще запальніший, ніж його син. Він з гнівом розповідав про неймовірну підлість тиранів, про лицемірство князів церкви. Він мріяв про вічний мир так, як мріяв його улюблений поет Данте, а сьогодні мріє кенігсберзький мислитель Кант. Він з обуренням розповідав, що герцог Карл-Теодор Пфальцьський витрачає сто тисяч на свої стайні і вісімдесят тисяч на полювання, що його придворні сурмачі одержують більшу платню ніж університетські професори... Він кипів, розповідаючи про доходи німецьких княжат з продажу рекрутів англійському королю, про те, що для розм'ягчення хліба для попугаїв на баварському дворі та купання їх кожного тижня йде кільканадцять бочок токаю і рейнського вина... "Всі з тієї тисячі німецьких князів, — говорив Шлюте, скипаючи люттю, — це брутальні, безграмотні мерзотники і злочинці, бо їхній найбільший злочин — це сам факт їхнього існування..."

Йоган-Андреас ще наполегливіше намовляв мене довести врешті до ладу своє життя. Він казав, що навіть, якби у мене були труднощі з фінансами, то він знайде засоби, щоб мені запевнити сяке-таке існування та мати змогу вчитися. Головне — це об'єднуватися однодумцям усіх країн. Головне гасло: "Ін тираннос!" (Проти тиранів). Він не вірив, що німецьке бюргерство, хоч терпить немало від тиранів, стане гробокопом феодалізму, але ним стане селянин у свій час, той селянин, який вже стільки разів підіймав зброю проти княжого і церковного деспотизму. Поки що треба ширити слово правди і знання, треба вирвати народ із цієї священної темряви. Треба готуватись до найбільшої події сторіччя — до революції. "Вірте мені, друже, — говорив він захоплено, — що дух онови, дух свободи, віє звідусіль і всюди і ніщо і ніхто не приборкає його..."

Дім Шлюте — це була справжня кузня мислі. Я іноді і шипів і хмелів від цифр, дзвінких силогізмів, залізної логіки фактів, філософських сентенцій, що западали глибоко і примушували зосереджуватись і здоганяти однією думкою другу. Ще раз я переконувався як мало я ще знав, як прогаяв час, коли ці юнаки з розкуйовдженими чупринами, ї полум'ям в очах добивалися правди і рвалися до знання і до світла. Як уміли вони шанувати і берегти слово! Коли Йоган-Андреас завів мене до будинку, де показано перший друкарський станок, на якому Гутенберг видрукував першу книгу в світі, він сказав мені, що цей винахід важить так само для людства, що й закон гравітації Ньютона або відкриття Америки. Слово — це перша сила, що двигне людство на нові шляхи, сліпцям відкриє очі і сваволі негідників покладе край. Йде сторіччя машин — говорив Шлюте, — коли людина нагнуздає стихію і природу та змусить служити собі. Робітники — ткачі в Оснабрюку і в Мюнстері повстали проти машин і розбили свої станки молотами, але це неправильно. Винні не машини, аті, кому машини служать — крамарі і фабриканти, бюргери, що самі стають рабовласниками, визволяючись з рабства магнатів. Треба буде ще одної революції, найвеличавішої в історії, яка вчинить власником трудівника. "Рівність або смерть", клялися ці юнаки зібравшись під старезним дубом у гаю, на березі Рейну. "Рівність або смерть", шепотів і я з ними. І один з юнаків гнівно проказував полум'яного вірша Шубарта про "домовину

владарів", в якому творилось:

...Вони, вони свою подарували милість
Собакам і повіям, і в той час
Калічили, вбивали мудрий розум,
І вільний дух в'язнили у всіх нас...

...Над рейнською сагою сиділа моя тиха Лорелля — Амалія Шарлотта. Крізь прозорий присмерк, внизу, плесом широкої ріки плили до моря вітрильники. Обабіч ріки, на високих берегах струнчили руїни старовинних замчищ, пнялися під гору виноградники. І я знав, що і ця тиха русалонька, ця золотокоса дівчина, як і далека моя Соланж хотіла б, щоб я ось так завжди сидів біля неї і слухав шуму гаїв, дивився б як білі хмарини плывуть по синьому небу і в тихий шепіт хвиль Рейну впліталися і наші визнання вірності аж до смерті так, як у цьому клявся молодий Вертер, злеліаний веймарським радником.

"— Багато в цьому зеленого шуму і юнацького запалу — говорила Амалія-Шарлотта про свого брата і його товаришів; ці клятви, присяги, бунтарські пісні і слова, слова... Ми народ мислителів і поетів: Лессінг, Лейбніц, Кант, Гердер, Гете, Шубарт... Але чи стане крицею те слово, щоб повалити тиранів? Зважте, друже, скільки війн прогреміло над цією землею, безглуздох війн, з веління могутніх цього світу, коли ця земля ставала пустелею і пожарищем, коли тут вили тільки вовки, а люди поїдали людей з голоду... Де ж нинішній Мюнцер, де Гец Берліхенген, де смілий ватажок люду Флоріан Гайер? Цей люд тягне своє ярмо як покірний осел і постачає вельможам кріпаків для рабського гарування і рекрутів для ще безглуздіших війн... Ні, я не чекаю визволення в цій країні, поки що... А от ви, друже, слов'янська душа: таємнича, рвучка, окрилена... Це над вашими просторами ширяє вже дух свободи, це у вас слово може вмиць стати крицею... Тільки зараз ви ще сновида, друже... Ви — на розпуттях..."

Вона сказала мені правду, ця проникновенна дівчина — русалка. Вона збагнула мене, вона збагнула мої вагання, мої сумніви. Вона розгадала мене — сновиду, причинного на розпуттях. Я пішов від неї геть і бродив полями, понад рікою, йшов у гаї під ширококронні дуби.

Ні, я не міг вже довше обдурювати цих добрих людей, що були такі одверті і щирі зо мною. Я не міг сидіти на двох стільцях: або я з ними проти тиранів, або я з тиранами проти них. Треба було вирішати.

День був погожий, червневий: вже колосились жита, вже наливались винні грона, дзвеніли коси на лугах, селянин ішов за своїми справами, чи може й на панщину, пахкаючи кнастером з глиняної люльки, проїздили вози з сіном — життя точилось своїм звичним колом і нікому не було ні па до мене, до моїх роздумів. Чому б і справді не залишитись тут, в Геттінгені чи в Гейдельберзі, серед цих добрих мрійників, — [я ж бо не йняв їм віри, що їхні мрії стануть стилетами на тиранів,] — чи не йти поряд з синьоокою Амалією-Шарлоттою і разом з нею хвилюватись каїками давно минулих сторіч або сльозливими історіями нещасних кохань?

Чи знов поринути у той світ химер, в якому я досі жив, в лаштунках цієї лялькової

комедії, серед людей завидючих, облудних і хижих, що їх обличчя були тільки машкарами злорадісних потвор, пройдисвітів і шельм з душеньками карликів, загрибутих обманців, що пнялися і собі на верхів'я, аби збирати хоч крихти із столів могутніх світу цього, зазнавати хоч дешицу з цієї суєти золото-коронних дармоїдів, цієї пишної череди Епікура?...

Автім — у проміннях тихого дня майнуло переді мною обличчя княжни. Де вона зараз? Де ті печальні і загадкові очі, що через них я втратив спокій і рівновагу духу і пуття? Відьомська влада цих очей, той таємничий посміх, що так часто ковзався по мені, або ж глузливо, або ж пестячи, або ж з тихим смутком, знов бентежили мене. Ні, мені не було вороття. У мене не було іншого шляху, тільки ці манівці крутогором, понад прірвою, в країну причинних, окаянних мрій.

Нікому нічого не кажучи, я пройшов до господи Шлюте, в свою затишну кімнату, зібрав мої мізерні пожитки і так само тихцем і хильцем, попід яблунями і грушами, поза огородами і виноградниками подався на битий шлях до Майнцу.

В далечині срібліла стьошка Рейну, в голубій імлі майоріли задумані замчища; синіли далекі ліси Франконії; вгорі роздзвенівся жайвір; край шляху шелестіли подорожники і майоран. Я озирнувся: вже далеко була гостинна господа добросердих Шлюте; біля гаптування сиділа Доротея; листкував нову книжку радника Гете Йоган-Андреас; тихо — повагом, стежкою, між духмяними покосами на луках йшла Амалия-Шарлотта. Я махнув їм рукою, так неначе вони могли мене бачити. Поштар затрубів у ріжок. Я прямував у Мангейм, шляхом моєї долі.

6

Пекло, без сумніву, вселило в мою істоту демона, але — леле! не обдарувало мене гемонською силою, що долала б усі мої вагання, що допомогла б ставити опір всім кушенням. Я крадькома, потайки, покинув затишну господо Шлюте; я залишив отих друзів, які любили мене і які, єдині може в світі, крім, звичайно, моїх батьків, бажали мені добра. Я знехтував всім, що дало б мені мир і щастя. Я вибрав непевну долю шукача зірок, розметаних по битому шляху, мандрівника наосліп, сновиди, який кинувся стрімголов у цей підступний, лукавий світ; пустився як той аргонавт за казковим Золотим Руном. Що ж, я міг на все це відповісти словами невдахи, якого висміював Мольєр: "Ти того сам хотів, Жорж Данден!"

Ось серед таких дум, я наближався поштовим мальпостом до єпископського міста Вормса, що був колись здобутий і укріплений Друзом. Це одне із вільних міст, по яке не сміли простягнути свої завидючі руки всілякі князьки, то ж мене вразила свобода, з якою почали говорити мої супутники, в'їхавши на вормську територію. Хоч вони виявляли бажання познайомитись зі мною, але ні їх компанія, ані їхніх принагідних любок, без сумніву мандрівних куртизан, мене не надила. Світ увесь був мені не милий. Я боровся з кушенням, як тільки міг, але, очевидячки, демонські сили, які оволодівали мною, були сильніші за мене. Тільки гіркоту бачив я навколо себе, жодного просвітління і тільки щільніше загортався у свій плащ.

Ба, навіть, єпископський кріпак, якого я бачив з вікна і який, похнюпившись, у

сльоту, ніс сапу на панщину, був щасливіший, ніж я, бо він, хоч тягнув покірно своє ярмо, мав свої радості і втіхи, принаймні у гроні родини. А я вкладав свою шию в ярмо, я був справжнім невольником, якому не дано мати будь-яку хвилинку розради. Я сам погоджувався бути галерником! То ж нічого було дорікати собі. Вже, коли я звернув на хистку стежину злощастя, мені нічого було каятись, не було кого винуватити. Я вирішив відкинути геть всі свої сумнівання і дбати тільки про те, щоб якнайшвидше дібратись до Мангейму, коли це вже мені так суджено.

Однак і стихії змовились проти мене. У Вормсі, де я сподівався тільки перечекати, поки змінять коні, зірвалась тика гроза, що поштарі відмовились їхати по розвезених шляхах, на яких коні норовисто спотикались, а карети застрягали в глиняному ґрунті. Злива була з громами і блискавицями, весняна. Через те всі подорожні затримались у господі "Під золотою зіркою", недалеко від єпископської резиденції. Я скорився долі і, повечерявши злегка, пішов у відведену мені кімнату, щоб проспатись. Не встиг я розвісити мого мокрого плаща і скинути чоботи, як у кімнату прийшли офіцери, що їхали зі мною з Майнцу, почали розмовляти про це й те, нарешті запропонували зайти до їхньої кімнати, де від нічого робити зібралась невеличка кумпанія. Я було відмовлявся, але, щоб не видаватись невічливим бурмилом, бо вони ще в мальпості завважили мою іпохондрію, пішов з ними на часинку. Офіцери рекомендували себе корнетами регіменту кирасирів принца Брауншвейгського, відрядженими в Швабію по закупку коней. В їхній кімнаті я застав ще двох прапорщиків пандурського полку Гессен-Дармштадтського принца, які начебто відстали від своєї частини, а тепер здоганяли її. Всі ці парубійки були веселі і компанійські, хоч шалапутство визирало їм із нахабних пик. Я їм звичайно про себе нічого не розповідав. На столі був токай і алікант, а потім рейнське, яким славиться Вормс, офіцери жлуктали його напередими, а потім з'явилися карти і розпочато гру, спочатку в ланскне, а потім у фаро, але на невеликі ставки. Втім, за якийсь час, в кімнаті об'явилися дівчата, що їхали з нами поштовими кіньми, а з ними і третя — Марієтта, яка приєдналась начебто у Вормсі. Вони, до речі, втішались Вормсом, де хоч повно черців і священників, але ніхто від єпископа ніяких обмежень не зазнає, а приїжджі гості не можуть нахвалитися гостинністю. Мабуть веселішого міста нема ні в цілому Пфальці, ні у Швабії.

Не з якоїсь одчайдушності, яка мені могла передатись від цих шибайголов, але сам по собі я повеселішав. Офіцери брались за боки, коли я розповідав їм всілякі історії і казали, що я мабуть переодягнений абат, бо тільки священники такі дотепні, а скільки серед них віршоплетів, що звеселяють добрий люд!

Тимчасом мандрюхи почали ластитись до мене, особливо Марієтта, яка покликала мене в алькову і гірко жалілася на свою неласкаву долю. Сиротою вона жила у тітки, яка хотіла її видати за нелюба, але вона повірила одному гульвісі і втекла з ним, проте він кинув її напризволяще і їй не залишалось нічого іншого як піти на легкий хліб. Цю сумну сповідь вона зрошували ревними сльозами, сердешно рюмсала, так, що я їй дав п'ять дукатів на потіху.

Вона здивувалася, що я за це не хочу ніякої відплати, хоч якою приємною вона і

для неї не була б. За цим та за сим, вона сказала, що я їй сердешно подобався та не відпускала мене від себе, а це усім упало в очі. Тоді принесли якесь їстивне і ще вина, і хоч знизу просили, щоб не роблено великого гармідеру, бо вже ніч, однак на молодість не легко накласти пута і наші гулі замінились у балювання, всуміш з картами. Я спочатку виграв у брауншвейгського корнета та у пандурів сотню дукатів, але програв їх і коли зібрався великий банк, з гарячої голови вдарив по банку. "Пробачте, кавалере, — промовив прапорщик-банкомет, — але я не бачу грошей". "Я граю на слово, — вигукнув я, — невже не вірите мені? Крім того, я певен того, що зірву банк..." "Дуже можливо, — чемно вклонився пандурський прапорщик, — але в подорожі всіляко буває. Чи можу вам пропонувати один чесний вихід?" "Який?" Він відвів мене на бік, хоч товариство й так би нічого не почуло, бо гомоніло й вигулювало, а тоді сказав мені, що він палає великим прагненням щодо Марієтти, котра, на жаль, не відповідає йому взаємністю. Натомість, — сказав хитрюга, — я бачу, що ви їй подобались і задля вас вона готова на все. Чи не хотіли б ви поставити її в банк, рівний сотні дукатів і в випадку вашої прогри, відступити мені ваше місце?"

"— Пане, — крикнув я з пересердям, — така мерзотна пропозиція не тільки плямує мундир, який ви носите, але свідчить про вас як людину вщерть нікчемну..."

Пандур сполотнів, всі нас оточили, а дівчата шугнули мов мишенята по кутках.

"— Якщо ви не відкличете своїх слів, — промовив пандур, — то я попрошу вас зійти униз і дати мені сатисфакцію". Я відповів, що готовий битись цієї ж хвилини і будь-якою зброєю. Офіцери взялися нас переконувати, що наша суперечка задля благої причини, а крім усього, хоч Вормс — вільне імперське місто, поединки тут суворо караються.

Дещо охолонувши, я відказав, що, коли пандур перепросить Марієтту і мене, то я візьму назад все сказане. Пандур ще погороївся, але вкінці і він охолов, як це буває з задьористими паничами, що індицаться без міри; пробачився перед усіми і звалив усе на свою хмільну голову. Забава знов продовжувалась. Всі взялися за дудлення вина і биття келихів, а Марієтта палко мене поцілувала, дякуючи за мою лицарську оборону її честі. Я знов встрянув у гру, таки виграв сотню, а потім раз-у-раз зривав банки і загортав срібло і асигнати. Дзвеніли келихи, маркізи таки були добре п'яненькі, а Марієтта не відходила від мене, цілуючи і пестячи мене всіляко. Проте на цьому моя притомність подалась кудись до сто чортів. Пам'ятаю тільки, що поуз мене майнув кирасир в розшитому золотом доломані, блиснула телесами одна маркіза, яка збісилась, розляглась, щоб відогравати німфу, та гессенський пандур, що хотів випити зі мною на брудершафт. Після цього все для мене сповилось темрявою.

Аж у полудне другого дня я прокинувся з нестерпним болем голови, що призвело мене до млостей і корчів у животі. Я навіть покликав цирулика. Після того в кімнату прийшов другий корнет з кирасирського полку принца Брауншвейга і дуже сухо повідомив мене, що я минулої ночі бешкетував як швець, обіцяв Марієтті одруження, бив келихи і дзеркала та програв йому на слово п'ятьсот гульденів, бо готівкою у мене було всього три дукати. Одночасно я спостеріг, що крім грошей, у мене щез орнамент із золота, з ізмарагдами, та срібна шпилька. Я осатанів і крикнув офіцерові, щоб він

забирався до стонадцять чортів, бо він і його товариші — згряя заведіїв і шахраїв з битої дороги. Тоді він ще морозніше показав мою записку на п'ятьсот гульденів і сказав, що коли до завтра вранці не одержить грошей, то прийде сюди з приставами. Автім господар вже й так повідомив поліцію про моє бешкетування. Я й сам бачив, що непереливки, коли господар прийшов з двома яригами і з рахунком за вино, яке я начебто замовляв та за розторощені дзеркала. Яриги списали моє майно, всі мої перстеники і табакерку, навіть палічку з срібною галкою і заборонили мені виходити з кімнати.

Я схопився за голову і одіслав цирулика, бо і мої млості зненацька минули. Наоспіх причепурившись, я післав служку по Маріетту, бо хотів таки хоч від одної доброї душі довідатись, що таке я накоїв і просити у неї поради. Але служка сказала, що всі чотири дами ще вранці від'їхали до Вюрцбургу. Я зрозумів, що увесь вчорашній вечір був шальвірами добре підготовлений, щоб обдерти мене до шерстиночки. Це вони, без усякого сумніву, напоїли мене та, маючи мене за божого барана, мерзенно обіграли в карти. Я пригадав собі як брауншвейгець завжди стояв за моєю спиною й покурював глиняну люльочку. Це ж отак він подавав другому знаки, щоб той очима пас, а руками дивився — так і обчикрижили мене.

Що мені тепер залишалось? Та ж ті ловкачі зарізали мене без ножа. Де я дістану п'ятьсот гульденів, які вициганили у мене гаспидські гравці? Як міг я спокуситись на їхнє запрошення і повірив їхнім юдиним поцілункам? Як міг я не бачити, що їхні дами не доброуроджені маркізи, а звичайні вертихвістки.

Як я міг бути такий недотепний мов сак, коли не подумав, що вся оця історійка з Маріеттою і пандуром була підстроєна! Та ж якби то була правда, чи згодився б офіцер поладнати справу без поединку? Справді, пошийсь у дурника, то їж бублика. Та ж вони ще по дорозі з Майнцу до Вормса змовилися, щоб мене обчухрати, мов того ярмаркового блазня. А тепер я сидів як пришиблена курка, рвав на собі чуприну, не виходив з кімнати, не домагався обіду, а як настав присмерк, не світив свічок, а лише лежав отак, обличчям до стіни, проклинаючи день, коли народився або западаючи в забуття, з єдиним бажанням заснути, вмерти, умерти якнайшвидше...

Втім, мабуть досить пізньої години, хтось застукав у двері і я слабо проказав "увійдіть". Блимнуло світло і я побачив невеличку постать, яка увійшла в кімнату, щільно зачинила за собою двері, усадовилася в кріслі напроти моєї лежанки і скрипучим голосом, який був мені страшенно знайомий, промовила:

Ну, й що, кавалере Рославець, знов ми попались у халепу, га?

А що вам до того, мій пане? — Зірвався я навіжено,— чекаючи від цієї креатури, що зустрічалася мені в Парижі і називалася Афендиком, нових прикрощів.

Панок почастував себе напوماцки з табакерки, захихотів, і не хапаючись, промовив:

— Я наказав перш за все покоївці засвітити свічки, бо ж у темряві прикидаються і темні думки. Ви певно дивуєтесь, як це я вас знайшов у Вормсі, га? Не проймайтесь цим. Ви для мене мила людина, кавалере і земляче; а за тридесять земель діб'юся до

вас, а ще й, коли ви в пригоді. Щодо боргу честі, який ви необачно зробили, і облагодіяли кількох шахраїв, то, будь ласка, не турбуйтеся. Все полагоджено. Єдина прикрість, це хіба тільки те, що єпископська поліція вас у Вормсі не дуже хоче бачити і ввічливо просить вас завтра вибратись у доріженьку, хочби скажімо, до Мангейму...

Я, отетерілий, сів на край ліжка.

Перш ніж кудинебудь їхати, — сказав я глухо, — я пообтинаю вуха цим брауншвейгцям і пандурові..

Залиште їх, — проскрипів Афендик, — кара їх постигне у свій час, а ви їм подякуйте, що у них була крихта сумління. Вони могли вас обчиркрити не на п'ятьсот гульденів, а на п'ять тисяч.

Я сказав, що мені невідомо з чиїх рук і завіщо приходить мені така несподівана допомога в халепі.

Хіба це таке важливе? — посміхнувся Афендик. — Все полагоджено, нема про що говорити...

Ви не гадаєте, бува, — все ще борюкався я, — мене ось таким способом примусити служити якимсь вашим справам? Краще нехай мене беруть у шпаківню...

Я зірвався і заходив по кімнаті у самих панчохах як лев.

— Ажніяк, — спокійнісінько відповів Афендик, — вивільний як орел, кавалере. Ніхто від вас нічого не вимагає і ніхто вам нічим не нав'язується. А, що б ви сказали, коли б у світі найшовся от такий собі добросердий чолов'яга, який радий допомогти своєму ближньому, а тим більше землякові, та ще й такому багатонадійному молодому чоловікові як ви? Хіба це гріх або злочин?

Покоївка принесла канделябра із свічками і я приглядався цій креатурі, що моргала очима від блимання свіч, а її тінь плигала по стінах крильми незугарного кажана. Його лисяча подоба, як і тоді, в Парижі, була облесно, але не вороже, усміхнена, пронизливі очі йшли за мною з відсвітом глузування, може співчуття, а, хтозна, може й приязні. Забрюханий плащ на цьому панові Афендику свідчив, що він був довго в дорозі.

— Ну, й що ж, кожному приємному товариству настає колись час розлуки, — посміхнувся він моїм думкам, підвівся і поклав на стіл туго набитого гаманця, — оце вам і гостинець, а як будете в Мангеймі, то не грайте, будь-ласка з мандрівними офіцерами, бо це, здебільшого пройдисвіти.

Стрівайте, добродію, — заступив я йому дорогу, — а чому це я повинен їхати до Мангейму? А може я зовсім не збираюся в Мангейм?

Ви, звичайно, вільні робити, що вам і вашій д. сподобається, еге ж, — розвела руками хитруща бестія, але я гадаю, що ви таки поїдете до Мангейму, бо там в чекатиме Алі Емет, чи пак пані де Тремуїль, чи пак Дама з Азова...

А хіба вона не в Нейзіці? Спалахнув я.

Афендик потер кінчик свого носа з усмішкою.

— Гадаю, що вже ні, — він підступив до порога і грався палічкою, не зводячи з мене пронозистих вирл, — а краще сказати, я таки певен, що вона, чи то збирається у

Мангейм, чи вже там, так-таки такечки, що там...

І він, вклонившись мені приязно, почав обачно сходити по рипучих сходах.

Слухайте, пане Афендик, — гукнув я йому навздогін, — може це ви визволили мене із святого Лазаря, га?..

Забудьте про це, кавалере, забудьте.... Личина озирнулась ще раз, підморгнула мені і вже зовсім унизу, знаючи, що я дивлюся за нею, крикнула: "А моя рада вам, таки не баріться... До Мангейму, кавалере, рукою подати звідси..."

За хвилину коні шарпнули на дворі карету і зразу ж пішли чвалом, поки я встиг збігти у передсінок.

Господар, поштацьйони і покоївки знов почали мені низько кланятись. Я замовив пулярду на вечерю і пляшку токайського. Хотів би я ще бачити цих офіцерів-плутяг. Мені руки свербіли, щоб добряче їх нагріти в картах, а потім пройтися по їхніх пиках. Але за ними вистиг і слід.

Місце у мальпості до Мангейма вже у мене було і я зайнявся аж до пізньої ночі писанням листа до Йогана-Андреаса, пояснюючи йому мою втечу химородністю вдачі, а також записав усю подію у свій діарій.

7

Мангейм — місто, де могла б безупинно радіти душа: вулиці сонячні, чисто виметені, чепурні садочки, будинки затишні, офіцери на заставах та й бюргери ввічливі. Хоч електор Палатинату, герцог Карл-Теодор не зазнавав від населення особливих похвал, то я собі хвалив його. Він принаймні призвів мене до хорошого настрою. В місті було повно чужинців, але також і собак всякої породи, ні восьмивіконні карети, запряжені цугами, гримотіли по вулицях і майданах, увечері перед ними мчали гайдуки із смолоскипами, скрізь були таверни, театри, повно музики і всілякої розваги для народу — ярмарки, гойдалки, каруселі, штукарі. Не знаю, наскільки герцогові його доходи дозволяли із своїм Мангеймом іти на перегони навздогін Версалеві, але те все, що він тут набудував і насадив, свідчили, що скарги на герцогських шкуродерів, які я чув по дорозі, були виправдані. Хто ж бо платив за ті всі палацки, парки, статуї, за лебедів у ставках? Звичайно, бідолашний люд Пфальцу. На самого герцога плескати язиками боялися, бо можна було за це вмиць попасти в Гогенаусперг, у хурдигу, з якої рідко хто виходив. Але у бабодурстві герцога я сам переконався. Ніде, як у Мангеймі, не бачив я тільки всіляких красунь у брокатах і атласах, в каретах і в лектиках, та й пішки. Вони залюбки проходжувалися вулицями. Такої навали легковірного бабства мені не доводилось ніде бачити. Дівки і молодиці, навіть старі ропухи, перлися до Мангейму як наша Хима до Єрусалиму. Тут були і імениті шляхтянки і селяшки і міщанки, звідусіль: з Чехії і Семигороду, з Баварії і Лотарингії, навіть з далекого Гданська і з Кракова. Кожна з них, знаючи натуру герцога-бабодура, думала, що він її вибере серед натовпу па свою "метресс де тітр". Однак, поки до цього прийшло б, це ненаситне бабство не гребувало посполитими любасами та тягалося з першим стрічним, навіть з убогими капралами, по кущах над річкою, або поза міщанськими садибами по левадах, витоптаних бабохватами.

Всілякої братії осьде вешталось чимало в садах і біля церков і біля резиденції та готелів, були тут і цісарці і венеціанці і шведи і, навіть, араби та вірмени. Я наказав везти мене до готелю "де-ля-Польонь", де, як мені сказали, була головна польська квартира і де я міг би довідатись щось про княжну. І справді шляхти біля того готелю було як мурашви. Панки походжали в пишних контушах, з литими поясами і соколиними перами на хутряних шапках або на конфедератках, з шаблями, з підголеними чубами і з розпущеними та підкрученими вгору вусами, пшенькали і цвенькали, індичилися і гороїжились, але, як я довідався, здебільшого були завжди без шага в кишені. Багатіші товклися по палациках і їздили цугами та з гайдуками, але більше було голодранців, які приїхали сюди на возах своїми шкапинами і юрмились навіть за містом у шатрах. Були тут і полячки як квіточки і дебелі матрони — жінки і дочки конфедератів, які також сновигали в натовпі, або походжали павами, замітаючи брук своїми сукнями.

Мене оточили і розпитували про всіляке, називаючи мене "пане граб'я", від чого я звичайно відмовлявся, хоч тут кожний величався розмаїтими титулами, з яких "пан староста" чи "пан полковник" були найнижчими. Я попросив, щоб вони завели мене до князя Кароля Радзивіла, але він був на аудієнції. Цей Радзивіл за всіма ознаками, сидів на грошах, бо шляхтюри говорили про нього з пошаною, а як їли або пили в господах, то посилались на "рахунок пана воєводи". Шляхта була у войовничому настрою, гомоніла, що як не сьогодні, то завтра, рушить на війну і завдасть чосу і Катерині і цісарцям і Фридрихові за розділи Річипосполитої, а "короля-коханка" тобто Станіслава Августа Понятовського, обзивали найпаскуднішими прізвиськами та нахвалялися дати і йому доброго бобу. Деякі з них, молодші, з-французька одягнені, мене попередили, щоб я нікому з цих горластих панків не позичав грошей. То ж, щоб відчепитися від них, я оселився не в готелі "де ля Польонь", а дещо далі, в господі "Під Оленем", ген — над Некаром, куди шляхта не ходила, бо їй там набір ніхто не давав нічого.

В галеріях, біля резиденції герцога, я познайомився з панком, який називав себе графом Вонсовичем-Вроною, але хоч виглядав финиткувато, увесь у мереживах і позументах, з тростиною і лорнетом, вже за третім словом позичив у мене п'ять ріксталерів. Про Радзивіла цей хвалько говорив звисока, кажучи, що такі як Радзивіл, його — Врони, дідам і прадідам, подавали стрем'я, а його власні дідові маєтності у Великопольщі, на Литві і на Україні, (які skonфіскували король Стась і Катерина, бо він пристав до конфедератів), втричі більші ніж Радзивілові. З королем Понятовським він був начебто за панібрата і навіть разом з ним користався принадами однієї варшавської балетниці. Автім, він натякав, що йому самому мало бракувало, щоб не стати королем, бо Катерина і на нього заглядала ласим оком, але на таких як вона — німецьких мацапур, вій не звертав ніякої уваги. З того всього я зрозумів, що цей Вонсович-Врона, як у нас кажуть, із села Брехунівки, але я його не відганяв, тільки слухав його теревенів і частував обідом та шоколадом, який, як він казав, добре пити чоловікам, бо це найкращий з усіх афродізіаків.

На другий день я таки добився до цього князя Радзивіла, який сидів у своєму

салоні, під картинками модних майстрів, що здебільшого малюють на сороміцькі теми. Радзивіл був обважнілий, брязклий від вірного служіння Бахусу. Бундючився він серед своїх мочиморд — шамбелянів, конюших і спальничих як китайський бовванець. Конфедератська братія товклася в передпокоях, хлептала мед і оковиту, бряжчала шаблями, гукала: "Не позвалям..." Манери у Радзивіла були маніжні; одягнений він був у атласний французький каптан із лентами і зорями, із самоцвітом на кожному пальці, солодкий немов марципан, хоч натура у нього була, я гадаю, ажніак не солодка.

Це ж він, як я чув, їздив у себе на Литві у санях, запряжених ведмедями і для пустої забави таких самих п'янчуг як він сам, виганяв своїх кріпаків на пожертя отим ведмедям. Були й інші забави.

Мене, коли я сказав, що я "крігсцальмейстер" княжни Володимирської, цей собачий син обійняв, називав "панекоханку", спільна озираючи через лорнет. Княжну він величав "нашою августішою союзницею у фортуні і на безфортунні", але докладнішого нічого не сказав, крім того, що незабаром сподівається її приймати у Мангеймі. З цього виходило, що Афендик таки не помилявся.

Радзивіл, дізнавшись, що я з України, белькотів, надимаючись, що, начебто незабаром до нього приїдуть з чолобитнею депутати з Запоріжської Січі. Хизувався своїми зв'язками і з Віднем і з Венецією і з Рагузою, але у великій розповіді не входив, бо, можливо мав мене за царициного шпика. Не вельми так і прилещуючись до нього, я пішов собі геть.

Ось так байдикував я у Мангеймі декілька днів, побував на Італійській комедії, бачивши самого герцога в ложі, прослухав кілька непоганих квартетів, ходив з Вроною до кав'ярень, читав газети і дожидав приїзду княжни. На гроші Афендика, яких було добра тисяча різною монетою — і в луїдорах і в ріксталерах і в гульденах, я справив собі обнову: два каптани, синій і кармазиновий, декілька парчевих камізоль, з шість пар штанів різного кольору, нову перуку, орнаменти і мереживо. Врона аж охав і ахав та казав, що мені позаздрив би вигляду кожний дюк, тільки мені треба набратись трохи делікатніших манер, бо мої, мовляв, простакуваті, мало маніжні.

Серед вовків жий, по вовчому вий. Вся ця титулована голота в Мангеймі шанує тебе не за розумом, а за одягом, а щоб вона тебе не взяла під копита, треба прибирати і личину, кращу за їхню. Злидні навчили мене, що з людьми треба бути якнайхолодніше, лікті мати міцні, бо затруть тебе в натовпі, думки свої треба ховати і що черствіша твоя душа, тим більше тебе шануватимуть.

Нарешті одного ранку Врона-Вонсович прибіг до мене, щоб я мерщій ішов до польського готелю. Вже навіть на дальших вуличках і заулках зібралося чимало різноманітного народу. Біля самого готелю збудовано нашвидкуруч арку та оплетено її биндами, прапорцями і гірландами. На самій горі був щит з двоголовим орлом та написом "Ave, Imperatrix Elizabeth Secunda". Не треба було питатися що це за збіговисько; я збагнув, що чекають нікого іншого, а княжну. Серце моє затріпотіло. Врона казав, що я аж зблід. Втім із мосту над Некаром показалися вершники: ціла кавалькада шляхти в кармазинових жупанах, з рукавами, що розлітались крилами, а на

списах майоріли жовті і сині прапорці — це були Радзивілові драгуни і двірські козаки. За ними вигравала на конях що найіменитіша шляхта; а тоді цугом у восьмеро коней із струсячими на чілках перами, загримотіла карета, яку, як я довідався, Радзивіл найняв у герцогського каретника. Форейтори гукали на народ "Гарр!"; народ розступався, гайдуки стояли на зап'ятках у жовтих ліберіях, а коли карета під'їхала до готелю, попід аркою, гайдуки зіскочили і простелили килимок під ноги. Княжна вийшла з карети з Радзивілом. На ній була фіолетна сукня з хвостом, через рам'я лента святої Анни, прип'ята зорею. Волосся було добре припудроване і містерно уложене, а на ньому сяяла коронка. За нею вийшли і мої давні знайомі — Христанек, Доманський і Монтеги Уортлей, при шпагах і з орденами, надуті мов індики. Натовп шляхти зашумів і загукав: "Vivat Principessa Vladimiriensis! Vivat Elisabeth Secunda Imperatrix Omnium Russiarum! Vivat Serenissima Augusta Regina Ucrainae atque Pontidae! Vivat!"

Попід лезами, княжна, привітливо кланяючись на всі боки, з рукою на Радзивіловій руці, пройшла до готелю, а шляхта поперлася за нею, давлячи один одного мов подуріла. Мені з великою бідою вдалося протиснутися через юрбу і тільки завдяки моїй добрій одежі мене не одіпхнули бісові гайдуки. Княжна побачила мене і, як мені здавалось, спломеніла здивовано і радісно, але я зрозумів, що серед пихатих шляхтюр їй не пристойло виявляти своїх почуттів. Я схилився до її руки і спитав про здоров'я, але мені видалось, що їй не дуже по собі, бо вона була бліда і покашлювала. Проте на її щоках згодом виступили рум'янці; вона була схвильована, не знаю тільки чим — чи прийомом чи зустріччю зі мною.

Радісно привітав мене і Монтеги, але Доманський і Христанек не були надто втішені; по їхніх пиках пробігла поблажлива посмішка. Тільки згодом, коли я перед Христанеком потрусив гаманцем, він зм'як і посадив мене за стіл, щоб я був ближче до княжни, Радзивіла, Огінського і всього наброду магнатів, набундючених від пихи. У готелю почалась учта, на яку набилось зо три сотні людей, але охочих було ще більше і вони перлися через вікна і двері. Одначе цю всю гольтіпашну братію лакизи викидали геть, безцеремонно, за коміри. Не знаю, на чії кошти було частування, але воно не було погане. Хто зголоднів, той до схочу міг підгодуватися вепровиною і зайчатиною, фазанами і гусаками та такими стравами, які я навіть боявся коштувати. Оковити, різних вин і меду було також вдосталь і вже досить вчасно за столами стало парно: обличчя у бенкетарів набрякли; пояси дехто розпускав, а слуги не встигали націджувати дзбани і поставці. Говорили промови: і Радзивіл і Огінський і Пац, висловлювали певність у возведенні на престіл Регіни Понтіки та у визволенні Річі Посполитої від царициної кормиги.

Пито за здоров'я імператориці Марії-Терези і імператора Йосифа, за турецького падишаха Абдула Гаміда, за війну, що ось незабаром спалахне та за переможні раті, які вже громадаються, хоч не було сказано, де і ким.

На учті мали бути посланці електора Палатинату Карла-Теодора та інших німецьких графенят, але з них чомусь ніхто не прийшов.

Віватам не було ні кінця, ні краю, а розохочена гайдучня почала за вікнами палити

з самопалів, поки поліція не припинила цю забаву із-за скарг бюргерів, які вельми перелякалися, бо думали, що це зненацька під місто підходять французькі авангарди принца Конде. Не знаю, чи ця вся веремія подобалася княжні. Вона пригублювала свій келих, посміхалася вміру, але була всежтаки сумовита, дарма що всі навипередки розстилися перед нею з лестощами. Коли шляхта перепилася таки на добряче і учта ставала, правду кажучи, нудною, бо кому, тверезому, хотілося слухати теревені мочиморд, Радзивіл нарешті визволив княжну від тієї захмелілої вщерт галайстри та сам повів її в апартаменти. Всі ми, тобто почт княжни Володимирської, супроводили її, а коли Радзивіл і сам посоловілий, з уклонами подався геть, ми залишилися. Перевтомлена княжна похилилась на софу і добру хвилину лежала непорушно з примкненими очима. Згодом, коли лакеї принесли турецьку каву, утома її пройшла. Певна річ, не легко для її ніжної конструкції було пробути засупненою і зашнурованою такий довгий час, та ще й серед п'яного ревіння мочиморд.

Монтеги тимчасом розповів мені, що після моєї утечі з Нейсіцу було таки скрутненько, бо граф, як роз'юшений ховрах, стрибав до очей, але згодом, розіславши своїх гренадерів ловити мене, остиг.

Про научку, яку граф одержав від мене, не згадувано, хоч слуги потихо хихотіли ще довгенько за його спиною.

Княжну ловелас вже не напастував, а тільки зітхав як годиться закоханому. Автім графові було не до того; лихварі таки добряче його притиснули і він, щоб одігнатись від вірителів, які облягали замок, всіх гостей одіслав до Оберштейну, а сам обіцяв приїхати пізніше, бо мабуть ховався в іншому місці. В Оберштейні, говорив графисько, буде постійний двір княжни Володимирської, з фрауціммером, похідною канцелярією та лейбгвардією. Однак це були покищо гарні обіцянки, бо в Оберштейні, куди перекочували гості, ладу не було: вітер гуляв по кімнатах з вікнами без шибок, печі курилися, челядь порозбігалася, лейбгвардійці, морені голодом, подалися старцювати або розбишачити на битих дорогах. Однак княжна хотіла висидіти там хоч з місяць, коли б не Христанек, знаджений листами Радзивіла та докучивши собі цей ведмежий кут, де йому Не були як попіндючитись, намовив таки як найшвидше податись до Мангейму.

Монтеги припускав, що Христанек мав на це свої причини, щоб виїхати зненацька, не попередивши графа та не чекаючи його повернення.

Прийшла черга і на мене розповісти свої пригоди, хоч я не вважав потрібним сповідатися з усього. Я сказав, що в Мангеймі живу в гаразді і так, як мені подобається. Серцестраждальником та ще й без надії я не хотів показуватися перед ними. Княжна ще раз подякувала мені за оборону її честі і сміялась, згадуючи научку, яку я дав нещасному графеняткові за його нікчемні зальоти.

Облизня піймає це графеня й тепер, сказала княжна, варто уявити собі як порскатиме оте наперфумоване жабеня, коли приїхавши до Оберштейну, нас не застане.

Христанек нетерпляче сказав, що все це дріб'язок минулого і нема про що

згадувати. Важливе те, пискотів він, що саме тепер у Мангеймі треба кувати залізо, поки гаряче. Це неспроста, що шляхтюри такі впевнені, вони мабуть знають, що в траві пищить. То ж треба, щоб Радзівіл домігся для нас офіційної протекції електорату Палатинату, герцога Карла-Теодора, який, до речі, має вагомий голос у Відні і за Піриніями. Сам він, Христанек, готовий негайно виїхати з польським післанцем Чарномським в Істамбул, і домагатися від султана протекції та, звичайно, асигнування допомоги. Адже, не секрет, що Порта явно і славно підтримує інсурекцію Пугачова.

Доманський говорив більш до ладу. На його думку, що наша, а що їхня, Радзівілова, справа — не те саме. Свій свого пізнав і на пиво позвав, або, який їде, такого й на віз бере. Якщо йому капає дешиця від Отоманської Порти, то не на довго, бо молодий султан теж не в тім'я битий. Треба вивідати, хто ще підтримує конфедератів, а тоді перебігти їм дорогу, щоб не ми від них, а вони від нас залежали.

Княжна відповіла, що ціну конфедератам вона сама знає, а використовувати треба кожного. Поки що, на жаль, мусимо задаватися з усякою дрібнотою, але прийде час, коли це все осиплеться як пилуга і матимемо діло тільки з великодержавами. Не тільки час працює на нашу користь, але й сили вищі, космічні, які нас вибрали для великої мети і великих призначень.

З цим вона нас відпустила, бо хотіла зайнятися кабалістичним ворожбитством. Я пішов ще повештатись по місті з Монтеги, відчепившись від Доманського і Христанека. Ангелянець радив мені краще бути здалека. От ще якби і княжна відсахнулась від них. Проте — найважливіше, що я був біля княжни. Мене могли турбувати сумніви, я не давав і зламаного шеляга на справу конфедератів, що як і всі наші здогадні побратими, були тільки як той Савка та тільки на інших санках; один одного не переважить, хоч на одній гіляці повісь. Шушваль і голота відбирала княжну у мене, але доля, доля діяла невблаганно і шляхи наші роковано сходились, довічно і досмертно, хотів би я того, чи не хотів.

Монтеги, — сказав я ангелянцеві, — чи ви знаєте, хто така княжна?

Ніхто того не знатиме, — посміхнувся він, — ставлю сто на сто, що хто обіцяв собі по ній багато, піймає облизня.

Чи ви маєте когось на думці?

Телепень зареготав. Він не був такий недотепа як здавалось.

— Тільки не вас, сказав він, позіхнувши. Ми стояли на мосту над Некаром і дивились на його бистрину, прозору і усміхнено-голубу в місяці. Біля нас стояв чоловік, ще молодий, замислений. Він був у горожанському вбранні, але постава його була струнка, військова. В срібному відсвіті місяця з під трирога виглядало його цікаве обличчя; рубане як у граніті: трохи задертий ніс, тверді щелепи, веселі, ясні очі. Він спільна поглянув на мене.

"— Чи не зустрічались ми десь, молодий чоловіче? Чи ви, бува, не спинились у заїзді "Під Чорним орлом"?

— Ні, я живу "Під Оленем", — відповів я, — може ви мене бачили на святі, під час приїзду Єлисавет Другої, біля польського готелю?"

"— Я - поляк, — відповів незнайомий, стиснувши раптом уста, — але я з Радзивіловою галайстрою нічого спільного не маю. З його комедіантством поготів. Я б розігнав цю зграю картачами. Вони тільки соромлять Польщу. Ця каналія — продовжував він сердито, немов до нас, немов про себе, — горлає про свій патріотизм, а це вони довели Річпосполиту до загибелі. Ця каналія п'ятьсот літ дудлила мед-пиво, мордувала і гнобила людей, ґвалтувала, різала і рубала, зривала сейми і бунтувала, коли хтось розумніший хотів вкоротити її сваволю, ричала "не дозволяю!" і "вето!", її сьогодні пошивається у спасителів вітчизни! Завдяки їм розділено Польщу тиранами, а буде ще другий розділ і буде третій... Польщу врятують не вони, ці мочиморди і ревуни..."

"— А хто?"

"— Люд". — Суворо відповів незнайомий — В той час, коли ці всі патріоти, що роздирають шати, будуть теревенити і нишком служити царям і цісарям, щоб тільки повернули їм їхні маєтки, за вітчизну повстане люд, повстануть прості люди, мужики, не з пірначами і карабелями, а з вилами і косами... І так буде не тільки в Польщі, так буде скрізь... Тиранам і деспотам приходить край..."

"— Я читав у Лондоні ще невидану брошуру такого американця, — вкинув Монтегі, — Томас Пейн, чи не так? Він те саме говорить..."

"— Зараз на Америку дивляться всі люди розуму, — озвався незнайомий, — не тільки дивляться, але спішають стати в одну лаву з воїнами американської революції... Я сам їду в Париж, а звідти в Америку... За свободу треба битись на кожному клаптику землі..."

Я спитався його, чи можна буде його ще десь бачити. Цей чоловік мені подобався. Він говорив, так, неначе наказував.

"— Що ж, заходьте, коли хочете, — сказав він, — тільки поспішайте, я хочу від'їхати звідси якнайшвидше. Ви звідки, юначе? З України? А я з Білорусії, з-під Кобрини, — він привітливо посміхнувся блакиттю своїх смілих, але й добрих очей, — то ми сусіди... І Україна теж буде колись вільна. Чи пам'ятаєте Вольтера: "Україна завжди прагнула до свободи..."

Він нетерпляче вдарив по ефесі шпаги.

А як спитати вас?

Спитайте капітана Тадеуша Костюшка, — промовив він; підняв трирога, махнув нам рукою і подався через міст, понад річкою, попід розлогі мангеймські дуби, що росли над бистриною.

8

Ось минув тиждень після тріумфального в'їзду княжни у Мангейм, а сонне повсякдення заволоділо площами і заулками, що стали від спеки пустельними. Що ж, до рябого біса, сталося? Тиша, пилуга, ніде не шиширхнуло. Де ж обіцянки Радзивіла? Ось вір його ораціям! Дні минали, а герцог Карл-Теодор ані в гадці не мав запросити княжну бодай на коротку презентацію. В польському готелі, де розташувалась княжна Володимирська й її почт (та й я перекочував туди ж з-під "Оленя"), сиділи ми, мов сонні

кури на сідалі. Княжна обурювалася на таке виразне ігнорування. Де ж та герцогська обіцяна протекція, де ж "довічний союз", де "секретні договори", та й де ж оті батальйони охочекомонних, що, мовляв Радзивіл, стануть при нашій справі, вірні до скону? Про нас не забули тільки герцогові шпики — пронози, що сновигали, швендялися, та винюхували мов та згряя щурів попід нашим готелем та біля нього, а я вже вмів пізнавати їхнє поріддя по ящірчих пиках, та в'юнких постатях. Видать, рознюхували пеські синове, з наказу ясновельможного свого герцога, що за штучка сама княжна.

Один тільки герцогський спальничий, якийсь капітан Гарольд, навідався до нас, з тим, що герцог, мовляв, нікого не приймає, бо це день святого Карла-Боромея, а післязавтрього — день його ж святого Теодора, а на третій день — святого Бонавентури і його високість поїхав на лови. Але по пиці цього брехунця я бачив, що все це крутість. Я навіть сказав йому, що всежтаки чужинці в Мангеймі не могли б пожалітися на перебільшену гостинність. "Що ви хочете тим сказати, кавалере?: — Зукоса поглянув на мене цей шельма-капітан, — хіба ж не шанують у нас гостей, зокрема високоуроджених і заслужених, усією Європою прославлених за кебету і політичний розум?"...

"Воно може й так, — відповів я, — та тільки буває, що у вас дехто надто високо несеться, а як знаєте; з цуценяти всеодно лева не буде"...

Личина — спальничий помовчав та швидко подався геть. А Доманський порадив мені, щоб я свої сентенції сховав до кишені, на пізніше, коли буду трохи далі від Мангейму, бо його високість герцог не любить недоречних жартів. За них неодного вже посадили у шпаківню. "Стонадцять би копиць рогатих чортів тій його високості, — сказав я, — нехай лише затьмить, що його поведення доречно щодо його бідніших родичів, а не до княжни з роду Мономахів".

Увечері всі ми пішли до опери, яка, треба сказати, осьде непогана і італійці постарались як могли. Герцог Карл-Теодор (хоч викрутень спальничий — капітан, нам брехав, що ніби то його нема в місті) був також і вразив нас Своїм обличчям, яке не тільки не було смагляве, як у цигана, але, просто кажучи, чорне як у мавра. Він розсідався в ложі із своєю герцогинею Елізаветою-Августою, підстаркуватим уже опудалом, і таким нафарбованим, що з нього аж сипалось як із порепаної стелі. Я сказав княжні, що приїздити до Мангейму, щоб побачити чорну мармизу герцога не було варто, хіба що він виступатиме в ролі Отелло, до чого йому не треба натирати пику сажою. Княжна сміялася; Доманський, який знає про всіх і про все, казав, що цей чорнопикий герцог-суціга, як Вікарій Священної римської імперії, з правом роздавання титулів і земель, добре доробився на тій справі, не кажучи про пристані і кораблі на Рейні, які платять йому солоні податки. Чимало графенят і князьків Німеччини сидять у його лихварській кишені. Сам він скупиндюра, але на свої витребеньки не шкодує: на палаци, галереї, театри і сади, на своїх любасок, він дере з людей останнє, бо хоче хизуватись на всю Європу як опікун муз і грацій.

Герцог цей із своєї ложі довго і уважно придивлявся княжні через лорнет, пильно

розглядав її та випинав свою спорзну губу. З цих дбайливих оглядин старого заведія Христанек ворожив, що презентація княжни буде неодмінно призначена на завтра. Однак нічого з того ні завтра, ані післязавтра, не сталося і княжна з пересердям постановила, що коли презентації не буде в найближчих днях, зігнорує цього мавра і виїде до Вюртембергу.

Христанек також нетерпеливився і твердив, що це відкладання презентації при дворі герцога — інтриги Радзивіла, який грає подвійну гру: з одного боку начебто нам сприяє, а з другого підсиджує.

Доманський сказав, що йому досить добре відомо, що діється навколо Радзивіла, якому Отоманська Порта підкидає грошенята. Турки дають йому небагато, бо не дуже вірять у його впливи у Річі Посполитій. Проте що їм шкодить і Радзивілові тицьнути декілька піастрів?

Я справді дивувався навіщо княжна воловодиться з цим мурмилом. По мойому, це порожнє барило. Шляхтюри падають до ніг своєму "пану коханкові", але для нас він не поворухне й пальцем. А як підкине пару мізерних ріксталерів (я здогадувався про це, хоч напевно не знав), то це невелика ласка.

"— Цей ваш бельбас — Радзивіл, — вкинув знехотя я, — гремить нині і в Мангеймі і в Венеції і в Дрездені, погрожує Катерині і її королю Стасіку, а про себе мабуть зовсім не від того, щоб з ними покуматись. Нехай лише дадуть йому гетьманську булаву та повернуть маєтності на Литві і на Білорусії, то він рачки полізе до Варшави і битиме поклони в Петербурзі..."

Тієї ж думки був і Врона-Вонсович, краківський финтик і пройда, що називає себе графом. Усе це гучномовство конфедератів у Мангеймі було пустодзвінням. Хоч сам Врона далеко не відкотився від своєї братії, але знав її як облуплену. Проміткіші з них торгували кіньми, переганяючи їх з Прусії, а навіть з Литви, а сеймуванням займалися ледарі. їхні шляхтянки гуцали по балах та театрах і смалили око до всіх приїзжих, а були між ними і моторні дзиги.

Як розповідав Врона-Вонсович, Христанек легко покумався із шляхтюрами, бо яке їхало, таке і здибало. Вони хизувалися перед ним, а він перед ними; разом грали у кості й у карти, волочилися по коршмах, а деяким, хто йому повірив, він роздавав грамоти на маєтності на Поділлі та Подніпров'ї.

Христанек увіхався і серед польських краль, які пропадали за його маніжністю і лялькуватою відбірністю.

Цей бабодур, казав Врона, на видаваних грамотах підписує себе бароном, міністром королеви Понтійської, сокольничим якоїсь Роксолянїї, grosмайстром Мальтійського лицарства. Не диво, що цьому свищохлистові вдалося піддурити одну вдовицю, що втікла з-під Уманя, обіцявши щедре відшкодування за палацик, який їй начебто пограбували і спалили гайдамаки.

Що ж до Доманського, то розповідав Врона-Вонсович, що цей маг-чародій продає, кому трапиться, акції "Нового Ельдорадо", яке добуває золото у своїх копальнях у Перу та в Патагонії. Крім того, мовив Врона, цей Доманський цілими днями просиджує в

бібліотеці єзуїтської колегії, вичитуючи халдейські та асирійські письмена, в яких начебто є відомості про філософський камінь та формули на перетворення іржавого заліза на щире золото. А ченці, як упевнив їх Доманський, думають, що він вивчає життя отців церкви, щоб легше наvertати єретиків на праведну міру в далекій Понтиді.

Мене, признатись, ці розповіді Врони-Вонсовича, що як сорока приносив на хвості всілякі побрехеньки, ажніяк не цікавили. Чортів батько знає, над чим ще морочитись? Що мені до цих шамбелянів-шалапутів; ціну їм я давно вже знав. Княжна ж витівками своїх шамбелянів, що займалися обдурюванням довірливих людей, не цікавилася. Особливо тепер, коли всі сподівання, пов'язані з герцогом-електором Палатинату, таким самим дурисвітом, як і всі інші, завдали їй розчарування. Вона ходила з кімнати в кімнату знедолена, спустошена, лікувалася солями і бальзамами, настояними на розрив-траві чи на всіми лікарями приписуваному "недоторкові" (*Noli me tangere*), яким від іпохондрії лікувалися недотепи королі і королеви. Усежтаки, щоб не скорятися лихій долі, вона зайнялася враз зі мною писанням листів. Ми писали, як і раніше, до цісаря Йосифа II, до короля Обидвох Сардиній Фердинанда, до угорського барона Естергазі, та й звичайно до великого везіра Порти, до герцога Леопольда, владаря Тоскани, до сенату Венеції, до всілякої німецької дрібноти, і вкотре? Адже ніхто на ці листи не відповідає або відпекується сміхотворними викрутами. Написали ми також маніфеста до народів і племен України, Понтиди і Волощини, який мали б передати вірменські купці, що вибиралися з товарами до Криму. Але за порадою Доманського, який усіх крамарів вважав шальвірами, які за гріш продадуть і рідного батька, княжна завагалася, чи варто отим вірменам довірятись. Усе ж, оте листування княжну більше виліковувало, ніж її бальзами.

Єдиним хто серед нас не мав ніякого заняття, був ангелянин Монтеги Уортлей. Він ледарював, валандався по місті, вистоював разом з роззявами біля герцогського палацу, ловив ґави в пристані над Рейном і розважався з моряками, врешті бив мух, яких в Мангеймі в літню пору розводилась сила-силенна.

Пополудні княжна кликала мене і, велівши закласти дормез, ми їхали на прогулянку, або над Некар, де він сходиться з Рейном, або під римські руїни, або проходжувалися у гаях. Для мене ці прогулянки були найчудеснішим дозвіллям. Я був тоді на самоті з княжною, здаля від мангеймської метушні; у гаях, де кували зозулі і височились дуби; на левадах, де сокотали коники-стрибунці, а вгорі ширяв жайвір. Але хто міг знати, де мандрують тоді думки княжни Володимирської та чи зауважає мене вона, йдучи поруч зі мною понад бистриною Некару, закутого в скелі?

Одного разу, переходячи через місток, в тихий передвечірній присмерк, я, підтримуючи її, гнучкостанну, почув, як бунтується моя натура, не втерпів і спробував її поцілувати.

"— Що з вами таке кавалере? — Холодно озирнула вона мене, як вже було колись і очі її стали здивовано-насмішкуваті, — що це на вас найшло зненацька?"

"— Ах, княжно, — зітхнув я, одволодуючи себе, — хіба треба мені, вкотре вже, сам не знаю, признаватись вам, що кохаю вас без міри...."

"— Бідний мій кавалере, — злагідніла вона, — я знаю, що мене ви більше кохаєте, ніж мою безталанну долю..."

"— Княжно Алі-Емет, — спалахнув я, — моя жага най безнадійніша і ви мені забираєте її, коли так кам'яно дивитесь на мене..."

Вона смутно посміхнулась.

"— Я хотіла б бути закоханою як ви, але це мабуть неможливо. Колись я кохала; це було як у казці та й мій суджений був із казки — індійський принц Галі. Це велике щастя знати, хто твій володар... Але Галі вже давно нема на світі, може він живе в іншому, стократи кращому, або може він віродився вдруге, і втретє, і живе, і ходить з нами, може він — ось цей легіт, що майнув поуз нас, може він цей жайвір, що шугнув у височінь, може він став цією синьою квіткою на леваді... Моя душа спустошилась, ви це розумієте. Ніколи нікого я не покохаю..."

"— Хочби й мене..."

"— Хочби й вас..."

Але озирнувши мене знов своїми темними, печальними очима, вона мабуть пошкодувала вже свого визнання, обійняла мене та довго дивилась мені в очі, немов хотіла вичитати всі мої мислі.

"— Кавалере, не треба сумувати. Знайте, що жінка в своїй натурі змінна. Сьогодні вона — крига, але завтра може стати полум'ям... Може колись прийде час і я навіть здокучію вам, покохавши вашу молоду завзятість..."

Ми поверталися, а на лугах вже сріблїла роса.

"— Княжно, — заговорив я після довгої мовчанки, — чи вам іноді не хочеться втекти від метушні, яка навколо вас? Яка ж смутна іноді мусить бути ваша душа, пробуваючи серед цих усіх люденят?..."

"— Що з того, Рославче, — зітхнула вона, — іншої долі шукати вже пізно. Всі Рубікони перейдено і я сама прирекла себе на безталання. Мені говорили: на що ви порвалися? З чим? Дарма, — ось дивіться, я знаю, що я самотна, як ніхто у світі, але я наосліп іду назустріч долі, а вона буде, я знаю, люта, прелюта, мов катюга. Але в цьому і велика сила, не вірите мені? Ви гадаєте, що імператориця Като мене не боїться? Ця Семіраміда Півночі, ця могутня володарка? А я кажу вам: вона знає, що я вдсятеро сильніша за неї. Бо вона тремтить за свій престіл, як бюргерська крамарка, а за мною — сили духа, міць космосу. Ви розумієте це? Всі знаки Зодіака, всі зорі зі мною, чи розумієте це? Я їм скоряюсь і йду хочби..."

"Хочби до загибелі?"

"Хочби й до загибелі..." Відлунням зажеврили її слова. Й вона замовкла, замислившись.

Увечері, коли ми, збираючись до Музичної академії, сиділи в салоні, прибіг задиханий Христанек і попросив княжну на розмову у важливій справі, на самоті. Вони зачинились, а ми чекали в салоні. Я подумав собі, що на черзі знов якась Христанекова каверза. Визирнувши через вікно, я побачив, що перед польським готелем похожують два герцогські блюдолизи — капітан Гарольд і барон Вахтендонк, мабуть чекаючи

когось, чи чогось. Втім із спальні вийшла княжна, а за нею Христанек і я бачив по його стурбованій пиці, що якась його справа не виходить.

"— Друзі, — сказала княжна прикладаючи долоні до скроней, — і я бачив, що вона спаленіла від гніву, — цей електор Палатинату не тільки чорний на обличчі, але і чорний у своїх намірах. Це просто нахабний мужлан.... Уявіть собі, що він хоче з мене зробити свою титулярну любаску, *metresse de titre*..."

З тремтом на устах, княжна наказала Христанеку розповісти нам усім, про що йдеться. Я гадаю, що цей шальвіра таки був посередником-заведієм у цій ганебній справі, бо йому не дуже хотілося виявляти її перед свідками. Але кінець-кінцем розповів, що до нього конфіденційно прийшов капітан Гарольд (саме той, що проходжувався з Вахтендонком) і передав від герцога ось що: герцог Карл-Теодор, на жаль не може з політичних міркувань і своїх зобов'язань перед могутніми цього світу, публічно виявляти свою симпатію до княжни Володимирської, але його розум і серце з нею. Якщо б він запросив її на презентацію при своєму дворі і в своїй резиденції, то це викликало б величезне хвилювання в усій Європі. Йдеться не тільки про Катерину, але й про віденський двір і про пруського короля, який тільки чекає на привід, і негайно вирушив би на Палатинат, щоб його загарбати. Отже герцог запрошує княжну в його мисливський замок Зальцбах, де він, герцог, її чекатиме з паланням серця. Вже зараз карета стоїть біля монастиря капуцинів і очікує княжну.

Капітан Гарольд, передаючи це запрошення, від себе додав, що зацікавленість герцога княжною Володимирською небувала; він її бачив у театрі і у місті, спостерігаючи з вікна, коли вона проїздила на прогулянку. Герцога можна вважати закоханим у княжну, бо він вже відіслав свою теперішню титулярну коханицю, марграфиню Марієнвердер і збирається обсіпати княжну велекоштовними добродійствами та подарунками, він надіється, що вона не відмовить йому взаємності, якої він бажає.

І барон Вахтендонк і капітан Гарольд вважають, що це нагода, якої добиваються дуже імениті жінки. Якщо княжну зустріла така почесність, яка, за всіма ознаками, не є наслідком хвилинного захоплення, а справжньою буреломною жагою, то княжні заздритиме не одна високоуроджена претендентка на таку увагу з боку його високості.

Бачивши, що княжна то блідне, то паленіє, пломеніючи гнівом, я схопив за руків'я шпаги і просив її, щоб вона веліла мені зійти униз і дати достойну відповідь герцогським блюдолизам. Признаюсь, що я не уявляв цю відповідь іншою як розпис їхніх плюгавих мармиз моєю шпагою. Більше того, я не вагався б у тій хвилині продертись у саму резиденцію цього слинявого бабохвата та простромити його шпагою як шолудивого собаку, хочби довелось заплатити життям за це. Христанек почав белькотіти про складне політичне становище, яке не дозволяє електорові публічно брати на себе протекцію над княжною, але так чи інакше, це вже великий успіх і нехтувати ним не треба. Це — усміх долі.

Доманський сказав на те, що будь-яка недипломатична відповідь (він нічого княжні, мовляв, не підказує і нічого не радить), буде рівнозначна з негайним

ув'язненням нас усіх, бо його високість в таких випадках не звик церемонитись, тим більше, що ніхто за княжну не заступиться. Доманський радив покликати Радзивіла і виявити його облудну гру, бо все говорить за те, що він був посередником у такій делікатній справі та намовив герцога вийти таким чином з неприємної ситуації, а одночасно придбати собі нову фаворитку.

Княжна, дещо охоловши, сказала, що Радзивіл тут ні причому, але вона погоджується, що здійснити будьякі одчайдушні заходи, хоч і похвально, але справді небезпечно. Краще відкласти належну заплату на пізніше, а тимчасом викреслити герцога Карла-Теодора з усіх наших планів.

Ото ж вислано Христанека з дорученням переказати від княжни, що вона дуже дякує його високості за увагу і симпатію, але, на жаль, вона сьогодні відчуває себе погано і прийме запрошення тільки післязавтра.

Це було дуже розумно, бо ми пошили герцога і його шпиків у дурні. Ще цієї ж ночі, зберігаючи повне інкогніто, ми преспокійно минули застави Мангейму і, взявши напрям на Баден-Дурлах, вибрались з володінь його мерзотної високості, бицюгана Палатинату.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ГРАФИНЯ ПІННЕБЕРГ

Шукаєш щастя ти, проте не знаєш,

Що ти, за ним ганяючись, його втрачаєш.

I. Хемніцер, поет XVIII ст.

Чи на василечки, чи на чебрець наскочуть,

Замість, щоб мед з них брать, одну отруту смочуть.

З поезій XVIII ст.

Я бачу і одобрюю всі кращі речі, Проте за гіршими іду.

Овідій; "Метаморфози" XV.

Суд милостивий для круків, але голубів пригноблює.

Ювенал, "Сатири".

Найвищий час упоратися з цією

негідницею, закоренілою шахрайкою,

з цією креатурою, напів божевільною

жінкою, яка присвоює собі ім'я і

походження, до чого не має найменших підстав.

Катерина II до адмірала А. Орлова, 1774.

1

Наша карета гримотіла долиною Некару, в напрямі Гейдельбергу, старовинного городу Гогенштауфенів і все далі, далі на південь. Подорож була тривожна і виснажлива, бо ж треба було оглядатися, чи не женуться за нами драгуни герцога Карла-Теодора, треба було трястися по вибоїстому шляху, минати застави із злющими жандармами, ночувати в сопушливих заїздах.

Однак після бурі з громами і блискавицями, що черкали чорне плесо Рейну, над

дівровами Шварцвальду, у ясній блакиті, заграла веселка. За нами далеко залишився Ман-гейм з його любашним дундуком-дюком, нарешті ми прибули до погідного Баден-Дурлаху, з його Турмбергом, у підніжжі якого ми розташувались у гостиниці "Германія". Однак, не встигли ми передихнути хоч часинку з дороги, як з'явився фур'єр і в імені марграфа Карла-Вільгельма та його дружини Сібілли-Августа врочисто вручив нам запрошення загостити на дозвілля у їхню резиденцію.

Це було несподівано; адже ж княжна подорожувала не як княжна Володимирська (щоб змити погоню електора Пфальцу), а як графиня Піннеберг. Марграфів фур'єр уклінно, але й з хитреньким посміхом заявив, що його володар шанує усіх чужинців, які не минають кордонів Баден-Дурлаху, а над усе — іменитих і освічених, а такими ми і є, за всіма ознаками.

Самозрозуміло, що запрошення прийнято і гостювання у шанобливого владаря Баден-Дурлаху видалось нам раюванням.

Марграф Карл-Вільгельм, а особливо його юрлива жіночка Сібілла-Августа, поводитись з нами сердечно. Я готовий був повірити, що не всі німецькі княжата і графенята, яких я вже вдосталь перебачив та й добряче розпізнав, були однакові. Марграф був людиною свого сторіччя, освічений *homo literatus*, який, довідавшись, що я ще не читав "Сповіді" Руссо та "Думок про філософію" Дідро, негайно надіслав мені своїм спальничим обидві книги. Сам він захоплювався Вольтером і вже тричі відвідував його у Ферне, збирав старовинні монети, сам — фізіократ, уклав чималий гербарій, написав трактат про майстра Дюрера, розчитувався в енциклопедії та підтримував молодих німецьких літераторів. Його жіночка малювала непогані акварельні краєвиди та вирізувала силуети. Коли я похвалив їх, обидвоє, маніжні як фарфорові лялечки, аж розцвіли і за кожним моїм словом, (яке чомусь вважали мудрим), із перебільшеної ввічливості розсипалися в похвалах. Мені видалось, що це імените подружжя перебуває в пасторальній ідиллі, але їхній камергер, барон Мунгейм, дискретно прошепотів мені, що марграф не від того, щоб поласувати принадами молодичок із фрауціммеру, а марграфиня не цурається не надто скромних кавалерів.

Ото ж декілька безжурних днів ми перебували в гостинному Дурлаху. Звичайно, я маю на думці себе і княжну та, може ще, Монтеги Уортлея, бо Доманський і Христанек осьде нудьгували й пошепки нарікали: "Парбле, яка це все нудота!". Я думаю, що вони хотіли і тут когось обшальвірити, включно з самим марграфом, але на це не було нагоди, бо в карти тут не грали. Цих наших двох співтоваришів долі й не долі я встиг добре розпізнати. Що добрішою була якась людина, що ввічливіше вона поводитись з нами, тим наполегливіше Доманський і Христанек прагнули її обдурити. Навіть і тут, в резиденції, Христанекові пощастило, як я пізніше дізнався, вициганити від камергера Мунгейма декілька десятків гульденів.

Щодо мене, то я, здається, марграфові і марграфині сподобався. Вони називали мене "юним філософом", хоч я, далекі, не сказав щось глибокодумне, хіба що розважав їх різними історійками, розповідями про власні пригоди, не називаючи імен. Гадаю, що я цій марграфині трохи впав у око, бо вона, пригравуючи собі на цитрі, виспівувала

доволі приємним голоском жартівливі італійські пісеньки і на мене позиркувала зальотно.

Сказати правду, я не знаю, чи марграф та його двір прикидалися, чи справді не знали, хто така графиня Піннеберг. Марграф доволі вільно висловлювався про Фіцхен-Катерину, посміювався над її кореспондуванням з Вольтером і Дідро, бо, мовляв, легше спрягти черепаху з ланею ніж тираниху з велетнями вільного духа. На тиранство "Семіраmidi Півночі" він давав всілякі приклади, хоч і не заперечував, що це бабисько з кебетою, але вважав, що її спорзність таки переходить межі пристойності.

Графиня Піннеберг уважно прислуховувалася до усіх цих марграфових медитацій, які він, що правда, виголошував обережненько і солоденько, та, можливо, подумувала, чи не приєднати й його до нашої справи, але марграф, начебто, між іншим, сказав, що як це не боляче, але таким, як він, дрібненьким княжатам у Німеччині, треба сидіти тихо, як миша під мітлою, щоб не наражатися на неласку сильних світу цього, бо їх проковтнуть у мить, як дебели щупаки масійську плотичку.

Я певний, що це говорилося не навмання і що марграф і марграфиня дуже добре знали, що ми за птиці, хто така графиня Піннеберг і з-під ока спостерігали нас, що краще їх залишити в спокої, бо, справді, куди було пориватись на сильних цього світу ось такому цуценяті як марграф Баден-Дурлаху?

Нам не залишилось нічого, — як сказала княжна, — а лише подякувати за гостину, за асамблеї, влаштовувані для нас, за театр, а головне, за добре серце їх високостей і ладнатись далі в дорогу, до Штутгарту.

Доманський вдосталь глумився з мене, що я не скористався з пускання бісиків марграфині і прогайнував всілякі нагоди, бо й він зауважив, що вона частенько, обіцяючи, зиркала в мій бік. На його гадку, що більше жінки говорять про всілякі ідеали, тим вони податливіші щодо тілесних розваг. Його підтримав Христанек, розповідаючи, що своячки марграфа, які грали з ним у парку у серсо, по черзі зазивали його розважатись у павільйониках. Доманський почав роздобарювати, що все на світі — вигадка ледарів. Люди пишуть книги і дурнів навчають історії Греції і Риму та закликають наслідувати античних героїв, хоч знають, що в цій історії самі лиш казки і побрехеньки; вигадують теорії кращого ладу в світі, хоч знають, що все залишиться по старому; розважаються сентиментальними теревеннями, як оця марграфиня, хоч знають, що все це веде до одного. Найважливіше в світі — золото, — закінчив він, — аз ним легко і гарно можна прожити. І саме це — мета людини.

Я давно вже звик до цього нахаби, що прикидався всезнайком і магом; Уортлей тільки гоготів, але княжна на це сказала, що це все може й так, але що з того? Наш світ, — найкраще сказав про це Вольтер, — був би тільки клоакою для всіх інших планет і, коли б не видумувано казок і ідеалів, то людина скотилася б до стану дикуна.

"А саме такий стан і проповідує той ваш хвалений Руссо, — зареготав Доманський, — ось вам найбільший філософ нашого віку! Він каже, що людину зіпсувала цивілізація, бо якби людина була дикуном, то принаймні залишилася б добросердою, і не шахрувала б свого ближнього, не пригнічувала б одна одну і не дурила б всілякими

релігіями та законами..."

"Нехай він це проповідує дурникам, — вкинув Христанек, — ваш Руссо ніхто інший як півголовок. Його давно пора засадити до божевільного дому в Шарантоні..."

Княжна з тих дебат, які вели людці, що у філософії розбиралися як кабанці в астрономії, сміялася, аж поки ми не попали в халепу, мало не поскручувавши собі в'язів.

За кільканадцять миль від Карлсруе вісь карети, яка й так відслужила свій вік, перегоріла, а колесо зламалося. Ми всі беркицьнули з карети і було тут і до сміху і до сліз, бо це сталося в лісі, далеко від будь-якого житла, на пустельному тракті. Гайдук помчав верхи за ковалем у найближче село. Ми розташувалися під деревами і чекали, люті на увесь світ. Та ось із куряви вилетіла карета з цугом у шестеро коней і з ескортом озброєних верхівців. Видно проїздила якась знатна персона і ми гадали, що карета промчить повз нас, але — ні! Форейтори осадили коней, а з карети виглянув і вийшов пристойно зодягнений панок середнього віку. Він галантно здійняв трирога і ввічливо запитав княжну, чи може їй чимсь служити. З розмови виявилось, що це надзвичайний посол найхристияннішого короля Франції, маркіз Етьєн-Арман Рошфор де Вількур, який поспішає у Найсвітлішу венеціанську республіку.

Гадаю, що на початку він тільки віддав борг ввічливості, бачучи подорожних у халепі, але після кількох хвилин розмови з княжною, я спостеріг, що його зацікавлення княжною зросло втричі. Можу побитись у заклад, що цей маркіз, подібно як і я, задурився у княжну з першого погляду, хоч як усі французи, міг бути не вільний від властивого їм усім прагнення підбити ще одне жіноче серце, хоч на хвилинку. Мова маркіза була версальська, манірна і випещена, хоч не слід відмовити йому, що поводив він себе достойно, а з виду не був поганий. Я звичайно був проти того, але княжна прийняла його запрошення і в супроводі Христанека, що зразу ж поперся наперед, зайняла місце в кареті, а нам наказала, щоб ми її, як тільки полагодимо справу з ковалем, шукали в готелі "Прінц Фрідріх".

То ж за ними закурилося, а ми залишилися в лісі і чекали ще з добрих дві години, поки не з'явився гайдук із заспаним ковалем і ще минуло кілька годин, які забрав сякий-такий ремонт карети.

Аж зовсім пізно ми в'їхали у Штутгарт, переконавшись, що поліцейський контроль тут просто тиранський, а офіцери його високості герцога Вюртемберзького Карла-Євгена — найсобачіші шкури. Вони добру годину протримали нас на заставі, опромінюючи кожного з нас ліхтарем з голови до п'ят, заглядаючи, що веземо з собою і перечитуючи по десять разів паспорти і "лессе-пассе". В "Прінці Фрідріху" нас, забрьоханих і голодних, чекав Христанек, який завів нас у наші кімнати та сказав, що новий адоратор княжни — маркіз Рошфор де Вількур задля неї лише затримався в Штутгарті, хоч мав спільна їхати далі, у Венецію. Він дрібним бісом увихається коло княжни та вже підвечіркував з нею, Христанеком і своїм секретарем, замовивши всілякі дорогі страви і вина.

Я з важкими думами розділив свою кімнату з Монтеги, а на другий день пішов у

апартаменти княжни, яка як звичайно до полудня лінюхувала. Вона була в доброму настрою, попросила мене, щоб я тримав дзеркало, поки вона наліпить мушки і сказала мені, що, хоч за її відомостями герцог Карл-Євген не менший бабохват ніж мангеймський Карл-Теодор, але більш делікатний, до того з чималою кебетою і дипломатичним хистом. Двір у нього — блискотливий, очевидячки коштом неймовірних здирств і боргів, але легковажити його не слід. Можливо, що тут можна буде, хоч і не велику, але помітну рибу таки спіймати на гачок. Незабаром, чи не на цьому тижні влаштовується редута — баль, на який обов'язково нам треба піти, щоб, приватно і, нічим не зобов'язуючись, познайомитись з герцогом Вюртембергу.

"Княжно, — похмуро озвався я, вислухавши це все, — чи ви здаєте собі справу з того, що всі ваші знайомства, включно з вчорашнім, ранять мене до глибини. Це вам зовсім байдуже. Адже ви не думаєте про те, що ці знайомства і вас до чогось зобов'язують, бо жоден з цих, так званих великих світу цього, не буде так як я, земний черв, задовольнятися тільки одними зітханнями?"

Княжна або графиня Піннеберг посміхнулася.

"— Милий кавалере, ви маєте мене просто за якусь провінціальну дуриндочку. Світ великих, як самі знаєте, це — лицемірство, підлість і найнахабніша розпусність. Я дуже добре знаю йому ціну. Невже ви думаєте, що цей світ може мене спіймати? Найбільше мистецтво — це вміти жити як нетля, що літає навколо, але ніколи не опалить своїх крилець".

"— Іноді буває, що й спалить", — тихо промовив я.

"— Тоді це мусило б бути сяйво сонця, — замислилась княжна. — Всі інші сяйва для мене мертві і холодні".

Що ж міг відказати на це? Ця жінка шалено прагнула жити і володіти і мені гірко ставало, коли я роздумував, скільки для цієї мети треба було їй зужити крутіств, вимикувань, фальшивої гри, гри до останньої карти, до останнього віддиху. Граєтесь з вогнем, пані, — хотів я їй сказати, але навіщо? Це був її шлях, її доля. Вона помітно була вдоволена знайомством з Вількуром, кажучи, що коли б у неї були такі протектори в Парижі, то не довелося б так ганебно залишати поле дії і, взагалі, все було б інакше.

Я, настроений того дня говорити гіркі речі, звичайно погодився з нею, що такі знайомі важливіші, ніж Христахнеки і Доманські, які б вони не були. "Однак, чиста справа, — суворо сказав я, — вимагає чистих рук", а висновки нехай робить сама графиня Піннеберг чи княжна Володимирська...

"— Я вас не дуже розумію, — підняла брови княжна, мабуть невдоволена моєю безцеремонністю, — крім усього іншого, ви, кавалере, мало знаєте, що я роблю і чому роблю, не тому, що я вам не довіряю, але ви — запальний, інакше: причинний, а в політиці не можна бути причинним. Тут важить холодний розум".

"— Про те, що шулери чи ярмаркові штукарі допомагають підсадити вас на престіл, я справді мало знаю та й не хочу знати..."

Мабуть я, з мало приховуваної люті, сказав забагато і княжна нахмурилась та хотіла ще щось сказати, але знечев'я лакей урочисто обвістив візит маркіза Рошфора-

Вільнева де Вількура, амбасадора його величності найхристияннішого короля при Венеціанській республіці.

Кімната сповнилася пахінням квітів і перфум, бо перед відвідувачем, який схилився в низькому поклоні, замітаючи підлогу струсячими перами на трирогу, гайдуки внесли з піввоза троянд, за якими княжну, бліду і тендітну ледви було видно.

Маркіз був невисокого росту, жвавий і моторний як дзига, з хижим, орлім носом, як у всіх французів, з бистрими очима, із шрами на смаглявому обличчі, які свідчили, що він був не тільки дипломатом, але неабияким воїном та дуелянтом. Одіння на ньому було за останньою модою, все з-біса дороге, але без перебільшення, на пальцях мерехтіли перстені, на черевиках срібляли пряжки і поведінка його була достойна.

Княжна представила йому мене і він ввічливо, (що мені подобалось), привітався як рівний з рівним, а коли довідався, що я з України, то приємно, а навіть радісно, посміхнувся, торкнувся на хвилину чола і згадав, що у нього є тітка, вроджена маркіза Луїза Доментеніль-Ліанкур, яка є сестрою дружини генерала-лейтенанта графа Григорія Орлика з України, що під його командою він бився в кількох війнах. А Орликів батько, як йому відомо, хоч би з твору пана Вольтера, був спільником Мазепи. Я на це нічого не відповів, хоч про Орликів у нас дещо говорилось у Бакланівщині, але пам'ятаючи батькову думку про мазепинські справи, змовчав. Тоді ж маркіз, після розмови про це й те, запросив княжну і мене, як її секретаря, на вечерю в готелі "Під Шарлеманем", який він найняв для себе в Штутгарті на час побуту. Коли ж княжна запитала його, як довго триватиме цей побут, маркіз відповів, що його час — не його, а когось іншого ("Може його величності короля Людовика?" — ще хитріше втрутила княжна), але він тільки попестив троянду і посміхнувся. Бестія не був ажніяк у тім'я битий, чіткий, освічений, хитрущий з-біса. Я по ньому бачив, що можна бути спокійним за шляхетне трактування княжни. Це не був заслинений Лімбург-Стирум, ані мордата мацапура герцог Карл-Теодор. З такою людиною варто приятелювати, але якщо треба, то можна й чесно схрестити шпаги.

Отож я залишив їх обидвох, напрочуд не маючи ніяких Невеселих думок.

На кружганку готелю стояв Доманський, гуторячи з якимись людьми.

Побачивши мене, він залишив людей і приступив до мене.

"— Кавалере Рославець, — нахмутив він свої чортячі брови, — як це там з тим підсаджуванням на престіл іа допомогою шулерів і штукарів?..."

Я остовпів, бо згадав свої власні слова під час розмови з княжною.

"— Ви знаєте, Рославче, — шальвіра вицідив крізь зуби, — що від мене ніколи нічого не втаїться. Краще ви свої поради сховайте для себе. Ніхто інший їх не потребує. На цей раз я вам дарую, але вдруге, дивіться..."

Я було скипів і хотів його покликати до відповіді, але він тільки позирнув на мене своїми колючими очиськами, якби карбованця подарував, і зловороже посміхнувся. Людці його підчікували; у них було якесь діло. Я зрозумів, що на майбутнє мені слід бути обережнішим.

Як мало я знав цей світ і людей, далебі! Боже мій, я їх зовсім не знав! До одних я

йшов із щирим серцем, хоч того й не треба було, іншими нехтував як от Уортлеєм, під впливом першого враження. Спочатку я його просто вважав невігласом-ангелянцем, згодом добрягою, але ледарем, бідним на розум, з яким можна було про дурниці подейкувати і пожартувати; та й усе; на ніщо інше він не був здатний; осьтакий собі волоцюга під зорями. Однак я помилився. Це був парубок сердешний, а мені — щирий приятель.

Цього вечора він грав зі мною на біліарді в готелі "Прінц Фрідріх". З виду нічого не подаючи, він під час партії сказав мені пошепки, що коли на ратуші вдарить дев'ята година, щоб я взяв шпагу і пістолети та подався, не хапаючись, по мості над Некаром, а потім у бік казарми герцогських важких драгунів. Під церквою Боромея він мене зустріне.

Я почекав до вечора і все зробив, як він мені сказав. Вечір був прохолодний, після цілоденної спеку посвіжіло; я повештався по місту, заглянув у кафе, де збиралися всілякі людці, поготорив біля Карлової школи з кадетами, які, до речі, бажали всіх чортів харцизові — герцогові Карлові-Євгенові, а тоді пішов знов до мосту на Некарі, та зверну її до церкви Боромея. Це була старовинна будівля; біля неї похажав Монтеги Уортлей.

— Кавалере Рославець, — проказав він, вишкірюючи свої кінські зуби, — пробачте, що завдав вам клопоту, але хотів з вами поговорити, бо хто знає, чи коли ще зустрінемося з вами...

У Монтеги, що йшов поруч зі мною, як видно, під плащем була зброя. Він пояснив мені, що нічого особливого не передбачує, але все може статися, бо за ним стежать ще з Мангейму і треба бути готовим на найгірше. Я спитав, що ж це все врешті означає, що діється, чи йому справді нічого робити?

"— Все скажу вам, кавалере, — поклав мені він руку на плече, — подобались ви мені, видались мені зразу сміливою і чесною людиною, що попала в ці різні тарапати як макогін у риб'ячу юшку..."

Мені хотілось йому належно відповісти, але він тільки зареготав і сказав, щоб я не сердував, бо він все знає і розуміє; але у нього ще стільки кебет, щоб не попасти під стріли Амура. А я, мовляв він, людина довірлива і запальна, то ж можу колись постраждати. Справа не в княжні, яку й він, Монтеги, шанує. Та й не в Доманському чи Христанеку, яких він не вважає аж такими вже меткими плутягами, щоб їх боятись. Діло таке, що княжнину карту грають людці, про яких ми маємо імлісте уявлення, а її справа не така й химерна, якби це виглядало. Але це виявиться пізніше.

До його мовлення треба було вже звикнути; може він хотів видаватися шорстким, але дедалі він, на диво, говорив лагідніше, визволяючись від звичної йому начебто — недоумковатості. Я збагнув, що це було тільки прикидання, яке навіщо було йому потрібне. "Справа не в княжні, дамі серця вашого, кавалере, — продовжував він, посміхнувшись, — але завжди краще знати все, що треба, бо ж інтриг і хитрощів у нашому світі чимало. Таким, які це вміють збагнути, які не стають аж надто довірливими, безпечніше жити, ви розумієте це? Справа не в Христанеку, чи

Доманському, які не такі вже всевідучі, щоб їх боятися. Алеж бо справа княжни не така химерна, якби видавалось на перший погляд; це виявиться пізніше. Запам'ятайте, однак, це, де б ви не були, кавалере, і вам це придасться. Покищо хочу вам дещо розповісти про себе, бо хочу, щоб ви думали про мене інакше, ніж може думали досі."

І справді, коли б мені це все сказав хтось перед тим, що цей телепень, за якого усі вважали Уортлея, разом и мною, може бути іншою людиною, ніж здавалося б, и не йняв би віри. Тепер я збагнув, наскільки буває помилково судити людину, не збагнувши її істоти.

"— Я походжу із славетної родини лордів Йоркшайру, продовжував Монтеги, — і сьогодні я міг би бути неабияким вельможею в Англії. Але я унаслідував вдачу моєї матінки, Марії Уортлей, яка все своє життя звела внівець безглуздими фантазіями. Вона була в Греції, Туреччині, і в Італії, і в Німеччині, жила як хотіла, займалась мистецтвом та поезією, а я виріс одороболом, який всі невдачі свого життя завдячує надмірному нахилу до оригінальності. Просто сказавши, я від юних літ нудився у цьому світі. Оповідати про всі нісенітниці і чудацтва, якими я розважався, поки мав гроші в Лондоні, чи в Парижі, не варто. Втім я нічого не шкодую, навіть знайомства із княжною, яку я зустрів в Ротердамі та витяг із халепи завдяки моїм акціям, на які ще тоді лондонські банкіри виплачували гроші. Але коли вмерла моя мати і залишила мені не більше як дві гвінеї, я зрозумів, що мені судилась доля досить гірка, тим більше, що всі родичі від мене відреклися. Коли ж я поїхав у Лондон, з дорученням княжни, то, як знаєте, повернувся з нічим, але звернув на себе увагу людей, з якими мені зовсім не хотілось мати будь-яке діло. Ніколи!"

"Кавалер д'Еон де Бомон? сказав я. Чув я про нього..."

"— Саме він, а також і інші люди, що займаються в цю пору різними, можна думати, досить важливими для Європи справами. Чи ви знаєте про те, що Англії ідеться про розірвання союзу між Францією, Австрією і Туреччиною, не враховуючи Іспанії і менших держав? Чи знаєте ви про це, що коли на морях і океанах вже утвердилась перевага флоту його величності Джорджа III, то справи континенту ще далеко не вирішені на користь Англії і союз Катерини II з Прусією та розгром Туреччини може довести до того, що Росія заволодіє усім Середземномор'ям? В обліки ж уряду його величності короля Англії це ажніяк не входить...". Я, звичайно, про це мало що міг промимрити. Автім, яке було мені діло до справ сильних цього світу?

"— Даремно, — сказав Монтеги, — бо без сильних цього світу, княжна ніякої справи не виграє..."

"— Сильні сильними, — перервав я його, — але краще вона зробила б коли тут не метушилась, між цими всіми підпанками, а пробиралась у степи Понтиди... Може хтось і чекає її там та рушить за нею... Як за Пугачовим..."

Монтеги похитав головою. Він був тієї думки, що політичні справи тепер вирішуються тільки дипломатичною секретною дією. Навіть мати княжни — Єлисавета Петрівна добилася до престолу тільки завдяки допомозі посла Франції Шетарді. А хто виніс на престіл Фіцхен-Като? Ні, княжна йде правильним шляхом. Нині вона пактує з

дрібнотою, але хто знає — може вже завтра заговорять з нею і великі.

"Англія допомогла Катерині розбити Порту на морі, — продовжував Монтегі, — ви думаєте, що це Орлов спалив турецькі кораблі під Хіосом і Чесмою? Орлов такий адмірал як з клоччя батіг і коли б не Свиридов, Грейг і Ельфінстон, то його турки може й накрили б мокрим рядном. А тепер — ви читали в газетах? Підписано в Кучук-Кайнарджі мир, на основі якого Росія має піклуватися вірними христіянами у всіх володіннях султана. Хіба Англія не розуміє, що це значить? Ні, вона діє, вона хоче, щоб із Північного союзу вже завтра були лиш самі скравки. Англія і Прусія ніколи не дозволять на зростання Росії. В їх інтересах буде тільки її розподіл..."

Голова ішла мені ходором — Англія, Прусія, Росія. Північний Союз... Я мусив би зайнятися вивченням цих усіх справ, що ніколи мені не видавалися надто важливими. Що це все мало спільного зі мною, чи з Монтегі? Але він мені це пояснив, проходжуючись в тіні дерев та озираючись, хоч ніч надходила і в цій пустельній околиці, серед спустошених садів та пустирів, було, справді моторошно.

"— Кавалере Рославче, — сказав він повагом, — якщо ви хочете допомогти княжні, то ви повинні як слід орієнтуватися в цьому лабіринті. Мене, наприклад, хотіли пошити в дурні, але я не дався".

І він розповів мені, що в Лондоні його хотів д'Еон завербувати до таємної служби, але він відмовився. Після того надсилано до нього людей в Лімбурзі і в Оберштейні, а навіть на поштовій станції в Кобленці; йому робив таку саму пропозицію один добродій, що свідчився ім'ям д'Еона і калиткою золота, яке надсилалося б постійно, якби Монтегі погодився стати агентом англійського уряду. Всі вони гадали, що без грошей, без становища і без титулу, він радо прийме ось таке запрошення, готовий по виповненню всякого завдання. Я спитав його, які могли б бути ці завдання, на що він відповів, що, знаючи д'Еона, можна було сподіватись, що він спочатку дорожив би відомостями, які улегшили б його секретну роботу, про яку ніхто, до речі, не знає нічого, але дедалі міг би домагатися такого, що було б не лише небезпечно, але і диявольськи підле.

"— Навіть по відношенні до княжни?"

"Навіть і що до неї, — сказав Монтегі, — бо в цьому ремеслі ви ніколи не знаєте, що для ваших наказодавців доцільне. Сьогодні вони можуть піклуватися княжною, а завтра — можуть її знищити".

Я мав враження, що холоднющий полоз оплутує мене своїм цупким тілицем.

"Так ось, — продовжував Монтегі, — я і прийшов до головного. Вчора, незабаром після того як ми розташувалися в гостинниці, я вийшов, вже підвечір, на площу і якийсь чоловік, у лахміттях, скидаючись на жебрака, подав мені білетик, та спитав заздальгідь, чи я секретар Алі-Емет або княжни Володимирської. В цій записочці мені наказано, щоб я був сьогодні, о дев'ятій годині, тобто якраз оце тепер, біля третього дерева за церквою Боромея, по людвігсбурзькій дорозі. Чи вам не ясно, кавалере?"

Я розвів руками — для мене нічого не було ясного. Я потрапляв у провалля, в ніч, де всі коти були сірі, всі карти були темні.

Тоді Монтегі пояснив мені, що, на його думку, той хто давав йому білетика —

помилився. Монтеги припускав, що його взяли за когось іншого, хто мав би завчасно повідомити когось про своє прибуття до Штутгарту і хто може вже давно перебуває у зв'язку з автором листика.

Так чи інакше, сказав Монтеги, я буду сьогодні знати більше. Якщо це люди д'Еона, які хочуть мене бачити, то тим краще.

"Навпаки, — сказав я, — тим гірше, бо якщо вони вас пізнають, то розрахуються за те, що ви відмовились їм служити..."

Монтеги посміхнувся: "А сьогодні я не відмовлюся і знаєте чому? Щоб довідатися від них, хто цей собачий син, що служить комусь, будучи одночасно на службі у княжни..."

Я намагався його затримати, кажучи, що це побачення ніщо інше як пастка. Але Монтеги не дав себе намовити. Він наказав мені, — коли ми підійшли до рогу, звідки видно було людвігсбурзький шлях і зариси церкви Боромея, чекати під деревами.

"— Гляньте, прошепотів він: вони вже чекають. У випадку, коли б вони хотіли мені щось робити, а я не подолав би їх, біжіть на допомогу".

Я дивився йому вслід, а він ішов на умовлене місце у темінь росохатих дерев.

Я бачив, як із карети вийшло двоє людей. Монтеги підійшов до них і, видно, почав з ними розмову. Втім ззаду на нього скочили люди, що були в темряві. Монтеги крикнув, я зірвався бігти йому на підмогу; повз мої вуха просвистали кулі; я ще бачив як Монтеги силоміць потягли до карети, затріснули дверцята, візник кляснув пугою і коні рушили з місця чвалом, по пустельній людвігсбурзькій дорозі.

Що залишалось мені, як повернутись до міста в гостинницю і розповісти княжні про всю цю історію. Але ні княжни, ні будького з наших не було, — господар сказав, що вони всі розійшлися, а княжна поїхала з маркізом Рошфор де Вількуром, у герцогський театр.

3

Поміркувавши як слід на самоті, я вирішив поки що історію з Монтеги заховати для себе.

Щезнення Уортлея зауважено в гостинниці тільки на третій чи четвертий день і я не сказав би, що цим хтось переймався. Сам я розвідувався всюди за чорною каретою і за Монтеги, але нічого ніде не міг вивідати. Христанек вважав, що Монтеги повернеться і подався напевно по своїх справах, про які нікому не говорив; Доманський тільки знизав плечима і сказав, що йому від того, що Монтеги немає, ні гаряче, ні студено.

Після деякої надуми я доповів про те, що бачив княжні, не переказуючи звичайно того всього, про що він Мені говорив, та взяв від неї слово затримати все це тільки для себе. Вона, хоч і відсутня думкою за ці дні, пройнялася цією справою і навіть хотіла доручити розшуки маркізові Вількуру, але кінець кінцем, ми вирішили, що йому не слід про це говорити, бо, осьде, в Штутгарті, він нічим не допоможе, а може ще більше заплутати справу. Як це не було жорстоко, але, справді, рація Нашої справи вимагала того, щоб ми про щезнення Монтеги і говорили як найменше. А він щез так, якби його

злизала язиком корова. Мені було його шкода, але, до чорта, я мав чисте сумління, бо я його відмовляв і навіть наражав себе, бо, якби кулі злочинців цілили краще, то я лежав би бездиханно на людвігсбурзькому шляху.

Становище в Штутгарті склалося для нас порівняно краще, ніж у Мангеймі, бо герцог Карл-Євген запросив нас до презентації і, я думаю, що не обійшлося тут без протекції маркіза. Сам я не вважав потрібним туди йти. На мене найшла чорна меланхолія і, чувши багато про цього бабодура-деспота, мені не снилось ходити перед ним ходорком та ластитись перед бестією, від якої ніякого добра не можна було сподіватись. Христанек розповідав мені, що герцог прийняв княжну уважливо — вона носила вже тут ім'я графині Піннеберг, хоч, правдоподібно, сучий син — герцог дуже добре знав, хто вона насправді. Він запросив її на "малу вечерю" і захоплювався, (як казали), її ерудицією. Оповідали бо, що ми попали до нього якраз під таку зорю, коли він трохи вишумівся із свого бабохватства і наполегливо взявся вдавати із себе великого прихильника філософії та літератури, хоч звичайно розумівся на цьому так, як теля на граматиці.

Крім того, його фаворитка, графиня Гогенгайм тримала цього Карла-Євгена під добрячим пантофлем, тобто, від часу до часу, б'ючи. Але це все в моїх очах ані трохи його не підносило та й для княжни я сподівався від його високості стільки користі що з цапа молока. Народові в цілому Вюртембергу він сидів у печінках — із своїми любасками та італійськими акторками, а тепер із своїми палацами, парками і статуями. Людей він продавав, як і раніше, безсумлінно, в солдати ганOVERцям чи брауншвейгцям, а хто тільки посмів писнути, з його ж, собачого сина ласки, мандрував до фортеці Анасперг, де міг гнити, на соломі і серед шурів, без усякого рекурсу, до судного дня. Це все мені нишком розповідали різні люди, здебільшого молодші — добре освічені, які приставали зі мною в кафе і в біліардних та дивувалися, чого я сиджу в цьому Штутгарті, звідки вони хотіли б видертися, хоч в Америку, хоч до чорта в пельку, аби тільки жити вільно. Я про це говорив княжні та й вона це либонь розуміла, що наші надії на німецьких княжат були химерні, бо кого могли ми тут спокусити нашою справою? Навпаки, всі вони, ці собачі герцоги і графи упали за Катериною, та хизувалися тим, що вона, мовляв, хоч і убогого, але таки їхнього — і германського роду. Однак, я переконався все більше і більше, що княжна висиджує в Штутгарті не так задля герцогської гостинності, як задля маркіза Рошфора де Вількура, бо на нього як залицяльника-любчика графині Піннеберг всі показували вже пальцями. Маркіз, посол до Венеції, ані в думці не мав їхати до місця свого призначення, розкидається грішми як половою, купуючи княжні що найманіжніші гостинці і, якби вона забажала тільки пташиного молока, то напевно дістав би для неї. Мені звичайно не було шкода його синекур, що оплачували зальоти до княжни. Я скаженів, бо вона сама пропадала з ним день у день: то виїздила з ним у кавалькаді, то сиділа в ложі герцогського театрику, то слухала мандрівного скрипаля, то оглядала моди, то заїздила в кафе, або навіть у ігрові доми. Користали з того Доманський і Христанек, бо перший заходився, щоб піддурити маркіза на справу трансмутації металів, а другий — позичав у нього гроші, не кажучи

про те, що їли і пили вони у нього цілими добами. Мене вони туди ні разу не зтягли, ані на малі, ані на великі вечери, бо, наскільки спочатку мені цей маркіз подобався, настільки я його тепер зненавидів. Княжна сміялася. Вона мене впевняла, що це тільки приязнь і то з політичних міркувань, що я собі не уявляю, скільки вже маркіз учинив для неї, бо вона розповіла йому всю свою безталанну історію. Він і сам називає Катерину безсоромною плюгавицею, палає бажанням допомогти княжні і все поставити на ноги, не дивлячись на те, що в Парижі до неї неприхильні та й загальне становище в Європі несприятливе. Він написав вже кілька листів, не тільки до міністрів, але до самого короля Людовика і, коли йдеться про поляків, яким французький двір допомагає, то тепер, його, маркіза голова в тому, щоб нас трактовано не лише Нарівні з конфедератами, але на першому місці. Ото Радзивіл буде казитися.

Може це все було й так, хоч я на французьку допомогу ажніяк не лічив, просто тому, що княжна здобула Собі і там кепську репутацію, а справа *lease majestatis* — це не були жарти. Важко було переконати мене і про Платонічні наміри маркіза. Не було сумніву для мене, як і для кожного, що француз не був їй ажніяк немилий і мене брали чорти від цієї думки. Одного ранку я вийшов, похмурий як ніч, і нагадавши собі, що я вже три дні не торкав підборіддя бритвою, наказав господареві прислати цирулика, непоганого парубка, з яким я любив поготорити.

Він негайно з'явився і розповідав мені про новини н місті, про побут герцога в Солітюді — підштутгартській резиденції, а врешті, мандруючи по моїх щелепах бритвою, заохкав, що я так схуд за ці дні. Справді, мій вигляд, — я вже це зауважив, — звертає увагу людей, бо як я йду містом, то бюргери спиняються, кивають головами, а навіть хихочуть. На це цирулик захихотів сам і я зрозумів, що він щось сказав би та не відважується. Я йому дав тоді таляра і наказав розповісти все, що він чув про мене та нас усіх від людей. Парубійко спочатку ніяковів, але таки сказав мені, що княжну мають за пронозу, яка навкола пальця обводить маркіза, та, за те, сама — голодранка, може прогодувати себе та свою челядь. Щодо Доманського і Христанека, то їх мали за шельм, а мене шкодували, бо видно по мені, моему обличчі, що я з доброї родини і за мною може батьки побиваються, що я попав в таку лиху кумпанію. Ось таке говорив народ.

Нічого казати, що я ошалів від люті і, ледви дочекавшись, поки цирулик, самий не радий, привів мене до ладу, схопив шпагу і поїхав одноосібним портшезом просто до готелю маркіза. Лакеї сказали мені, що він у манежі, де об'їзжає недавно купленого іспанського жеребця.

Я поїхав і туди і застав маркіза, як він сам, зійшовши з коня, розперся в ложі і покрикував на бідних конюхів, що аж виснули на узді у норовистого огиря.

— А, кавалере Рославець, — побачив мене здалеку маркіз де Вількур, — давно вас не бачив, якими вітрами?...

Але я в найхолодніший, але ввічливий, спосіб уклонився йому і сказав, що хочу говорити з ним у важливій, приватній справі. Він змінився на обличчі і гордовито позирнув на мене, мабуть збагнувши, в чому річ.

Я, не довго думаючи, сказав йому, що він причиною того, що честь моя, а передусім однієї достойної особи, стала приводом до наговору. Як дворянин і кавалер, він повинен з того зробити висновки.

"— Які саме, пане?" Спитав він задиркувато.

"— А такі, мій пане — підвищив і я свій голос, — що замість того, щоб бити байдики в Штутгарті, ви повинні поспішити до ваших обов'язків у Венеції, які ви маєте щодо вашого короля-суверена, що призначив вас своїм амбасадором. А ви швендяєтесь осьде і стали спричинником наговорів на чесних людей".

Маркіз де Вількур скипів і зареготався.

"— Он як! То ви мене хочете вчити моїх обов'язків? Пробачте, але я відтяв би вам, мій хлопче, вуха, та не хочу, щоб мене назвали другим Іродом, нищителем немовлят..."

"— Пане, — скипів і я, — до бар'єру і в цю ж мить!" І я вихопив шпагу та став у позицію на манежному ґрунті. Маркіз посміхнувся і взяв шпагу від гайдука, що надбів.

Роззяви дивилися на нас, позбігавшись з усіх сторін, а клятий француз зробив для них чимале видовисько. Він орудував шпагою майстерно.

Я ж — ніколи, крім кількох лекцій в Страсбурзі, не мав нагоди мати діло із шпагою, то ж задуманий мною поєдинок був просто самогубством. Маркіз навіть не ганявся за мною; він стояв собі, вивертав і вилискував шпагою, посміхаючись, коли я тицькав його моєю шпичкою, щоправда з достатнім запалом, а навіть фурією.

Конюхи, мабуть, щоб приподобатись своєму панові, реготали аж лягали, і погукували на мене, так що я був би радий, щоб ця нещасна веремія нарешті скінчилася.

І, справді, маркіз, коли йому ця забава надокучила, легенько вибив мені шпагу, від чого я втратив рівновагу і беркицьнув на пісчаний ґрунт. Маркіз підійшов до мене і приставив мені вістря до горлянки.

"Ось, мій паничику, вислід вашої сміливості починати справу зі мною, який, маючи такі літа як ви, щодня мав по три поєдинки. Я можу вам проткнути горлянку, але не хочу; ви мені подобаєтесь. Що ж стосується особи, яку ви мали на увазі, то не турбуйтеся. Це або причинна або бісиця. І я резигную. Справді резигную..." сумовито додав він і поміг мені підвестися.

"— Ви маєте рацію, кавалере, — сказав відтак він меланхолійно, коли я обтріпував пісок і стружки із колін, — я таки забув про свої обов'язки. Не бажаю вам, щоб ви були в таких дурнях, в яких я себе počував щодня..."

Він простягнув мені руку і приязно посміхнувся. Я ще паленів із сорому і промимрив: "...Ми ще зустрінемося..." Так ми розійшлися. На другий день, як я довідався, маркіз де Вількур виїхав до Венеції, з ніким не попрощавшись.

4

Графиня Піннеберг не розмовляла зі мною зо три дні, бо не зважаючи на маркізів наказ, його челядь таки розбубнила по всьому околі про цей поєдинок.

Серед знайомих, симпатії були по моему боці, тому що виїхав маркіз, а не я, то ж ніхто не йняв віри, що це він мене подолав, а не я його. Христанек тільки скопив

губу, озирнувши мене.

"Ви неурівноважена людинка, кавалере, — сказав він, — чи вам невідомо, що цей самий маркіз, поки пішов у дипломати, був у полку королівських мушкетерів і відзначився під Рокруа і під Россбахом? Про його поєдинки ходять легенди. Він міг вас посікти на капусту, гай-гай..."

Христанек зітхав, бо без маркіза йому не йшла карта. Я певен був, що він разом з Доманським бажав мені тільки злого: при мені вони говорили про дурниці, а коли я надходив, замовкали, бокували від мене. Без усякого сумніву, я був для них зовсім небажаний. Але що мені було до того? Вони таки мене боялись, а головне того, щоб я не забрав княжну в свої руки, хоч до того було ще далеко.

На третій день княжна таки озвалася до мене, закликала в свої покої та смутно сказала, що я вчинив їй прикрість, бо позбавив товариства маркіза, який у всіх відношеннях міг би бути корисний для її справи.

"Поскілки це не руйнувало вашої репутації, — суворо сказав я і поклав руку на руків'я шпаги, — поки я житиму, княжно, ця шпага буде завжди і всюди захищати вашу честь"...

Графиня Піннеберг, як я бачив, була у задумі. "Кавалере, — м'яла вона свою рукавичку, — наші справи не добрі. Це кінець. Радзивіл написав мені листа, жаліючись, що серед конфедератів роздор, що він нічого, сидячи в Мангеймі, не може добитись, а ті, що імовірно могли б щось зробити для нас і для нього, — мовчать як окаянні. Скрізь крутість, зрада, підступ, обман, інтрига. Радзивіл пише, що треба, за всіма ознаками, їхати далі і шукати не мертвих людей, а живих. Грошей він не може дати, бо сам без шага".

"— Княжно, — сказав я, цей бовдур має рацію. Наше сидіння в Німеччині — це поседеньки у бідних сусідів. А чого ж дожидати від лукавої, продажноі шляхти? У них їхній розум, по який ідуть, коли вже пізно, а у нас — свій. Хіба не бачите, що німецькі краї вам можуть дати тільки тимчасові постої, бо роблять те, що їм велить король Фридрих, а він, як лоша, спутане Катериною. Може й прийти до такого, що, коли б Петербург напосівся, щоб вас одного дня видали, то ці голохвості княжата тільки раді будуть позбутися клопоту і заслужити ласку".

Княжна поглянула на мене зукоса. Може вона не гадала, що я здібний до таких передбачень.

"— Добре було б, коли б ви помилялись, кавалере, — зітхнула вона, — але я сама бачу, що правда може бути ваша. Радзивіл сам у клопоті; справа його програна і ніхто не рушить пальцем для конфедератів, особливо після цього миру в Кучук-Кайнарджі, яким Катерина блиснула перед світом, щоб замаскувати свій переляк з приводу Омеляна Пугачова. Ах, коли б я була в Істамбулі в той час! Падішах не підписав би цього ганебного миру. Ах, якби я могла поговорити з королем Людовиком або з цісаревою Марією! Все у Європі виглядало б інакше. Гай-гай..."

"— Княжно, — сказав я, — а може, якби ви з'явилися серед свого народу, то вам не треба було б говорити ні з імператорами, ані з королями, а щонайменше з цими

вертихвостами-конфедератами..."

Вона зірвалась і почала ходити по кімнаті, приклавши долоні до скроні.

"Навіть, якби за мною пішло б поспільство, — промовила вона шорстко, — то для Європи це буде ребелія, бунт. Без гармат, без армії, нас зметуть умить Катери-нині генерали так, як змели конфедератів. Зброю нам мають дати держави; монархи повинні визнати мене законною імператорицею, владаркою трьох Русей, королевою України і Понтиди. Кавалере, як ви не розумієте того, за що я б'юся тут вже два роки?"

Я мовчав. Шкода було мені її, шкода було її снаги, але я не вірив, ні в позичену зброю, ні в прихильність монархів. Вона йшла манівцями, вона не гляділа за простою дорогою.

"— Одчайдушна ж ця дорога, княжно, — і непевна; але й сороміцьке оте оббивання порогів, ота жебранина по великих шляхах. Починати треба було на Україні, в Понтиді, в Молдавії, разом з народом, разом з вірними синами землі нашої, з війнством хоробрим Запорізьким, із завзятцями-гайдамаками....Іти сміло проти царів і магнатів!.."

Вона мовчала, мов не чула мене. А тоді вся заяскрілася, спаленіла. Говорила, немов сама до себе, до своїх думок.

"Нам треба подаватись у Венецію, ближче до півдня. Геть із цієї холодної, лицемірної, зрадливої Півночі!"

Я подумав собі, що маркіз де Вількур не виходив у неї і голови. Вона дивилась на мене із сльозами в очах.

"Це буде моя остання спроба, — тихо промовила вона,— остання, кавалере... Коли я зустріну і там стіну байдужості..."

"— То залишиться у вас маркіз, ваша мрія, — усміхнувся я в'їдливо, і, вже не втерпівши, вдарив кулаком об стіл, що аж підскочили, попадали на підлогу і порозбивалися флаконики, пуздерка, зеркальця; — слухайте, княжно! Я втратив усе для вас, хто зна, чи вже не поминають мене батьки як покійника. Я терпів приниження, ганьбу і сором, я терпів допити чорного кабінету, ослизлі мури тюрми, але я ні на хвилину не подумав про те, щоб вас залишити! Де ваша царственна воля, з біса? Ви навіть у ще ненайважчу годину зрікаєтесь діла, без якого ні ваше життя, ні навіть ваша власна особа, не варті нічого..."

Звичайно це були тільки слова, це була брехня, бо якраз такої — її, навіть без її царствених претенсій, я лише прагнув, тільки її... Але я знав, що те, що я сказав, було стрілою до її серця, до його найсокровенніших глибин. Вона не пішла б за мною, коли б я був просто собою, але вона пішла б, коли б бачила в мені такого відданого її справі, якого досі не бачила ніде.

"— Вірте, кавалере, — прошепотіла вона, — що, коли треба, я прикидаюсь, коли треба, — викручуюсь, коли треба, — я холодна як крига... Але я не зраджу ніколи себе, як і не зраджу вас. Бо може ви, тільки ви навчили мене, як треба збагнути мою вибраність. Ви розумієте, ви..."

Я знав би, що робити в іншу хвилину з цим її визнанням, але тепер і я сам знітився. Мене вразили її великі, мерехтливі очі, її безнадійність, її приреченість, її жіноча

кволість, що даремно маскувала себе одчайдушням.

"— Добре, — глухо сказав я, — їдемо у Венецію, коли зволите", і вийшов із кімнати, кленучи і себе і цю жінку; її і мою долю, що кинула нас на ці велелюдні розпуття, в це гадюче гніздо, що називалось химерою володіння.

...До обіду княжна з'явилась зовсім іншою. Не було ні сліду по її меланхолії і її ваганнях. Може вона хотіла бути іншою перед Доманським і Христанеком, які я гадав, судячи по їхній поведінці напередодні, роздумували, куди б чмихнути їм першими з потопаючого корабля. Але де ж там! По їхніх пиках, відгодованих на штутгартських хлібах, видно було задоволення, снувала глумлива посмішка. Я їх зустрів на сходах. Вони йшли у покої княжни і супроводили якусь підозрілу креатуру та мабуть шепотілись між собою, якби мене позбутись.

Коли я спитав служку, хто це такий, ота нова личина, що з'явилась у "Прінці Фридриху", він відказав, що це "пан Рокатані; прибув він із Відня і подорожує в своїх справах". Я замислився, бо цей Рокатані мав вигляд такого ж пройдисвіта, як і секретарі моєї княжни, тільки був, видно, старший і обачніший. Авдієнція його у княжни тривала досить довго, після чого і я приєднався до цієї, за всіма ознаками, політичної наради, яка відбувалася у княжни. Вона лежала на софі, була втомлена, а креатура Рокотані, побачивши мене, підвівся та влесливо вклонився. "Це кавалер Ромуальдо Рокатані,— сказала княжна, — він прибуває через Відень просто зі Львова, з Володимирі, Галичини, і привозить нам прецікаві і добрі вісті..."

Тепер я розглядів креатуру як слід, хоч вона ховалася від світла як кертиця. Пика її рум'яна, але пристаркувата, мабуть у неї під перукою, старанно припудрованою, голова була лиса мов коліно. Ніс у Рокатані був гострий, мов шило і він ним частенько чмихав, частуючись із табакерки та зиркаючи навкруги пронизливими очицями. Одягнений він був з-панська, хоч і не модно, пальці його були жовті, мабуть від табаки. "Що ж привозить нам кавалер Рокатані із Відня?" — розсівся я собі. "Ет, що Відень, — чмихнула креатура, — не мені вам про нього розповідати, мшалере. Підняти зацікавлення до якоїсь справи у Гофбургу — марне завдання. Цісарева Марія-Тереза занята сповідями та пас'янсами, а молодий цісар хоче, щоб йому дали спокій у всьому. Це мертвота. А ось на Червоній Русі, пане мій добрий, у Львові, кипить усе і хвилюється. (крізь тільки й розмови про законну владарку на чужині, яка приверне Галицькій Русі славу і велич, як за королів Данила і Льва..."

І його мосьт Рокатані розповів нам непоганою нашою мовою (хоч усі охоче говорили по німецьки), що він походить із старої, давно оселеної у Львові родини італійських купців, котрі багато зробили для добра цього міста, а сам він служив секретарем у графів Ревера-Потоцьких, був тотумфацьким у Сангушків, якийсь час писарем у ратуші; з'їздив чимало і знає край як свої п'ять пальців. Звичайно, приєднання Червенської Русі до корони Габсбургів [що є, як і розділ Польщі, явним розбоєм на битому шляху] недовподобі всім станам населення; думка про скинення німецького ярма давно вже бурлить і серед львівського поспільства та й серед усіх жителів Червенських городів, без різниці віри і нації.

То ж як тільки дійшла чутка про права княжни, розповідав цей Рокатані, там утворилось братерство людей, об'єднаних однією думкою. І якраз ці люди вислали його, Рокатані, як свого емісара та й з ним прислали триста гульденів. Він їх урочисто вручив княжні. Найдти княжну не було легко, розповідав Рокатані, бо він шукав її і в Мюнхені і в Франкфурті, аж поки не дізнався від Радзивілових людей, що вона та її двір перебувають у Штутгарті.

Я зрозумів з того всього, що нашого полку прибуло, особливо був по душі цей панок зі Львова Доманському та Христанеку. Очевидячки, рибалка рибалку бачить здалека, або яке їхало, таке й здибало. Однак я стримався від будь-яких зауважень і потакував усьому, поки княжна не зволила нас відпустити, вимовляючись мігреною.

Ішовши поряд зі мною, Христанек клепнув мене по рамені та сказав, щоб я тримав голову високо, бо наші справи не так погані, як здається. Даремно, однак, я відогнав маркіза де Вількура, який саме тепер міг би нам бути у пригоді, але все ж було б добре, коли б я "з перцем" написав до Розумовських, вигадав би якусь історійку і попросив би, щоб прислали трохи грошей, бо вітер у нас знов засвистав у кишнях.

Я обіцяв йому, що напишу, а тоді він, начебто з приязні до мене, узяв мене до гурту. На столі з'явилися пляшки з токаєм і бургундським, до яких всі троє пильно взялися. Христанек зовсім подобрів і дорікав мені, що я цураюсь його, що я прикидаюсь святохою, але раз назвався грибом, то треба лізти у плетінку, а як мають нас повісити, то повісять і мене. Тоді і святий Боже не допоможе, а мені, мовляв, було б краще, коли б я не був такий привередливий і потаємний, та й ще й задерикуватий, бо ж, мовляв, рука руку мие, а в кумпанії і циган нікого не боїться. Всьому цьому я притакував та й пив з ними і тільки слухав як Рокатані сипав латиною [чортів син мабуть був у єзуїтах], що мовляв, "Dones eris felix, multos numerabis!", або, за кожним разом, коли хотів випити, промовляв: Nunc est bibendum! (А тепер пора випити!). Тільки Доманський, ота претаємна натура з них усіх, мовчав, слухав і посміхався,

Що ж до цього Рокатані, львівської креатури, то вона себе почувала як риба в воді, хизувалася своїми авантюрами у Відні і у Кракові з такими прицмокуваннями і приморгуваннями, що зразу було видно, яка це була штучка. Цей післанець із Львова був падкий і на карти, і на вино, і на бабство; оченята йому блищали, коли тільки була мова про дівок і він, як приїзжий, просився уклінно, щоб його повели куди-небудь, де грають у фараона та де бувають, мовляв, хороші дівчатка. З цим вони всі втрюх пішли мабуть до веселого дому, а я вимовився, що писатиму листа до Розумовських. Однак, замість того, я знов пішов у покої княжни. Вона вже була погідна, навіть безжурна, говорила весь час про герцогський бал-маскарад в Людвігсбурзі.

"— Княжно, — перебив я її, — тут не до маскарадів. Що ви думаєте про цього Рокатані?"

"— Що ж, — сказала вона, — саме Провидіння його нам післало в лиху годину. З нами тепер інакше говоритимуть, коли ми посвідчимось ще й Червоною Руссю. Та ж це саме той рух поспільства, якого ви так хотіли..."

Я знов скипів як і перед тим.

"— Люба владарко, імператорице всіх Русей, королево України і Понтиди! Хіба ви сліпі? Хіба ви не бачите, що Рокатані — це огидна креатура? Я бачу наскрізь цього блазня і не віщую нічого доброго. Ніяка Червона Русь Мою не висилала і ніхто за ним не стоїть. Даю голову, що це брехун всесвітній або проноза, надіслана Кауніцем або якоюсь іншою бідною. Ви повинні прогнати його як і тих, хто його рекомендує..."

"Ах, кавалере Рославець, — вона позіхнула, видно змучена, — ви завжди бачите лихо там, де його нема. Кавалер Ромуальдо Рокатані — щира людина, це ж видно, він нам стане в пригоді, запевняю вас. Якщо б він був надісланим шпиком, то навіщо йому було нам давати гроші?..."

Я побачив, що "говори до гори, а гора горою". Я пішов, тріснувши дверима. Нехай величається своїм Рокатані. Гнів мій втих тільки тоді, коли я пішов до музичної Академії і прослухав герцогський квартет, що майстерно вигравав допізна. Тільки музика заспокоює людину і відганяє чорні думки.

5

Що з того, що я став насторожений як той змій.

Лихо приходить не звідтіля, звідки ми його сподіваємося. Я бачив, що мої молодці знов, і то добряче, оплутали княжну. Рокотані, цей солодкавий лестун і бабій, якого я вже не раз і не двічі піймав на спорзнавих натяках, полонив княжну розповідями, плетеними влєсливо-оксамитним голосом. Імовірно, метою його та й інших було, звичайно спекавшись мене, чкурнути з княжною до Відня, а там до Стамбулу.

Добре, що графиня Піннеберг була зайнята в той час підготуванням до балю-маскараду. То ж я вирішив переждати, щоб усе розважити на холодну голову. Швачки і шевці, перукарі і перфумники та всілякі дорадники із "салонів краси", товклися в покоях княжни, де шито їй сукні з довжелезними шлейфами, робронами і піжмами, а покоївки туго затягали на ній корсети з китового вуса та примірювали незліченне число пантофельок. Перукар, хоча б, витратив півтора дня, щоб вимаїструвати їй фризурю за останньою версальською модою. Сама княжна виїздила щоразу в місто, щоб перебирати в віяла, застіжки, підв'язки, пряжки, намиста, коралі, шалі і стьожки. Врешті все це огорнуло доміно і одного вечора ми всі виїхали з гайдуками і машталірами на баль-маскарад у Людвігсбург, резиденцію герцога Карла-Євгена, куди з'їздилась прерізна галайстра на гулі. Ми прибрали і собі личини так, як і увесь цей набірід гостей. Христанек вирядився червоношкірим індіанцем, намастив собі обличчя охрою і прикрасив чуприну півнячими перами; Доманський одягнувся за турецького яничара, а я — за московського боярина у ферязі та у хутряній шубі, що була вдосталь важка і кидала мене в сто потів; Рокотані швендявся у грецькій хламиді і, ось так — ми, гублячи з виду один одного в гамірливих залах, вештались разом з натовпом. Баль, головним чином, відбувався в чепурному мисливському замку Монрепо, та в залах Фаворитів, де юримлась сороміцько-пишна зграя лобурів, що вганялися за дамульками, шугали з ними в парку. Сам герцог з'явився також у масці і доміно, затканому сріблом та діамантами. І хоч всі його пізнавали, прикидались, що не пізнають та всіляко лестились до нього, намагаючись, хоч таким чином приподобатись. Була тут і стара

фаворитка, графиня Гогенгайм, яку привернено знов до ласки герцога. Як сказав мені Рокатані, що все знав, — це бабисько, яке підтримувало, як могло, свою пожовклу зморщену пику та й усе своє здряхліле тіло, була відома, як чарівниця. Вона зжила зо світу законну герцогиню, а потім кількох герцогських фавориток, зокрема останню: марграфиню Більфінгер позбавила милості герцога, якого також вміла віддавна причаровувати. Цієї старої чарівниці всі боялись і запобігали перед нею. Серед гостей була безліч всіляких княжат, марграфів, графів і баронів та й різної шушвалі, якій пощастило протиснутись крізь вартових при брамі, на фальшиві запрошення. Герцог не хотів пасти задніх, то ж не пошкодував гульденів на феєрверки, гірлянди, лямпіони, павільйоники, та розмаїті нісенітничі для подиву тих, що не бачили кращого. На сцені театрику виступали також німфи, індіанці і гренландці, балет відіграв "Історію дванадцяти годин" та "Ахілла Германії". Десь перед північчю, на сцену вийшов сам герцог Карл-Євген, досить поставний і мордатий телепень, який милостиво посміхався до натовпу з приводу свого апофеозу. Три грації — Артеміда, [що символізувала правосуддя], Церера [добробут], Юнона [мистецтво і літературу], в супроводі дядька у позолоченому шоломі та з мечем — Марса, нагородили владаря Вюртембергу лавровими вінками, а надворі в той час стріляно з мушкетів та з невеликих гарматок. Шкода (говорено між людьми), що не приведено ще Сатира та Меркурія, які б звеличали герцога не лише як полководця та опікуна Муз, але, головним чином, як бабохвата, батька нечисленних байстрюків та лихваря і крамарюгу, що добре доробився на здирстві і хабарництві та на гендлярстві титулами, рабами і рекрутами на рахунок англійського короля для приборкання ребелії в Америці.

Я дивився з нудьги на цю всю веремію, прикрашену різнокольоровими фонтанами та ракетами, розглядався по залі, де відбувався апофеоз; здалека бачив княжну в ложі з посланцем Саксонії, який, мабуть провідавши про виїзд маркіза де Вількура, надіявся, що підчепить і собі графиню Піннеберг. Доманський, як видно, обробляв якусь товстенну вдовицю з Баварії, а Рокатані, оцей старий ласун, ластився здебільшого до молоденьких дівчаток. Дівки осьде були дебелі і пикаті, хоч і рубашні, як усі німкені, але досхочу товклося і сухоребрих шкап, які вистоювали попід гобеленами і статуями Амура з луком та стрілами, бо, незважаючи на їхні титули, мало хто їх інтригував чи просив до танцю. Христанек, з невідучості, спробував було заінтригувати графиню Гогенгайм, але вона так пирхнула на нього, що він тільки чкурнув як заяць. Бо ж цій відьмі — графині Гогенгайм, не залежало ажніяк на чийхсь зальотах, а на визорюванні промітким оком, де герцог і чи не висовується він знов з її цупких лабет.

Я тинявся попід стінами, бо мені було млосно і від моєї шуби і від сопуху, що стояв туманом по залях з надміру тучного білила на дамських щоках, та від афродізіяків, які кожна дама мала в зачісці, щоб розпалювати танцюристів.

Мені не було ні до танцю, ані до ловлення гав і я вже думав, якби мені піти додому, коли мене огукнув Христанек та сказав, що він заінтригував дві князівни, чи не з самого Гессен-Дармштадту, яких ми удвох повинні розважати, з думкою про користь для нашої справи.

Він схопив мене за руку і потягнув крізь юрбу у дзеркальну залю, щоб там спіймати отих принцес, а мені, як на те відв'язалася маска і нас розлучила юрба танцюристів.

Подурілий натовп повалив із сусідніх покоїв і я раптом побачив на яких три кроки від мене, нікого іншого, як графа Лімбурга-Стирума. Він вів якусь стару чепуруху, шепотів їй до вуха, аж уперся просто в мене і, моргаючи своїми підсліпуватими очицями, зразу ж пізнав. "Гай, гай, — прошипів, і прогугнявив він, — дивіться, який малий став світ! Ось кого я шукаю по всій Німеччині, mille tonnere! Поліція, ловити ланця, взяти його!"

Я, як стояв, хотів шугнути поміж юрбу, разом з Христанеком, який вже побачив, що святиться, але прогнози-шпики, що сновигали по всіх залах і по парку, хоч і зодягнені також у доміно, миттю збіглися, як згряя щуроловів, та схопили міцно нас попід кольки.

Як видно, шкуродер-герцог не шкодував грошей на свою поліцію: вона працювала хвацько і швиденько.

Скрізь счинилася неймовірна веремія: панії і дівки вищали і вмлівали; враз замовкла музика; натовп збігався звідусіль і нас обступив, ще не второпуючи в чому діло, аж поки граф Лімбург-Стирум, стрибаючи і пихкаючи як розюшений гедзь, не залементавав, що його пограбовано, що ми хотіли пустити його злидарем по світі, що треба раз назавжди виявити ось таких пройдисвітів та викорінити їх по всій Німеччині. Звідкись взялися вже не шпики, а поліцейські стражники з палашами, і нас, рабів божих, повели щонайшвидше геть із палацу Монрепо. Вилупивши очі, юрба стояла обабіч доріжки, якою нас вели, і супроводила нас дотинками і кпинами, але не виявляла великого здивування, бо пройдисвітів тепер по всій Священній імперії та й поза нею розвелось понад міру і якщо спіймано нас, то це не значить, що не zostалися інші, які може й зараз жирують у цій залі. Я йшов, потупивши очі, але глипнувши на Христанека, не міг не зареготати, бо він у своєму індіанському шкаматті виглядав справді як общипана курка. Уся його пиха вмить щезла і незабаром я довідався, що у нього були поважні причини бути невеселим. Але покищо моя думка була зайнята княжною: я прагнув, щоб вона побачила нас у халепі і, samozрозуміло, повинна була б своєчасно видертися із цього стоклятого маскараду. Під щільною сторожею нас посаджено в карету і блискавкою відвезено у Штутгарт, у поліцай-президіум, куди звичайно, незабаром з'явився і граф Лімбург-Стирум. З того всього я нічого собі не робив, адже ж провина моя тільки в тому, що я відлупцював старого ловеласа, бо було за що. Але Христанек таки сильно впав духом, особливо, коли йому не повелось підкупити і стражників, яким він віддавав всі свої клейноди і гроші, щоб йому дозволили вистрибнути з карети. Однак, замість цього, йому дали доброго штурхана під ребро, так що він зімлів, а то й прикинувся зімлілим, але й це не допомогло, бо його з карети і так поволокли як бахматий лантух.

В президіумі нас передано ще лютішим жандармам і їхня згряя дивилась на нас як на чудовисько. Розпочався допит; пера заскрипіли; папери зашелестіли; яриги порозчиняли свої чорні книги і я збагнув, що тутечки не до жартів. Граф Лімбург-

Стирум обвинувачував нас у всіляких злочинствах, а з улесливості поліцейських яриг я бачив, що його слово й осьде має вагу і нічого ми з ним не виграємо.

Граф свідчив, що ми забрали у нього якесь срібло та карету (на цьому він, щоправда, пізніше не настоював) і якимсь особливим способом обчикрижили його на десять тисяч дукатів. Я не міг прийти до ладу, про що саме йдеться, але справа була в тому і то ясна, що йдеться про перстень, який свого часу з доручення графа, Христанек виторгував для княжни Володимирської чи пак графині Піннеберг у графського ювеліра в Гельдерні. Все це помикинув Христанек, що собі присвоїв той перстень, перепродав його другому ювелірові, а гроші програв зразу ж у карти. Про це все граф довідався лиш тоді, коли лихвар почав правити у нього гроші і свідчився його листом та векселем.

Христанек спочатку відхрещувався від цієї усієї справи, але коли його трохи притиснено, признався до всього та навіть упав графові до ніг і благав не губити його та його доброго імені, а простити йому таке надужиття його гостинності, яке можна назвати лише нерозважністю молодого віку.

Але граф і чути про це не хотів та домагався арешту ще й Доманського, бо це начебто одне гроно спільників-негідників. Проте про княжну він висловлювався шанобливо та змалював її як достойну особу, що нещасливо перебувала як невинна овечка в лабетах ось таких пройдисвітів. Однак поліція, здається, не поділяла його думки, бо шепотілася між собою, а я мав враження, що вона давно до нас придивлялася і тільки чекала нагоди, щоб усіх нас накрити мокрим рядом разом з княжною. Що я міг на все це сказати? Спершу я хвилювався, бо чекав кожної миті, що профоси з'являться сюди з княжною і Доманським, якщо вони своєчасно не видерлися із Штутгарту. Що ж до мене, то я попав як хрущ в окріп. Все це був тільки привід; свого зуба точив граф тільки на мене за те, що я відшмагав його і за діло.

Просити графа—це старе опудало, я звичайно не збирався та й з президентом поліції повівся не вельми ввічливо, а це тільки збільшило їхню лютю. Лімбург-Стирум домагався, щоб нас видали йому на суд і на кару, але поліцай-президент не хотів нас так зразу випустити з рук, бо, мовляв, слідство може виявити наші витівки і в Вюртембергії, до того ще й політичні, наприклад, змову на життя герцога. Аж під вечір нас виведено та відставлено до тюрми, таки при президіумі, щоб [як довірився нам якийсь сердечніший стражник], коли вийде рішення герцогського суду, — нас запроторити до Гогенаспергу, до тієї фортеці на високій скелі, де й ворона не крякне по нас.

З Христанеком, до якого мене приковано, я не тільки не хотів говорити, але й дивитися на нього було мені гидко. Яка каналія! Який огидний пройдисвіт! Як хитро він мене вплутав у цю мерзенну справу! Мій гнів вгамувала тільки висловлена ним думка, що княжна і Доманський та Рокатані щасливіші за нас, бо напевно в цій хвилині вільненько та преспокійно їдуть собі до Венеції. Добре, коли так, але ми були пропащі. Наша доля не варта була й понюшки табаки. Вюртембержці або згноять нас у тому триклятому Гогенаспергу, попришивавши нам всілякі справи, які їм лише забагнуть, а

або в кращому разі — це теж нам сказав добрий стражник, — продадуть у солдати і пішлять в Америку. Наш єдиний рятунок — дременути і, ще не переступивши порогу тюрми, я жив тільки думкою про втечу.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ВІДЬМА ІЗ ШПЕССАРТУ

Облиште надію всі, хто сюди входить.

Данте Алігієрі.

Там, де дні захмарені й короткі,
народжується плем'я, що йому не
лячно умирати.

Франческо Петрарка.

Непереможний Еросе, ти, залітаючи
В багатіїв палати пишні, уста цілуєш
Пречарівних дів...

Софокл, "Антигона"

Мовкне пристрасть перед велінням розуму.

Ювенал; Сатира IV.

У вбогого трохи є, у жебрака — нічого;

Понад міру — в багача, а досить — у нікого.

Іван Величковський, 1684.

1

Легко сказати — втекти, але як? Поки що, Христанекові, що був вкрай ошелешений тією всією халепою, зовсім охляв та підігнув хвоста, як нужденний страхополох, и вирішив нічого не говорити, нічим йому не дорікати. Ми були скуті однією долею і навіть такий нікчема як він, був би мені потрібний. Нелегка була це справа — видертись із цієї хурдиги, а що буде, коли нас запроторять у Гогенасперг? Та ж цю чортівську фортецю збудовано на високій, неприступній скелі і все там так уряджено, що в'язень здається на божу або герцогову ласку та гниє там до віку, або божеволіючи, розтовкує собі лоба об мур, або мусив би хіба стати круком чи шулікою, щоб вирватись із того ненависного кам'яного мішка. Господи, повинен би я сказати, завіщо мене так покарано? Завіщо мені таке безфортуння? Чи за мою легкодухість, чи за юнацьку нерозсудливість, якій не раз треба було покласти край, чи це просто примха долі? Що ж, я міг думати-гадати про це день і ніч, божеволіти від чорного вороння думок, скимлити від болю і жалю, а більш усього — від безсилої люті на самого себе. Але, дарма! Не так легко мене здолати, я ще жив, я пломенів; і це мене тримало при незламній мислі, а вона була єдина: будь-якою ціною видертися із цієї триклятої пастки. Хочби й ціною життя.

Ось тільки про це я сказав Христанекові та, хоч трохи, призвів його до тямки. Скиглив він як очманілий, як мізерне кошеня, а який же він був колись бундючний! Який пихатий, який гонористий! Та грець із ним, мені треба було клопотатись про інше.

Нас привели в тюрму поночі і вкинули спочатку до шпаківні, де містилося яких півсотні найрізноманітнішого зборища — опришків, фальшивників і ґвалтівників, що счиняли своїми розмовами, прокльонами, бійками і розвагами неймовірний гармідер, кублились у вошві та голоді, півголі (бо надворі стояла як на те спека), та сповняли цю нору таким сопухом, який, я гадав, мене затроїть на смерть.

Звичайно ми стали предметом цікавості наших співв'язнів, а наші чудернацькі одяги призвели їх до глузувань щонемира. Був це справді, як мовив Христанек, передсінок пекла, бо ми серед того наброду не могли доглядіти ніодного приязнішого або просто людського обличчя. Треба було вжити всіх засобів, щоб нас звідси перенесли. Хоч нам одібрано гроші та всі дрібні речі, я зумів якось переховати мої перстеники і кілька камінців, що їх наоспіх виломав по дорозі з моїх застіжок чи дармовисів. Я спостеріг, що один із ключників, молодий і гарний хлопець, який називався Каспаром, був ласий на легкий заробіток. Я умовив його піти до нашої гостинниці і принести нам принаймні наші одяги та їжу і підплатити яригу, щоб нас переніс в окрему келію. Каспар, після деякого вагання, погодився і на другий день таки забрав нас, на причуд шушвалі, з нашого пекельного передсінку та завів на два поверхи вище, у невеличку, але спокійну кімнату. Він сказав, що ми маємо щастя, бо в келіях на цьому поверсі сидять деякі достойніші люди, якщо слово "достойність", мовляв, можна вжити до злочинця, та ще й політичного і протидержавного. З того я зрозумів тільки те, що, маючи гроші (яких у посполитих злочинців не було), можна і в тюрмі жити сяк-так, навіть не погано, та й з яригами штутгартського поліцайпрезидіума можна зговоритись, бо як і всюди, так і осьде, рука руку миє. Що ж, і добродухість нашого Каспара коштувала мені вже два гарні камінці, які варті були з добру сотню гульденів. Христанек зразу ж віджив, кажучи, що там, у долішній келії, він був близький до стану вішальника. Та справа була не в тім. Важливе було, що осьде ніхто нас не підглядав. Мене ж підбадьорила розповідь Каспара, що господар нашої гостинниці, куди він заходив, вже знав про нашу пригоду і дуже співчував нам. На нас він не міг пожалітися, навпаки, — ми платили йому щедро за все, ніколи не торгуючись. Та не те було головне. Штутгартський господар розповів Каспарові, [при тому кленучи герцогових підлабузників за те, що не дають жити чесним людям у спокої], що княжна із старшим панком, тобто з Рокатані, встигла своєчасно податись за межі вюртембергського герцогства. Жолдаки з поліцайпрезидіума, які навідалися по неї, спіймали облизня — вона вже була далеко. Про Доманського не було мови, то ж ми здогадувались, що він чкурнув ще з балю, у Людвігсбургу, ще заки про нього згадали. За такі добрі вісті та й за свою доброзичливість наш Каспар одержав від мене ще один невеликий ралець. А я з Христанеком застановлявся, чи не використати нам цього парубійка для допомоги у втечі. Роздобарювати було нічого, треба було діяти.

Ще в спільній келії я вивідував від бувалих в'язнів про розположення хурдиги та міг, навіть з пам'яті, накреслити її план. Здавна осьде був монастир, а з часом його замінено у в'язницю, та зосереджено установи поліції і судівництва. Одною, чільною стороною, ця споруда виходила на вулицю, другою на подвір'я, яке, здебільшого, вже

випиралося в новіші прибудови та у високий мур, що виходив над яр, де вже починались левади і лісові нетрі. В'язнів запроторювано в головний будинок, куди й нас кинуто. А судові та всілякі інші прибудови нагніздилися при старому монастирі протягом довгих років як печериці. Самозрозуміло, що при всіх брамах, у фіртках та й у будинку були варти. Навіть при зовнішньому мурі був дощатий поміст, по якому вдень і вночі ходили стражники.

Я підсадив Христанека до вікна з грубезними ґратами і він ствердив, що наша келія знаходиться над прибудовою, а над нею є ще піддашшя. В невеличкому подвір'ї вештались сторожі; іноді вони кудись вели в'язнів.

Це був п'ятий день нашого ув'язнення. Вдень і вночі ми шепотілись, одобрюючи або відкидаючи різні способи утечі, поки не спинились на одній, найпростішій, але найнебезпечнішій можливості. Крізь вікно ми не могли продертись, навіть, якщо б змогли прорізати ґрати, воно було надто вузьке. Відпала думка і про те, щоб пробити в стелі діру та дістатися на дах; над нами були ще келії і ми не знали та й не мали б досить часу, щоб дізнатися, чи наш сусіда — той згори, чи поряд з нами, згодився б співдіяти. Крім усього у нас не було відповідного інструменту та й не мали ми чим заслонити таку діру на день, бо ж, щоб пробити діру, взяло б у нас принаймні два дні і дві ночі. Наша надія була тільки — Каспар. Як на те, він на другий день увечері прийшов до нас сумний, хоч і з вином на розраду. Сказав він нам, (вже трохи хмільний), що це наша прощальна розмова, бо ж завтра чи післязавтра нас неодмінно вивезуть до Гогенасперга, як небезпечних злочинців. Йому було нас сердечно шкода, бо виглядали ми, казав він, на порядних людей. Я зрозумів, що це настав найвищий час для дії. Я станув за Каспаром, коли він, сидючи на ослоні, перехилив кубок з вином і моргнув Христанекові; він зрозумів у чому справа. Блискавкою стрибнув я на бідолашного Каспара (шкода було хлопця, але що ж поробиш?), міцно обхопив його із-заду, зразу ж затулюючи рота долонею. Христанек навалився на нього спереду і так ми, борюкаючись, покотились по келії. Христанекові пощастило видерти з-під Каспара його шаблю, а тоді, зірвавшись на ноги, він приставив йому вістря до горлянки. "Одне слово, й ти не живеш, — пошепки промовив Христанек, — хоч нам і шкода тебе, бо ти добрий кумпан, але ж зрозумій, що своя сорочка нам ближче. Автім, тобі нічого втрачати, бо таке може статися з кожним на такій песій службі..."

"Мовчи та диш, Каспаре, — цупко тримав я його, — роби так як тобі скажемо і тобі нічого не буде..."

Справді, мені було шкода цього парубка і, щоб не залишати у нього лихої пам'яті про нас, я подарував йому ще один золотий орнамент з камінцем, вартий з сотню талярів. Каспар видно погодився із своєю долею і навіть повеселішав. Не нарікав, що через нас втратить не лише службу, але може й свою голову, просив лише, щоб його добре спутати і зв'язати, заткнути рота ганчіркою, що ми й зробили та ще й стягнули з нього каптана, шапку й чоботи. Тепер вже він зможе відбрехатися як слід перед своїми, відробиться невеликою карою. Мовляв, його нападено зненацька, покалічено і зв'язано. Автім турбуватись ним у нас не було часу. Христанек тимчасом одягнув Каспарів

мундир, трирога з гербом Вюртембергу, чоботи і повів мене, дзеленькаючи ключами. Я йшов попереду нього, із зв'язаними руками, як звичайно ведуть в'язня. Таким чином ми могли б дійти аж у приміщення суду, а звідти, як пощастить, висмикнутись у подвір'я. В'язнів водили і поночі на допити, як ми знали і ніхто тим не здивується. Ось так ми статочно зійшли з нашого поверха на нижній і вартові, що вистоювали та мабуть дрімали, спершись на мушкети, навіть не глянули на нас, почувши брязкіт ключів. Гірше було в переході в канцелярії поліцайпрезидіума та суду. На наше щастя, й тут було тихо та пустельно, тільки за столом біля дверей вартівні сиділи два профоси і при мигтінні свічки грали собі в карти. Не відриваючись від свого заняття, один із них почув дзенькіт ключів і гукнув: "Це ти, Каспаре?" "— Каспар загуляв, — сказав Христанек із спокоем, якого я не сподівався по ньому, — а мені з 13-го наказали привести в'язня, тисяча громів, ось так треба шпендятися, замість того, щоб сидіти при пиві"... Профос пильніше озирнув його, мабуть почувши незнайомий голос. — "Я осьде новий, — все ще спокійно пояснив Христанек і глянув через плече гравця на карти, — а ти от, ваша милість, вийшов би з тієї карти, то його король лежав би..." "— Але ж у нього три масті, — стурбовано понюхав табаки профос, — а що я тоді?... "Та ти ж б'єш його козирною, не бачиш хіба?.." Профосовому партнерові не подобалась така порада картярського майстра і він гримнув на нас, щоб ми, доннер веттер, не лізли Не в своє діло, а йшли куди нам треба, бо він і так програв вісім талярів.

Ми вмиль задовольнили його бажання і, минувши мале подвір'я та вартових, що дрімали в будках, відставивши мушкети, увійшли в будинок поліцайпрезидіума. По коридорах і закамарках ледви блимали ліхтарі, але в кімнатах, судячи по глухому гомоні голосів, ще велось діловодство. Яриги сновигали з паперами і з перами за вухом, але не звертали на нас уваги. Ми спокійно пройшли головним коридором та звернули ліворуч, поки не вперлися у двері, що вели до вузької порожньої залі, де либонь відбувалися суди. Там ми напоролися на стіл, покритий червоним сукном. Ми гадали, що з тієї залі можна було б вилізти крізь вікна на вулицю, але у наших розрахунках щось не все було гаразд, бо вікна виходили не на вулицю, а у вузьку, глуху щілину поміж мурами. Ми вирішили йти далі, і на наше здивування, проходили одну за одною великі порожні кімнати, аж поки не дійшли до важких дверей, що були зачинені з другого боку. Довелось нам щошвидше повернутися, поки ми не вперлись в одній кімнаті у невеличку комірчину з крутими сходами нагору. Ми збігли по тих сходах, які мабуть вели на піддашся, але вони були також наглухо зачинені. Я вихопив у Христанека шаблю і вістрям підважив заіржавлений засув та й таким чином продерлись ми крізь ці забуті двері. Осьде ми знов опинились у коридорі, мерко освітленому ліхтарем. Саме в тій же хвилині, з якихсь бічних дверей, вийшли два молоді офіцери. Побачивши нас, особливо мене, з шаблею в руці, вони зупинилися: "Хто ви такі і що осьде робите?" Крикнув один офіцер з обличчям, блідим як картоплина. Христанек промимрив, що ми йдемо до канцелярії пана поліцайпрезидента. "В цю пору? Та й це ж зовсім не сюди до президента..." сказав другий офіцер і заступив нам дорогу, дедалі підозріливіше оглядаючи нас. Я, як стояв,

смальнув його наодлів шаблею по шії. Офіцер завівкав, скрутився і впав, а другий шарпнувся по свою шпагу. Ми ж з Христанеком метнулися навтеки по коридору, звернули в перші бічні двері, пробігли, знов звернули, не тямлячи вже до решти, де ми і куди нам треба бігти.

Молодий офіцер біг за нами, і вигукував, кличучи на підмогу, але мабуть згубився і сам в лабіринті закапелків. Бігцем ми минули безліч кімнат і переходів і в одному закамарку спинились. З одного боку була простора світлиця, в її кінці блимав ліхтар і стояли гуртом вояки, а з другого — виднілися сходи, що йшли вниз. Я гадаю, що якби ми спокійно минули цих солдатів, які були на дозвіллі, то могли б вийти просто на вулицю, але Христанек потягнув мене праворуч — на сходи, ткнувшись у перші двері, що не були зачинені. Тимчасом офіцер здіймав сполох вже в світлиці з вояками. Ми ж попали мабуть у архіви. Кімнати під низьким склепінням були заставлені полицями з книгами і паперами, хмари пилюги сповили нас, згряя щурів шугнула врозтіч з під наших ніг, а крізь невеликі вікна заглядала глумлива місячна ніч.

Тимчасом гомін по всіх прибудовах головного будинку дедалі наближався, хтось біг, ломотів, тупотів і перегукувався коридорами й закамарками. Видно, що вже здійснено неабиякий сполох. Я шарпнув за незагратоване вікно і свіже повітря обдало мене. Я зіп'явся як лише зміг, схопившись за підвіконня та й виглянув, щоб знати, куди ми таки добилися. З вікна до землі було ще досить високо. Стіна стрімко спадала в глибокий, мовчазний яр. Унизу пнялася і чорніла гущавина кущів, може дикої ружі, може терня. Далі, сповита мрякою простяглася левада і ген у далечині срібною биндою мерехтіла річка, а за нею зловороже темнів ліс.

Я прошепотів до Христанека, що треба стрибати, будь-що-будь і як найшвидше, бо це все, що нам залишилося. Христанек виліз на підвіконня, а я миттю зв'язав два пояси, Каспарів ремінь від шаблі, рукави, віддерті від моєї сорочки.

По такій латаній линві Христанек з бідною доліз униз. Коли він вже був на землі, сам я сів на підвіконні, міцніше стягнув петлю на гаку, вбитому у футрину вікна, та почав обережно і собі сповзати вділ. Але як тільки я повис на середині, між вікном і землею, мотуззя тріснуло і я злетів таки ще добре звисока. Грунт був твердий, кам'яний і я, упавши, відчув неймовірний біль у нозі. "Христанеку..." зойкнув я стиха, лежучи на камінюках, — я зламав, здається, ногу..." Але ніхто не озвався. По Христанеку вистиг слід. Він залишив мене на поталу.

2

До притомності я прийшов тільки за декілька днів, у імперському місті Гайльбронні, куди не сягала влада герцога Вюртембергії. Те, що мене не знайшли поліційні яриги, було тільки примхою долі. Гадаю, що вони не впали на думку, що ми видерлися якраз із архівних кімнат, а шукали наших слідів деінде. То ж я полежав, полишений так ганебно Христанеком, із зломаною ногою, але таки набрав сил, щоб проволіктися ще далі від муру, в гущавину, де ріс терен і дика рожка, куди солдатам не впало на думку або не хотілося лізти. Там я пролежав, западаючи в непам'ять від болю аж до ранку, а тоді поволікся ще далі і натрапив на те, що мені здавалося левадою, а було виноградником.

Ось там мене знайшла добра дівчина, що звалася Анною і була дочкою виноградаря. Це було чортівське щастя. Коли вона розхилила гілля і побачила мене, то я тільки прошепотів їй, щоб вона не видавала мене, бо я втік із в'язниці і нікому нічого злого не вчинив. Вона побігла геть, а згодом з'явилася із своїм батьком, що міг би бути і лихим, але дівчина сказала йому, що мене хотіли герцогські продати в солдати. Тоді він подобрів та взявся направляти мені ногу, проклинаючи собачого сина, герцога Карла-Євгена, що так знущається над народом. Вони сховали мене в соломі, а вночі поклали в візок, до верху наставивши кошики із щепами і дівчина повезла мене в Гайльбронн, де у неї були дядьки. Варта нас пропустила і я лиш за заставами Гайльбронну зміг подякувати дівчині та цьому славному імперському містові, куди тиранія герцога в Штутгарті вже не сягала. Найважливіше, що я знов був на волі.

Все на світі гоїться, крім моєї пристрасті, бо тільки вона дала мені снагу перетерпіти і хурдигу і неfortunну втечу.

Перша моя думка була не про мою теперішню рятівницю, дочку виноградаря, а про княжну, хоч я мав багато часу, щоб задуматися над недоречністю, а то й безглуздістю мого кохання.

Друга моя думка була про Христанека і я палав жадобою відомсти. Ця мерзенна креатура залишила мене на призволяще і рятувала тільки свою підлу шкуру.

Але чого іншого я міг сподіватися, та й від кого?

Сім'я, в якій я жив у Гайльбронні, була хороша і лагідна. Це були два брати, що майстерно різьбили статуї до церков і надгробники, жили веселунами — цеховими майстрами. Зі мною вони пили рейнське вино, холодне як глибинний струм, пиво у важких дзбанах, гуторили до схочу і не терпіли, як і я, герцогів та княжат, хоч нарікали і на своїх замовців-єпископів. Жити любили як небесні птахи, гребували грішми, а через те не мали жінок, котрі могли б позбавити їх волі. За те племінницю любили як власну дитину, а через те і я був у них як за пазухою, бо ця дівчина покохала мене. Вона ж була ажніяк не погана, хоч і руда, аж багряна як полум'я. Очі у неї були зеленаві як хвиля Некару і, з біса, приворожливі, лукаві, так що я сам іноді задивлявся в них мов у тисячу дзеркал. Зуби у неї були снігові і уста налиті, що їх не один схотів би цілувати, коли б на те призволила. Але вона нікого не хотіла, крім мене, і не знаю навіть, чим я їй так подобався, бо спочатку я був смутний, як неживий, до того з недужою ногою, обдертий мов циганчук і ажніяк не ласий на любові. Але вона виходила мене і я тільки лежав собі та висиплявся, або під перинами, на прем'якому ліжку, чудесно різьбленому, або проти неба у садку, слухаючи співу птаства і гуду бджіл; їв за десятьох і чув як мої сили прибувають. Дівчина говорила, що як видужаю, то вона повезе мене в Шпессарт, де у неї хижа в лісі і звідти мене ніхто ніколи не видре, навіть сам вюртемберзький герцог. Але поки що мені було добре і в Гайльбронні. Може це був мій найкращий час.

Гай, гай — який проте я був невдячний і який у мене талант відштовхувати від себе людей доброго серця. Мабуть, будучи оце вже кілька місяців серед хижаків, я почував, як зацікавило моє серце і ще може трохи і я став би зовсім такий як усі вони — безсердий,

захланний. Бо коли оце я, лежучи собі проти ясної зоряної ночі, перебирав подумки всі події, що траплялися зо мною від моєї першої зустрічі з княжною, я зауважував, що всі мої лиха спадали на мене із-за моєї нехитрої голови, із-за мого безмежного довір'я до людей. Хіба ж я міг гадати, що Христанек виявиться аж таким мерзенним? Хіба я не розумів від самого початку, що кожний, проходив байдуже поуз мене, не подавши мені руки в біді і не звеселивши мене дружнім словом? Винен, тільки я сам винен у своїй біді. Треба було бути рішучим і злим, нахабним до нестями, підступним мов сто зміїв. Та ба, що було думати про це, коли я був тепер на ласці цієї дівчини, коли я був кволий, і, головне, не знав, що таке з княжною, де вона і чи доведеться мені її колись ще зустріти. І, дивна річ, що більше я упевнювався у моєму невідрадному становищі, яке може сама доля хотіла саме так урядити, тим палючіше прагнулось мені побачити княжну. Я падав обличчям в подушку, що від моїх щирих сліз,— скорботи чи гніву, — ставала пологою.

Снились мені у ті ночі мої батьки, які з'являлись і хитали смутними головами, дивились на мене своїми добрими очима і шепотіли: "Бідний Юрію, бідний синку ти наш, чом же ти так відбився від рідного дому, навіщо ти пішов сновидою у цей чужий світ, чом забув нас, — що тебе злеліяли? Чи лихо тебе прогнало з дому? Чи не мав ти вдосталь їстоньки і питоньки? Чи не дбали про те, щоб тобі було хороше походити і баским коником на наших, прадідівських луках і левадах вигравати? Хто приворожив тебе, синоньку ти наш, хто тобі кебету відібрав? Скажи нам..." А не одержавши відповіді, сумовито відходили вони, і залишався я знов сам і снились мені тоді вже зовсім інші, моторошні сни: що пливу я човном по бурхливому морі і тримаюся хисткої щоглоньки, а хуртовина шаліє і жене хвилі, сірі, неблаганні, а я сам-один із стихією борюся і нема мені порятунку нізвідки, тільки з темряви вирина начебто скелястий острів і людина, з обличчям Люцифера — кличе мене і кидає мені мотузок для порятунку... Тоді піт обливав мене, холодний, і я прокидався і верз несусвітне, аж поки ласкава рука Анни мене не заспокоїла і сама вона дивувалася, звідки це на мене такий пристріт, таке чатування злих сил?

Я розповідав їй про себе, але звичайно не все. Вона слухала мої оповіді про мою далеку батьківщину і сама дивувалась, навіщо я покинув її, коли не було на це жодної потреби, бо, коли я розповідав про табуни козацьких коней, про лани, які не з'їздив би за день, про зерно, яке сипалось із золотих снопів у клунях, то вона тільки сплескувала руками. Осьде, у Німеччині, таке життя мали тільки багатії. Вона не могла зрозуміти, навіщо мені треба було виїздити аж до Страсбурга по науку, бо їй було досить і церковної школи. Але зрозуміла вона все, коли я їй оповів п'яте через десяте про княжну. Кохання бо однакове скрізь, казала вона, чи в Німеччині, чи на Україні, чи в Гайльбронні, чи в Людвігсбурзі. Я збагнув, що слухаючи мене, вона заздріла княжні і зненавиділа її та вважала мою жагу чарами лукавої жінки. Автім я не певен, чи й вона сама, не намагалася мене приворожити чортівським зіллям. Може і вона була відьмою. Бо вона була із Шпессарту і, сміючись, говорила мені, що там майже всі дівчата — чарівниці і знають заговор. Що ж, може я її і любив по своєму, як люблять із вдячності.

Вона була племінна як рання заграва і мило було обіймати і цілувати її та зазирати в її зелені очі, що в них відбивалися глузливі зорі. Тіло її було біле й міцне, рамена перлисті і тугі, груди висока і ніжна, а в ній усій аж переливалася дзвенюча кров, червона як вогняне вино. Але це було тільки забуття, а не справжня моя любов, бо навіть у хвилини, що здавалися нам тільки нашими, увесь час хтось був коло нас і шепотів і шамшів сукнями і сріблито сміявся, а я добре знав: це була коло нас моя княжна. Тимто Анна не вірила моїм вживчастим словам. Вона знала, що у мене на думці і знала, що ці мої палкі цілунки лише за її добре серце.

Так міцнів я з дня на день, виходив в окіл і походжав гаями і луками гайльбронськими, грівся проти сонця і купався в прозорій ріці. Ходив я з дядьками Анни і в місто, у пивницю під ратушею, і в господу, і пив з ремісниками і з бюргерами, знайомився з добрим тутешнім людом і вони всі полюбили мене та часто говорили: "Гей, Георг, гей, Георг! Та залишайся ти з нами і вчися якогось ремесла, а ні, то будши письменним, ставай за писаря в суді чи в ратгаузі і приймемо тебе як свого, а ще як станеш чоловіком Анни, то візьмеш за нею добрий посаг і люди тобі допоможуть порости добром, тільки залишайся, не йди нікуди, Георге, тут бо твоя доля". І таке і інше всі говорили, бо знали як залежить Липі на мені і дехто знав вже мою історію і проклинав відьмака-герцога, а Анні кожний хотів порядного жениха, аджеж вона була доброї слави дівчина, моторна і роботяща. Що я на це міг сказати їм? Що міг сказати їм біс, який сидів у мені і торочив увесь час, щоб я нікого не слухав, тільки самого себе. Я повертався додому з гулів у господі, ішов потемки до свого ліжка, а знав, що у темряві мерехтять чийсь очі і за мить завертиться мені голова і так хмільна від того нетерплячого і податного тіла, яке чекає мене вже давно. Рівно кував годинничок на полиці, шаруділи цвіркуни і вовтузились миші, ходив по горищі домовик, місяць заглядав крізь шибки і слав срібну стежку по підлозі, а я лежав собі і думав і билось коло мене серце тихої Анни, а я раптом зривався і біг до дверей: мені здавалось, що вулицею проїхала карета княжни, спинилась і княжна кличе мене, визираючи з віконця...

Та помаленьку прийшов я до здоров'я. У мене залишився ще материн перстень, який я ховав про всякий, найгірший випадок, залишилось ще декілька клейнодиків і золотий дармовис. Після деякої надуми і з великою неохотою написав я таки у Страсбург до Петра Розумовського, бо знав, що він буде там до осені і просив надіслати мені дешицію готового гроша. Доручив я йому теж написати до моїх батьків, не втаємничуючи ажніяк про це старого графа-гетьмана, що я, мовляв, живий і здоровий, кланяюсь їм до ніг, прошу батьківського благословення на все добре, що скоро повернуся, але поки що затримуюсь із-за деяких моїх справ. На цього листа, я чекав відповіді з яких три тижні, хоч Страсбург не так то й далеко. Розумовський надіслав мені таки сто дукатів, але довго допитувався мене, в чому врешті-врешт справа і що я собі думаю та чи не боюсь відповідальності, бо і його запитував вже резидент у Страсбурзі про місце мого побуту і що я за людина та яка моя поведінка. Сам він підозрівав любовну історію і застерігав мене проти жіноцтва як лише міг; на його гадку

всі тутешні жінки не були варті уваги. Всовіщав мене негайно повернутися і взятися за науку.

Читаючи цього листа я тільки похихикував. Цей паничик Петрусь, який і кроку не міг зробити без гувернера, який за книжками і музикуванням світа божого не бачив, брався учити мене як жити. Про це я міг би йому таке сказати, що він тільки б вуха розвісив. Але я подякував йому за гроші, обіцяв їх скоро повернути, хоч ажніяк не уявляв собі як, і промовчав про всі його повчання. Нехай ламає сам собі голову. За його гроші я купив собі знов кращий одяг, і коли повернувся з крамниць та від кравця, то Анна з дива сплеснула руками, а бюргери, визираючи із-за парканів тільки повиймали люльки з ротів. Незабаром пішла по всьому Гайльбронні поголоска, що я граф чи князь із самого Петербурга, який утік і ховається в Німеччині, бо імператориця Катерина надокучала йому і він відмовився від своєї кар'єри "нічного імператора". Таке й інше говорили, а я тільки реготав. Посумніла лиш моя Анна, бо знала, що це наближається час розлуки. Плакала вона не раз поночі, але сміялася до мене крізь сльози, бо казала, що хоч одну мить бути зі мною, то за все життя їй здається. Про те, щоб я лишився, ніхто вже не говорив. Мовчав і я, бо тішити дівчину не дозволяло сумління і я знав, що хоч розум мій і наказував би мені залишитися, так серце, завжди неслухняне, поставить на свійому. І шкода, що я не залишився. Шкода, що я не подався з Анною в тихий, зелений Шпессарт, де в лісі пересміхуються лісовики і русалки. Була б моя доля щасливіша, знав би я з цією дівчиною мир і втіху в коханні. Але мене з дня на день підганяв біс і нарешті одного вечера, коли Анна зо своїми дядьками пішла у гостину до якихсь далеких родичів, на хрестини, чи на весілля, я миттю зібрав нечисленні свої речі, накинув плаща та насунув капелюха і побіг під ратушу, де на пошті стояв уже диліжанс о Фюрту, в якому ще було для мене вільне місце. Через Фюрт і Мюнхен я гадав прямувати до Женеви, а потім до Венеції. І виїзжаючи з Гайльбронну, я озирнувся ще раз позад себе, щоб побачити невелику гірку і дімочок під в'язами, де жила Анна. Я зітхнув, бо знав, що колись ще тужитиму за нею. Може я зрікся свого щастя, може я тільки згодом збагну, що я втратив. Але так уже буває в житті, що те, що маємо.— не цінимо, а втративши, сумуємо за ним.

3

Отож я знову поринув у лиховісний світ. Другого дня я буа Нюрнберзі, а на третій добився до Мюнхену, звідки, не гаючись довгенько, подався на південь, через Зальцбург, через Іннсбрук, Тироль, до Швейцарії. Більше ніж тиждень минуло, поки я опинився у Женеві. Осьде я зітхнув зовсім вільно. Правда, я ні разу не в'їздив на територію Вюртембергу і ледви чи чатували на мене гончі листи в Баварії Проте вибратись чим швидше з Німеччини було конче погрібним. Надто багато горя і лиха бачив я у Німеччині, щоб жалувати за нею. Ніде я не натрапив на слід княжни Володимирської, Христанека чи Доманського. Життя скрізь плило повагом, тільки іноді пилуга, знята поштовим диліжансом, нагадувала замисленим містам та містечкам, щодесь існує інший світ — смілий і бунтарський.

Злидням люду придивлявся я до несхочу — скрізь цей люд був пригноблений

журбою і бідною, кляв імператорів, королів і герцогів за здирства, за своєвілля, за неймовірні податки, за зняті ними, нікому непотрібні грабіжницькі війни, за солдаччину, що вешталась усюди купами і грабувала народ. Проте цей німовний люд жив як і споконвіку: стогнав і терпів, чекав судного дня, насамперед на всіх миропомазаних своїх володарів, на лихварів, на імперських здирщиків.

Моя подорож була без пригод, без турбот, без спіху. Коли б моя охота, то не в одному Мюнхені, чи Розенгаймі та й в багатьох інших графських і баронських оселях, міг би я бути жаданим гостем для солом'яних вдовиць і для ласих на гріх горожанок. Я, з біса, жодній з тих швабок чи баварок не йняв би віри, навіть уздрівши їх з поясом дівицтва, а, що там казати, з книжочкою віршів та з потупленими очима. Гай, гай, такий вже наш вік...

Але, більше ніж ці дурниці, цікавили мене події в світі, в який я вирвався після довгої відсутності. В Гайльбронні я був одірваний від усього, немов той Робінзон Крузо на острові, не знаючи що діялося при дворах, у столицях, чи на полях битв. Може й звик би я до такого блаженного стану, який би звільняв від усіх громадських обов'язків та від турбот про справи того ненаситного світу. Однак, будучи з княжною, я мимохіть так утягнувся у чорторий політикування, що тепер навіть прагнув би сновигати в ньому як риба. Це стало для мене другою натурою. На пошті, в кареті диліжансу, в господах при великих шляхах, я прислухався, що говорять люди між собою, кур'єри, фельдгері, радники; іноді встрявав і сам у розмову, а тоді мої співрозмовці, дивуючись деякій моїй освідженості, брали мене за інкогніто якоїсь палацової особи або чийогось секретного висланця так, що мені іноді доводилось прикушувати язика, щоб не накликати на себе непотрібної підозри.

Наш бо вік, це не лише вік величезної легкодухості, але й кабали, в яку раз улізши, не легко вилізти. Будучи в Мюнхені, кинувся я до кавярень, де міг переглянути газети з усієї Європи, щоб нашвидку таки бути в курсі подій. Досить докладні відомості я зміг вичитати щодо реbelie Пугачова, якого ніяк не могли приборкати цариціні генерали, з чого закордонні газети злорадісно хихотіли. Цей козацький ватажок з армією добре озброєних козаків та башкирів вже підсувався до Москви, обнятої тривогою. В газетах говорилося про те, що Катерина вперто націлилась на Константинополь, та заходиться біля поширення кордонів імперії далеко на Захід. Англія, Франція, Пруссія — насторожені. Вирує і в Польщі. Отож хмари громадаються на обріях Європи; мир, в якому ми живемо, це тільки омана; кабінети всіх держав горячково готуються до хуртовини, яка може зненацька громами і блискавицями розкроїти землі і моря.

Відклавши газети і кинувши монетку на стіл за недопиту каву, я вийшов прожогом на вулицю і, крізь передосінню мжичу, крізь ніч, безцільно мандрував між Зендлінгенською і Кардовою брамами, ішов аж до Ізару, що шумів між скелями. Я повнився мріями, які кожна стороння людина, коли б тільки їх знала, назвала б шаленими.

Княжна, очевидно, не могла бути байдужою у цей час. Це, далєбі, настав її час, коли вона могла б зовсім легко заволодіти престолом і то не лише Понтиди, а й усього

Сходу...

Прибувши в Женеву, я підрахував свої гроші, що могли б мені вистачити на скромне життя і до зими [тепер вже починався вересень] та привів себе до кращого вигляду після подорожі, щоб не позбавитися шляхетнішого та освіченішого товариства, головню чужинців. На кожному кроці в Женеві можна було почути про Вольтера і Руссо, які проживали в Швейцарії, а тому в надлеманське місто перлося безліч відвідувачів, не тільки з близьких, але далеких країн. Можна було стрінати і земляків, але їх я дбайливо обминав.

Однак ці два філософи і енциклопедисти та їхня слава мене не цікавили. У мене було інше на думці. І я, взявши під паху еспантон, відшукав доброго майстра фехтувального мистецтва, пана Ларньє, та попросив його, за доброю оплатою, навчити мене як слід володіти шпагою і рапірою. Він був добрий учитель, а я пильний учень. В часі, коли я виїздив до Венеції, після трьох тижнів навчання, пан Ларньє сказав, що з моєю силою удару, добрим оком і наступальним духом, я можу ставати навзаводи з кращими фехтувальниками будь-якої країни.

Я залюбки віддавався цьому ділові, цілими днями вдосконалював руку й око. А крім того всього, добре привернений до здоров'я, ще в Гайльбронні, а особливо осьде, серед гір і над чудесним озером, я набрав сил, що міг би зім'яти будь-якого супротивника.

У вільний час я грав у біліард, проходжувався понад Леманським озером, заходив у кав'ярні, де збиралось чимало иайрізніших людей, але не встрявав надто у розмови з ними, бо хоч у Швейцарії мене ніхто, а то й ніхто не міг би досягнути, обачність у розмовах була вказана, тим більше, що, як мені говорили в гостинниці, в Женеві шпиків траплялося чимало.

Майже напередодні мого виїзду з Женеви, я вирішив таки відвідати старого вільнодумця Вольтера у Ферне. Власне, потреби в тому особливої не було, але бути у Швейцарії і не побувати в господі великого вигнанця і мудреця, що так умів висміювати всіх, а найбільше себе, було б таки недоречним промахом, тим більше, що деякі його твори я читав, а його осуди сильних світа сього, в міру того, як я їх сам пізнавав, мені дедалі більше подобались.

Отож я пішов на пошту, щоб замовити собі постшеза або приєднатися до когось, хто їхав би у Ферне. Раптом мене хтось узяв за лікоть. Це був ніхто інший як мій давній знайомий, пан Афендик.

"Не раджу вам їхати у Ферне, — проскрипів він, — пан Вольтер не приймають, бо захворіли, а може просто на них найшла така планида. Дарма тільки проїдетесь".

"Чи ваші відомості певні?" Спитав я, нахмурившись. Лисюра вишкірив свої жовтаві зуби. "Мої відомості завжди певні, ваша милосте Рославець, завжди з першого джерела. Племянниця пана Вольтера, мадемуазель Деніс, що закуповує ярину у знайомого мені огороdnика, хіба не найкраще джерело?"

Ми пішли геть від поштової станції взбережжям над озером. Я мовчав, а личина огрядно виступала, ніде не поспішаючи, але з під ока озираючи мене. Одягнений був цей панок у всьому чорному, шпильки у його жабо були із самоцвітами.

"Я зовсім, і то довгенько, втратив вас із виду, мості Рославче, — почав він, — я був у Парижі і в Гаазі, в Копенгагені і в Берліні. Куди мене тільки не кидала доля і мої обов'язки. Тимто я не міг поспішити вам з допомогою, коли ви знов, — гай-гай, — попали в неприємну халепу. Справді, доводиться щиро вам співчувати, але ніхто не заперечив би, що ви тільки завдяки відвазі вашій вийшли з води сухеньким..."

— "Не дуже, сказав я, — нога моя ще дає знати про себе, а крім того..."

"— Ви втратили з обрію вашу, о леле, вибрану серця. Вашу вірність в цьому легковажному сторіччі треба лиш подивляти. Потіштеся, бо і я не знаю, де знаходиться княжна Володимирська, сиріч графиня Піннеберг, сиріч.... Вона зчезла із Штутгарту і невідомо куди..."

Я посміхнувся про себе: очевидячки Афендик таки не знав про намір княжни переїхати до Італії. Ми чимчикували берегом. Мжичило. Афендик загорнувся у плащ.

"Що ж до вас, мій дорогий, продовжував він, то мені їй же богу, наверталась сльоза, коли я чув про всі ваші злощастя. Але що ж? Це достойні плоди вашої нерозважності. Я про це говорив вам у Парижі..."

"— А може б ви таки перестали проливати ваші фарисейські сльози, пане Афендик?" Глузуючи, поглянув я на нього.

"— О, ніяк не фарисейські, а найщиріші сльози земляка, що вболіває над рідною, до того ж такою цінною молодого людиною... Для вас не повинно бути несподіванкою, що цей ваш Христанек — це не лише шулер і заведій, але й підлота, який вас продасть за копійку... До речі, що з ним?"

"Востаннє я його бачив під муром хурдиги в Штутгарті, коли ця креатура покинула мене напризволяще..."

Мій голос аж усох, бо лют знов закипіла у грудях. Афендик похитав головою.

"Чув я, чув... Його вже бачили в Мюнхені в одному її одному ігорному домі, — сказав він, — але в Баварії йому попастися небезпечно, бо кінець кінцем і баварський електор дає "Ні і раду з шахраями... Тепер шальвірам приходитьсь ии юди круто. У мене є вістка що й ваш другий добрий знайомий все таки викрутився з халепи, яка його чекала б у Штутгарті. Він вже виступав у Сальцбурзі під іменем барона Штакельберга, поки там його не застукали. Ви ж бо гаки справді не знаєте, хто такий Доманський. Це ж шпигун короля Фридриха. Він працював для секретної служби Пруссії ще здавен. Але прусаки позбулися його, довідавшись, що він дещо із їхніх секретів продає також і міністрові Кауніцу у Відні. А то б до кінця віку сидів би він у льохах Квендлібурга або Магдебурга, що йому і належитьсья. Ви бачите, з якими людьми ви мали діло, кавалере Рославець."

"— Коли ви про все так знаєте, то скажіть, що з Монтеги Уортлем? Спитав я.

"Монтеги? Непутящий цей хлопець попав у біду так, як і ви. Хоч французи його віддавна підозрівали у зв'язках з кавалером д'Еоном, ви либонь чули про нього? Отож взяли його серед ночі, щоб запроторити прямісінько в Бастілію. Він, правда, платить не за свої гріхи, а за інших. Спитаєте, за кого? Звичайно ж, Доманського, бо той накладав не лише з д'Еоном, але і з прусаками і з Кауніцем і д'Егійоном..."

Я аж спинився: так вразило мене те, про що безжурно, вимахуючи тростиною, говорив старий лис. З озера віяв гострий вітер і ніс у Афендика почервонів, а я щільніше загорнувся в кирею.

"Так, так, кавалере Рославче. Ніколи не лізьте в воду не спитавши броду... До цього товариства додайте ще вашу славетну королеву Понтиди або княжну Алі-Емет, чи фройляйн Фінк, чи Шенк, як вона насправді зветься, то маєте компанію невеличку, але чесну..."

"Мовчіть, пане Афендик, — спаленів я, — ви не знаєте княжни, хто вона і що. Я можу поклястись вам моїми батьками і всім найсвятішим, що вона до шпигунства Доманського і до шальвірства Христанека не має жодного відношення..."

"Чиста та біла, мов той сніжок, еге ж... — з'їдливо засміявся той чуприндер в окулярах, — що ж, нехай буде по вашому. Але якби там не було, її справа програна. Ніхто їй не дасть шеляга і звідусіль її гнатимуть, як заблуканого собаку. Не допоможуть їй ні її маніфестики, ні епістолярії, які вона розсилає по всіх усядах і закамарках. Невже ви гадаєте хоч на хвилину, що будь-хто з потентатів чи принців у Німеччині, чи деінде, трактує її серйозно? Невже ви не доцінюєте сили і розуму нашої імператориці, милостивої нам Катерини II?..."

Він глянув на мене допитливо.

"А Пугач?..."

Афендик люто скривив свою лисячу мармизу, спаленів аж закашлявся.

"— Кавалере Рославче, не грайтеся з вогнем, прошу я вас. Не забувайте, що у когось руки значно довші від ваших і прийде час, коли ви не матимете нічиєї протекції над собою. Нічиєї! — підкреслив він, — і ніхто за вас не заступиться, навіть той ваш іменитий протектор Розумовський, який, до речі, не знає, куди йому чоло сховати від сорому за вас... Пропадете, їй же богу, як муха в окропі, те я вам кажу. Жоден опікун, який би ще може сьогодні трапився, не бачитиме у вас сентиментальне хлоп'я та не видобуде вас із ваших халеп, а навпаки, ще й дорадить, щоб вас утопити. Схаменіться, юначе, ще не пізно. Як земляк раджу вам, схаменіться..."

"— А що ж я маю робити?" — З посмішкою глянув я на нього.

"Що? Те" що я вам двічі говорив. Княжна ваша, ніде правди діти, як той Фенікс: у воді не тоне, а як згорить, то з попелу вирине... Не заперечую, це деякий клопіт для Петербурга. Миршаве воно і нікчемне, а як тая муха брентить. І собі і всім користі мало, а порядним людям тільки клопіт, та й сусідові на сміх. Хто їй допоможе? Поляки-конфедерати? Радзивіл "пане коханку"? Та їх от-от зметуть, або куплять кожного подинці. Може Кауніц? Або найхристиянніший король Франції? Або Фридрих II? Ще хто? Ні, кавалере Рославець, порскне ваша княжна як та жаба, що надималася? Невже ви, ось так між нами, ще вірите в її царственне походження?"

"Годі, добродію Афендик, — спохмурнів я. — Не розкидайтеся своїми словами, які ви вважаєте такими мудрими. В те, що я повірив, то вам два життя треба прожити. Що ви мені тичите кауніців та фрідріхів? Ось, Пугачову ніхто не допомагає, а він, дивіться, стоїть перед Москвою, а на ваших панів сенаторів та німецьких генералів такий і страх

напав, що штанами трусять. Імператориця ж Като тільки й дивиться, якби Пугач її не замкнув за трьома німками, а то й під льод не пустив, воду пити. Що ви мені теревените? Ребелія Пугачова ще скрізь не загриміла, а, от, якби ми її з нашою княжною підсобили, то повстане і Україна, і Запоріжжя, і Дон, і Приазов'я. Досить вже вам цім артикули приганяти. Поцарювала ваша Като, та й годі..."

"Мерзенних же ви розмов навчилися, кавалере Росламець, — похитав головою старий ярига. — Ех, якби так ваш батенько та тее почув! Він не подивився б нанінащо, а завдав би вам доброї чоски, та лозами, лозами..."

Я спинився і навіть підняв тростину. Афендик, з острахом, бочком-бочком, подався від мене геть. Я постояв; лють моя вщухла. Я зареготав. Афендик швиденько щез у юрбі.

4

Нема чого втаювати, що розмова з єхидним дідком мене вкрай занепокоїла. Ще чого! З кожним днем я відкривав інтриги і злодіяння негідників, які були оточенням, ба, навіть почтом княжни, а вона їм безмежно вірила. Але з кожним цим відкриттям я ще більше прагнув визволити її з того мерзотного павутиння, з тих усіх капостей і наклепів. Я аж тепер виявив, ким був Доманський — цей пройдисвіт, штукар, комедіант, що прикидався магом, метафізиком і трансмутатором металів, а насправді — це просто хитрющий шпигун, готовий на все найпідліше.

І не тільки те. Від його злочинств терпіли інші, як от невдаха Монтеги У орт лей, звичайно й я, а насамперед княжна. Про Христанека я остаточно сам переконався, що це бувалий бузувір. Як могли княжну так причарувати ті плутяги? Щодо Афендика, то видно було по всьому, що сама справа княжни Володимирської справляла таки чимало клопоту, як йому, так і знатнішим за нього. Він просив і грозив, але що він міг мені вдіяти? Він не міг навіть солі на хвіст насипати. Швейцарці післали б його під сто бісів, ніхто не повірив би, якщо б він і хотів мені нашкодити. Крім того, я дедалі все більше впевнявся, що цей єхида Афендик, хоч хитрий і вадливий, мене ще терпітиме, бо я йому був і є потрібний. Тільки пильнуючи мене, він міг би знати, де перебуває княжна. Просто кажучи, він був на моїй ласці. Ось так я себе потішав, але розум наказував мені не викликати вовка з лісу, а по змозі, оминати цього царициного підлизу.

То ж ще тієї ж ночі я наживав п'ятами із Женеви і то так обачно, що не тільки старий лисюра, але й сам лисий дідко не спостеріг би моєї утечі. Я подався горами, приєднувався до овечих пастухів, гірськими стежинами пнявся аж за хмари, поки не зійшов у долину Рони, а тоді, як мені пощастило, з добрими людьми, не поспішаючи, минув Тічіно, та й коли гори почали меншати, а люди все більше закидали з-італійська, я прибився до Ломбардії, що вже була під володінням Габсбургів.

Було б усе добре, коли б не присікались до мене цісарські жандарми, бо, правду кажучи, я не мав жодного паспорту, ані "лессе-пассе", ані "тітр де вояж", — нічогісінько, чим я міг би посвідчитися. Мені всі папери забрали в Штутгарті, а до Швейцарії я в'їхав так, що ніхто й не помітив, коли і як. У цісарських володіннях поліційні гончаки були лютіші як де і нюшили скрізь змови та бунти. Однак, людська

натура всюди однакова і, коли я цісарському лейтенантові поклав на зубок десять гульденів, він з кислого посолодшав і не тільки пустив мене на всі чотири сторони, але ще й видав "лессе-пассе", з котрим я міг в'їхати, куди тільки душа забажає. Назвавшись курляндським бароном Кеттінгом, [вже й на мене прийшла черга підшиватись під вигадані імена], я промандрував спокійно через Мілан, Мантую, Верону, й одного поранку в'їхав у межі Найсвітлішої Республіки Венецької. Нарешті! На широкій площі, перед собором, воркотіли голуби і рахманно сідали мені на плечі, а коли я побачив четвірку славетних коней Венеції, викутих із бронзи, то обходив їх тричі і вдивлявся у них як причинний, бо так зачаклювало мене мистецтво, яке я перед тим ніколи не цінував. Тепер у цій чарівній Венеції усе мене бадьорило та немов окриляло душу мою, мабуть як кожного мандрівника. Що ж до венеціанського люду, то веселішого і безжурнішого я не бачив навіть у Парижі. Все тут ходило неначе це був карнавал, у масках, з попричіплюваними носярами, скрізь торохтіли тріскачки і хлопавки, все шуткувало, жирувало, реготало, і пустувало, немов усе життя осьде було — празник, дозвілля та гулі. Прегарні були тутешні жінки, моторні, але й сановиті, що з під масок бентежили кожного зальотника чорними очима, маніжно щебетали біля церков, у траторіях, на мостах та біля крамниць. І іншому гевалові, але не мені, вже нераз пошитому в дурні, бігла б тільки слинка і здавалося б, що кожна така красуня, з тих, що їх прославив своєю кистю Тіціан, тебе зазиває та обіцяє земний рай. Але на цих хитрощах бабських мене вже ніхто не піддував би. Найбільше, звичайно, я дивувався тутешнім каналам, по яких мов жуки сновигали гондоли, кермовані здоровенними веслярами, що могли б вам і послужити, але теж як слід обчухрати. Я спинився у дешевому готелі біля святого Марка.

Моїм найпершим завданням було знайти княжну, якщо вона тут, розшукати маркіза Рошфора де Вількура, щоб дати йому почесну відплату в поединку та розправитися хшальвірою Христанеком. Але це легко собі погадати, та важче здійснити. Венеція — це місто чималеньке. Народу, а особливо приїзжого з усіх кінців, сила силенна. Неодин хоче собі зробити з тебе дурня і підняти тебе на сміх, але ще більше товчється тут різноманітних пройдисвітів, обманців і шукарів, яким машкари та киреї, довгі до п'ят, тільки влегшують їхнє мерзенне ремесло. Правуватися ж не було тут з ким, бо як тільки ви почнете ремствувати, вас оточують маски, преогидні пики і харі, засміють, залякають, чаклюють та так, що тільки плюнеш і скажеш тьху на вас, нехрещені рила, цур вам і пек, огидні блазні. Коротко сказавши, коли я поштовхався трохи попід церквами, поміж народом, серед зборища біля пристані, у траторіях та винарнях, повернувшись вночі, ствердив, що мене обібрали на яких двадцять цехінів, в руки понапихавши різної гидоти, що була мені до біса. Один дав мені масть, щоб не лисіла голова та щоб нею труїти пацюків; другий — всучив афродізіак, супроти якого, мовляв, не встоїть жодна придзингльованка; третій — видував два дукати за пряжку з діаманту, що виявився склом. В кишенях у себе я знайшов зо три листики від сеньйор, що зазивали мене в гостину до себе, як звечеріє, а два здоровила з намальованими саджею пиками передали мені привітання від якоїсь знатної ангелянки, яка начебто

чекає мене у своїй барці, як лиш зайде сонце. Таж треба було бути йолопом, щоб у це повірити. Коли ж я розпитував за княжну, один гондольєр визвався мене завезти під її дім опівночі і завіз таки, але на кружганок заміси, княжни вийшло якесь опудало, та ще й у турецьких шараварах, та заговорило такою мовою, що тільки дідько зрозумів би її. Я звичайно, плюнув і подався геть, аж поки ще один гондольєр, задумавшись, не присягнувся мені, що знає достеменно, де така особа живе і миттю мене до неї доведе. Але, замість княжни, на кружганок вибіг до мене, озвірівши, якийсь дядько, либонь левантинець, що вимахував ножакою та виблимував очиськами і кричав, що нарешті спіймав того, з ким його жінка скаче в гречку. Люду зібралося щонеміра, всі вікна розчинилися, а я тільки паленів і блід, аж поки дійшов до слова і тому чоловікові божому не вияснив, що це либонь помилка. Довго він не вірив цьому, але врешті повірив і ми розійшлися в мирі. Третій раз гондола повезла мене такими закрученими і смородливими каналами і в таку нетрю, що я ледви зумів вистрибнути на берег, бо був би напевно там і кінець. Таким чином і третій і четвертий день, ба, цілий тиждень я надаремно питався і розпитувався то про княжну Алі Емет, то про графиню Піннеберг, пані де Тремуїль, а навіть про Даму з Азова, бо припускав, що княжна змінила і тут ім'я. Розпач на мене найшла велика, бо гроші мої виходили, а я не бачив ні кінця, ні краю цим розшукам. Місто стало мені зненацька неміле і я кляв його в сто чортів за його смердючу воду і за його шахраїв і за його посіпак і за його докучливе жіноцтво. Ще ніде не було мені так маркітно, так самотньо. Не було мені ні до їжі, ні до пиття і я аж примусив себе, пролежавши в моєму логові два дні в страшній іпохондрії, вийти вранці в місто.

Можна уявити собі мою радість, коли я серед юрби машкар, на площі під Сіньорією, побачив знайоме обличчя. Я кинувся мов до рідного брата, а це був ніхто інший як полячок, який підбігав за мною у Мангеймі — краків'янин Врона-Вонсович. "Графе, якими шляхами?" Обіймав я його, як і він мене. Видно було, що жилося йому тут не з медом, бо виглядав він марно і кирейка його була обтріпана. Він зітхнув і розповів мені, що з Мангейму він подався до Венеції, бо звідти помаленьку роз'їздилися всі Радзивілові та й сам Радзивіл напевно вже в Римі, а він — граф — загадав собі їхати до Туреччини, бо там тільки можна якось прожити, однак на проїзд у нього грошей нема і сам він у великій грошовій опресії та живе з ласки одного абата, що зветься Гронкі. Цей абат незабаром і сам прийшов — поцелуватенький і чепурний, але, як казав, не у великій ласці у своїх прелатів, бо належить до освічених, по вільномислителів, шанує Вольтера і пише трактат, який не вельми по душі єпископській курії.

Я, на радощах, дав бідному графові п'ять цехінів, хоч мені самому не збувало і сливе слізно просив його і абата допомогти мені в розшуках; я просто вхопився за них як топленик за бритву. Треба сказати, що вони ретельно віднесли до мене, може тому, що при наших зустрічах я не шкодував гроша на фраскаті чи кіпрське, а граф та й абат того ажніяк не цуралися. Вони мене, умилившись, цілували своїми слинявими губами та присягалися, що княжну найдуть хоч під землею. Щодо маркіза Рошфора де Вількура, то абат твердив, начебто з найпевніших джерел, що він виїхав до Неаполю. Я

здався на них і, якщо не сидів біля Великого Каналу, то в бідній оселі абата Гронкі, який мав єдине багатство — бібліотеку, а для мене розвагу — я ще ніколи не читав таких забавних книжочок, що водилися у нього.

Так минуло ще декілька днів і нарешті граф прибіг захеканий, але з радісною для мене вістю.

"Кавалере, ваша згуба знайшлася, — сказав він, перед тим ласо прийнявши з рук абата Гронкі плетінку з вином, — ваша княжна Володимирська або як вона зве себе тепер — княгиня Селінська, справді була проїздом у Венеції".

"Проїздом?" — упав я на духу.

"Так, — промовив граф, — вона тепер живе у Рагузі, тобто в Дубровніку, але в повному інкогніто. Справи її йдуть добре, а через те треба їй бути стократ обачнішою ніж досі. Імператориця Катерина визначила ціну на її голову. Але можете бути певні — руки короткі. Княжну, з пропозиції князя Радзивіла, прийняв під свою протекцію султан Порти-Гамід I. Ось і все, що вдалося мені довідатись".

Я запитався його, звідки ці відомості, на що він оповів мені, що хоч з Радзивіловими він давно зірвав, зневірившись у магнатах, дбаючих тільки про себе, а не про отчизну і простий люд, проте йому пощастило зустріти чоловічка-земляка, правда, завадіяку-шляхтюру, якому пальця в рот не клади, а той знов, подорожуючи, оце кілька днів тому у Барі, зустрів якогось сеньора Рокатані...

"Рокатані?" — вигукнули ми в один голос з абатом Гронкі. "Так, Рокатані — одного з шамбелянів княжни, що виїздив з дорученням до Риму і якраз повертався до Рагузи..."

Абат Гронкі сплеснув товстенькими руками: "Якщо б я побачив цього мерзотника, то я б, не вагаючись, віддав Інквізиції. Цей Рокатані тримав у Відні веселий дім і сам забавляв гостей грою на скрипці. У Римі він подавався за абата, а тут ще два роки тому за доктора падуанського університету і вимантив у мене дві найцінніші книги з моєї книгозбірні; я не лічу фальшивих акцій, за які його шукають в Модені і в Пармі."

...Признатись, мені не вельми мило було чути характеристику особи, яка на моїх очах уповзла в довір'я до княжни. Я вже мовчав про це, стиснувши тільки зуби, радий, що слід княжни найшовся.

Я сказав: "Дякую вам, друзі. Завтра я вирушаю до Рагузи".

Обидва мої доброзичливці підвелися разом зі мною і, б'ючи себе в груди, з щирим запалом вигукнули, що самого мене вони не пустять і, хочу я, чи не хочу, вони теж виберуться зі мною в дорогу, морем чи суходолом, як я накажу. Тож на невеличкій нараді ми вирішили, що доведеться нам сторгувати барку, яка нас відвезе до Рагузи. Я був справді зворушений, коли абат Гронкі, закасавши свою сутанну, добув з панталонів гаманця і висипав увесь його зміст на стіл. Зі сльозами на очах він узяв мене за обидві руки і сказав, що трактує мене як свого сина, бо бачить у мені щирю душу, а тому готовий наразити себе на всі небезпеки.

Я ще раз подякував їм і залишив їх контентуватися ще вином у плетених бочілочках. Мені ж тієї ночі не спалося.

Тільки почало благословитись на світ, я вже гримав у двері абата і графа, та доки

пробуркав їх та розтокмачив їм, опухлим і ще сонним з похмілля, про що йдеться, пройшло чимало часу. Мочиморди не поспішали так, як я, і, здається, не раді були своїм вчорашнім присягам у дружбі. Розсерджений, я залишив їх і сам подався до пристані. Однак, вони, захекані, наздігнали мене, хоч ноги їх не ступали ще певно, а позіхали вони мов тії леви.

Ніде й ніколи не приворожувало мене так море як цього сонячного ранку в затоці Лідо. Море було рахманне і спокійне, яскріло лагідними виплесками хвиль та сповивало обрії далекою голубінню. Здаля майоріли вежі і палаци чудесної Венеції, ніжне їх мереживо красувалось у люстрі затоки, де як зайняло око, струнко стояли, не коливаючись, судна з найрізніших країн. Сонце пестило їхні вітрила і вони здавались стаєю красноперих птахів. Ми проходжувались по молу і якийсь чоловік порадив нам легеньку як перце генуенську бригантину з двома червоними вітрилами. Їх капітаном і арматором був грек із сережками в ушах, смаглий як диявол, який, мовляв, привіз сюди з Кіпру олію, а тепер митикував, куди йому податись далі. Ми запропонували йому взяти курс на Рагузу і торгувались з ним до млостей. Врешті він погодився везти нас за сто шістьдесят цехінів та сказав, що буде готовий відчалити аж під вечір, бо йому ще треба полагодити деякі справи у місті.

Решту дня ми провели в тавернах, вже не вертаючись до дому. Абат Гронкі точив баляндраси, граф Вонсович куняв, а я слухав одним вухом абата, та думав сокровенні думи: ось незабаром я побачу мою Регіну після довгої і страдної розлуки. Абат, зауваживши мою розсіяність, здогадувався, в чому річ і сказав, що жінки в більшості, не варті мрій. Залишімо це поетам.

Абат Гронкі навіть натхненно цитував і Данте і Петрарку та зважував, чи варті були і Беатріче і Лаура уваги таких великих поетів, та й чим вони їм за це відплачували?..

З кампанілі вже вдарили дзвони на вечірню і ми подались до причалу, де бригантина чекала нас разом з її капітаном — греком Ставропулосом та десятком людей його залоги — здоровенними парубійками, з Мореї чи з Корфу; їхньої мови я не розумів. Ми вийшли на поклад; віддано кінці, піднято паруси і наша бригантина, як чайка, полинула по плесі Лідо, вже торкненому червенню присмерку. Незабаром за лісом щогол і крилами вітрил зосталась Венеція, а згодом, коли вже стемніло, ми вийшли у повне море. Абат і граф Вонсович захворіли морською недугою і не виходили з відведеної їм каюти. Я гадаю, що вони не так занедужали, як лікували себе своїм запасом кипрського вина та скорочували час грою в ланскне.

Я ж стояв на покладі, спершись на поруччя, недалеко від погруддя юної сирени, що хвацько розсікала морські хвилі, черпав гостре повітря Ядранського моря і вдивлявся у далечінь. Ліхтар коливався на реї і, ледве блимаючи, скупі осяював сутінок. Навкола, і на морі володіла темрява, тільки далеко-далеко, де море черкало небосхил, було ясніше. Проте й там, на обрії громадились суворими смугами хмари, і треба було сподіватись хуртовини.

Втім ледве-ледве чутно хтось наближався до мене. Я хотів було обернутися, але з-заду мене щось гримотнуло по голові з неймовірною силою. Перед мною ще майнув

розгойданий ліхтар, якось чудно скошена щогла і темінь, прелюта, безкрая темінь
цупко огорнула мене.

ЧАСТИНА ШОСТА

КНЯГИНЯ СЕЛІНСЬКА

O navis, Referent in mare novi

Fluctus. O quid agis!

Fortiter occupa Porta.

Г. Назон Вергілій.

О судно! Хуртовини нові

Знов тебе в море женуть.

Що ж робити? Сміло займаймо
причали...

Г. Назон Вергілій.

За море, за море! Вітри споряджай,

Неси мене, коню, за синій Дунай...

Л. Боровиковський: "Козак".

Наш корабель трима свій путь щодень

У порт щасливо; знайте, він прийде.

Він, безумовно, криці став подібний,

А серце в нього, як Кавказ кремінний,

Або з булату, із Вулкана гути,

Сталистим Бронти молотом він кутий.

Русинське судно взнає жалісливо

Марнотну втрату (бідна в нас фортуна!)

Дорожчу того, що з Колхіди руна.

Але зухвалий той Язон все ж іде,

Щоб золотее взять руно в Колхиді.

С. Яворський: "Руський небесний арктос"; 1690

1

Не знаю, як довго я був без пам'яті, день це був, чи ніч. Вгати́в мене по голові, мабу́ть рукояттю пісто́лета, сим ка́пітан. Оше́лешеного, мене зв'язали й потягну́ли до́лі, в трю́м, де блима́в нужде́нний ліхтари́к. Потили́ця моя ще гуді́ла, але вбе́ріг мене волохати́й, повста́ний бри́ль. Звикаю́чи до темря́ви в трю́мі, де й так не ві́домо було, ні́ч це, чи де́нь, я побачи́в опода́лік аба́та Гронкі́ та Вонсови́ча, тако́ж, видно, пов'язани́х, які ле́жали на до́лівці, бі́ля зво́їв кодо́л, линв, мі́шків з якимсь това́ром. На лавчи́ні, під ліхтари́м розсі́вся молодий гу́льтіпа́ка, з виду гре́чин, а може й турчи́н, з сере́жками на ву́хах, з черво́ною хустко́ю на голо́ві, покла́вши ого́лену, криву ша́блюку собі́ на ко́ліна. На́певно ма́в він на́с вартува́ти, бо хоч від ні́чого робити приспі́вував собі́, але на на́с пози́рав. "Ой, у хале́пу ж ми по́пали, кавале́ре, — озва́вся аба́т Гронкі́, побачи́вши, що я оживаю́ від очма́ніння, — як ба́ранів мабу́ть поволо́чать на́с, щоб про́дати якомусь бе́єві, в Алжі́рі чи Ту́нісі, а тоді́ верті́тимемо жо́рна йому́, плю́гавце́ві, до са́мого

скону..." Абат видно, не втрачав свого бадьорого духа, хоч і зв'язаний, оченятами своїми виморгував і тільки зітхнув, проголосивши мудро: "Quos vult perdere Jupiter dementat prius..."

Зате граф Вонсович, за всіма ознаками, зовсім знітився й охляв, лежав з примкненими очиськами і мабуть ремствував про себе, що за мною поволікся і попав сюди як баран у казан. "Тихо там, — гукнув суціга з сережками і шаблюкою, а зрозуміти його можна було, бо облаював нас з-італійська; — мовчіть та диште, — глянув по нас цей горлоріз, грецький чи турецький; — господар наказав мені, що як будете гомоніти та ворухитися, можу кожному відсікти голову. Ціна на вас невелика". "Не такий ти вже, Зогу, немилосердний, — озвався абат Гронкі, — серце в тебе таки не бісурменське, а християнське. Невже такий ти вже вірний твому господарю, отій кощавій почварі, що нам — братам твоїм кривду чинитимеш?"

Важко сказати, чи той горлоріз, якого звали Зогу, переймався лементами абата, але зате він, видно, на свого господаря, чи пак капітана, мав доброго зуба і посилав його до всіх рябих бісів, кажучи, що це скупердяга, шкуродер і хапуга, який йому ще досі ламаного піастра не заплатив та й ще морить голодом і канчуків не шкодує. З діалогу, який абат Гронкі вів з отим Зогу, дедалі говірклішим і дружнішим, ми почули, що сам Зогу — македонець, вештався по Архіпелагу та по Сіцилії, наймався, де попало та й потрапив з дурної голови до капітана, на його судно, а самий капітан — проноза і розбишака, що не гребує і контрабандою і торгує невольниками та й залога у нього така ж — самі морейці і крадії-волоцюги. Щодо абата, то він очевидно, пробував ґрунту і так і сяк, і видно було, що Зогу його слухає дедалі пильніше. Навіть граф Врона пожвавішав і нарешті абат сказав македонцеві, що не варто йому воловодитись із собацюрою-капітаном, а триматись нас: допоможе він нам, то й ми його виведемо в люди. Говорячи про мене, абат хвацько підбрехував, кажучи, що я княжого роду, маєтності у мене великі, що я вельможа пребагатий, який проживає у Венеції для своєї власної приємності і може його Зогу — злидаря озолотити. А той Зогу, що із своєї довірливості і невідучості аж рота роззявляв, таки справді завагався та й особливо схвилювався, коли абат та й ще граф Врона вмовили в нього, що на моє золото він міг би жити в гаразді, пити до схочу та мати діло тільки з найлюбезнішими фльондрами. Я, на завдаток, наказав йому вийняти з моєї підшивки у каптані, яку я собі на всякий випадок зробив сховищем моїх, уже нечисленних, клейнодів, та дав йому якусь золоту цяцьку, яку він відразу ж почіпив собі на шию.

Десь на світанку Зогу таки пристав на те, щоб нас розв'язати. На горі морейські морці та розбишаки розважалися із своїм капітаном, а я, взявши у Зогу його шаблюку, а графа і абата озброївши залізними гаками, тихцем і обачно подався із трюму, по сходах, на поклад. Зогу, на всякий випадок ми залишили внизу, всежтаки не надто довіряючись йому.

Ніч була місячна, море спокійне. На стерні стояв деменний, безпересталі тягнучи свою смутну пісню. В камбузі світилося, і п'яні крики дедалі ставали розвезліші.

В цьому менті, коли ми присіли за бочками і розглядалися, звідки найкраще

напасти на деменного, двері скрипнули і камбузу вийшов капітан, тримаючися, псявіра, ще зовсім добре на ногах. Він спинився і прислуховувався, і годі пішов у наш бік, щоб зійти униз, очевидно і наміром поглянути на нас. Ховатися вже не було як, і я підвівся та прискочив до нього з шаблюкою. Він відсахнувся, але вмить отямився, збагнув, у чому справа і побув з-за пояса здоровенного кинжала, водночас гукаючи інших.

Школа пана Ларньє з Женеви не пройшла мені намарно; я заатакував морейця із страшним імпетом і зразу ж відтиснув його аж на керму. Морейців, які вибігли з камбузу, до того добре підхмелених, абат Гронкі та граф валили по лобах гаками так, що вони розтягались на чардаку. Деменний із страху кинув демено і судно дзигою затанцювало на хвилях.

Я відбив капітанів кинжал і тріпонував його шаблюкою по лобі. Кров залила його і він, захитавшись, упав через борт у воду. У мене не було часу дивитися, що з ним і я кинувся у камбуз. Та з капітанових підручних були бійці плохі: коли я їм крикнув, щоб вони піддавались, бо я вбив їхнього проводиря, то вони всі попадали ницьма і просили дарувати їм життя. Ми зачинили їх у камбузі, Зогу хотів повідщібувати їм пояси з цехінами, поки я його не прогнав на демено. Тимчасом почало світати і абат, який розбирався у компасі, сказав, що ми пливемо зовсім не до Рагузи, тобто на схід, а на захід до берегів Італії, здається, в напрямі Анкони. Тоді я наказав Зогу, що був при кермі, змінити курс. Ось так ми заволоділи грецькою бригантиною. Мені було шкода, що я так неfortunно позбувся капітана, — бо я ж міг би від нього вивідати не одне. Інші морці із залоги, яких я допитував і під загрозою горла наказував говорити правду, божилися, що нічого не знають. Напасти на нас капітан велів їм лише в морі і сам лупонував мене по голові, але всежтаки виходило, що у Венеції, після нашого торгу з греком, він ще мав справу з кимсь іншим та зустрічався в таверні, у порті.

То ж, які б не були мої здогади, важливіше було те, що ми видерлися з доброї халепи і я міг подякувати своїй долі, що й на цей раз була до мене ласкава, поскільки я ходив таки вільним, а не чекав свого гіркого кінця у путах.

Ніхто з нас не був морцем, тож ми здалися на морейських матросів, які всежтаки знали своє ремесло. Щоправда ми не спускали їх з ока ні на хвилину і не відкладали зброї. Не вельми довіряв я й Зогу, який може й прикидався, начебто він з нами братався увесь свій вік та ходив за мною як вірний собацюра. Це був, настільки я збагнув його, мізерна душенька, що могла служити тобі, але могла й продати при першій нагоді. Вонсович і абат Гронкі контентувалися за той час вином, а його тут було подостатком. Якби не я, то вони, перепившись, із своєї легкодухості, могли б мені знов наварити доброї каші. Я їх силоміць відтягав від данини Діонізіякові, а тому що вони послули, добре нажлуктавшись, мені треба було мати вісім пар очей і не спати ще не одну ніч. Я стояв увесь час на покладі, з руками на пістолетах і пильно стежив за кожним морейським розбишакою. Правда, вони справлялися непогано, ладнали вітрила, хвацько спиналися на реї, метелялися по чардаку.

Море було погідне і саме стелилось нам. Головне, що бригантина шпарко йшла

увесь час на вітрилах, з попутним вітром і, на четвертий день, коли лише підвівся малиновий світанок, деменний показав мені на землю, що виднілася на обрії.

Це було вільне місто Рагуза.

І ось перед нами незабаром замайоріла пурпурна затока, оточена горами, по яких спадали громади білесеньких дімків та чепурних палациків. На високій горі виднілась фортеця. Ми вже увійшли у рагузькі води і нас здивував натовп кораблів у цьому, на загаль, невеликому порті. Вони стояли на якорях і видавались кремезними і, я гадаю, військовими. Через далековид я розглядив коронади та й інші гармати у відкритих люках. Як видно, Рагуза гостювала чиюсь ескадру. Всі ми, зібравшись на чардаку, гадали-розгадували, чиї це можуть бути кораблі та якої біди вони опинились у рагузькій затоці. Що ближче ми підходили до берегів, тим чіткіше різьбилися керми цих суден над плесом і тим зловісніше роззявляли свої пащі коронади, націлені просто на місто і на його фортецю. Незабаром ми побачили і рух на кораблях, які вже, без усякого сумніву, були воєнними. Чутно було навіть гомін флейт і наказів. Із-за штилю важно було розрізнити прапори, вони бо повисли безвладно на щоглах і ми всі довго відгадували, чиї ж це прапори. Нарешті знявся легіт і розгорнув прапори на декількох фрегатах і брандерах. Коли ж я направив на них свого далековида, моє серце тьохнуло і, як зауважив пізніше мені абат, я навіть зблід. Прапори були святого Андрія, з перехресним хрестом. Коли ж наші морейці побачили ці розгорнені білі прапори з укісним синім хрестом, кинули вгору свої червоні ярмулки і почали галасливо герготіти по своєму: це ж бо ті самі кораблі визволяли їх Морею від турецької корми. Кораблі були російські.

Я глянув ненароком на абата Гронкі і Вонсовича та по їхніх витягнених пиках зрозумів, що й вони думають про те саме, що й я. Бо ж і їм було напевно дивно, що, поспішаючи до Єлисавет II, потрапити під гарматні гирла кораблів Катерини II, ажніяк не входило в їхній, та тим більше, у мій облік.

Ось так розваживши обставини, я наказав, порадившись і абатом, моїм підвладним морейцям взяти напрям до причалу не на порт, а на південь, у бухточку, на декілька миль відстані від Рагузи. Хоч ремствуючи, морейці мусіли виконати мій наказ і ми йшли просто на берег, що виглядав стрімким, пустельним та порослим диким гаєм. Зібравшись на покладі, абат Гронкі і граф Вонсович та й я роздумували, чому якраз у Рагузі так несподівано опинилися фрегати імператориці Катерини? Абат Гронкі був тієї думки, що адмірал Олексій Орлов просто собі розважається, від нічого робити, і заходить із своєю ескадрою в порти Середземномор'я, може в гостину, ось так собі, щоб тільки похизуватися своєю славою. Може й так, може й ні. Я не зовсім був схильний до його думки. Справа, мабуть, була складніша.

Тимчасом, схвильований різними думками, я ходив сюди й туди по чардаку. З одного боку — мені страшенно хотілося побачитися з тими моряками, бо я знав, що серед них, особливо в чорноморській ескадрі, багато земляків, навіть знайомих: молодий Гамалія, мій ровесник Лизогуб, брати Міклашевські та інші, які були в морській службі, але, з другого боку, я розумів, що це для мене пахне небезпекою. Напевно сухопутним і

морським канцеляріям було вже відоме моє ім'я, як пов'язане з княжною. Може вони навіть вже давно слідкують за мною, хоч би через Афендика та й через інших, які б напевно знайшлися. Може, коли б я тільки вступив би на чардак котрогось із тих кораблів, то лиховісна петля обвилася б навкола моєї шиї і я помандрував би під вартою, до того в кайданах, просто в Петербург та в Петропавлівську фортецю, а тоді на тому ж чардаку злорадісно посміхнувся б до мене той самий всевідучий пан Афендик? Ні, як можна далі від цих кораблів і нехай не турбує мене будь-яка спокуслива думка. Ми минали порт і йшли нашим курсом. Бригантина швидко наближалася до бухти і деменний добре митикував, бо ж причал був осьде ненадійний. Берег був скелястий, стрімкий, легко було напоротися на підводні камінюки і зазнати аварії. Вирішено кинути якір далеко від берега, спущено човна і ми всі чергою виходили на берег, разом з усіми морейцями. Я навіть не чекав, поки човен приб'ється разом із хвилию до берега, а першим ступив на нього. За мною, підобравши сутану, плигнув абат, а тоді і граф Врона-Вонсович, і Зогу та решта морців. Признатись, доля бригантини мене мало цікавила, я вже ладен був її подарувати морейцям. Адже ж головне було те, що ми на одному березі, на одній землі, з княжною. Навіть ватага морейських розбишак, які на судні з-під лоба споглядали на нас і, мовчки, іноді шепотючи прокльони в мій бік, виглядали привітніше, підбадьорились, бо їм вже ввижалось дозвілля в Рагузі, з хорошими рагузянками у шинках і тавернах, у превеселому місті, що вважалось по всьому Середземномор'ї багатющим. А що казати про моїх друзів, які вважали себе іменитими гістьми, яких, мовили вони, стрінуть з почестями у палаці княгині Селінської.

Автім із-за скель, що до них підступав із гір ялинник, впереміш з кипарисами і тамарисками, вийшла громадка озброєних людей і оточила нас. Ніхто не розумів у чому справа, що це за люди і чого їм треба. Та й я був ні в тих, ні в сих, поки якийсь чоловічина, мабуть старший між ними, не сказав: "Іменем сенату міста ви всі арештовані. Порт і місто Рагуза знаходяться в стані облоги і всі прибуваючі сюди чужинці, враз з їхніми суднами затримуються з уваги на безпеку громадян..."

Отакої! "Та це якась aberration delicti!" Вигукнув я, пригадавши собі юридичну формулу, коли незаконно приписується комусь злочин, який довершено кимсь іншим. "Silentium!" гукнув їхній старшина і становище ставало справді грізним, бо всі ці стражники оточили нас, штовхаючи алебардами, наставили на нас мушкети і навіть добули шабель. Треба було таки скоритися і ми, як череда, оточена ними бузувірами, на чолі із старшиною, розлюченим як скажене вовчурисько, почімчикували крізь гай і гору до міста. Справді, як не везло, то везло. Доля просто знущалася наді мною. Неначе змовившись, усе було наперекір мені.

Поки ми йшли, невідомо куди, я зауважив, що це місто, здалека таке чепурне і погідне, було тихе-тихесеньке, мов би перелякане вкрай. На вулицях нікого майже не було, а як попадались перехожі, то вони бігли, озираючись і поспішаючи до своїх осель; на ґанках, на майданах, по базарах, була пустка, неначе хтось їх вимів, будинки видавались нашошореними, вікна затулені. Зустрічались тільки стражники, що вели чи

відводили кудись громадки таких самих, як ми, арештованих, мабуть з іноземних кораблів, наполоханих вкрай. Що вище здіймалось сонце, тим більше розпікалось камінюччя і сліпило очі. Місто, неначе вимерло; воно нагадувало своєю мертвою тишею цвинтарище.

Нас приведено до ратуші, де юрмились і начебто урядували люди, чимсь збентежені, на мою думку, перелякані на смерть. Райці сенату міста Рагузи, що їх можна було пізнати по чорних тогах і золотих ланцюгах на шиях, метушилися як сполохані щури, шепотілися між собою, тривожно і з підозрою оглядали нас.

Товстий і спітнілий чоловік, мабуть начальник міської сторожі, недобрими, заплавленими очима міряв усіх нас і запитав мене, звідки ми, на якому судні і навіщо сюди прибули, домагався корабельної книги та навіжено горлав. Я попросив його не казатися, а вислухати мене, як капітана венеціанської бригантини, яка прийшла до Рагузи тільки у власній справі.

"— Яка ж то справа?" Вибалушив він свої очіска на мене.

"— Відвідати княгиню Селінську, що осьде перебуває, — сказав я, бо в таких випадках, по мойому, найкраще говорити правду.

"— Княгиню Селінську? — заревів черевань і зірвався з крісла, заметушився, аж захекався, збагрянів увесь, мало ще не луснув від пересердя, а тоді підбіг до нас і махнув рукою до сторожі.

"— У фортецю цих гундсвотів та добряче під замок!"

Вартові, підштовхуючи нас, рабів божих, алебардами, незважаючи на лемент морейців, які галасливо відпекувалися від мене, вивели нас із ратуші, а тоді повели під гору, по крутих стежинах, до фортеці, де біля брами здали сторожі, а вона нас завела у башту.

Здається і я таки упав на духу. В чому справа, до біса? Надаремно потішали мене мій граф і завжди погожий абат. Їм було весело, бо вони хоч припасли із собою пляшку вина. Я ж метелявся від муру до муру, гримотів у ковані двері, домагався сторожі. Надаремно, ніхто не йшов. Але й у башті не було спокою. Зграя морейських морців, опинившись разом з нами в хурдизі, уявила собі, що нас арештовано за схоплення судна і за вбивство їх капітана. Ці розбишаки з явною ворожістю наближались до нас. Доля моя була б гірка, бо на чию підтримку я міг розраховувати? Тендітний граф і так був ледве живий, абат Гронкі ослабнув від вина, а Зогу вже метеляв хвостом, видно, шкодував, що присягав мені вірність.

Головним ватагом серед морейців був деменний Горгос, якого я на свободі почаствував би тільки чоботиськом; — така це була злочинна bestія, навіть з однієї пики.

"Горгос, — спокійно промовив я, спільна вдивляючися в його зікри, що палахкотіли люттю, — не раджу тобі починати зі мною. Якщо мене повісять, то другим повиснеш ти, і то ще буде суперечка щодо нашої черги, бо ніхто не дарує тобі і твоєму собачому капітанові вашого піратського ремесла. Якщо вийду звідси я, то вийдеш і ти; — але, якщо я захочу, то залишу тебе осьде напризволяще, на пожертя щурам. У мене рука

довша, ніж у тебе".

Це все я наказав Зогу перекласти на грецьку мову, і це, мабуть, подіяло на розбишак, бо вони замовкли, видно, втратили свого розбишацького духа. Раптом фортеця здригнулась від гуркоту, мури келії затремтіли. За першим гуркотом наступив другий і третій. Греміло як під час бурі, раз-у-раз, і то близько, може це був обвал; небо розколювали розкоти блискавиць.

Морейці попадали навколішки, гадали, мабуть, що це настав судний день; граф Врона тремтів як у пропасниці. Та я й сам був ні в тих, ні в сих, тільки Гронкі спокійно сказав: "Чого ви бентежитесь? Це ж російська ескадра бомбардує Рагузу". Я кинувся до вікна; Зогу мене підсадив, щоб я міг учепитись за грати. І справді, на тлі пурпурного неба грізно стояли силвети російських фрегатів, звідки раз-у-раз бухкало полум'я. Ядра поролі темінь і падали десь у місті або долітали аж до фортеці. Якого дідька вони бомбардують Рагузу?" — скочив я з вікна. Абат розвів руками. Невже цариця Катерина воює з Рагузою? Невже Рагуза наважилась накладати з Портою? Та ж бо і з Портою нещодавно підписано мир.

Ніхто з нас не міг пояснити, в чому справа. Залишалося сидіти тихо, притулившись до мурів, бо крізь вікно або зі стелі сипались відламки, цегла, глина; ми всі припали білим пилом, немов мірошники. Мої морейці, хлипаючи, вголос молились. Канонада тривала. Вона була дошкульна, бо коли я доп'явся до вікна, то побачив, що місто горить у кількох місцях. В'язні ломотіли в двері, але ніхто не пишався, видно, нас залишено напризволяще. Так просиділи ми до півночі, коли раптом канонада вщухла, і ми зашепотілися: що буде далі?

Прийнявши серед лихої тиші, яка була гірша ніж луни бомбардування, ми полягали, де хто міг, впрост на кам'яній долівці.

Вже розвиднілось, коли я прокинувся. Перше, про що я довідався від абата і про що сам переконався, видряпавшись на підвіконня, було те, що російська ескадра підійшла геть. Порт, крім кількох вітрильників, був пустельний, море — рівне мов дзеркало. Ескадра щезла неначе привид, ще перед ранком.

2

В триклятій вежі ми чав'яділи від засухи і голоду до вечера, а тоді двері заскрипіли і стражники вигнали всіх нас та повели у місто, до того самого будинку, куди нас учора приводили. Ми досить довго чекали в підземеллі, поки мене не покликав панок у чорному каптані з ланцюжком на шії. Я пішов за ним і незабаром опинився в кімнаті, скупо осяяній свічками. За столом сиділи люди, мабуть судді чи райці сенату. Признатись, я похолов, бо обличчя тих людей і вартових не віщували нічого доброго. Можна було сподіватися усього: тортур, диб, а може й лютої смерті. Але я з виду нічого не подав, а стояв собі з брилем у руці та дивився на моїх інквізиторів, а вони на мене.

"— Ви — барон Кеттлінг із Курляндії і це ваша власність, ота бригантина, що прибилась до нашого берега?"

"Так, ваша достоїнносте, — уклонився я, — я не розумію, чому мене затримано..."

Але панисько в чорній тозі, підійнявши долоню, а другою рукою поправивши

ланцюга на шиї, перебив мене. Ця худа бестія вишкірилась і запитала мене, що я маю спільного з жінкою, що подає себе за графиню, чи княгиню Селінську і як давно та звідки я її знаю. Я вирішив прикинутись дурником і сказав, що цю особу знаю дуже поверховно з часу її побуту в Німеччині, а заїхав сюди, щоб правити з неї борг, який маю у неї за продаж коней. Моя відповідь видно задовольнила цих канцелярських щурів, бо вони пошепотілися і покивали головами, а старший з них спитав мене, вже значно лагідніше, чи я зможу оплатити мито за в'їздне і за побут свій та моїх людей у фортеці вільного міста Рагузи.

У мене було ще декілька золотих і я поклав їх на стіл. Радники знов пошепотіли й видно були вдоволені.

"От що, бароне, — сказала личина, тереблячи своїми кістлявими пальцями ланцюга на своїй півнячій шиї, — ми не хочемо завдавати собі з вами клопоту... Кажучи між нами, все, що зв'язане з княгинею Селінською, чи дідько знає, як її звати, нехай їй грець, докучило нам як гірка редька. На нашій шиї сидять і так, і падишах Порти, і беї Алжиру та Тунісу та всіляка піратська голота. Треба ще нам нових турбот — з Орловим і його чортячою ескадрою та його бомбардуванням? Дивіться скільки заподіяно нам руїн і шкоди! Треба нам ще тієї Селінської? Зробіте нам величезну ласку, коли заберетеся з Рагузи під сто чортів. І то найшвидше! Слухайте, бароне: якщо завтра вранці ми вас ще побачимо в Рагузі, то не сердуйте на нас. Розмова буде коротша ніж нині. Тепер просимо вас ще по доброму..."

Я, звичайно, аж спалахнув з утіхи та скромненько запитався, чи я й мої люди вже вільні.

"Можете йти зараз же, — і до чортового дядька, сказав крізь зуби сердитий дідок, ватажок цієї зграї сенатського вороння і самий схожий на старого гайворона, — можете хоч зараз зламати собі в'язи; мені це байдуже, але тільки скажіть [він глянув на мене своїми жовчними очиськами із-за окулярів], якого дідька ви волочитеся оце так по світі і завдаєте добрим людям турбот? Чи ми, — рагузяни, премося до вас у Курляндію? Навіщо ви морочите світові голову цими вашими нікому не потрібними справами, які нас цікавить, як торішній сніг, чому ви не сидите вдома у себе, а тиняєтесь по всіх усядах?...."

Я, мов школяр, м'яв у руках свого трирога і тільки зиркав на двері, щоб швидше шугнути звідси. Остаточно, пан рада мав повну рацію.

Гайдуки повели мене до моїх товаришів неволі і я врочисто повідомив їх про розумне рішення Сенату рагузької республіки. Варта нас відпустила, ще раз наказавши, щоб з ранку нами тут вже не смерділо. Ми ж ішли містом, вже людним після вчорашньої халепи, минали будинки, церкви, крамниці, таки добре потерпілі від бомбардування. Видно, що гармаші Орлова стріляли добряче. Базари повнилися. натовпом, всюди юрмились ще збентежені пережитим чоловіки й жінки, ще чувся плач і лемент. Ми розглядалися, де б нам хоч чимсь підкріпитись, але графові Вонсовичу раптом стало маркітно і він упав нам на руки, зомлілий. Я наказав морейським морякам повернутись до бригаантини і приладнати її до подорожі, а ми разом з Зогу і

абатом Гронкі понесли графа до лікаря, що трапився у сусідстві. Це був приязний, ще не старий чолов'яга, що любив поготорити та, видно, був митцем у своєму ремеслі. Він тільки пустив графові трохи крові, і граф відкрив очі. Лікар йому ще записав якусь мікстуру, назвав себе доктором Гундулічем, та попросив дозволу почастувати нас, як знатних чужинців, добрим далматинським вином. Ми з охотою на це пристали, а я ще післав Зогу за плетінкою кіпрського. Доктор Гундуліч виявився бувалою людиною. Він лікував не тільки рагузських патриційів, але, по волі чи не поневолі, лікарював і в Алжирі і в Тунісі і в Істамбулі, знав багато речей, яких ми не знали і я міг би йти у заклад, що крім лікарського фаху у нього є ще й інше, більше небезпечне заняття, але краще плачене. Мені здалось, що він був ще крім того своїм чоловіком принаймні у якихсь двох достойних і грошовитих владик. Це, однак мене не цікавило, а може я й помилявся.

"— Докторе, — спитав я обережно, — чи не можете мені розповісти докладніше, що це у вас, до ката, за веремія з цією якоюсь княгинею Селінською? Чому ваші пани — рада такі на неї люті, а через те й ми попали в чималу халепу?"

Лікарина лукаво посміхнувся.

"Бачу, молодий пане, що ви справді далекий від політичних інтриг, бо ім'я, яким гуде наш приядранський край, та може й усе Середземномор'я, для вас бренть, як китайська грамота. Княгиню Селінську я дуже добре знаю, бо двічі кликано мене до неї із-за її не вельми доброго здоров'я. Вона — шляхетна жінка. Якщо хочете знати, то це не її ім'я, а приbrane. Скажу вам під секретом, що вона не якась княгиня Селінська, а Єлисавет II, імператориця всіх Русей і королева Понтиди. Злі люди позбавили її престолу і вона приречена на скитання по чужині, поки її справа не вийде наверх і вона прибереться в порфіру та корону, які їй по праву належать. Вона жила декілька тижнів тут, у Рагузі, оточена таємницею та й розкішшю, бо не вгадаєте, хто нею і її двором опікувався?"

Я розвів руками (ось такий з мене знавець політичних інтриг!).

"Може, — вкинув я несміло, — цісарський двір у Відні?" Доктор поблажливо посміхнувся. Я, мовляв, не розумію того, що коли б Відень ворухнув пальцем для законної наслідниці, онуки імператора Петра I, то імператориця Катерина вирушить негайно на Цісарщину, бо її полки вже стоять на кордонах з мушкетами при нозі. Княгиня Селінська, — величаво і таємничо сказав доктор-всезнайко Гундуліч, — мала таких опікунів як великий Везір Порти та амбасадор короля Франції Людовика, маркіз Рошфор де Вількур у Венеції, не кажучи про інших протекторів, [доктор знов хитренько посміхнувся], які воліють залишатися безіменними. Це княгині дозволило утримувати власний двір, своїх міністрів, секретарів і слуг та розгортати акцію, що напоювала тривогою Семіраміді Півночі [чи може краще Мессаліну?), підморгнув доктор. Я увесь час, розуміється, удавав, що про таку чудасію чую вперше.

"— Повірте мені, бароне, — сказав лікар, підносячи кубок з далматинським вином, — що Рагуза аж донедавна мала тільки користь з побуту цієї іменитої гості. Пани-рада ходили перед нею ходорком. У неї був гарний палацик, восьмикінний цуг і грошенята,

що дуже збільшували торгівлю міста Рагузи. Звичайно, це були луїдори і піастри..."

"— Добре, сказав я, вірю вам докторе, але через що тоді така ненависть до цієї княгині Селінської в Рагузі, коли навіть людей, ажніак не причетних до її політичних справ заарештовують та саджають у в'язницю?"...

"— Не перебаранчайте мені, бароне, — нетерпляче озвався лікар, — все по черзі. Ви оціните європейське значення цієї інтриги лише тоді, коли я вам скажу, що однієї днини, за окремим наказом імператориці Катерини, у водах Рагузи з'явилася ескадра її величності під командуванням адмірала Орлова та в бойовому шикі стала перед містом, Миніть не відповівши на привітальні салюти рагузьких фортів. Граф Орлов зажадав негайної видачі цієї державної злочинниці, як він казав, тобто княгині Селінської, погрожуючи при тому бомбардуванням міста гарматами своїх кораблів.

"— Та це просто *casus belli*, невинно сказав я так, начебто вперше довідуюсь про цю всю пригоду.

"— Це вже більше, ніж *casus belli*, дорогий кавалере, — нахмурився доктор Гундуліч; — це — розбій на битому шляху, це — піратський акт. За законами нашої республіки, видачі зокрема важливих політичних персон, не могло бути. Такі персони втішаються у нас захистом і гостиною. Однак, незважаючи на це, адмірал готовий був, крім бомбардування, висадити на берег своїх гардемаринів, щоб схопити злочинницю — самозванку. "Наказ імператориці!" скрикнув він."

"— А що ж на те пани-рада, ваш сенат, докторе?"

"— Вони з'явилися на поклад флагамена "Три ієрархи", а адмірал Орлов не тільки не запросив їх сидати, але ще й повівся грубіянсько, облаявши делегацію непристойними словами. Коли він заявив, що змете вогнем своїх коронад усе місто, то у наших панів-сенаторів з переляку луснули очкурі і вони затрусили шаравами. Вони навіть рідного батька, а не то що княгиню Селінську, віддали б Орлову. Однак, ця княгиня не була в тім'я бита. Вже як тільки кораблі Орлова станули на рейді, вона не затрусилась як осичина, а в кареті французького резидента, разом із своїми шамбелянами тієї ж ночі чкурнула з Рагузи невідомо куди так, що ніхто не встиг і прочунятися... Це козир-дівка, не бійтеся. То ж, піймавши облизня, Орлов бомбардування припинив; його ескадра знялась із якорів. Ось така була історія, панове"... Тепер для нас усе було ясне. Я подякував докторові Гундулічеві за його гостину і розповідь. Мені вже не сиділося, але я ще начебто ненароком, спитався його, куди на його думку, податися, щоб всежтаки правити у княгині Селінської мій борг, інакше кажучи, де вона може тепер бути? Доктор відповів, що він більш ніж певний, що княгиня подалася до Венеції. По-перше, у неї там протектор — амбасадор Франції, по-друге, Венеція це не Рагуза і бомбардувати її ніхто по насмілиться. Це ж усетаки могутня республіка.

Я наказав друзям чимшвидше рушати. На порозі свого дімка, лікар сердечно попрощався з нами і присвітив нам дорогу. Проте так сталося, що ми повернулися до нього ще того ж вечора. Добившись до затоки, де два дні тому наша бригантина кинула якір, ми побачили, що на обрії не було ніодного вітрила. Ніде не шиширхнуло. Ми ходили, гукали, гомоніли, але нам відзивалися луною тільки скелі. Наша бригантина

щезла. Розбишаки-морейці, довго не чекаючи, напнули вітрила і подались собі геть, без нас. Що ж, треба було бути такою довірливою людиною як я, щоб надіятись на іншу поведінку ось таких лобуряк.

Абат з того приводу реготав аж до сліз. Що ж, він міг глузувати з мене до схочу. Я, в розпалі, готовий був зараз же гнатися за плутягами-морейцями. Але друзі, ясна річ, відмовили мене від цієї нісенітної думки і ми, осатанілі, повернулися до доктора Гундуліча та й просили у нього допомоги. Адже ж ми знали, що спозаранку ми повинні залишити Рагузу, бо з панами-радою не було б жартів. Добрий доктор вирядив нас вдосвіта із своїм служкою на гарбі, запряженій волами, у гори, до знайомого чорногорця, овечого чабана, хоч до того й розбишаки. На наші останні цехіни ми найняли у нього віслиуків і він вивів нас на побережжя Ядрану, у пристань Сполетто, звідки можна було б з бідою добитись до Венеції. Добиратися до того клятого Сполетто було вкрай небезпечно і тільки завдяки нашій обачності ми не попали у злощастя. Тутешні гори кишіли розбійниками, так, як морське побережжя корсарями. Нас підстерігали, нас підходили, однак не наважувалися нападати. Зброя у нас була і ми навіть нашого провідника тримали на мушці мушкета. Після тривожного мандрування ми таки дібралися до Сполетто, рибальської пристані, де над злиднями, брудом і розбоєм, нависло ще й турецьке, яничарське ярмо. Однак у пристані було завізно. Сюди причалювали судна з різних сторін, які здебільшого займалися перевозом невольників, або торгівлею всякою всячиною, навіть дорогими товарами, і у нас була надія, що нам трапиться нагода врешті видертися з цієї дикої закутини. Ми проваландалися осьде якийсь час. Граф Врона, Зогу і абат Гронкі цілими днями товклися біля причалу, виглядаючи таких суден, чи суденець, які спинялися у Сполетто, але йшли в дальші порти та й до Венеції. Що ж до мене, то я занедужав, мене трясла пропасниця, я лежав у норі грецького корчмаря. Прийшов я до себе на кораблі португальського купця, який змилосердився і погодився за невелику плату взяти нас на своє суденце, що йшло до Венеції.

Граф Врона дав обітницю, що поставить пудову свічку у соборі святого Марка за те, що нам пощастило таки вирватись із цього гемонського піратського кубла.

Португальський купчина був людиною добродухою. З нами він пив, грав у кості і залюбки розповідав про свої Подорожі та пригоди у різних кінцях світу. Між іншим, португалець розповів, що, коли його судно, декілька тижнів тому стояло у Сполетто, то там знявся з якоря, під лілеями Франції, фрегат "Яструб" і спішно попрямував до Венеції. Він узяв на свій поклад однієї ночі, якихсь знатних людей, а з ними була жінка, мовляв, високого стану. Ми зразу збагнули, що це була княгиня Селінська та її почт. Ця відомість мені привернула відразу здоров'я. Тимчасом погожий вітер ніс наш корабель по хвилях Ядранського моря на північ. Минуло ще декілька днів і ми побачили вогні Венеції.

Ми всі примістилися у житлі абата Гронкі, цього розумного і меткого служителя церкви, недалеко від собору Сан-Джорджіо Маджоре, що славиться своїми

мелодійними дзвонами, які кожного ранку нас будили. Бідувати ми не бідували, але в достатку не жили, це правда. Я заставив ще один клейнодик, кілька цехінів приносив щодня абат, які, він казав, отримував за замовлений у нього кардиналом трактат про святого Франціска з Асизу (на підставі нових матеріалів); граф Врона-Вонсович також роздобував деяку мамону, мабуть із картіжа або з позик у земляків, яких осьде вешталось чимало. Зогу, якому я дав волю робити у Венеції, що хоче, щезав завжди на декілька днів, бив байдики. Іноді він наймався до котроїсь догаресси або сеньйори, або до приблуканого чужинця, щоб їх носити у портшезі, однак про це ніхто з нас не допитувався. Проте він тримався нас, приносив плетінки з добрими винами та їстівне, кажучи, що прив'язався до мене сердечно і, чи фортуна всміхнеться до нас, чи будемо під возом, — він буде завжди біля мене як вірний пес. Я вірив його слову, хоч знав, що це шалапут неабиякий, але доброго серця.

Мої товариші були зайняті добуванням грошей та прожиттям з дня на день будь-якою ціною (полишивши за собою малоприємні спогади нашої Одисеї, чи пак найбезглуздішої пригоди у Рагузі, в яку таки я їх уплутав). Я ж був не від світу сього. Я став іпохондриком, не дбав про їжу і питво, ані про розваги, а ходив замислений, та мабуть недужий, у пропасниці, бо ж у Венеції підсоння погане: мряки, вологість, дощисько; адже місто побудоване на 120 острівцях. Я аж дивувався, як на такому пропасницькому болоті можна було вибудувати такі чудесні будівлі. Як можна було жити серед цієї повсякчасної імли, на отих мутнястих каналах? Бог з ними. А де ж княжна Алі-Емет? Де ж княгиня Селінська? Це для мене було найголовніше. Чи ж забула вона про мене? Напевно повірила брехливим розповідям Христанека, що я попався в руки посіпак Вюртембергу, під час утечі, а тепер напевно загигаю в Гогенаспергу. Та хіба ж їй до того, щоб за мною побиватись, мене розшукувати? Чого ж тоді варті були її сльози, там, у мансарді, у Парижі? Гай, гай! О, жінки! Як можна вам вірити!

Я пригадав собі той вечір у Парижі, коли княжна прийшла до мене, вкрай засумована недобрими видіннями (а може провіщим сном?), прирікала мені доскінну вірність. Ач, яка, кому ж ще присягалася вона у такій вірності? Ой, який же з мене був наївний парубійко! Правду сказав безсмертний Шекспір: "О, жінко, крихкість — ось твоє імення "

Ні, аж скрикнув я. З мого боку, це не була лише нестримна жагливість, усе це було не задля похоті мерзенної, зальотної. Ні, не на те я марнував життя своє для княжни Алі Емет, княжни Володимирської, принцеси Селінської. Не для жаги земної я страждаю, загигаю, ось так тиняючись по світі божому. Так, це може й було. Жага, що мучила мене в Парижі, та ще й пізніше, у Лімбург-Стирумі, коли я тремтів, почувши її сріблястий посміх, коли її очі, хоч на мить, черкали мене своїм відьомським мерехтом, коли вся вона, загадкова, ввижалася мені неземною з'явою. Тоді був я сам не свій, зачаклований. Так, це було. Але тепер тієї юнацької весняної жаги вже не було. Тепер по ній залишався тільки негрішний зітх, як у рицаря Тристана до далекої Ізольди; тихий зітх по пісні, лагідний як цілунок вітру, як туга по недовершеному коханні.

Ввижалась вона мені нині Медеєю чи Кассандрою Понтиди, палаючою корогвою палко спрагненної свободи і вселюдської принди, на загибель усім царям і королевенятам, князкам і графенятам і всьому цьому давно вже зогнилому ладові, що потурає рабству, неволі, й темноті. Ні, недаремні були мої випробування, важкі гарту долі. Міцніло бо гасло моє: IN TYRANNOS!

З цим гаслом я з княжною, з прапороносцем, що із степів України, знад берегів Понтиди, як колись Орлеанська дівця вийде на бій за світ новий для всього людства, піду і я, та буду там у перших лавах.

З цього маріння натхненного мабуть пропасницею, мене вирвав Зогу, що прибіг, захеканий і, нічого не пояснюючи, гукнув, щоб я якнайшвидше ішов за ним.

Карнавал у Венеції вже тривав декілька днів з нагоди свят Трійці. І то з якоюсь неймовірною, барвистою безжурністю, що мені видавалась блазнівською. Проте Зогу, разом з абатом Гронкі і графом Вроною, безцільно швендялися під церквами і остеріями, або шукаючи пригод, або, як абат Гронкі, спостерігаючи людську пустотність. Я збирався неохоче, та Зогу мене підганяв. Ми побігли по мості Ріальто, звідки, побачивши нас, абат Гронкі і граф Врона гукнули, щоб поспішати.

Надто пустотлива була ця юрба для мене: в масках і в чудернацькій одежі; ми проштовхувались крізь неї, хоч мені не було до гулів, не до того карнавального дуріння, не до того розбещеного натовпу ледарів та ледащиць, які сновигали і чіплялися до приїзжих здалеку недотеп, і грошовитих гуляк, щоб їх обчухрати. Абат і граф і собі начіпили маски і я разом з ними, спираючись на поруччя мосту, видивлявся на хоровід гондол, що посувався по чорних хвилях Канале Гранде.

"Якого чорта оце ви мене кликали?" — сердито я спитав абата.

"— А ось дивіться, — хитро підморгнув він, — не будете шкодувати..." І, справді, по каналі Гранде, попід міст плили гондоли. М'язисті гондольєри перегукувалися з народом, а народ обкидав їх квіттям. На передній гондолі сиділи музиканти, актори і всілякий гулящий народець. Все це крутилось, витанцьовувало, співало; лютні і сопілки вигравали канцонери і баркароли; народ розважався. У деяких гондолах сиділи достойники міста: дож і догаресса та й радники міста, які кланялися, бундючилися, а люд їх вітав: "Евіва!" Однак, щоправда, не всі глядачі були привітні до достойників міста, чулися також і глумливі вигуки, враз із розмаїтими прізвіськами, що стосувалися членів сенату та прокураторії, які також гороїжилися в гондолах. "Ось бачите, це й є справжня республіка! — гукав абат Гронкі, чуючи непристойні вигуки юрби, спрямовані до різних достойників міста, — ось це демократія, ось де влада народу, це таки справжня республіка, ніде такої не знайдете..."

Я стояв на мості та й придивлявся з нехиттю цьому дурінню юрби. Аж гульк! Ось тепер я здогадався, чому граф Врона і Зогу мене сюди покликали. У барці, уквітчаній та умаяній зеленим листям, барвистими килимами, плили знатні закордонні гості. У шатрі головної гондоли, до ката, сиділа княжна Володимирська, звичайно в масці, але я її вмить пізнав, а біля неї сиділа опецькувата личина з лентами через плече та з зорями; праворуч розсілася ще якась інша — мордастий одоробало у вишневому

каптані, а за ними — інші люденята, мабуть якісь придворні гульвіси та й отара дамутьок, не сказав би я, високої кондиції; були там і, старіючі паплюхи і молоденькі моргухи. А між ними, — хто б сказав! — гордовито розперся й финтик Христанек й пихата личина — Доманський, а також хитренний ласолюб Рокатані. Отакої! Уздрівши мерзотника Христанека, я спалахнув як хижий рись, схопив за шпагу і хотів гукнути ланцеві, що я таки осьде, що ще провчу його як треба. Але добродушний абат Гронкі всовістив мене, щоб я повівся дипломатично: тобто, не бешкетувати, все спостерігати і мотати собі на вуса. Я послухав його. Правда, досі я жив тільки одним почуттям, а тепер треба взятися за розум. Лють моя вщухла, бо ж з яким же я племінним серцем дивився на княжну, що проїздила гондолою попід мостом. Бліда вона таки була; чи не служила їй Венеція? А може були у неї інші турботи. Була вона сумна, хоч посміхалася до народу, що її вітав.

Зніжна й лагідно вигравали лютні свої баркароли, плескотіла чорна хвиля каналу, гондоли повагом плили під мостами, одна за одною, народ розгулював, а я стояв, замислений, поки Зогу не сказав мені, що граф Врона і абат подалися понад каналом, з мосту на міст, щоб простежити, куди попрямувала валка гондол з княжною, та дізнатись, де її оселя. Я ж повернувся до нашого логова і заглибився в книги, роздумуючи проте увесь час, яка була б моя зустріч з княжною. Невже ніколи вона не згадала про мене? Невже не допитувалася про мою долю? Невже не допріла досі, оточуючи себе гроном зрадників і плутяг?

Після півночі нарешті з'явилися абат і граф Врона, Мої побратими у біді. Засівши за стіл з кипрським винцем, абат розповів ось таке: "Княжна з іменем таки княгині Селінської, проживає недалеко від церкви Санта-Марія делля Фіоре." В остерії, де балювали мої друзі, розповіли сусіди, що це не маркіз де Вількур вирятував княжну з рагузької пригоди. Маркіз де Вількур вже раніше виїхав з Венеції, бо ж Людовик XVI не хоче мати ніякої суперечки з Катериною, заплутуючись у сумнівну справу княжни Володимирської, Регіни Понтіки. Клопотів у нього й так щонемира. З Рагузи вивіз княжну начебто іспанський корсар, якийсь дон Сааведра Савеліо, гендляр з країнами Середземномор'я. Вивіз її за добрі грошенята, а не за її справу.

"А звідки були грошенята у княжни?" — спитав Зогу. Справа це темна, — прищулився абат Гронкі, — хто допоміг вивезти княжну з Рагузи достеменно не відомо. Що ж до грошенят, то мабуть деякі пливуть з невідомих джерел, може з Істамбулу, може й з Мадріду, хтозна. Подейкують у Венеції, що Христанек та Доманський — оті людці без роду і без племені, мабуть ловкачі у фабрикуванні фальшивих грошей. Інквізиція і прокураторія Венеції начебто, як, поговорюють, займається вже тією темною справою, бо ж у Венеції від недавна з'явилося чимало фальшивого гроша..."

Озався й Зогу, що присівся до нас. Я ніколи не сподівався, що цей бабський перелесник, так швидко задомовившись у Венеції, мотає на свій хитрий вус усе, що десь почує, — парубійко був такий хват, знав, що в траві шелестить.

"— Кажуть, що княжна Володимирська, — промовив він, — не цурається грошенят і від ерцгерцога Тоскани, Леопольда Габсбурга, либонь і він ластиться до вашої княгині

Селінської..."

"— Чортів син, — сказав абат Гронкі, — це найплюгавіший небіж цісареві Марії-Терези. Вже його тричі простромляли стилетами тосканські патріоти. Це ж бо людомор, тиран і бабохвот, яких мало. Можливо, що й він упаде біля княжни та, на злість ворогам, підсипає і їй децицію..."

"— Не всидить і він у Тоскані, — зауважив Зогу, — скоро всім тим дрібним тираникам в Італії таки буде капець..."

"— Добре, — озвався я, — а хто такий той кнуряга у чорній масці, що розсідався біля княжни, знаєте чи ні?"

"— Це темна личина, кавалере, — це змії, дух, потвора, — нахмурився абат Гронкі, — це скрізь відомий чаклунище, відун, від Парижу до Петербурга; це чорнокнижник — граф Каліостро або інакше — доктор Джозеф Бальзамо. Де він тільки не перебував й у кого тільки не був! Навіть у Катерини — Като у Санкт Петербурзі, у Версалі, у короля Людовика, не кажучи про дрібних німецьких князків. Це, мої сеньори, сказавши правду — шарлатан і пройдисвіт. Він може обдурити кожного, тільки не мене. Правда, у нього є деяка магнетична сила, ще мало досліджена, звідки та чому вона береться. Він нею хитро орудує. Одночасно він виготовляє (та й продає) так званий "елексир життя", а також якусь чарівну "воду краси", яка навіть, начебто, мавпячу подобу може переробити на красуню. Уявіть собі, як за ним вганяються хоча б тільки німецькі та австрійські архикрасуні! Крім того Каліостро — "кофт", тобто начальник таємного єгипетсько-франконського ордену. До того ще й астролог, алхімік та ворожбит..."

На другий день, я взяв із собою графа Врону, найняв гондолу та й поїхав до церкви Санта-Марія делля Фіоре, до палаціку княжни. Окіл був хороший, палацік чепурний, графа я залишив у тратторії, а сам увійшов на кружганок. Золотий лист падав з дерев, лагідно пестило сонце. Двері відчинив мені, коли я застукав молотком при вході, парубійко, прибраний з-польська, чи з-козацька. Слугу я легенько відсунув на бік і увійшов у приймальню, де на стінах красувались звірячі голови з рогами. Наверх вели сходи, навкола стояли телепні — лакизи, а по сходах сховався Доманський, із шпагою при боці. Побачивши мене, він збагрянів. "Доманський, — гукнув я до нього здолу, — не пізнаєте? Не дібратися до вас! Де княжна? Ведіть мене до неї!" Падлюка спільна міряв мене своїми глузливо-злбними очима. "Вкотре питаюсь, де княжна?" "Княжна нездужає, — процідив він крізь зуби, — навряд чи зможе вас прийняти... Автім, кавалере Рославець, для взаємної користі було б добре, коли б ви взагалі сюди не рипались, бо приносите їй величності завжди більше турбот, між розваги". "Он як! Коли ж це так княжна вирішила?" І я рішуче переступив ще декілька сходинок. Доманський загородив мені дорогу. "Я вам раз сказав, що княжна не приймає". З рукою на ефесі шпаги я підійшов ще вище. Втім, па самій горі, за Доманським, виринула пика Христанека. "А ось ти, негіднику! — вигукнув я осатаніло на появу ми і мармизи, — зійди-но сюди, чого ховаєшся, мерзотнику, Вмить полічу тобі ребра, псявіро". Раптом, поряд з Христанеком з'явилася ще одна постать. Я відразу пізнав того здорованя, який сидів у гондолі поряд з княжною. Маски на його обличчі вже не було, але обличчя це

було відразливіше ніж маска. Це була нахабна пика людини ще не старої, але й не молодой, обличчя самовпевнене, одутле, мабуть під недоспаних ночей. Неповсякденні були тільки очі в глибоких яминах, як гадючі жала, безжалісно-хижі. Ці очі сверлували мене, світилися мстиво-холодним вогником. Признаюсь, я тратив владу над собою, я скам'янів. Рука моя, що рвалася до шпаги, звисла мов нежива, я стояв, мов уритий, мов замінившись у крижаний стовп.

Здоровань, а це був ніхто інший, як той самий чаклун і відьмак Каліостро, стояв рядом із своїми підручними — Доманським і Христанеком, схрестивши руки на грудях і не зводив з мене своїх чортівських очей. Мені було моторошно, я був увесь у владі клятого знахаря. Він підійняв руку, обличчя його ствердло ще більш, він простягнув руку долонею вверх, промимрив невідомою мовою декілька слів і ось, над сходами, склепіння сповнилось огидним шемрінням, посвистом крил, шамотнявою, скреготом. З долоні мага знялись кажани, їх була ціла зграя, сонм. Вони кружляли наді мною, черкали мене крильми, преогидно попискували, а їхній владар стояв на горі все ще з витягнутою долонею і шелевів товстими губами. Два лакеї — бицюгани схопили мене попід кольки і поволокли до дверей та, широко відчинивши їх, виштовхнули мене на вулицю. Я ще стояв, не виходячи з очманіння. Я був ще дуже кволий, але одерев'яніння спрокволу минало. Не пам'ятаю, скільки часу я простояв, поки зміг володіти собою і, ледве переступаючи, пішов до траторії, де мене дожидав граф Врона, який допоміг мені всадовитись біля нього на лаві. Згодом він розповідав, що очманів сам, вкрай вражений моїм виглядом. Він казав, що я був смертельно блідий, говорив недоладу, мої руки тремтіли. Спрокволу я приходив до себе і стиха розповідав про свою пригоду, Я був як побитий собака. З безсилля мого перед проклятушим чаклуном, коли я не зміг навіть добути шпаги, бо він мене одурманив, мені хотілось тепер ножа затопити собі в груди, якби не граф, який дружньо мене усовістив.

Мені принесено згодом чорнило і перо і я написав листа до Христанека, щоб він завтра, після сходу сонця, прибув під мур монастиря Санто Джеронімо за містом, де ми, як і належить шляхетноуродженим, з честю зведемо свої порахунки. Цю цидулку я відіслав до палацу з хлопчиною із траторії. Врона сумнівався, чи Христанек пристане на мій виклик, бо він — каналія достеменна. Я сказав йому, що мій обов'язок визволити княжну з-під влади пройдисвітів, насамперед розрахуватись з Христанеком, а тоді з Доманським. Я був певен, що в чесному бою з ними, перемога буде моя. Мені треба визволити княжну з-під влади темних сил, чи то відуна Каліостро, чи пройдисвітів Христанека, Доманського, Рокатані. До чесної справи треба чесних рук. Всі ми зійшлися в нашій оселі біля церкви Санто Джорджіо Маджоре.

"Добре було б, якби ви вийшли з цієї пригоди ціло, кавалере Рославець, — сказав абат Гронкі, — княжна нині під сузір'ям Каліостро. Штучки його відомі. Приблизно те саме робить і доктор Фридрих Месмер, але для добра людей, для їх лікування. Це нові методи медицини. А цей відьмак-шахраюга, цей зловісний чародій, робить це задля власної вигоди. Кажани! Він сам пекельний кажан, цей Каліостро! Побачите, чи наприкінці не поведуть його на шибеницю або чи не зогне він у казематі. Сіньорія і

Прокураторія Венеції вже зацікавились цим чортякою в людській подобі. Мабуть він чкурне звідси, або вже чкурнув, бо у Венеції з шарлатанами не шуткують. Ніякого сузір'я Каліостро тут не потребують. Тутешні люди здавен відомі як чесні ремісники, будівничі, купці... Добре було б, щоб і вашій княжні це сузір'я не пошкодило... Прокураторія Венеції з ніким не церемониться, а в інтересах міста порадить собі з будь-яким"...

"На вашому місці, — докинув Зогу, — я не пантеличився б з цим поєдинком, а просто найняв би кількох парубків (а такі у мене є), то вони завдали б вашим ворогам такої чоски, що й не схаменулися б."

"— Ні, Зогу та ви, мої сеньйори, — сказав я твердо - шляхетність зобов'язує, noblesse oblige. Ніяких парубків ми наймати не будемо, а підемо самі у чесний бій"...

Будучи певним своєї перемоги, я мав єдине прагнення відомсти і визволення княжни з-під влади цих духів зла, що тяжіли над її долею. Це додавало мені полум'яного запалу, хоч думка визволення княжни від шальвір через пряме знищення їх прийшла мені з найхолоднішої розваги. Але, роздумуючи, я усвідомляв собі всетаки, що може бути всяко. Я таки написав короткого листа до моїх батьків, щоб вони знали, на всякий випадок, що сталося з їхнім безталанним сином. Докладнішого листа я написав до Розумовського в Страсбург і все поклав на столі, щоб абат Гронкі полагодив це із своєї доброї волі. Він і граф Врона, після доволі щедрого частування, хропіли аж лунало під стелею нашого скромного затишку. То ж я не будив їх, бо навіщо? Зогу ще вчора повіявся кудись, а то б я, може, взяв би його з собою. Та де б я міг його тепер знайти, ще й у Венеції?

Я залишив на столі все, що в мойому гаманці залишалось з цехінів, щоб друзі мали чим мене пом'янути. Ото ж, як тільки благословилося на світ, я подався на місце зустрічі. Воно було таки далеченько, так що я найняв ще заспаного гондольєра, який провіз мене по Великому Каналу аж до Мосту Зітхань, а потім чимало дороги я зробив пішки, поки не опинився зовсім за містом серед пустельної околиці, за мурами старого монастиря Санто Джеронімо, що самотньо височився оподалік битого шляху. Вже настав погожий день, поки я туди причимчикував. Пташки безжурно виспівували, селяни йшли, або їхали у своїх гарбах на поле і з підозрою поглядали на мене, як я із шпагою під пахою самітно мандрував, зосереджений у своїх думках. Якісь молодичі, несучи дзбани з молоком у місто, мабуть приймали мене за відьмака, схрещували два пальці і плювали на бік, аж я сам до себе посміхнувся. Пастушки, женучи худобу, також мене сахалися.

Я обійшов розлогу монастирську споруду, зайшов за північний мур, сів на камінь та й чекав. Було пустельно й тихо, тільки вільхи сумно шелевіли на ранньому вітрі. На монастирській вежі вже вибило шосту і я почав нетерпеливитися. Я міркував собі, що, коли б Христанек не з'явився, то як мені його вивабити з палаціку та примусити до відвіту.

Втім за монастирським гамбаром, із-за глухої стіни почувся шерех кроків. Незабаром я таки побачив Христанека, Він був пишно зодягнений, все на ньому

мерехтіло у сонці: і рожевистий атлас каптана і сріблиста парчева камізоля і золотисте шитво. Обличчя його було пихате, і хоч погляд був упевнений, але очиці його стрибали мов мишенята. За ним ішов гайдук несучи шпаги. Христанек мені з-панська вклонився і спитав, де мій секундант, бо ж він принаймні привів слугу. Я шорстко відповів йому, що мені свідків не потрібно, та й крім того я нікого не знаю у цьому місті. Якщо він уб'є мене, то очевидців не буде. Бо ж крім усього іншого, у Венеції за поєдинки таки карають. Було б добре, щоб ми якнайшвидше закінчили нашу справу. І скинувши камзола та закотивши рукави, я вихопив шпагу та став у позицію. Та й він скинув свого каптана, який підхопив слуга, добув і собі шпагу та кілька хвилин вивертав нею, пробуючи її гнучкість.

"То ж захищайся, підляче!" — вигукнув я з серцем і метнувся на нього. Очевидячки, він легковажив собі мене, бо ж нічого не знав про мої фехтувальні лекції в Женеві, тож я сам дав йому змогу трохи похизуватися своєю пихою. Спочатку я навіть прикинувся, що він мене тисне, але тільки на те, щоб узяти добру відстань. Тоді, маючи перед собою його підлу мармизу і пригадуючи собі, скільки лиха він мені накоїв, як шалений шарпнувся на нього, раз по раз атакуючи його шпагою. Я нею вигравав мов іграшкою, стрибав і відстрибував, крутився дзиг'ю, чортом, то напивав на нього з такою хижістю, що він не встигав захиститись своїм лезом і безпересталі відступав. Я побачив, що мій противник спочатку счудувався, звідки у мене взялася така майстерність, а дедалі його охопив таки й переляк. Тільки тепер він збагнув, що зі мною напереливки і навіть помітно сполотнів. Це мені справляло неймовірне задоволення. Нарешті негідник збагнув, що матиме заслужену заплату... Моя перевага стала безсумнівною. Я вже декілька разів легко поранив шальвіру і це налякало його ще більше, а вістря моєї невблаганної шпаги задзвеніло йому засудом смерті. Гайдук стояв наодшибі і трусився та боязко озирався, мабуть, щоб якнайшвидше покинути свого пана-невдачу.

"Що ж, мостіпане Христанек, — з усміхом говорив я, — бачу, що ви такого по Рославцеві — недотепі не сподівалися? Либонь гадали, що ви його довіку водитимете за ніс. А я тебе таки, песій сину, провчу, як покидати товариша у біді..."

Він мовчки і переляканий на смерть, невміло захищався та відступав. А коли я ще гостріше заатакував його, бажаючи нарешті скінчити цю історію, він зненацька озирнувся зарепетував: "Антоніо! Ахмете! сюди..." Вже якийсь час перед тим, мені чулося якісь шемріння і шерех за муром комори, але я не звертав на це уваги. Аж тепер вибігло звідти кілька мугирів. Це були, судячи з їх вигляду, розбишаки, конюхи, гайдуки, озброєні, хто ножакою, хто дрюком, хто залізним гаком. Самозрозуміло, це були люди, найняті Христанеком. Ясно було, що вони бігли просто на мене.

"Як? Гукнув я, стільки на одного?"

Нічого було сподіватись від бандитів чесності. Їхній злодійський пан підбехтував їх, відсунувшись на бік. Мерзотник зготував мені підлу пастку. Йшлося вже про моє життя. Я круто обернувся, стрибнув до муру, щоб захистити хоч плечі від нападу. Я захищався як сто бісів. Чуприна падала мені на очі, голова моя стугоніла, я бився

навіжено. Знала, що одному ланцеві я проткнув горлянку, і він покотився по землі. Другого смальнув я по руках так, що він кинув свого дрюка і вівкаючи, побіг геть. Третьому всадив шпагу в живіт. Він упав і закачався по камінні, репетуючи і кленучи. Але їх залишалося з Христанеком принаймні ще четверо. Шпага літала мов блискавиця з однієї руки в другу, напасники ганялися за мною по всьому оболонні і я висмикувався їм, одночасно завдаючи поран. Але котромусь з них таки вдалось зайти із-заду і полоснути мене ножем так, що я захопився і в очах моїх потемніло.

Саме цю мить використав Христанек і боляче кольнув мене під ребро та в рамя. Другий телепень виріс переді мною і рубонув мене у чоло так, що кров заслала мені очі. Я випустив з руки шпагу і почав осідати на каміння. Тоді щераз майнуло зміїне обличчя Христанека і я відчув гострий біль у грудях.

В хвилині, коли мене полоснула Христанекова шпага, мені зробилось тільки солоно в роті. Я побачив скравок неба, а тоді зненацька поплили перед моїми очима сині тороки наших чернігівських борів, блиснув срібнохвилий Соїм і мені здалося, що надімною шуміли розлогі дуби, а моя матінка поклала свою лагідну руку на моє чоло. Мені стало солодко-рахманно. Це вдарила моя година, це прощалася моя душа з життям. І полинула у блакиті.

ЧАСТИНА СЬОМА

ВЕНЕЦІЯ — ТИ УСМІШКА СВІТУ

...І струнчіє на берегах лагун —
королева блакиті моря — Венеція.

Андре Шеньє, поет XVIII ст.

Найвищий час упоратися з цяєю
негідницею, закоренілою шахрайкою,
з цією креатурою, напів божевільною
жінкою, яка присвоює собі ім'я і походження,
до чого не має найменших підстав.

Катерина II адміралу Ол. Орлову у Середземному морі, 1774.

Треба зберігати розум не тільки у злі,
але й у добрі.

Ф. Квінт Горацій, "Оди", III.

1

А проте мені не судилось умерти від розбишак і харциза Христанека. Я відчинив очі і ніяк не міг доглубатись, де я і що зі мною. Я довго силкувався усвідомити все, що зі мною скоїлося і не міг. Я хотів повернутися, але не міг, скалки жагтіли в моєму тілі; я був сповитий і тоді все, що відбулося за муром монастиря Санто Джеронімо, стало переді мною болісно живе. Гіркота, гнів, відчай огортали мене, я хотів зірватися, в цю ж мить скочити і добиватися відплати. Однак чиясь рука лагідно поклала мене знов на подушки. Наді мною схилилась жінка із сторожким і лагідним обличчям і я побачив, що це черниця. Тепер тільки я почав розглядатися по моєму околі. Я лежав на широкому ліжку, покривало було дороге, атласне. А уся кімната хороше прибранна і

простора, з високими вікнами, затінена важкими завісами. Палахкотили свічки і від того в усій кімнаті було жовтаве, тремке відсвіття. Крім черниці, що сиділа біля мене, у моїх ногах стояв чоловік у перуці і в окулярах на довгому носі, — мабуть лікар.

"Будьте спокійні, кавалере Рославець, — промовив він, взявши мене за перегуб руки, — ви перебуваєте серед друзів. Ваші рани вже гояться. Ручусь, що за три тижні ви будете на ногах".

Він дивився на мене поверх окулярів; це був добрий дідок. "Мене нападено зненацька, — переривисто сказав я, — підло і зрадницько". "Знаємо, знаємо, — сказав дідок, — це прикра історійка. Але будьте певні — напасники будуть покарані. Граф подбає вже про це."

"Який граф?"

Але лікар не доказав, а застиг у поклоні, обернувшись. Черниця підвелася і відійшла у глиб кімнати. У саяві свічок широко розчинилися двері і в кімнату увійшов поставний, дуже гладкий і гарний чоловік, може середнього віку. На ньому був пишний турецький шлафрок, сніговий комір сорочки відтіняв його пелехату, наче лвову, голову.

В руці, що так і палахкотіла діамантами на перстнях, курилась глиняна люльочка. Чоловік цей підійшов аж до могого ліжка і засміявся — зуби у нього були перлисті, а посміх такий приязний, що я й сам посміхнувся. У цій людині було щось орле, сміле, мов сто блискавиць, пристрасно-молоде, аж хотілося дивитись на неї. Втім моя увага ковзнула з цієї приємної людини на другу, що увійшла теж у кімнату і стала собі сумирно осторонь. Я впізнав нікого іншого, тільки могого старого лисюру Афендика, який осьде прибожнювався у своєму чорному каптану, тихий та гожий, так якби вперше мене бачив.

"Якже наш юнак і кавалер, що потерпів таку аварію?" — загомонів пан у шлафроку, пахнувши з люльочки. Сірі очі його привітливо сміялися.

"Що це все значить, пане Афендику?" — сердито, але либонь дуже слабким голосом, проказав я. Афендик, мені здавалось, уникав глянути мені у вічі, а відсунувся навшпиньках і клопітливо прикрив мене покривалом.

"Не гарячіться, кавалере Рославець. Все виясниться як по писаному. Нарешті я маю честь рекомендувати вас особисто вашому добродіюві, якому ви вже декілька разів завдячували ваше спасіння з різних історій. Це — його милість і світлість граф Олексій Григорович Орлов, адмірал флота і..."

І він схилився в уклоні перед панком у шлафроку в такій влєсливій поставі, в якій замирають перед вельможами яриги або гайдуки.

Що ж до мене, то я знімовнів. Так, це власне був він — герой з-під Чесми і Хіуса, орел морів, командир всіх морських сил імперії і сам фаворит імператориці, висуванець чи улюбленець її, отой силач, що гне підкови!...

Чув я, чув я про нього вдосталь. І незалежно від моєї волі, я сказав би, якоюсь магією, мене потягнуло до нього; він мені страшенно сподобався, як ніхто досі, кого я тільки стрівав у моєму житті. Здається, що ця симпатія була взаємна, бо й граф,

розсівшись у кріслі, дивився лагідно на мене, так начебто ми були собі друзі, які давно не бачились, або вірні побратими. Проте, якщо серце моє без застережень виповідалося за Орловим, то розум все ж таки заявив свої права холодним з'ясуванням собі справи, що як би там не було, але я перебуваю серед ворогів і то дуже небезпечних. Якщо це справді був адмірал Орлов, то я пропав. Якщо це був той самий адмірал Орлов, який нещодавно бомбардував Рагузу! Старий ярижник дочекався свого: він мене видав у руки імператорициного достойника, який мене відійшле їй в ралець або простісінько в Сибір. Ніхто не буде довго митикувати, що там і як там зі мною, а звалить на мене все — і інтригу, і змову, і зраду. Піт виступив на мені — я вже передбачував як рватимуть мені ніздрі, я чув як шкварчить моя спина, на якій випалюють тавро. Мені здалось, що я вже у лабетах таємної експедиції його високоблагороддя Шешковського... Афендик видно, відгадав мої думки. Він знаком руки наказав лікарю і черниці вийти і сказав мені таке:

"Кавалере Рославець, я можу читати ваші думки на вашому обличчі, що міняється. Ви — ні в тих, ні в сих. Не бійтеся нічого — ви серед приятелів. Вам бажають тільки добра. Ясновельможний граф вже не раз дав докази своєї симпатії до вас, а оце дає їх знов. Якщо б не його люди, то ви сьогодні не жили б. На жаль, ми надто пізно дізналися про ваш поєдинок і не встигли прибути на час. Розбишак покарано — будьте певні, інквізиція вже зайнялася ними. З деяких причин, які ви пізніше знатимете, ми лишили Христанека в спокої, але словом честі гарантую вам покару і для нього. Таким чином, хіба не ясно вам, що все діється для вашого добра?..."

"Ваша світлосте, — звернувся я, перебиваючи Афендикову мову, до графа, який пахкав люльочкою і через дим мовчки спостерігав мене, — я вдячний вам за вашу прихильність і нічого в світі я собі не бажав би як вашої доброзичливості, але я повинен вам сказати те, що вже говорено панові Афендику не раз і не двічі. Які б не були ваші добродійства по відношенні до мене, але ви не зобов'язете мене до служби вам, яка, я певен того, звернена проти безпеки й інтересів однієї особи, яку я шаную і кохаю понад усе. Це я хотів вам сказати, щоб не було непорозумінь. Я — цілком у ваших руках і дійте як знаєте..."

Виснажений довгою мовою, я впав на подушки, а граф нахилився до мене і поплескав своєю рукою в діамантах по моїй худій руці, що, до речі, мені сказано боліла.

"Це мені дуже подобається, кавалере, — ота ваша заява, — сказав він, — знав вас, знав, але тільки з оповідей вашого доброго земляка. Не помилився він — ви юнак меткий і, головне, — на вас можна покластися, вам довіряти. Пробачте нам насамперед за деякі містифікації. Мене і Афендика, пробачте. Але це було доконче потрібне, бо, звольте знати, що справа поважна. Це справа, ну, я б сказав навіть — державного значення. Поясніть йому, Афендику..."

Мій землячок, що його грімаси і поведінка була при графові ще більш улеслива, ще більш цукрована, зложив і свої рученята на животі і заскрипів своїм притишеним канцелярським голосом:

"— Ваша помилка, кавалере Рославець, полягає в тому, що ви — його світлість графа та й мене, — покійного вашого слугу, вважаєте заклитими ворогами княжни Володимирської чи пак імператориці Єлисавети II, Dei Gratia королеви України і Понтиди та всіх Русей владарки. Вас здивує, коли освідчу вам, що й ми їй сприяємо і сприяли всією душею. Все, що ви чули досі від мене, було нещире, а чому, спитаєте? Бо ми хотіли переконатися, чи справді ви такі вірні справі її величності, чи це тільки ваша примха. Коротко кажучи: чи можемо вам довіритися..."

"Ви хочете сказати, — перебив я його, — що все те, що ви говорили мені в Парижі та й потім, це було тільки маскування?"

"Найзвичайнісіньке, мій пане, — захихотів Афендик, — тільки ваша недосвідченість і юність не доглядили того. Ми хотіли вас випробувати так, як пробують золото — чи щире воно. Водночас ми берегли вас мов тую зіницю ока".

"Так чого ж ви, з біса, мовчали і мені не сказали того! — кволо вигукнув я, — невже стільки часу треба було, щоб переконатися, що я не шальвіра?"

"Тож бо то, дорогий земляче, — знов уклонився Афендик, — знаючи вашу палкість, молодечий запал, порвистість, ми не хотіли поспішати. Якби то тільки ви входили в гру! Зважте, що його світлість граф Олексій Григорович також визнав дочку покійної імператориці Єлисавети Петрівни і славного козака Олекси Розума законною володаркою. Але чи не слід було дати справі визріти? Чи можна ось так, ні з того, ні з сього, проголосити це? Уявляєте собі, мій друже, що це означає, коли такий славний і хоробрий воїн, граф Орлов, якого ім'я нині на устах усієї Європи, проголосить свої вірнопіддані почуття і беззастережну вірність безталанній онуці Петра Великого?.."

Він повернув своє щупаче обличчя до графа і мені здалось — підморгнув. А граф пустив цілим клубом дим із люльки.

"— Гаразд, — озвався я, — а чому ж тоді граф із своєю ескадрою бомбардував оце недавно Рагузу, домагаючись видачі королеви Понту?"

"— Кожна політична дія має свої закони тактики, — скривився Афендик, — чи ви не збагнули, що це тільки стратегія? Тільки военний маневр! Невже ви гадаєте, що граф, мавши під собою таку силу на морі, не завагався б не то що збомбардувати, але зрівняти з землею не лише Рагузу? Та ж тільки півроти графових морських гвардійців могли б довершити арешту княжни Володимирської і, повірте мені, — ніхто не писнув би на її захист... Це була невелика демонстрація нашої сили..."

Так, зрозуміло, я це знав краще від нього. Однак мені ніяк не містилося в голові те, що цей чоловік, якого я ще недавно цурався як шпики, мізерного яриги, якого мармиза викликала у мене тільки погороду, тепер мав би стати моїм однодумцем! Я хотів почути графове слово. Признатись, я вірив би йому більше.

"Це правда, — озвався своїм співучим і приємним голосом адмірал Орлов, — люди звикли єднати мене з узурпаторкою, хоч, правду сказати, там більше мій братік Григійр старався, ніж я. Узурпаторка добре знає, що я думаю про неї..."

Він загоготів і кинув слівце, якого імператориця Катерина напевно не хотіла б почути. Шлафрок його від реготу аж розхилився і на дужих грудях зазолотився

хрестик. Його рубашність мені подобалася.

"— Чи ви розумієте тепер, кавалере Рославець, — затер руки Афендик, — що й його світлість, з уваги на інтриги і підшепти проти нього, поширювані деким у Петербурзі, мусить до часу робити добру міну до злої гри. До часу — повторюю, а час цей ось-ось наближається..."

Хоч і якою цікавою була для мене розмова, але вона мене втомлювала. Граф це побачив і підвівся та знов поклав свою широку п'ятірню на мою кволу руку.

"— Швидше виздоровлюйте, Рославець, відпочивайте, нічим не журіться. Як тільки стане вам краще, будемо робити велике діло, козаче..."

І безжурно регочучи, він підморгнув мені, виріс аж до стелі своєю дебелою постаттю велетня і вийшов із моєї кімнати, а за ним поплентався і Афендик. Ще й за дверима чув я розкотистий регіт велетня.

Я ще був надто кволий, щоб боротися з дрімотою.

Вона засотувала мене і я западав у довгі, хвилясті години півсну, пів'яву. Постаті чергувались біля мене — черниці, лікаря, служок, іноді виринала пика Афендика з його жаб'ячими очима з-за окулярів.

В кімнаті було тихо, чути було тільки як капає віск із свічок або як черниця шелестить чотками, беззгучно мовлячи свої молитви. Мені давали мікстури й бальзами, перев'язували мої рани. Я стогнав, іноді горів у фебрі, але свідомість мене не покидала вже ні разу — все, що скоїлось зі мною за цей час, чітко тепер виступало, коли я лежав серед моторошної тиші, в цій притьмареній кімнаті і думав, скільки то припаде ще на мойому віці ось таких витівок долі?

Три чи чотири дні минуло після графового візиту у мене, й я почав швидко поправлятися. Рани мої гоїлися, правда, я ще був кволий, але мав вовчий апетит і снагу до життя. З кожним днем, з кожною годиною, мені хотілося нарешті встати з ліжка, обірвати ті здокучілі завіси з вікон і перебувати з веселим днем, з молодим життям. І тоді тільки я почав передумувати як слід всю зміну мого становища. Більше того: мені видалось, що фортуна стала ласкавішою до мене; все лихо було в мені, в моїй палкій вдачі, в моїй довірливості, в нерозважності. Не диво, що граф і Афендик витратили стільки часу, щоб мене перевірити. Звичайно, що такому не легко йняти віру. Крім того я був досі самотній, мій розум не міг обійняти всього, чим мене випробувала доля. Тепер, однак, Фортуна сама веде мене за руку, все якось проясніло, я наблизився до верхів'їв. Чи думали мої батьки, чи гадали коли-небудь, що їхній син втішатиметься довір'ям одного із найзнаменитіших мужів доби?.. А що скаже тепер на те все княжна? Бо ж наслідки приступлення цього мужа до справи княжни, як подумати, просто необчислимі. Це цілковито змінє всю справу і її ситуацію.

Що ж, граф Олексій Орлов — це не підлі креатури — Доманський, Христанек або Рокатані, ба, куди до нього і Радзівіллам або Рошфорам де Вількурам! Швидше, тільки швидше, стати на ноги! А бідні граф Вонсович та абат Гронкі? Чи сниться їм, де і з ким перебуває тепер їхній приятель, якого вони поблажливо вважали сердегою, але напевно й невдахою?

Черниця, яка пильнувала мене, говорила, що мені либонь сняться хороші сни, бо я сплю і посміхаюсь. Але що з нас вона, ця істота, схожа на сіру мишу? Кращого сну не може бути як тільки життя; це наше дивне і таїнне життя.

2

До карнавалу було ще далеко, але я крізь розхилене вікно бачив як забавляється Венеція: починалась бо "Сенза", старовинний, великий ярмарок. І музика, і сміх дівочий, що я його чув попід вікнами, і вигуки продавців, бадьорили, заохочували мене до життя. Граф Орлов від'їхав до своєї ескадри з тим, щоб незабаром повернутись, а перед тим ще зайшов до мене на хвилину і обдарував мене по-князівськи. Насамперед він приніс мені патент на секунд-майора морської гвардії. Вищої ранги він не міг мені, як мовив, дати із-за мого молодого віку та недосвідченості. Крім того він подарував мені табакерку, саджену діамантами і яспісами як ознаку особистої симпатії та при мені наказав панові Афендику видавати мені стільки грошей, скільки мені буде потрібно, відповідно до мого стану і моїх завдань. Щодо княжни Володимирської, то він велів мені як тільки видужаю, з'явитись у неї та передати їй його найкращі бажання і запевнення у відданості. Він, мовляв, готовий із своєю ескадрою ставитись до її наказів кожної хвилини. Але все це дуже секретно, тільки до віч, покищо... Це велика, державна таємниця.

Нічого говорити, що ці подарунки і дружба людини, були для мене зразком галантності і лицарськості. Все це не тільки піднесло мене на духу, але й тілесно підбадьорило. Я почав уже вставати і з палічкою проходжуватись по кімнаті та з вікна дивився на Венецію, а на другий тиждень вже почував себе зовсім здоровим. Тільки шрами на моєму обличчі вказували на недавно перебуту лиху подію. Але я знав, що тепер фортуна обернулась до мене і відплата ланцям, які привели були мене до такого жалісливого стану, не за горами. Афендик, хотів чи не хотів, мусів виконувати накази графа і вручив мені на початок чималу калитку з дукатами. Насамперед мені слід було одягнутися і я придбав декілька каптанів наймоднішого коліру: кармазинового, "мазарінівського", блошиного, фісташкового, морського; я закупив куфри англійських манжетів, паризьких камізоль і шліфів, черевиків з червоними закаблуками, не кажучи про найрізніші дрібниці як пряжки, застіжки, дармовиси, бинди і маски, не забувши при тому і модних венеціанських "табарро" — коротких плащів у білому та блакитному колірі з золотими зачіпками та палічок із срібними галочками. Перукар із заведення Галімбера чудово мене зачесав, приправивши буклі і підкосок; Афендик замовив ; для мене портатину, в якій мене обносили б по місті, коли треба було б, два телепні, не кажучи про гондолу, що була також до мого розпорядження, уся вистелена килими та золотоголовом. Гондольери, зустрічаючи мене на каналах, славили незабаром уголос моє ім'я, бо я платив щедро і з грішми не лічився. За яких декілька днів, коли я почав з'являтися, чи то в галеріях на площі Санто Марко або в Касино і тратторіях, чи під церквами, мене вже розпізнали і кланялися. Я продовжував називати себе бароном Кеттінгом з Курляндії і оселився в окремому будинку, за спільним домовленням. В жоден спосіб, покищо, я не повинен був видати мого зв'язку з графом Орловим чи з

Афендиком, що його либонь напевно знали люди з Інквізиції.

Ставши твердою ногою на венецькому бруку, я насамперед звичайно наказав себе нести до вілли, де жила княжна, оточившись на всякий випадок найнятими на той день охоронцями. Але тут чекала мене несподіванка: княжни у Венеції не було. Її будинок стояв із темними вікнами, з дверима на замку, спустошений. Ніхто з околу не міг пояснити, коли і куди подалася вона та чому так спішно. З нею виїхав і її почт та її секретарі-шамбеляни, у яких я легко, з опису, пізнав моїх давніх знайомих, моїх воріженьків. Що ж, не залишалось нічого нічого іншого як піти геть, восвояси. І я й Афендик того вечора роздумували, де тепер було її шукати? Ми були певні, що вона в Венеції затрималась на довго, тим більше, що і французький амбасадор і маркіз Рошфор де Вількур, як нам було відомо, нікуди не виїздили.

На другий день я вдався до моїх друзів, за якими, признатись, навіть засумував. Проте я застав тільки графа Врону-Вонсовича, що спочатку не пізнав мене, а пізнавши, аж очманів з подиву. Він, ошелешений вкрай, просто не міг вимовити слова і тільки водив за мною своїми широко вибалушеними вирлами, ходив за мною слідом, припускаючи, що це йому верзеться. Я зареготав, обійняв його і сказав йому, що доля повернулась до мене з усміхом, що я був у важкій халепі, але з неї викараскався, а багатство своє завдячую батькам, які надіслали мені через знайомих вдосталь грошей, з якими вже ні я, ні він, не знатимемо злиднів. Тоді граф розповів мені, як вони з абатом Гронкі та Зогу дуже побивалися за мною, як шукали мого тіла і вкінці, припустивши, що мене забито і вкинено трупа мого в канал, дали навіть у церкву на відправлення заупокійної. Щодо абата Гронкі, то його справи дуже погані, бо він арештований начебто за писання Наклепів на одну високу особу, які то пасквілі замовила у нього друга висока особа. Він сидить тепер в палаці під Олов'яним Дахом, тобто у венецькій тюрмі, і невідомо, коли вийде. Сам граф Вонсович був також у жалісному стані — худий і обдертий, до того з виразними знаками шарларпанини на змізерованому і так обличчі. Зітхаючи і нарікаючи на невдячність людського життя в цій нашій юдолі, граф коротко оповів мені, що задля хліба йому довелося цей час пуститися у гру в фараона і в памфіле в одній із таємних нір гри, заложених сеньорою Граденігі і він навіть мав спочатку неабиякий успіх, однаке встряв у непотрібний спір із одним богомільним вельможею, який грав там щоночі, а потім уранці вимолював за це прощення собі в Санта Трініта. Спір міг би скінчитися і тюрмою, коли б не графові довгі ноги. На це з'явився в господі ата Гронкі ніхто інший як мій дальматинець, Зогу, що пізнавши мене, упав мені до ніг і я бачив по цьому хлопцеві, що він таки щиро радіє зустрічі зі мною. У нього теж було безліч пригод, яких він зазнавав як "чічісбей" при одній знатній сеньйорі та як учень у перукаря Легро, що засилав його на дім робити зачіски замужнім дамам, які з черги, всі як одна, падали на його гарну поставу, так що підчас таких відвідин, Зогу доводилось виконувати подвійну працю — і перукаря і кавалера, поки ревнющі чоловіки враз із найманими збірами не почесали йому спину киями. Тепер він був без роботи, голодний і нещасний, то ж, коли я запропонував йому стати моїм камердинером, гайдуком і тілоохоронцем, він з величезною радістю пристав

на це. Графа і Зогу я обділив цехінами і обіцяв ще більше, Якщо вони допоможуть мені в знайденні хоч якого-небудь сліду княжни Володимирської. На погляд графа, княжну напевно видалила з міста Інквізація, що під цю пору дуже суворо стежить за іноземцями, а особисто за тими, що займаються політичними інтригами. Нема сумніву, гадав граф, що й присутність імператорициної ескадри в Адрійському морі та вістки про бомбардуванні Рагузи дійшли до венеціян і їх стурбували. Республіка тепер не може дозволяти собі на побут і протегування людей, немилих великим державам, то ж дуже правдоподібно, що княжну попросили залишити межі Венеції.

До речі, цей здогад графа Вонсовича не був позбавлений підстав. За декілька днів і пан Афендик дізнався через одного яригу, який діставав від нього гроші за різні відомості, а сам служив у Прокуратори, що княжна чи пак графиня Селінська дійсно була вислана Інквізицією за межі Венеції, але не стільки за політичні справи, як за приватні. Очевидячки, її справи пішли знов гірше і вона набралася боргів, а її шамбеляни торгували підозрілими акціями і валютою. Їх, в одну ніч, не глядячи на те, що за княжною вступався досить відомий тут Кароль Радзивіл, видворено з Венеції. Про французів не було мови і ми з паном Афендик почали думати, чи не пробігла і між ними чорна кішка і маркіз Рошфор де Вількур раптово схолоднів або одержав наказ схолодніти.

Все це було невеселе. Граф Вонсович обіцяв поставити все на ноги, щоб викрити нове місце побуту княжни і найдоцільніше було ще сидіти в Венеції, бо що кращого можна було вигадати? Шлях княжни міг вести однаково добре до Риму, як і до Відня, або Істамбулу; я уявляв собі її розпач, я розумів її становище переслідуваної, стеженої і гнаної та ще й у товаристві пройдисвітів. А їй треба було тільки сягнути рукою по щастя — воно було вже так близько. Проте я знав, що я знайду її. Як ніколи ще, я безмежно вірив у цю зорю, що тепер так пристрасно і ясно мерехтіла над лагунами. Я знайду її, щоб дати їй до рук корону, якої ніхто досі не зміг дістати для неї — ні граф Лімбург-Стирум, ні маркіз Рошфор де Вількур, ні Уортлей, ні барон Шенк. В моїх руках була її доля,— так, яка ж моя доля інша ніж того наївного молодика, що зустрівся їй на балі Опері в Парижі! Я пройшов крізь пекло страждань, крізь смерть і зневіру, крізь розпач і безвихідь, я пізнав усе, я допив до дна мій келих, а тепер я ішов у світ переможцем, я нічого і нікого не боявся. Тепер мусіли б боятися мене.

О, фальшивий, о мерехтливий світе! Я пив безжурне Асті з графом Вроною і моїм вірним Зогу, ми шкодували, що з нами нема абата, ми згадували нашу рагузьку ескападу і говорили про змінність фортуни. Я знаю, що пан Афендик не був би надто вдоволений, що я завдаюся з такою компанією, але, врешті хто мені був пан Афендик? Щур, ярига, графів підніжок, автім і мій, бо ж у графовому реєстрі числився першим, граф знав, що я горю для справи княжни не з його наказу, а власним полум'ям, власною жагою. Таких людей він повинен цінити, таких людей так мало в цьому світі...

Ми вдарили келихами у келихи і я попрощався з добрим графом. Зогу пішов за мною. Ми їхали каналом Гранде гондолою проти зоряного неба, навкола нас грала музика. Венеція ще не спала, ще іскрилась і мигтіла як усміх. Я лежав на кермі, на

ложі з килимів і руку занурював у ліниве плесо, що спалахувало діамантами, прорізуване виплеском весел. Хороше було жити, хороше було бути бадьорим! Я примкнув очі і думав про княжну. Де вона, куди несуть її баскі коні? В яких містах, у яких країнах, шукає вона свого щастя? То гасне, присипається попелом, то знов оживає і мерехтить — Фенікс, ніхто інший як чудесний птах Фенікс. Вона жила для химери, але ж і сама була химерою. Ні, — зривався я, — це не химера, це правда, це яв, це те, що його треба здобути і підкорити!

3

Не маючи нічого іншого до вибору, я здався на ласку долі і покійно чекав, поки прийде хоч яка-небудь вістка про княжну. Так минали тижні. Не зважаючи на всі наполегливі розшуки моїх підсобних — графа, Зогу та й абата Гронкі, якого нам таки пощастило звільнити з-під Олив'яних Дахів, слід по княжні канув у воду. До речі, зустріч з абатом Гронкі була дуже сердешна, коли він з'явився в старій своїй оселі, голодний і холодний. Я ніколи не шкодуватиму, що вжив всіх засобів [навіть і зв'язків пана Афендика в Інквізиції], щоб його визволити. Це була добра і розсудлива людина, яка мені дала багато цінних порад. Інша річ, що це був шалапут, яких мало, але ж бо, кожний на цьому світі має свої слабощі. Такий був і абат Гронкі. Я не міг вийти з дива, коли він розповів мені, що попав він під Дахи, власне, за справою нікого іншого як цього доброго Рокатані зі Львова, шамбеляна княжни Володимирської. Гронкі зустрів його колись на вулиці знецька і покрикував йому вслід, нагадуючи його старі віденські грішки. Мстива бестія, користаючи зі свого знайомства з французькою амбасадой та ще може з деким, наплів несусвітніх небилиць на мого доброго абата, так що його, довго не воловодячись, запроторили в темницю.

Отож розшуки були поки що безуспішні. Що було мені робити в Венеції, в цьому найрозпустнішому місті світа? Коли б я навіть робив із себе найневиннішу істоту і потупляв би очі мов той святий Джеронімо, проходячи поуз кушення, я не міг би, далебі, не міг би остоятись. Це мене турбувало: я ж прирікав вірність княжні доскінну. Але абат Гронкі, коли я звірився йому з моїх сумнівань, Тільки посміхнувся. "Добрий друже, — сказав він, — невже ви гадаєте, що ваша вибраниця серця візьме вам за зле, коли ви підете за покликом натури? Ні, стократ ні, і ніколи. Ваша насолода полегшить, безсумніву, і її страждання, яких вона зазнає через розлуку з вами. Ідіть назустріч натурі, не пригнобляйте її, бо вона — божий дар"...

Я послухав його ради, хоч, либонь така вже моя доля, мене і тут переслідувало постійне пошиття в дурні. Просто кажучи, коли я це згадую вже значно пізніше, мене в Венеції, не зважаючи на мій заможний вигляд і на брязкотіння цехінів у моїй калитці, вважали провінціалом і кожному веліли б, щоб такого віддати на поталу найхитрішому пройдисвітству. Як на те, Венеція в той час, просто сказавши, сходила з глузду. Кого і чого тільки я там не бачив? Яких тільки примх і розваг наставало це лукаве місто, що обсотувало тебе своєю безжурністю і принадністю так, як нещасну мушку обсотує павук. Цехіни мої летіли як дощ із моїх кишень. Бо я, в супроводі Зогу, товкся по всіх усядах і на ділі переконувався, що назва дана Венеції, "Ти, Венеціє, усмішка світу",

була вповні заслужена. Від Сан Джорджіо до Санта Марія делля Салюте увесь Великий канал був завжди вкритий барками і гондолами, так що не видно було й води. Найрізноманітніші особистості вешталися на Піацеті, під палацом Дожів, біля святого Марка, кожний в масці, звичайно; були тут і турки, і алжирці в турбанах і широких шароварах, і англійці і німці в наймодніших перуках; все це тиснулося до крамниць, де виставлялись речі, мабуть з усіх скарбниць світа привезені сюди, а дещо таке, що я навіть, правду кажучи, не знав, до чого воно може служити і кому воно потрібне. Щодень було тут свято і то з найдрібнішого приводу: приїздив якийсь новий амбасадор чи якась знатніша фігура, негайно все місто оздоблювало; увечері засвічувало вогні і феєрверки; балам і концертам, перегонам на каналі, регатам не було ліку, так що я навіть сам добре не знав, куди мені краще йти, щоб потішити око, не кажучи про так звані "фреско", тобто прогулянки на гондолах, які влаштовувало сливе кожного полудня, від церкви Санта Лючіа до Хрестового мосту. Товкся я і по касинах і по гральних домах, навчившись грати і в бассето, і в макао, і в памфіле, і в тарока, і в колябрача. Все це врешті зводилось до одного: щоб ошахувати тебе і вимантити у тебе з кишені як найбільше цехінів. Я програвав звичайно, але бувало, що й мені таланило, хоч не раз і не двічі, коли я загулявся було в гральній норі "Біссачо Бароні", яка містилася біля Палаццо Дукале і мала погану славу, мене мало що не покололи стилетами зазидуючі гравці. Коли б не Зогу, то було б мені самому непереливки. У норі, що її тримала відома на всю Венецію Люкреція Нані, де збиралися не тільки пройдисвіти, а навіть дуже знатні люди, ласі на гроші, як сенатори Контапені, Мемі, Граденігі, навіть із своїми жінками. Але й там я сам зловив за руку гульвісу, що грав значеними картами і поламавав на ньому стільця. Всі мене за це похвалили і з місця запрошували мене до своїх домів у гості. Потім я того плутягу бачив у "Рідотто", що був раєм для шулерів, але що мені по тій підленькій креатурі; я тільки здалеку дивився як він шахрує наївних. Я давав йому десять дукатів, щоб він мені зрадив свій секрет, але ланець божився, що все щастя в грі походить у нього з нашіптування магічних сил, а зовсім не із зручності рук. Але це було, очевидно, брехнею. Ходили ми теж з Зогу відвідувати черниць в монастирі Єреміток, де збиралося в ждальні багато хороших паній і зальотних кавалерів і де крізь грати розмовляли з нами гарні єремітки. Одна з них, дівчина дуже молоденька, смалила до мене око і передала записку, прохаючи перелізти до неї через мур у монастирський сад, уночі, але, правду кажучи, я побоявся, бо Зогу мені сказав, що цю дівчину запроторила в монастир її сувора рідня, якій досить було її розбещеності і коли б мене з нею застали, то чекала б мене велика біда.

Ходили ми з Зогу дивитися на диких і дивовижних звірів, яких привезли були в Венецію і, справді, бачили ми носорога, якого ніби то, як казали, в Італії не бачено від часів імператора Тита. Він важив яких пів сотні тисяч фунтів, жер щодня шістдесят фунтів сіна, двадцять хлібів і пив чотирнадцять відер води. Звірина ця стояла собі в нагороді, а всі, особливо жінки, перлися звідусіль, щоб його побачити. Задля поганого запаху, я не міг там пробути, хоч звір і мене зацікавив. Ось там, біля носорогової загороди, я познайомився з одною сеньйорою, яка, як і я, зцікавістю приглядалася

носорогові і, вислухавши оповіді доглядача про звички і вдачу цього створіння, тільки зітхнула і промовила до мене: "Милий Боже, яких то див нема на світі!" Я використав цю нагоду і в довшій промові притакнув її сентенції, після чого запросив її на прогулянку гондолею та до театру Сан-Бенедетто, де якраз виставляли "Слугу двох панів" Гольдоні. Ми щиро насміялися з комедії, а я встиг приглянутися моїй знайомій, яка, до речі скинула маску та назвалася Чечилією Монтефіоре, але не з княжого роду, а з купецького. Від неї я довідався незабаром всю її невибагливу історію. Чоловік її був арматором і його кораблі ходили в Кадікс і в Туніс, а навіть в Істамбул, але ні багатство, ні пиха його не вдовольняли її, бо він був чи не втричі старший від неї і як я міг зрозуміти, не дивлячись на довгий стан подружжя, моя Чечилія робила честь своїй святій, бо, як і згадана свята, була добродійною та цнотливою, мов світанок на провесні. До мене вона спалахнула відразу довір'ям і щирим почуттям, одначе наші любовні ігри далеко не йшли. Ні в гондолі, ні в театрі, ні в юрбі, що зібралась на показ шарлатанів, Чечилія не дозволяла мені жодної сміливішої вихватки та ще й соромила мене, хоч одночасно хвилювала мене своєю безсумнівною зальотністю. Звичайно так буває, що тиха вода береги рве. Вона була дебела і русява, рум'яна як на те і весела, то ж я залюбки проводив з нею час, мріючи про те, якби найшвидше дати їй те, чого їй не змогло дати її безталанне подружжя. Так проваландався я з нею з тиждень і був аж лихий на себе, що моє діло не поступає наперед, а принаймні хоч трохи заспокоїть забаги моєї натури, хвилюваної присутністю біля мого боку такої принадної жінки. Врешті одного вечора мені вдалося її затягти до моєї господи і я сливе був вже близький до досягнення моєї мети, коли ж Чечилія зблідла, знітилась і сказала, що рада душі її в рай, та її побожність і страх перед гріхом не пускають, бо сьогодні якраз день святого Христофора, під яким плавають кораблі її чоловіка і їй не випадає, а то цілком, грішити в той день. Я, хоч мусив остудити свій пил і терпеливо чекав до наступної зустрічі, але і тоді бісівка сказала мені, що це день святої Лючії, яка патрує містові, з якого походять її батьки і вона боїться, що коли згрішить у той день, то її батькам притрапиться лихо. Я мусив і цей раз скоритися і чекав дня, коли жодний із святих не заважатиме моїм забагам. Що я тільки не робив, щоб переконати її в безглуздість таких забобонів! Я впевняв її, що навпаки — всім святим буде тільки миле таке дозвілля її душі і плоті, яке ми збираємося їм зготувати, врешті клявся і просив, гнівався і сердував, але нічого мені не допомогло для здобуття тієї фортеці так, що ми розійшлися досить опечалені. Я — з одного приводу, а вона — з другого. Дивна річ, що ця Чечилія як і княжна, немов змовившись, годували мене тільки обіцянками, немов умисне, чи призводом з гори, відтягаючи всілякі важливі речинці. Пізнаючи жінок, я вирішив, що це їхня звичайна поведінка, коли вони бажають когось прив'язати до себе. Проте, розміркувавши як слід справу, я прийшов до погляду, що моя Чечилія таки справді кермується тільки питоменною жінкам забобонністю і облудним прив'язанням до так званої чеснотливості, бо для більш рафінованої гри вона була ще надто молода і недосвідчена. Це скоріше я повинен був собі дорікати за свою розбещеність: доводити бідну молодичку до сліз і дорікати їй, що так берегти своєї коштовної невинності, може

тільки розпусниця або людина, вщерт позбавлена серця. А може це я собі повинен був дорікати? Було ж таки достойніше не повертатись до тієї дразливої справи, хіба що Чечилія сама того захоче.

На другий день я був ще більше сумний і сказав моєму Зогу, що поїду на невелику прогулянку корабликом по ріці, та залишаю його на цілий день в господі. Я, справді, хотів розвіяти свої думки на вільному повітрі. Одначе, коли я наблизився до "бургієтто" — того маленького кораблика, що возив людей в околицю, почав іти сильний дощ і я схоронився в остерію, а пообідавши там смачно, вирішив повернутись до дому. Моє здивування було велике, коли я, не помічений ніким, увійшов у мою господу та затримався на порозі, бо почув чийсь притишені голоси і жіноче хихотіння. Навшпиньках, я пішов далі. І щож? В моїй кімнаті, на софі, я побачив мою Чечилію, що пробувала, видать, серед повного дозвілля, і насолоджувалась любовною грою з ніким іншим як з моїм слугою — Зогу!

Озвірівши і збісившись, я схопив тростину і почав обох смагати, де трапилось, так що Чечилія впала навколішки і слізно просила мене пробачення, а Зогу чим скоріше накивав п'ятами. На Чечилію я не хотів і дивитися і прогнав її з очей.

Ввечері, я, серед меланхолійного настрою, розповів про цю подію абатові Гронкі і графові Вонсовичу. Вони реготали як навіжені, а абат аж хитав головою на тонких в'язах, дивуючись моїй недосвідченості щодо жіночих примх і хитрощів. Автім, казав він, бути пошитим у дурні жінкою, це не ганьба і більша частина чоловіків попадає в становище, подібне до мого, ото ж не слід ремствувати і сумувати. На те з'явився Зогу і припав до моїх колін та божився-клявся, що він зовсім тут не винен, а що це клята фльондра намовляла його весь час і незлічене число разів до гріху. Що ж було робити мені?

Я, врешті, й сам почав сміятись, аж заходитись і прийняв Зогу знов до служби. Абат Гронкі твердив, що я вийшов сухеньким із біди, бо з такими невинними і побожними як Чечилія, попасти в халепу далеко легше, ніж з ким іншим. Насамперед ось така фльондра могла б позивати до суду. Могла б вчиняти й інші клопоти. При цьому абат розповів нам безліч історій із свого власного життя, одверто признаючись, що й його чимало разів жіноцтво залишало в дурнях. Були це оповіді, що подекуди перевищали дотепність історійок із "Декамерона", мабуть також невигаданих.

4

Моя сміховинна пригода з Чечилією Монтефіоре, чи як там звалася ота придзигльованка, не свідчила, що я не мав успіху у венецького жіноцтва. Навпаки, не було дня, щоб Зогу мені не приносив, або, щоб я сам не находив у своїх кишнях камзола листиків від найрізніших сеньор, які пропонували мені бути їх "чічісбеєм", чи "кавалієре серванте" гарантуючи, як це деякі робили, повну безпеку, солодкі хвилини розваги, безжурне життя. Деякі напастували мене, де трапилося, але навіть маски не здолали приховати їхньої бридоти чи старості — від тих я тікав прожогом. Одна, що подавала себе навіть за герцогиню, мені подобалася, я познайомився з нею у буді одного зуболікаря і шарлатана; потім мені сказали, що це була сама Катеріна Бонліні,

бувши жінка дожа Марко Дандоло. Очі у неї були допитливі і пронизливі, постать гнучка, змиючина, і уста червоніші від присмеркової заправки. Після показу шарлатана вона негайно забрала мене в свою гондолу і ми їздили аж до присмерку, гуторячи про те і про інше, хоч признаюсь, брався мене від тієї жінки якийсь холодок, так якби я її боявся, неначе відьми. Увечері вона запросила мене до свого палаццо і частувала доброю вечерею та винами, а потім, усе в тій самій масці, повела до своєї спальні, що аж палала духмяними парфумами і чудними зіллями, яких я ніколи не знав, посадила в крісло і наказувала чекати. За якийсь час увійшла, в одній лише масці та з такими чудернацькими зальотами, що я спочатку був ні в цих, ні в тих, а тоді схопив за капелюха і мерщій дав драла з її спальні і з її палацу, ледви відсапався аж біля церкви Санта Лючія, гадаючи що її лакизи, похмурі телепні, яких я бачив у палаццо, женуться за мною.

Старалась принадити мене до себе і куртизана, добре знана в усій Венеції, що звалася Джулія і я було навіть злакомився на неї, коли б ненароком не навернувся тоді в театр мій Врона-Вонсович і не шепнув мені на вухо, щоб я собі дав спокій з такою особою, яка тільки дивиться, щоб обчикрижити дурника. Звичайно, що й від Джулії відкараскався, бо, смію сказати, розум у мене все ж не настільки заповнювався натуральними жагами, щоб я на себе не зважав. А зважати треба було, бо пан Афендик, який досконало знав більше, ніж я собі гадав, про мої справи, тільки хитав головою і всовіщав мене не давати собі занадто пільги, бо кінець кінцем, граф і адмірал не дає мені гроші тільки на те, щоб я товкся поміж картярами та воловодився з дівками підозрілої кондиції. Я гримнув на нього, бо він мені, мовляв, не вчитель, поскільки я сам собі пан, але зауваження його все ж були справедливі. Я втишив свій запал, дав трохи спокій з розкиданням дукатів і цехінів і припинив грати по ночах в "Родетто" чи в "Біскаччо Бароні". Єдине, чого не міг мені Афендик відмовити, не був театр і я був сливе щоденним гостем у всіх шістнадцятьох театрах Венеції. Звичайно я собі наймав ложу — хоч і не плював з неї на капелюхи плебеям, що сиділи в партері, як це було у звичці заможних, та й не займався там любовною грою потемки, як це робили інші, проте мене знали і любили і продавчині шоколаду та апельсинів, і балетниці та актори "комедія дель арте" — бо ж я щодо них не був скупий ні на гроші, ні на аплодисменти.

Звичайно, коли б я того забажав, то жодна з актрис і продавчинь, серед яких були й непогані, не встояли б переді мною, але я був у тому віці, коли і знайти мене могло, особливо після моїх гірких досвідчень, тільки щось Піки справді варте уваги. То ж не диво, що коли мені Зогу приніс у перерві в театрі від дружини португальського амбасадора донї Рафаелі маркізи до Хіль Гравалос листика, я аж спаленів, бо збагнув, що мій час настав. Після театру я прийшов, як мені сказали в листі, до портика церкви Санто Крістофоро і в портатіні побачив жінку в масці. Дна здоровенні маври були готові нас нести, коли вона мовчки дала мені знак, щоб я увійшов в портатіну і сів біля Неї. Тоді вона засунула завіску і промовила до мене мелодійним голосом, від якого мені стало аж млосно. Вона, виявлялось, знає мене давно, знає досконало, хто я і що я, а що її доля зложилась так, що вона може все собі дозволити крім щастя мати доброго друга,

вирішила запропонувати мені доскінну і нічим незобов'язуючу дружбу. Я старався відповісти їй як змога галантніше і вона стиснула мою руку своєю рученькою, що ввело мене, річ звісна, у деяке хвилювання. В півмороці і під маскою я ледви міг розглянути її обличчя, але й так скромно приховані риси видались мені шляхетними й делікатними, і коли я виявив свій подив з її прекрасного, хоч надто блілого коліру обличчя, вона сказала, що, за португальською звичкою, вона рідко коли виходить удень, хоронячи себе від сонця. По дорозі ми розмовляли, при чому особа ця виявила неабияку кебету і ознайомленість у різних справах; у філософії, мистецтві і в політиці. Маври ж, пронісши нас добрий шмат дороги, і то, як я судив, прерізними закапелками, нарешті спинились, а тоді маркіза де Хіль Гравалос просила мене дозволу зав'язати мені хусткою очі, коли увійдемо в її палаццо, бо мовляв, з уваги на ревності її старого чоловіка, їй доводиться бути дуже обережною. Я радо на це погодився і віддав себе у її владу. Вона взяла мене за руку і довгий час вела, як я гадаю, коридорами, під гулками склепіннями і по сходах, аж поки я навіть крізь хустку відчув, що навколо мене багато світла. Тоді мені розв'язали очі ті ж милі руки і я побачив, що перебуваю в невеликій кімнаті, де знаходилось лише ліжко під балдахимом і столик з різним їстивним ті питвом. Ця кімната була яскраво освітлена свічами в канделябрах і у бічних свічниках з тим, що стіни цієї кімнати становили, як я зауважив, китайські ширми з містерією вишитими на них райськими птахами і краєвидами. Португальська амбасадориха попросила мене бути як у себе вдома, сісти біля столу і перекусити, а я не дав себе довго намовляти і бувши здорово голодним після театру, взявся до найсмачніших ласощів, якими заставлено стіл: тут були і устриці, і краби в коштовній підливці, і холодна птиця, і марципани, і голандські сири. Все це я залюбки поливав добрим вином, а амбасадориха мене припрошувала і сама коштувала, то того, то іншого по шматочку. Жіночка вона була весела, не дивлячись на суворість, якої вимагало і її становище і її походження, (Португалія, я чув, країна великої похмурості і строгості обичаїв); більше того, спрокволу вона, з зовсім поважним виглядом почала оповідати мені такі історії, від яких і у абата Гронкі мусіли б в'янути вуха. Не знаю, чи це було в її вдачі, чи цим вона хотіла більше запалити мене, але треба признатися, що й вино й її розповіді, та й усі інші обставини, допомогли їй до того, щоб я признався сам собі, що буду справді останнім дурнем, якщо не приступлю негайно до любовної гри. Дарма, що ця принадна жіночка не давала ніяких підстав до того. Адже ж, при перших моїх спробах рішучої дії, вона відхилила мене чемно рукою, чарівно посміхнулась і щезла за ширмами. Мені миттю блиснула думка, що може й ця панійка така ж привередлива в мистецтві залицяння як і ота огидна відьма — догаресса. До дідька, до чого тільки не докотиться людська розбещеність! Але ні, вона незабаром з'явилася в ніжному муслиновому халатику, який так чудесно огортав її лілейну стать. А коли я знов взявся до любовної гри, вона вже не відсувала мене, однак це були лише невинні пустощі. Борюкався я із зальотницею довгенько благов, просив, гнівався, подарував їй дорогі сережки, начебто на пам'ятку, бо ж розумів, що така жінка як вона не гребує земними благами. Але все це було надаремно...

"— Ви диявол, а не жінка, — жалісливо і безпорадно скрикнув я, — чи ви собі здаєте справу, в яку поталу ви мене кидаєте?"...

"— Ви праві, кавалере, — серйозно промовила вона, — я дійсно — дияволиця. І в силу деяких неписаних законів, дарованих нам Вельзевулом, я не маю права входити у близькі зв'язки, навіть із найлюбішою мені людиною, поки ця людина не довершить деяких приречень..."

"— Я довершу всіх, яких забажаєте, — палко скрикнув я, навіть, коли хочете, побратаюся із самим чортом, нашим родичем, моя сеньйоро..."

Як не дивно, але я, тримаючи в обіймах цю гнучкостанну чортицю, в задуренні своєму не тільки щиро повірив в те, що вона говорить з найповажнішим виразом обличчя, але був готовий вчинити все, що накаже її примха.

"Почнемо від абракадабри, тобто від посвячення вас у перший круг Вельзевулових зброєносців, — промовила вона і підморгнула лукаво, — а після цього, перше ніж перейдемо до далеко важливіших завдань, ви зазнаєте, кавалере, перших насолод раю чи пак пекла. Бо любов моя — не звичайної земної жінки, а втаємниченої, отже — пекельно-пристрасної..." На моє щастя, в цій хвилині мені видалось, що я почув за собою чиєсь стишене хихотіння. Я давніше вже мав увесь час враження, що там, за ширмами або принаймні в їх напрямку, щось діється: неясне шемріння, шарудіння вже декілька разів мене бентежило, хоч я відганяв від себе всякі сторонні думки; до того ж я був так зайнятий, що й не зважав на ніщо. Однак хихотіння було настільки виразне, що я миттю спритомнів і вистрибнув з ліжка.

"Кавалере, — загородила мені дорогу моя чортиця, — не звертайте уваги, це не більше як пустощі присутніх, незримих бісів..."

Але я, як стояв, схопив мою шпагу, що лежала на кріслі і кинувся з нею на ширми, розпорюючи одну з них з гори вниз. Інші, сусідні, від удару і моїх рухів, раптом попадали на підлогу. Здивуванню моему і соромові не було краю, коли я побачив, що за цими китайськими ширмами сиділо у вигідних кріслах може з парканадцять панків і паній, здебільшого підстаркуватих. Сиділи вони всі навколо кімнати, а скоріше — ліжка, що було на середині, та очевидячки, крізь дірочки в шовку, преспокійно собі придивлялися всьому тому, що осьде за цей час відбувалося.

Регіт привітав мене, я постояв ще хвилину, не знаючи що мені робити і мав либонь досить дурний вигляд. Деякі, я зауважив, аж за животи бралися від реготу з мого приводу. Проте мені не спало навіть на гадку гніватися за це на них: ці люди мали більше підстав реготати, ніж я обурюватися на них. Миттю я чкурнув з кімнати, щоб скотитись по сходах кулею. Регіт стоклятих глядачів і моєї бісиці ловив мене ще на вулиці. Я біг мов шалений, збиваючи з ніг людей, не здаючи собі справи, що я власне не знаю, куди мені бігти і де я перебуваю. На щастя, я налетів з розгону просто на абата Гронкі, що аж розложив руки, щоб мене піймати: "Тю, на вас, кавалере, куди ви так женете?..."

Відсапавшись, я пішов з ним до остерії і не втаюючи нічого, розповів йому все, що сталося зі мною.

"Вам дійсно таланить на халепи, кавалере, — похитав він головою, — мені казав звечора Зогу, що ви подались з якоюсь дівцею в портатіні і я ремствував, навіщо це він вас пустив самого. Не вірте венеціанкам ні на гріш..." "Коли б це була венеціанка, абате, це була — порту; галка..."

"— Може ще жінка португальського амбасадора?..." Абат зареготав і собі, аж сльози йому покотилися по пухлих щоках.

"Це не інакше як та іспанська куртизана Занзарра, — показав він, обтираючи сльози, — вона звичайно подає себе або за португалку або за колишню султанську гаремницю, хоч це найпаскудніша придзингльованка Венеції тим докучливіша, що здатна на все зло. Те, що вона з вами проробила, відбувається в Венеції вже від довгих років і Інквізиція даремно шукає винуватців може не стільки з нелюбові до неморальних вчинків, як зі злості, що їй не поступають проценти з цього рентабельного підприємства. На такі бо спектаклі білетики продаються по високій ціні, а платять їх найдостойніші люди нашої Республіки, коли хочете знати..."

Я не хотів далі його слухати. Мені було соромно, та ще так, що я аж кусав свою губу. Так дав я себе обдурити, встрибнув із себе аж ось такого йолопа!...

Я прихапцем попрощався з добрим абатом і найняв гонголу, щоб відвезла мене до могого дому. Я не хотів нікого бачити, нічого чути. Мені здавалось, що вся Венеція показує на мене пальцями. Коли б я тільки дістав у руки цю клятву Занзарру...

Вже світало, коли я опинився в моїй квартирі, переступив через сонного Зогу, що либонь чекав мене всю ніч біля моїх дверей, кинувся як стояв на ліжку і вмить заснув. Верзлися мені химерні сни: чортівські реготливі рила, жінки з блідими обличчями, що вчили мене абракадабрі і я, як казали мені потім, кидався, вигукував у сні, вимахував рукою, аж поки не прокинувся. Наді мною стояв граф Вонсович, який з Зогу, як казали, будили вже мене з пів години. Сонце дерлося крізь високі вікна.

"— Кавалере, гукав мені до уха Вонсович — я маю для вас добрі вісті!..."

"Які вісті?"

Я зірвався і чухався. Волосся мені гривово лізло в очі. Вонсович сів на ліжку і розповів мені, що тільки що в таверні під "Левом Дожів" він зустрів землячка, якогось польського шляхтича, який також нібито хотів їхати до Істамбулу, де гуртувались конфедерати, готуючись до війни, та передумав і тепер, обдертий та голий, вирішив повернутись до Варшави і дати спокій з усякими політичними справами закордоном. Та діло було не в тому. Шляхтич, який був якийсь час підчашим у такого герцога де Вілльєра, що приятелював з королем Стасем [звідси і протекція для шляхтича, коли б він повернувся до Польщі], розповів йому про якусь таємничу даму, Елеонору де Тремуйль, яка проживає зараз у Пізі і звідти, з допомогою Кароля Радзивіла, а може й одного з кардиналів, розсилає в усі усюди маніфести, величаючи себе імператорицею всіх Русей і королевою Понтиди...

Я зірвався як навіжений з ліжка. "Де той шляхтича, давайте його сюди негайно!"

Мій сон пропав умить. Але шляхтича вже від'їхав цього вечора до Відня. Вонсович казав, що він шукав мене по цілій Венеції і забігав до моєї господи, декілька разів. Я ще

раз спомянув чортом кляту португалку.

"Проте не знаю, — сказав Вонсович — чи застанете ви її в Пізі, бо шляхтюра твердив, що наскільки йому відомо, ця мадам де Тремуиль збиралась податись до Неаполю, де буцімто їй обіцяють допомогу..."

Я наказав Зогу чим швидше пакувати наші речі, а сам, умившись і причесавшись, побіг до пана Афендика, щоб дати йому звіт із добрих новин.

Він вислухав мене, досить глузливо споглядаючи на моє обличчя, що на ньому напевно видно було наслідки недоспаної ночі, а тоді сказав, що, за всіма ознаками, вістка про побут княжни в Пізі — брехня, одначе про Неаполь він справді чував окружним шляхом, звичайно від своїх шпигунів: королева Неаполю і Сардинії Марія Кароліна начебто виявила зацікавлення долею княжни і він радив би мені, не гаявши часу, поспішати; їхати в Пізу, а звідти — в Неаполь. Сам він виїде до Риму, тим більше, що і граф Орлов, який є тепер з ескадрою в Мессіні, збирається завернути до Остії.

Ще перед вечером, попрощавшись з моїми венеційськими друзями та, рясно покропивши нашу розлуку, я і Зогу, у поштової кареті виїхали в напрямі Верони. Нічого казати, що я, озирнувшись, побажав сто і двісті трясць не тільки моїй вчорашній португальській амбасадорисі, але і цілій бісівській Венеції, що коштувала мені стільки дукатів, здоров'я і найнісенітнішого обдурення. Догадався цуцик, коли хвіст одпав.

ЧАСТИНА ВОСЬМА

ТІНЬ СЕМІРАМІДИ

Моїм єдиним бажанням є добро
держави, якою божим велінням я
володію. Слава моєї країни є моєю
славою. Я чиню те, що на мою думку
корисне для інтересів народу. За мене
говорить моя дія.

Катерина II, 1774; "Листування".

Найвищий час упоратися з цією
креатурою, напівбожевільною жінкою,
яка присвоює, собі ім'я і походження,
до чого не має найменших підстав.

Катерина II до адмірала Ол. Орлова, 1774.

Якщо постає питання, що краще для володаря:
щоб його більше любили, ніж боялися, або, щоб
його більше боялися, ніж любили, то відповідь має бути
щоб його боялися і любили одночасно.

Але тому що поєднати ці речі важко, то далеко
краще для володаря, щоб його боялися, ніж любили.

Н. Макіавеллі. "Князь", 15

Несправедливість, довершена для добра людства,
стає справедливістю.

І ось я, після добрих двох тижнів мандрівки і незліченних пригод — щоб їх і не бувало! — опинився в Неаполі і сидів у своїй кімнаті, в затхлій господі "Іль Соле" ["Під сонцем"] на вуличці, яка до того ще й назву мала дотепну: "Віслючий заулок". Обнявши голову руками, я думав думи.. Невеселі вони були, таки вкрай невеселі.

Від самої Венеції почавши, мені не таланило. Якось дібрались ми з Зогу до Пізи, у сльотний вечір та й негайно взялись за розшуки княжни. Шукав я її під усіма іменами, які мені були відомі, поки не натрапив на ім'я сеньори де Тремуїль, під яким вона жила в Пізі, в монастирі Кармелітанок. Так, принаймні, сказали мені люди: якийсь плюгавий поетик, що всучив мені в руку книжочку своїх сонетів і попросив відразу позичити йому три цехіни, та проноза — судовий писарчук, якому я не довірив би ні калитки, ані годинника. Обидва вони знали Доманського і Христанека, а про Рокатані висловлювалися з великою шанобою, підкочуючи очі і зітхаючи; шальвіра прикидався перед ними сповідником княжни. Княжна, мовляв, жила богомільною самотницею в монастирі, але це не перешкодило їй розгортати жваву політичну діяльність. Безліч людей її відвідувало, одні приходили, другі відходили, а найбільше крутився біля неї французький шарже д'афер, як кажуть, з Венеції, маркіз Рошфор де Вількур. Відоме було теж і ім'я Кароля Радзивіла, який, у забрюханій кареті, тільки те й робив, що проїздив через Пізу, забігав у монастир і чвалував далі, щоб знов повернутись за декілька днів і так само швидко від'їхати. По правді сказавши, ні ярига, ні піїт, не могли мені сказати як слід, чим власне займалася княжна та які були її цілі. Певне було те, що княжна і її шамбеляни не на жарт зберігали інкогніто, може з чийогось наказу. Важко було також мені довідатись, якими фондами розпоряджала княжна, але з того, що Христанек ні у судового писарчука, ані у піїта нічого не позичав, а ще й навпаки, посилаючи їх за різними орудками, платив дещицю, виходило, що грошенята у них завелись. Уся Піза княжною дуже цікавилась; ходили різні чутки, але, як я бачив, правдивої. Вона сливе ніде не показувалася і з ніким, крім своїх домашніх та приїзжих відвідувачів, не приставала, Піїт твердив, що хоч кращої жінки він не бачив на своєму віку, одначе їй без сумніву докучає якась печаль, бо обличчям була бліда. На його гадку, ця сеньора де Тремуїль мусіла бути царственної крові, а це впадало кожному в очі; по-друге, жила вона в постійній тривозі. Місцева поліція була нашошорена, але мабуть з уваги на її високих опікунів, вдавала, що нічого не знає і не бачить, одначе, коли княжна одного світанку, у власній кареті та ще й у супроводі кінних гайдуків, враз із куфрами і шкатулами, як навіжена зірвалася і виїхала, поліція Пізи вже знала, що її шлях — у Неаполь.

Цих відомостей для мене було досить. Я щедро нагородив моїх голодранців так, що вони, щоб учинити мені приємність, силкувалися на нові і вже зовсім неймовірні брехні. Але я відразу відрізняв їх від правди. Того ж дня я наказав Зогу їхати наперед у Віареджо, з речами, щоб замовити нічліг і пошукати бригадину, якою ми могли б дібратися до Неаполю. Сам я залишився ще в Пізі, блукав по місті, дивувався башті,

яка, на очах, здається, падала-падала, а таки не впала; повечеряв і заліг спати, щоб бути свіжим до дальшої подорожі. Таким чином, я міркував: Вонсовичу не брехав той його молодий полячина, а Афендікові агенти також не помилилися, доносячи про накладання княжни з неаполітанським двором. Якщо пізанська поліція не мала щодо того сумніву, то так і було, бо з власного досвіду я переконався, що поліційні відомості, якщо не зовсім, то завжди близькі до правди. Поліція бо знає, що в траві шумить. У Віареджо, куди я прибув дилижансом і яке виявилось препаскудним портовим містечком, де кожний хотів мене оциганити, я шукав мого Зогу цілих три дні надаремно. Такого ніхто тут не бачив і не чував про нього. Сердитий до краю, ходив я понад морем і тинявся по ринкові, кляв далматинця і всю його родину, бо аж на третій день збагнув, що пройда попрощався зі мною назавжди, захопивши з собою два моїх важенні куфри, випхані всяким добром. Всі мої муслинові сорочки, мої мережива, мої штани і мої атласні камізоли пропали!

Чортів син тепер насміхався з мене. Не досить того, що я його годував, мов того кнура, догоджав йому і одягом і цехінами, які він вибирав із кишень, коли чистив мої одяги, не досить, що моїм коштом він користався принадами Чечілії Монтефіоре, але так підло ще й обікрав мене! Що ж, довелося стиснути зуби і приректи собі раз назавжди не робити ось таким людям добро.

Хоч мене відмовляли статочні люди у Віареджо не братися до Неаполя морем, всежтаки, зваживши, що узбережжям подорож була б не легшою, до того ж напевно небезпечнішою, бо там кишіло від опришків, я таки вирішив плисти. Маючи в пам'яті історію мою з морейцями, я тепер був дуже обачний і двічі зважив та тричі змірив, поки не підрядив одного генуенця, — власника бригантини, щоб він мене відвіз до Неаполю. З цим генуенцем, якого я й так поганяв, не шкодуючи цехінів, ми вийшли в море, покинули цю нужденну діру Віареджо, де, до речі, нещодавно стояла ескадра адмірала Орлова і мешканці не могли віджалувати їм його, ані його офіцерів, які тут добре попиячили і побенкетували. Тим то і до мене відносились, і в господі і в порті дуже ввічливо і навіть запобігали переді мною, бо я не крився з тим, що й я офіцер морської гвардії щедрого графа. Що ж до генуенського капітана, то він не знав, де мене посадити і дав мені найкращу каюту, яку мав, а сам перенісся до спільної халабуди з посполитими морцями.

Проте це все була комедія, поки ми не виїхали з Віареджо. Як тільки ми опинилися в морі і береги ледь-ледь мріяли на виднокрузі, поведінка капітана та його підвладних цілковито змінилася. Генуенський злодюга кляв як швець, вмовляючи в мене, що я його підманув в усьому, що він через мене затопить свій корабель, бо виїхали ми в день якогось святого, в який зовсім не годиться плисти, називав мене шпигуном і погрожував, що продасть алжирським піратам, якщо я не додам йому більше цехінів до домовленої заплати. Що я мав робити? Зрозуміло, що я мусив задовольнити ланця, але цього не було досить, Він не те що кожного дня, але сливе щогодини підвищував заплату за мій проїзд під різними приводами, до того такими нікчемними, що просто не хотілося слухати: він, мовляв, через мене вже терпить покару долі, бо йому, і щогла

зламалася і вітрило тріснуло і котрийсь морець звихнув собі руку і вода затухла і м'ясо обсіли мухи — шальвіра в очі знущався з мене. Я платив, поки міг, коли ж у мене не стало більше цехінів і коли я, сам, розсердившись, почав погрожувати, що про все доповім у Неаполі і внесу скаргу на гундсвота, бандитюги взяли мене за руки і за ноги, вкинули мене разом із дещицею моїх бебехів у човен, підвезли до берега і висадили. Такого злодійськоїв і чортячого реготу не чув я ще ніколи, яким ці волоцюги прощались зі мною. Далєбі, мені навіть приходило на гадку, що хтось їм окремо заплатив за те, щоб вони так мене оциганили. А що було робити? Я взяв із собою з моїх речей, що міг, решту кинув на поталу і поплівся берегом до найближчої рибальської оселі, звідки мене на гарбі доставили до Чівіта Веккіа, богом і людьми забутої глушини, де жили рибалки та мабуть розбишаки. На щастя, ніхто з них не знадився на моє добро. Всі цінніші речі свої я запопадливо поховав за халяви, а вбивати їм мене не було жодної рації, бо не було чим пожитись. За невеликий золотий ланцюшок якийсь абат, якого я зустрів, відступив мені свого віслюка і ми з бідною доїхали до Неаполю.

Місто, в якому я тепер опинився, звичайно, хороше. Вид на море, на затоку, на Везувій, що злегка курився, як куриться завжди, чудесний. Але мені було не до оглядин гарних краєвидів. Мені було і не до свят, що в їх розпал я якраз попав у Неаполі.

Настрій мій був катівський: насамперед у мене майже не було грошей і я повинен був удатися до моїх вже призабутих, давнішніх заходів, тобто до заставлявання клейнодів, а крім того, злодійство Зогу позбавило мене майже усієї гардероби. Не кажу і про те, що в Неаполь я вткнувся як у мурашник, мені вщерть чужий — ніодного знайомого обличчя, на якому б спинити погляд, ба, більше того — все тут в такій самій мірі розлічене на обшахрування і спантеличення дурнів, головню з іноземщини, як і у Венеції. Панії — фльондристі і з-біса хитрющі, чоловіки один до одного — шахраюги і ледарі, які тільки і дивляться, якби їм полакомитись твоєю кишенею.

Що ж до княжни, то мені не треба було, як я зразу побачив, кидатись у всі боки, як це було деінде. Не встиг я ввійти, ще запилений білою пилюгою, в господу, як її ім'я хтось голосно вигукнув у гурті п'яниць. Видно, в Неаполі вона була відома. Дещо просвіжившись, обмивши з себе куряву, я зійшов униз і розпитався, повагом і обережно, власника господи про княжну, або як її тут називали "Прінцессу Понтійську".

"— Еге, — подивився на мене підозріливо господар — [ця дурнюша і каверзна либонь потвора, яка очевидячки до мене, що з'явився на віслюку з невеликим клуночком, не прив'язувала великої ваги], а хто ви такий будете, молодий сеньйоре, що питаєтесь за такими високими особами"

"— Хто я такий, ти згодом довідаєшся, дуриndo, — скипів я, — покищо можеш собі почитати за честь, що я тішився в твоїй собачій норі. Скажи мені розважно все, цю знаєш про прінцессу Понтійську, де вона живе і що робить, та як давно..."

Моя мова і насуپлені брови мабуть вдіяли своє, бо креатура змінила свій нахабний тон і розповіла, облизуючи свої масні губи, що такої шляхетної особи Неаполь ще не

гостював, що принцесса є ніким іншим тільки гостею самих його Величності короля Фердинанда і королеви Марії Кароліни, які без неї не можуть пробути ніодного дня і навіть часто їздять з нею в одній кареті, що живе княжна із своїм почтом і своїми секретарями (леле, я знав вже про кого це мова!), в Палаццо Джуліо, який оберігає варта, віддаючи княжні королівські почесті, що княжна мусить бути багата, з біса, бо їдучи по місті, іноді наказує своїм лакеям кидати пригорщами монети в юрбу і не було такого лаццароні, який би з її рук не дістав щедрої подачки, особливо, коли вміє добре заспівати. Принцесса пробувала тут оце вже добрий місяць, який їй минає серед свят і феєрверків, а як довго буде — невідомо, бажано, щоб як найдовше, бо не тільки королівському двору, але і усьому людові вона мила як рідна.

Я відпустив дуринду, ткнувши йому в руку цехіна за добру вість і повернувся до себе, щоб прикинути, що це все означало та яким вітром могло княжну пригнати до Неаполю, ще й у такі гаразди.

Що більше я думав, тим смутніше ставало мені на душі. Насамперед іти ось вже зараз до Палаццо Джуліо я не міг. Не тільки тому, що мене могли просто не впустити, бо я не сумнівався, що з княжною приволоклися сюди і мої приятелі, грець їм у бік, які ажніяк не зроблять приємних мін, коли мене побачать. А з'явитись у такому вигляді, як я був зараз, без належної мойому станові презенції, це означало загірити справу, не тільки мою, але і графа Орлова. Якщо княжна пробуває тут у таких гонорах, то яким же безштаньком виглядав би я при ній і хто йняв би мені віри, включно з нею самою, що я емісар графа і адмірала? Ні, я повинен був перш усього сповістити Афендика, який вже в Римі, одержати від нього гроші, а тоді тільки показатись на очі Володарці Понтиди. Однак, свідомість того, що я перебуваю з нею під одним, таким блакитним і любим небом, [але не можу її побачити, не можу припасти до її рук] жбурляла мене в шалене пересердя, не кажу, — смуток. Друга справа, яка мені завдавала гіркого клопоту, це те, що княжна, за всіма ознаками і, зовсім певно, за справою відомих мені шальвір, встряла в чергову інтригу, яка їй так потрібна як собаці п'ята нога. Леле, леле, до чого здалось їй оте постійне інтригування з кожним стрічним, як хочби, до чорта, і ці неаполітанські королики? Щоправда, королева Марія-Кароліна була донькою імператориці Марії-Терези але такою ж її донька була і герцогиня Парми, а що про неї говорили? Та тільки спльовували, бо ця фльондра загірила не лише власне ім'я своєю поведінкою розпусного бабиська, але і всіх Габсбургів. Не кращою була і ця Марія-Кароліна, щоб її дідько схопив! Скільки їх, цих коронованих ледащиць траплялося на шляху княжни і завжди вона вірила їхнім облесним посміхам, щоб потім гіріко попектися. Єдиний, хто користав з цих гостювань і протекцій, це були шамбеляни княжни, що їх мало було назвати плутягами. Їм ішлося тільки про своє власне влаштування, нехай хоч і на часинку, а де їм була в гадці справа княжни, задля якої і Орлов і Афендик та й я рискуємо своєю честю і головою?

Ні, цим авантюрам прийде таки кінець; я ходив із хвилювання по моїй кімнаті, думав, думав, не спостерігаючи, як минув день і прийшов вечір і за вікном лунали пісні ледарів і волоцюг, які, до дідька, так хороше співають як було у нас співають та ще й

приворожують, хоч мені зовсім не було ні до пісень, ані до розваги. Я, може вперше за весь час від Венеції, починав розуміти, що кожна прогаяна хвилина — це ціле поліття, я вперше починав іти до голови по розум, постановивши собі, що тепер всі гулі, всі теревені, весь цей дріб'язок, який займав мені час, треба раз назавжди відкинути геть і взятися за діло з усією повагою, зметнути з дороги все, що перешкоджає в тому. Це велить мені саме Провидіння, яке привело мене, нехай і манівцями [в тому вже я самий винний], просто до княжни.

Втім я почув на сходах і біля моїх дверей чийсь важкі кроки. Двері в мою кімнату відчинились і серце моє зненацька впало: я не віщував собі нічого доброго з того, що я побачив. На порозі стояли два офіцери, дуже похмурого погляду, за ними декілька солдатюг із багнетами на фузіях, а за ними ховалась паскудна мармиза — господар моєї гостиниці "Під Сонцем". Він пощипував собі ріденьку борідку і глумливо позирав на мене.

"Це ви допитувались сьогодні про місце побуту так званої принцеси Понтійської?" — сказав пихато офіцер, без слова привітання.

Самозрозуміло, що у мене і в гадці не було відпекуватись; так, певно, що розпитував, а що таке?

"— Значить, ви признаєтесь, — вицідив чепурун-офіцер і чорним напощеним вусом, — ото ж, збирайтесь і підете і нами. Іменем короля Обидвох Сардиній, його величності Фердинанда Четвертого, ви, сеньоре, арештовані".

"Яким правом? Чому? Зірвався я, спалахнувши. — Тут щось набріхано! (Я глянув у бік плюгавої личини-господаря). Нема сумніву, що цей під ляк, а йому це з очей видно, щось набрехав... Я розчавлю його як блощицю. Адже мені не було чого звирятись цій підлоті, хто я... Авже ж не шахрай якийсь... Автім і сама принцеса Понтійська скаже вам і посвідчить..."

"— Киньте вдавати з себе дурника, грубіянсько перервав мене другий офіцер, — тая принцеса того самого поля ягідка що й ви, ця мальована, шахрайська принцеса. Гадаю, що не захочеться вам більше хизуватись знайомства з нею. У нас, у Неаполі, сеньоре, шахраїв не люблять, у нас, добродію, не панькаються з шахрайською голотою..."

"— Та ще й із англійськими шпигунами, — озвався чепурун з аксельбантами, мабуть королівського ад'ютанта, — ану, гайда з нами..."

Солдатюги з наїженими багнетами, видно, раді були б стусоннути мене, оточили і шарпнули, хоч я й виривався. Ми подалися долі. Як я все це прочував! Біда знов стряслася наді мною, а мабуть і над княжною, та й раніше, ніж того можна було сподіватись.

2

Повели мене до якогось похмурого будинку, чи не до казарми, навкола якої вишикувались або маршували вояцькі лави. Офіцери поводились зі мною грубіянсько, видно, мали мене за важливого злочинця. Увійшли ми не з головної брами, а з задвірків, проте по вартових, що стирчали осьде на кожному розі, я бачив, що приведено мене неабикуди. Ми йшли коридорами все далі й далі, кроки наші лунали

під громохким склепінням, хто зустрічався нам, глядів на мене зловороже і мені навіть штутгартське поліцайпрезидіум та рагузька тюрма, де я недавно карався, видавались веселішими. Нарешті ми спинились біля високих дверей, під якими стирчали здоровенні алебардники. Мене введено в невелику кімнату з рядом крісел під стінами та з мальовилом якоїсь баталії. Ясно, що це якийсь палац. Я підійшов до вікна і хотів було сісти на підвіконня, але офіцер сердито тьхукнув на мене і треба було стояти, переступаючи з ноги на ногу, таки довгенько. Якись мармизи, військові і цивільні, також і виряджені дівки та панії в атласах і люстринах, лакизи, та й ченці у підрясниках, пробігали, шепотілись, мугикали і зникали, а за вікнами вже була важуча, налита шкваром, утомлена ніч. З того усього я попав в одеревіння. Мені було все одно, що буде зі мною, я вже так звик до химерностей моєї безталанної долі, що міг би тільки дивуватись, що й тут в цьому нікчемному Неаполі мені нічого не сталося. Теперішня моя халепа, напевно була зловіснішою, ніж усе, чого я досі зазнав.

Втім двері широко розчинилися і визирнув якийсь чоловік в перуці і в персиковому каптані та покликав мене недбалим кивненням пальця. Я подався за ним і опинився в просторому кабінеті, скупо освітленому канделябрами. Вікна були відчинені в ніч, то ж вітрець колихав завісами і вогнями свічок. В кімнаті було безладдя: зброя, глобуси, книги в громіздких шафах, парсуни по стінах. Чоловік в персиковому каптані був з виду ще молодистий, смаглявий мов циганчук, обличчя його було жорстоко-презирливе, зневажливе, видно, до всіх і до всього. Огрядна, ще зовсім не стара панія сиділа на софі, тримаючи в руках біле цуценя з довжезними вухами. Другий собака, також білий, але більший, доброї породи, дрімав біля ніг панії. При столику, з шахами, розвалившись у кріслі, сидів пуцулуватий, обважнілий панисько, із сонними очима, заплилими туком як у підсвинка. Малинова бинда йшла через груди, в мерехтів вилискували золоті еполети і пишно висяювали в мерехтів, биті діамантами. Пухкими пальцями в перстнях, цей товстопуз брав із миски фіги, дактилі та якісь орішки і раз у раз ними ласував.

"Ваші величності, — сказав циганчук, глипнувши на мене, — ось в'язень".

Я зрозумів, що переді мною король Неаполю і обидвох Сардиній Фердинанд IV. Жінка, що тримала собача і, прижмурившись, поглядувала на мене, була королева Марія-Кароліна, бо ж відразу я пізнав її по закопленій губі, що відзначає всіх Габсбургів. До речі, вона була подібна до французької королеви Марії-Антуанети, яку я бачив на Валі Опері, тільки старша. Тая була ще зовсім финтикувата вертихвістка, а ця скидалась на бувалу цюхлю-мандрюху. Перейшла крізь сито і решето, мовляв.

"— Скільки ж вам платить кавалер д'Еон, а скільки французький амбасадор у Венеції за ваші шпигунські послуги, га?" Промовив до мене поганою французькою мовою король Фердинанд і закусив фігою та запив вином. Я видивився на це барило: дметься як жаба на кладці.

"Я не знаю ніякого кавалера д'Еона, ані жодного амбасадора у Венеції".

"Брешіть більше, — вкинув циганчук, що стояв біля столу й пронизував мене злющими очиськами, — крутіть, але не перекручуйте. Ціла ваша згряя не варта і

ламаного шеляга, але коли вже вам платять, то таки знають за що..."

"За незрівнянні принади прекрасної принцеси Понтійської або пані де Тремуїль, або княгині Селінської, — знімецька по-італійськи заговорила королева, — ах, Фердинанде, твоя короткозорість заваджала тобі бачити в ній те, чим вона є насправді. Тільки я та ще Де Рібас [вона кивнула на циганчука] розкусили її відразу..."

"Марія-Кароліна, Марія-Кароліна — заскавулів король, — ви, далебі, несправедливі до цієї жінки. Хто як не ви вділював стільки уваги її секретарям — тому бельбасові з вусиками і тому некромантові і шарлатанові?.."

"Пробач, Фердинанде — перебила його Марія-Кароліна, — це ж ти захопився його проектами виробу золота..."

— "Неправда, — запихкотів королік, мов пищимуха, — я побачив зразу, що це шарлатанство! Тільки один Каліостро вміє витворювати золото! Ніхто інший! Я вам це двічі і тричі говорив, але ви були німі і сліпі! Я не знаю, чим вас ще принадили ці шарлатани, ці лаццароні, ці висікаки..."

— "Ви таки справді не знали кавалера д'Еона? — Перебив цю родинну перепалку Де Рібас, уперши в мене спої гадючі зікри, — а хто ви такий, власне? З чийого накачу ви приїхали сюди? Що вас єднає з цією, так званою принцесою Понтійською або сеньорою де Тремуїль або княгинею Селінською? Де вона тепер?"

Королева залементувала, не звертаючись до нікого:

"— І погадати, що тільки на годину перед арештом ця фіндюрка висовгнулася нам з рук! Хто її міг попередити про наші заміри?"

В цій хвилині я аж просяяв: княжна не була в їх руках! Я оволодів положенням. Якщо воно ще недавно було для мене зовсім темне, бо я перебував у повній невідучості, і думаючи, що й княжна в полоні, то тепер я мав тільки єдине завдання: захистити самого себе і викрутитись будь-якою ціною з цієї нісенітної пастки. Я подбав надати обличчю як найбільшу збентеженість; думав, було, впасти навколюшки, але обмежився тільки заламанням рук і плаксивим голосом, що аж переривався від хвилювання, та заволав:

"Ваші величності! Прошу вас, ні, благаю, вірте мені, що я з жодними шпигунами, чи з будь-якими підозрілими особами не маю нічого спільного! Названий тут якийсь д'Еон мені навіть з імені невідомий. Ще менше діла я маю з амбасадором Франції у Венеції. Я є підданий її величності імператориці всеросійської Катерини II і ніколи від нікого не брав жодних грошей, поскільки я самий — людина заможня..."

— "То ви й російський шпик", — холодно смагнув мене своїм поглядом Де Рібас. Ця бестія хотіла мене втопити за всяку ціну. Він один, бо я відчував, я добре відчував, що на короля, а особливо на королеву, моя мова зробила деяке враження.

"Якщо б не моє незavidне становище арештованого — прожогом звернувся я до Де Рібаса, — то я вас, мій пане, за такі слова, викликав би до бар'єру! Все, що хочете можете закинути дворянинові, тільки не ганьбу ремесла, що пристойть або нехристям або недолюдкам..."

— "Овва, — засміявся Де Рібас, — родовід д'Еона сягає либонь далі ніж ваш, мій

кавалере, а проте він не гребує вивідуванням державних секретів... Та ж грошики і для дворян не смердять..." Він з іронією поглядував на мене і я бачив, що надіятись треба тільки на зичливість короля та королеви. Цей циганчук, про якого я, навіть до чорта, не знав чим він тут є і що він тут робить, не був у тім'я битий.

"Ваші величності, — знов почав я, звертаючись то до Фердинанда, то до Марії-Кароліни; — не знаю, чим прогнівила вас принцесса Понтійська, що її я маю честь знати віддавна як персону шанобливу і достойну. Признаюсь вам чистосердо, що ніщо інше не єднає мене з нею, тільки шалена пасія, кохання безудержу і без міри, яке поневолює мене і по цей день. Тільки той, хто був молодим і мав у грудях не кригу, а полум'я, а в жилах не воду, а вино юності, знає, як діє кохання, що може жага. Я, Юрій Рославець, дворянин з України, кохаю принцессу Понтійську понад життя, я не шкодую ні сил, ні снаги, щоб упасти їй до ніг. Не цікавить мене ні царственне її походження, ні її політична справа. Якщо б я побачив її не в ореолі маєстату, а в жалюгідному жебрацькому ганчір'ї, то й це не змінило б мого почуття. Задля неї бо кинув я напризволяще усе — сім'ю, вітчизну, батьківський дім, друзів і тиняюся оце по світі, слідом за нею, навіть не ждучи взаємності; терплю всі прикрощі життя на чужій стороні; іноді — як оце недавно — наражаю не тільки майно своє, що про нього не дбаю, але і життя, бо не двічі, а може й не тричі чатували на мене небезпека, навіть смерть із рук лихих людей... Чи ж у тому є якийсь злочин, ваші величності? Чи ж за це моє щире почуття я заслужив собі ось такий ганебний стан, в якому я зараз? Утрата честі і свободи? Прошу вас, ваші величності, дайте мені на це відповідь..."

Я міг дати голову навідсіч, що моя промова, з якої я не відійняв би жодного слова, бо вона таки справді плила мені з душі, вчинила помітне враження. Король Фердинанд, що переживував було свої фіги і финики та запивав їх вином, майже дрімаючи, стрепенувся і слухав мене, кліпав підсліпуватими, балухатими очиськами, а королева наставила на мене скло в золотій оправі і приглядалась з цікавістю, а навіть як мені видалось, із помітним співчуттям. Тільки бестія Де Рібас глузливо щулив очі, мовляв, бреши, бреши собі, паночку...

"Нам до вподоби була справа принцесси — промимрим король, — як і справа Стюартів, яких ми з більшою охотою бачили б на англійському престолі ніж єретиків..."

"Справа була б доброю, — сказала Марія-Кароліна, — коли б її не заступала рафінована злочинниця..."

"— Пробачте, кавалере, — перебив її знов Де Рібас, — звертаючись до мене, все було б у порядку, коли б ви мені схотіли пояснити, чому це ви себе тільки що назвали дворянином з України Рославцем, а в вашому "лессе-пассе" виразно стоїть, що ви — барон із Курляндії, за ім'ям Кеттінг? Га? А по друге — чим ви поясните, коли вважаєте так звану княжну Понтійську за таку достойну особу, що гідни аж такої вашої пасії, те, що вона не один раз, а двічі, а може й тричі разів (ми говоримо тільки те, що нам відоме), утікала з таким самим поспіхом як оце тепер з Неаполя, не лише з Парижу, але і з замку Нейсіц, і з Мангейму, і з Штутгарту? Чи відоме вам ім'я такого барона Шенка або такого графа Лімбурга-Стирума або маркіза Рошфора де-Вількура?..."

Як видно, бестія була всевідуча або мала добрих шпигунів. Вони могли бути й приятелями княжни, як я собі і гадав. Мене вразило і те, що маркіз Рошфор де Вількур, якого я мав за людину лицарську, не завагався і собі очорнювати княжну. Одначе я, як найхолодніше, сказав:

— "Не критимусь, що з уваги на прикрощі, які мене чекали б на батьківщині з боку моїх батьків, які є проти моєї пристрасті, я уживаю іншого прізвища, але хіба немало людей подорожує нині по Європі інкогніто? Що ж торкається честі княжни Понтійської, то я і надалі обстоюю її і мавши при боці шпагу, яку мені, на жаль, одібрано, зумів би її і, захистити не тільки перед вами, пане Де Рібасе, чи як вас звати, але й перед бароном Шенком чи маркізом де Вількуром, якщо і цей добродій не вагається зводити наклепи на благородну жінку. Що ж торкається графа Лімбурга-Стирума, то саме я, отсією рукою, мав колись приємність вигарбувати його мерзенну спину..."

Королева Марія-Кароліна, що уважно мене слухала, попросила мене, щоб я докладніше розповів про справу Лімбурга-Стирума, що я, не вагаючись, зробив. Сам король аж дер живота з моєї оповіді, а королева так сміялася, що аж взялася гикавкою. Навіть собаки, чуючи цей королівський сміх, почали брехати. Тільки Де Рібас слухав нахмурено, а потім пошептався з королем і покликав варту, щоб мене відвела. На цьому моя аудієнція з королем королевою Неаполю та обидвох Сардиній закінчилася, хоч я не ворожив би їй бути останньою.

Як вже дещо досвідченішому у цих справах [адже скільки ж то ось таких хитрюг-перелесниць, цокотух-сластьох, довелось мені перебачити і в Мангеймі і в Венеції; ціна їм відома], мені, далєбі, можна було і осьде запримітити, що й ота губата королева з Габсбургів, споглядаючи спільна крізь своє скельце на мене, не лише спочутливо, але зальотно, також за химерами гонить, спокусити хотіла б. Не подобалось це либонь циганчукові — Де Рібасові. Я певен, що, побувши довше у тому гемонському кабінеті, я остаточно схилив би на свій бік їх величності, цур вам і пек, осина вам у ребра. Кебети у них обмаль, але зате вдосталь хисту до лінощів та блуд одіяння.

Так, чи інакше, не знав я нічогісінько, що мене, бідолаху, чекає. Темна була моя доля як ота душна неаполітанська ніч, що огортала й кляте підземелля, куди мене запроторено. Опинився я в кам'яному мішку, в тому ж таки королівському палаці, де вже мабуть карався не один безталанний, де може довіку вже й пес по ньому не гавкнєв.

В цій кам'яній труні я вештався, ходив від стіни до стіни, дрімав на прогнилій соломі, в холоді і в голоді, серед жаскої, смертельної тиші, віч на віч із приреченістю — бути всіми забутим та самотньо сконати.

А проте серед тієї цвинтарної тиші я світлів, мій дух гартувався. Так, безумовно, пазурі тиранихи Катерини, Семіраміди Півночі, сягали аж сюди; вони сягнули і по княжну і по мене. Ким був Де Рібас як не її агентом, як і всі ті хахалі, що підсадили цю німкеню до престолу? Допомогла їй і ота богобоязлива цісарева Марія-Тереза, разом з пруським королем Фридрихом, допомогли й інші більші і менші тираники, яким

потрібна була ця Фіцхен-Като, злиденна дівка з мишачої нори — Цербст-Ангальту, що нині заковує в кайдани не лише народи своєї імперії, але хоче закувати і чи не всю Європу. Буде ж їм колись кінець тим усім миропомазаним! Буде й Катерині, що видерлася до трону, підсаджена штиками гвардійської мужви. Кров'ю, тільки кров'ю, стогоном і слізьми людськими прокладає вона свою ганебну стежину до володіння. Кров затовченого у Ропші Петра III, кров законного імператора Йогана VI, замученого у Шлюссельбурзі, кров мого земляка Мировича, Хрущова, Гур'єва та інших, що за правду сконали на ешафоті, кров і муки тисячей тих, що, нині з клеймами і вирваними ніздрями мандрують на Сибір тільки за те, що прагнули волі. Ні, в цьому камінному лігві, над яким зависає зловісна тінь коронованих повій, потворів — деспотів та їх шляхетських блюдолизів, іншим стану і я, що досі був легкодухим, необачним і незрівноваженим, людиною крихкою, невольником самого себе. Я буду зброєносцем новітньої Орлеанської Дівиці, моєї княжни Володимирської, що підійме прапор свободи і справедливості, визволить з ярма темряви Україну і Кривію, Понтиду і Сибір, прадавній Київ і Новгород, які ще пам'ятають колишню законну владу народу. Гей, якби то бути на волі, якби видертись з цього каземату безправ'я! Адже ж в усій Європі світає! Руссо, Монтеск'є, Вольтер, всі великі вольнодумці показали нам шлях відважних. На тиранів! In tyrannos!

Так і треба тобі, Рославче! Терпи і нікого не проси. Тільки зміна у тобі самому, тільки змужніння вирве тебе із провалля твоїх нещасть. І мені легше ставало, коли я поглянув на себе немов у незриме дзеркало холодними очима. Хотілось мені стати мужем римського тесу, з душею з хрусталу і сталі. Ця темниця мене, забутого всіми, не здолає. Так, предивним чином, я світлішав, щезала розпач, у яку я міг би потрапити, аджеж навіть у цій мовчазній темряві мені ввижався шлях до волі і дії, а я йду по ньому, задивлений у погожий день...

Втім ключ у кованих дверях загремів, двері розчинились і в скупому відсвіті ліхтаря, я побачив сторожа, а поряд з ним чепурного молодого офіцера, що дзвенів острогами і, спершись на шпагу, приязно посміхався до мене. А я й собі дивився на нього, чекаючи, що він скаже.

"Бадьорості, кавалере Рославець — сказав він, показуючи мені якийсь аркуш паперу, — з наказу його величності короля Неаполя і обидвох Сардиній Фердинанда IV нещодавно вас ув'язнено, однак, розглянувши вашу справу, за ласкою цього ж нам милостивого монарха та за заступництвом вельмишляхетної її величності, нашої королеви Марії-Кароліни, ви вільні! Ваша честь витримала суворий іспит! Дозвольте мені супроводити вас. Гадаю вам здокучіли наші державні квартири, що, правду сказати, досить невідгідні. Але все забудеться, любий сеньйоре... Все буде гаразд..."

Приголомшити, ошелешити, зміг мене цей смаглявий чепурун, навіть на добру хвилину. Що це було: жарти, мана, чи сон?

"— Он як, — холодно сказав я, опам'ятавшись, — досить таки дивний у вас звичай ось таким способом випробувати чиюсь честь..."

"— Зволіть прийняти наші вибачення, — вклонився, солодко усміхаючись,

посланець їх величності, виводячи мене і підземелля, — навіть між добрими людьми буває всіяко, однак справедливість завжди тріумфує. О, коли б ви знали, як співчують вам і як радіють за вас їхні величності..."

Я йшов, не поспішаючи, гулким коридором. Денеде стояли гуртами, подекуючи, стражники, що відводили нас здивованими поглядами. Звідси мабуть не часто виводили в'язнів на волю. Автім і мені важко було повірити, що я вільний. Ні, ні, цим неаполітанським лестошам я не вірив ні па шеляг.

3

Лейтенант Піетро Дельфіко, що служив у гвардійському полку Самнітів, драгунів їх величностей королів Неаполя, обидвох Сардиній, виявився непоганим товаришем. Це був шалапут-добряга, могого таки віку, а над усе одвертий. Серед ночі він привіз мене, і то зі смолоскипами, в мою гостинницю, а мій господар, вибігши до нас у довгополій сорочці і ковпаку, з дива не міг вийти, коли побачив мене. Це ж бо він, чортів син, побіг зразу до поліції і видав мене. Я ж не знав, що того ранку у Неаполі були розліплені об'яви, які наказували донести не лише про місце побуту княжни, але тягнути до відвіту кожного, хто міг би бути або видавався її спільником. Підляк хотів заробити свої срібленники. То ж мені вельми свербіла рука, щоб його одчухрати, проте мене виручив мій Дельфіко, який не тільки штовхнув його чоботом, та так що креатура витяглася, мов та жаба на долівці, але наказав гостювати нас, на його ж кошт, щонайкращим вином і їжею.

Господар, переляканий до півсмерті, побудив увесь дім, зігнав усю свою сім'ю і за яких півгодини нам вже почали нести паруючі миски із стравами, не кажучи про поставці вина і то доброго, бо абияке ми не хотіли пити.

"— Гай-гай, кавалере, — брязкав остротами хват — Дельфіко і озирає мене дружньо, — оце ви тепер п'єте зі мною, а може за декілька днів не схочете мене й пізнавати, будучи в гонорах. Подякуйте Мадонні за народження підщасливою зорею, автім таких як ви всі люблять, а наша папі обидвох Сардиній особливо. Будьте певні, що коли б не вона, то собацюга Де Рібас згноїв би вас у тій ямі, де ви зволили пробувати. Йому вельми не хотілося вас випускати на світ божий..."

"— А що ж король, його величність Фердинанд?" "— Король? (Дельфіко зареготався, аж лускали йому щоки). Король значить у нас стільки, що цей суціга, якою почастував чоботом у спиняку. Марія-Кароліна вирішає у нас про все..."

Бачучи, що хлопець добре відучий в усіх справах неаполітанського двору, я попросив його розповісти насамперед все, що він знає про справу принцеси Понтійської. Контентуючи себе стравами, які носили нам заспані слуги господаря, та п'ючи його ж вино, ми сиділи самотні в господі так, що нам ніхто не перебаранчав у розмові. А вона була дружня.

Лейтенант Дельфіко охоче розповів мені про те, що вісті про принцесу завдяки її листам, а особливо донесенням шпиків, почали приходити в Неаполь ще з Венеції, де вона начебто перебувала під опікою маркіза де Вількура, амбасадора Франції, будучи його метресою. Почувши це, я зірвався, увесь спалахнув. "— Це огидна брехня, —

вигукнув я, — принцеса ніколи не була нічиєю метресою і, якщо ви будете повторювати ці паскудні наговори, я покличу вас до відвіту, не зважаючи на моє добре ставлення до вас!..."

Дельфіко просив у мене пробачення, якщо він мене тим вразив, але ні неаполітанський двір, ані він самий — ніде правди діти, — не заходився ніколи до висвітлення моральності принцеси, а що такі чутки були, то не його в тому вина. Дуже можливо, що було зовсім не так, може бути, що протегував принцесу самий Версаль, але не бажаючи робити з цього явність, наказував прикривати цю протекцію начебто особистими симпатіями амбасадора. Відомо, що опіка ця продовжувалася ще в Пізі, але чомусь увірвалася і принцеса з її почтом з її двором залишалася на льоду. Важко сказати, що її порізнило з маркізом, певне тільки одне, що її справою вирішив зайнятися неаполітанський двір як тільки отримав таємний наказ із Відня. Бо ж як Версалеві, так і Відневі, в сучасний момент, ажніак не на руку встрявати в будь-які суперечки з Катериною. Цісаревій Марії-Терезі, її синалеві Йосифу, як і королю Людовику доцільніше передати тихесенько претендентку до престолу всіх Русей у затишний Неаполь, хоча б на деякий час. А владарі Обидвох Сардиній і так душею і тілом залежать від Відня, Парижа і Мадриду.

"— ...щоб у відповідний час говорити, що княжні допомагали й вони — великі цього часу..." гірко докінчив я.

Дельфіко мав свої погляди. Хоч він ажніак не шанував ні свого короля, ні всіх інших, називаючи їх ледарями і кровопийцями, але справу княжни не вважав химерною. Ребелія Пугачова, як чувати вже приборкана, але становище Като-Катерини не стало певнішим, треба перечекати і принцеса Понтійська може навіть ближча до перемоги ніж хтось інший. Біда в тому, що жебрацьке королівство Обидвох Сардиній та й ніхто в цій роздертій, убогій і поневоленій Італії допомогти княжні не може. До того король Фердинанд настільки йолопуватий, як його королева — хитрюща, та й обидва в політичних справах розуміють стільки, скільки цап на зорях. Народ ненавидить Марію-Кароліну, як і її рідну Марію-Антуанету у Франції, бо також стогне від тиранії, ширства і пишноти, до якої пнуться неаполітанські голодранці, наслідуючи своїх багатіїв-родичів. Однак, коли прийшов наказ із Відня, принцесу Понтійську прийнято як рідну, королева Марія-Кароліна примилювалася до неї і називала її навіть "любою сестричкою". Можливо це якоюсь мірою було б і корисно (для справи майбутньої королеви України і Понтиди), коли б не Де-Рібас.

Я попросив Дельфіко розповісти мені докладніше про цього циганчука, якого я зненавидів за його пренахабну поведінку в королівському кабінеті.

"— Дон Йосип Де Рібас де Боніон, — сказав Дельфіко, — майор мого ж Самнітського полку, завидюща бестія, кар'єрист, задля своїх цілей не заважається переступити і трупа. Батько його в Барселоні був лихварем, а по куделі він — шотландець. Його мати — начебто леді Дункан. Сам же він задля своєї вигоди продасть і батьків і вітчизну, якої у нього важко було б і докопатися. Проте везе йому як утопленому, бо юнаком він ще дістався сюди у двір і крім офіцерського патенту мав і

інші титули..."

"— Які ж то титули?"

"— А такі, що прислугуюють кожному милоданові, що виручає його величність у виконванні його подружніх обов'язків, з якими його величність не справляється як слід..."

Дельфіко зареготав і обтер підборіддя серветою а я, зо свого боку, висловив здивування: королева не видалася мені такою недостойною особою.

"— Це фльондра, яких не бачив світ, — сказав лейтенант, — могла б закасати і вашу Катерину. Сподобається їй хтось, то так і тягне його до себе в спальню..."

Я попросив його перейти до більш істотних для мене справ ніж альковні веремії в палаці їх королівських величностей. Інша річ, що мене все це переконало остаточно про гнилизну так званих стовпів нашого суспільства. Дельфіко сказав, що він був якийсь час призначений до бібліотеки королівської пари і мав нагоду добре пізнати звичаї й обичаї високого двору, зокрема Марії-Кароліни. Щоб їх чортяка взяв, цих коронованих ледащиць! Лейтенант Дельфіко розповідав далі мені, що в Неаполі і в обох Сардиніях, слово Де-Рібаса — останнє. Це бестія підозрілива, ласа на гроші, промітка як в'юн, кусюча як гадюка, що може вас вжалити, коли не сподіваєтесь. Та й невідомо, власне, чию він дудку грає і кому служить. А служити він може всім, маючи короля Фердинанда за недотепу, якого королівство продається всім за понюшку табаки. З приїздом принцеси Де-Рібас, що сам був одним із головних справників запрошення її в Неаполь, зразу ж почав інтригувати проти неї. Важко навіть сказати з яких причин, може тому, що княжна його зальоти відразу припинила, а може тому, що сам король, хоч і не прудкий, а все ж бабохват, почав леститись до княжни. А може і через те, що королева чомусь почала проводити довгі години в своєму кабінеті з шамбеляном принцеси, отим графом Доманським, учнем Сен-Жермена і досвідченим чародієм, який як говорили, вміє оживляти умерлих, перетворювати метали і передбачувати майбутнє...

"— Який він там граф, — втрутив я, — ярмарковий штукар..."

"— Як би там не було, але дядько проміткий, — промовив Дельфіко, — а Де Рібасові це був неабиякий суперник. Коротше кажучи, до королівської канцелярії почали напливати донесення, які, я певен, писали з наказу самого Де Рібаса, що начебто принцеса не є ніякою принцесою, а самозванкою, що вона пограбувала вже кількох своїх протекторів, більше того, що вона й увесь її почт працює разом з кавалером д'Еоном, який сьогодні є пострахом усіх коронованих парсун, бо знає всі їхні секрети. Деся винайдено, що принцеса служить і розенкройцлерам та і всіляким сатаністам та відряджена, щоб викликати в Неаполі заколот, підбехтати чернь до бунту і повстання проти короля..."

"— Ви певні того, що це все підстроїв Де-Рібас?"

"— Без усякого сумніву. У нього знайдеться досить шпиків, щоб змайструвати і не таку інтригу. Король і королева мали бурхливі розмови, не вірили, але останнє слово мав знов таки Де Рібас, який домігся, щоб на принцесу і її людей видано наказ

арешту... Тільки жандарми ми шилися, бо хтось напередодні попередив принцесу і вона, ще не заповідали світ зорі, виїхала з Неаполю, а там — лови вітра в полі. Нам залишається з вами, Кішалере, випити за її здоров'я, бо, далебі, приємнішої особи, та ще й серед коронованих, я не зустрічав..."

Він підняв свого келиха, я підняв свого, хоч мої думки були деінде.

Я хотів цього веселуна впевнити в його добрій думці про княжну і розповів йому про наговори, які поширювали про неї, і мимохіть мені прийшло на думку, що підлюка Де-Рібас, якщо це він заварив цілу кашу, міг бути дуже добре і Катерининим агентом.

"— Це ви мені видерли з уст, кавалере, — вигукнув Дельфіко, — така каналія піде на службу не лише до Катерини, але і до самого Вельзевула..."

Бідна княжна — думав я, — якими тенетами її омотувано, скільки падлюк траплялось їй на її шляху, а мене не було біля неї, щоб захищати її від усіх, хто хотів її згубити.

"— А що ж робили її шамбеляни? — спитав я мого нового друга Дельфіко.

"— Що робили? А що можуть робити на вашу думку ледарі і пройдисвіти? Їх я відразу розкусив, — сказав Дельфіко, — личина, яка прикидається абатом, (такі й у нас, у Неаполі, бувають) увесь час стовбичила в бібліотеці. Начебто шукала якоїсь цифри, що дозволить їй відкрити філософський камінь. Христанек пишався тут у мундірі кавалера Білого Орла, грав у карти і либонь не одному достойному чоловікові наставив роги, полюючи на неаполітанські гуски; на це він — хват. А про Доманського я вам говорив — він улаштовував тут сеанси асирійської магії, кажучи, що належить до кола високопосвячених Великого Орієнту. Доки ці сеанси були відкриті, це ще не було погано, а навіть і цікаво. Асирієць одягав турбана, стояв за столиком, відправляв чорні месси і показував різні штукенції, які розважали всіх присутніх, у тому і короля. Він вклав королівський перстень у якусь воду і всі бачили, що діамант на перстні побільшується, він витрясав з рукава білі миші і переміняв їх у голубів, словом і для науки і для розваги це було цікаво. Але, коли він почав частіше перебувати на самоті з королевою, то король занепокоївся, а Де Рібас то й поготів. Якщо штукар такі речі міг учверяти з бідними мишами, то уявіть собі, кавалере, що б він міг учинити з ким іншим..."

Я засміявся і запитав, а що його принадило до княжни. Він озирнувся і сказав стиха:

— Кавалере, збагніть: ніхто як я, що так близько перебуваю біля коронованих парсун, не знає усієї огиди, в якій вони потопають. Моя мрія, та й багатьох моїх друзів, це звільнити мою безталанну Італію, увесь її люд, що живе в злиднях і в голоді, від тиранів... Більше того — було б добре, щоб усіх їх, цих миропомазаних повій, бабохватів і ледарів раз назавжди стягнути з їхніх престолів або зачинити їх у клітку та й заслати в землі, де телят не ганяють, або вивести простісінько на ешафот у гості до катюги... От, скажіть ви, бувалий чоловік, чи може освічена людина нашого сторіччя, ось так без гніву й обурення, терпіти цю несправедливість, безладдя і розпусту? А яким правом, я питаюся вас? Чи не найправдивіше право — це право натури, як каже великий Жан-

Жак Руссо? А де сказано, що право натури дозволяє людству страждати в наш чудесний вік з веління узурпаторів?..."

З його мови я збагнув, що лейтенант Дельфіко, як і мій німецький приятель Йоган-Вольфганг Шлюте з Майнцу вщерть полонені вільнодумними думками.

"— Гаразд, — завдав я йому каверзне питання: — може і я похваляю ваші погляди, але хто ж вам заручить, що й княжна Володимирська, дібравшись до корони, не стане такою узурпаторкою?..."

"— Я думав над цим, — повагом промовив Дельфіко, — я приглядався княжні і вирішив, що її доля надто гірка, вона багато вистраждала, вона знає людське горе, щоб гнобити інших. Я декілька разів з нею розмовляв — це людина нашого покоління, нашого століття, хоч її очі може ще не зовсім розчинені на світ... Вона і сама прийме право натури, якщо матиме біля себе людей, які її просвітять... Вона не піде проти народу..."

Мені було приємно, бодай від цього офіцерики, почути таку похвалу княжні. Я стиснув йому з вдячністю руку і сказав, що він не помиляється.

"— А тепер поговорімо про вашу справу, кавалере..." І з цими словами він добув в кишені калитку дукатів та прегарне пудерко, що в ньому, коли він його поставив на стіл і відчинив, блиснув алмаз чистої води.

"— Це для вас ралець від її величності королеви Обидвох Сирдиній і Сицилії. Це нагорода за вашу достойну поведінку і за ваше карання в казематі. Це, так би мовити, вирівняння боргу, який має щодо вас неаполітанський двір, помилково обвинувативши вас... Крім того — до ваших послуг, за наказом королеви, віддано Палаццо Джуліо, що біля церкви святого Антонія, карету і шестеро коней разом із візником та гайдуками... Від нинішнього дня ви в Неаполі не тільки почесний гість і радник двору та кавалер ордена Самнітів, а також капітан королівської гвардії драгунів..."

"— Підождіть, підождіть, дорогий, — перервав я його, а завіщо це все?"

Дельфіко хитро підморгнув мені і сказав, що про це не слід ні питатись, ні над цим багато розводитись. Це вже справа моя, яким чином я маю пояснити ось такі милості. З його посміхів і приморгів, я зрозумів, що це опудало, це бабисько, яке вчора розсідалося на канапі із своїми собаками, вирішило собі зробити з мене нікого іншого, тільки свого фаворита! Тю, на тебе, суча дочко! Тю, на тебе, задрипанко!

З пересердя я аж зірвався. До того і вино вдарило мені в голову. Вже не тихцем, а на увесь голос я повиншував чортяку всім тим тиранам і тиранихам, які не тільки душать, де можуть, божий люд, але гадають, що за блискучі скельця і дукати куплять собі хахалів. Я розметав як сміття і гроші і пудерко сороміцької любашниці по столі п'ятірнею.

— Стривайте, кавалере, не гарячіться аж так — усовіщав мене Дельфіко, — коли у вас є розум, то ви тільки подумайте над користями, що попливуть з ось такого вашого вивищення. Та ви будете другою, якщо не першою людиною в Неаполі! Та ви завтра зможете цього Де Рібаса спровадити якраз туди, куди він вас хотів запроторити. Ви будете робити великі справи і хто зна, що з того ще вийде... Аджеж це вперше, що

фаворитом королеви стане не пройдисвіт, а людина просвічена і чесна..."

Він зукоса, допитливо поглянув на мене. Він бачив, що я скипів. Хто я такий, з біса, щоб мене перекупляли золотом і алмазами? Мене кортіло вмити добути шпагу, вдертись у цей їхній смердючий палац і хуртовинно, як невмірущий козак-невмірака, розчикрижити усе це гаддя, що звикло купувати лицарську честь.

— "Є ще й інші міркування, кавалере, — прошепотів Дельфіко і його голос став іншим, дзвенючим як висвист шаблі.

"— Які, лейтенанте?"

Він підійшов до мене, нахилився і заговорив, палко і натхненно: — "А такі, щоб ви знали... Валиться, догниває старий світ, розпадаються змиршавілі мури феодалізму. В усій Європі підіймається "третій стан", нуртує новий дух; хуртовина гряде з блискавицями і громами; тліє іскра великого полум'я і з гаслами боротьби за волю, братерство і права людини підіймається народ. Не дримає й Італія — ось бурлить у Сардинії, в Тоскані, Ломбардії — годі терпіти! Дух Гракхів вітає над нами, дух римлян — борців за владу народу, за права народу, нащадки Спартака пробудились... нуртує дух У Німеччині; вирує у Франції, Португалії... Навіть у далекій Америці лунає поклик реbelieї против іноземної кормиги. Гаслами Пугачова в дальніх закутках імперії нинішні раби з усіх сторін єднаються, щоб скинути навісне ярмо, щоб по всіх усядах, де живе вольний дух, виблиском шабель і штиків, луною рушниць і гармат, проголосити нову добу, яка гряде... Добу свободи і братерства! Я один із них, кавалере, наш час вже близький і ви будете з нами, друже, бо полум'я у серці вашому таке саме нездоланне як і у нас..."

"— Я буду з вами", — тихо озвався я. А Піетро Дельфіко, із своїм обличчям у спалахах, простягнув мені руку.

За свободу...

Ми стояли один проти одного і меркий відсвіт тліючих свічок різьбив наші обличчя в темряві цієї сирій кімнати. Хто знає, що чекає нас і чи ми ще колись зустрінемося? Я згорнув золото, розметане по столі, взяв пуздерко—подарунки як заохоту до вірної служби сороміцькому дворові і віддав Дельфіко. Він стурбовано глянув на мене. Може йому здався причинним.

"— Беріть, — сказав я, — це буде вам потрібне більше ніж мені. Потрібне і тим вашим друзям, що гнівні і хоробрі..." Ні, він не був шалапут, шибайголова або пустодзвін. Він був і жартун, трохи поет, цей офіцер королівської гвардії, але вірний слову і ділу. Криця виблискувала в його очах. Така, яка колись виблискувала в очах Кола Рієнці, ватажка римського люду, реbelieї. Ні, не реbelieї, — осяяло мої думки: ось чого — революції! І Дельфіко буде її трибуном...

Він стиснув обидві мої руки і сховав за пазуху калитку. Ні, ніколи він не думав, що тирані куплять мене. Він сказав, що мені треба відпочити і повів на гору, в мою кімнату. Ми залишили недопите вино, шкряботіння мишей в господі підляка, що давав знати про себе тільки своєю тінню повзучої гадини, десь у закапелках своєї коршми. На рипучих сходах я спинився.

"— Скажіть мені, мій друже, бо таким ви стали для мене, тільки одне: куди ж таки

подалась чи могла податись княжна?"

Дельфіко посміхнувся ("як не ржавіє кохання" — напевно подумав він).

"— У Рим, — прошепотів він, тільки у Рим і там тільки вона. Там є й кардинал де Берні, амбасадор Франції, що нею цікавиться та й інші знайдуться..."

"Чому ж ви так певні цього?"

"Певний, як оце бачу вас, — поміхнувся Дельфіко, — бо, хочете знати, хто був той, хто попередив принцесу Понтійську про те, що її чекає осьде і хто порадив їй щонайшвидше чкурнути з Неаполю?... "Хто ж це міг бути?"...

"Ніхто інший тільки я, — відповів Дельфіко, — бо я напередодні вже знав, що рескрипт про її арешт підписано королем Фердинандом..." Але, я з того всього, був втомлений. Дельфіко пішов та обіцяв, приклавши палець до уст, уранці з'явитися, щоб обговорити важливі справи. Я ще раз стиснув руку доброму друзяці.

Але я не дрімав. Я знав, що подекуди я розчарую лейтенанта Дельфіко, але чи могло б бути інакше? Та нехай спломеніє цей Неаполь, нехай вигине до тла це розпусне кубло! Мені не до інтриг і нікчемних кабал, до їхніх йолопів-королів і до бабиськ, що з жиру бісять! Нехай спопеліють в полум'ї народного гніву. У мене своє діло. Я накинув на себе плаща, наложив маску, узяв найпотрібніше (як на те, у місті був гомін від танців і гулів; до самого ранку) і вийшов із корчми. Мерзенна креатура — господар, стоячи на порозі, вклонився мені тепер у ноги. Я ж боявся тільки, що ця личина або піде за мною сама або пішле вслід своїх служників. Ото ж, звернувши за ріг, я пустився бігом, а тоді шугнув у якусь браму, вийшов другою, протиснувся ще крізь кілька щілин і, весь час пильнуючи, чи хто за мною не стежить, пішов у північному напрямку, скільки можна було витягнути ноги. Я дочімчикував до великого ринку, якраз перед міськими заставами, де розташувались ще з вечора із своїми гарбами селяни, цигани, рибалки і де йшла торговиця. Довго мені не забрало намовити якогось чітадіна, щоб узяв мене у свій візок, бо як на те, я й не торгувався. Чітадін кмітив, що зі мною не все гаразд, бо я жадав від нього, щоб тримав язик за зубами та дав мені хоч яке-небудь своє лахміття. Незабаром, я з ним, здаючись і собі і всім, ось таким бовдуром із села, у широкополому брилі і в полотнянці, щасливо переїхав через заставу. Варта не глипнула на нас. Ми подались на Монте Альбано і на Терраціно, старим римським шляхом. Чітадін запевняв мене, що незабаром переїдемо кордон, за яким простягались вже володіння його святішості папи Пія VI, простори церковної держави.

За мною залишався цей бісівський Неаполь із своїм блакитним небом та димком із Везувія, залишалась безжурна пісня веселих неаполітанців, а над усе хитрущий Дерібас, опецькуватий королік Фердинанд і вимальоване опудало-королева, ота коронована фльондра, ота Марія-Кароліна, що піймала доброго облизня, нехай їй грець.

ЧАСТИНА ДЕВ'ЯТА

В ОДВІЧНЬОМУ РИМІ

Весна любя, гей, прийшла,

Зима люта, гей, пройшла:

Скрізь сади вже розцвіли

Й солов'їв вже навели.

Геть печале, геть відсіль

Не нівеч ти красних сіл

А біжи собі в болота

У підземнії ворота.

В пекло повертай назад!

Не для тебе рай і сад,

Бо душа вже розцвіла,

Тиху радість привела.

Щасний той і без утіх,

Хто подужав смертний гріх.

Душа його — божий град

Душа його — божий сад.

Григорій Сковорода. "Сад божественних пісень". 1758—1785

Прагнув обминути Скіллу, а попав до Харибди.

Готьє де Лілль: "Александріана", V, 5—301.

...Voila cettre archivoleuse, cette coquina, voila cette canaille charlattanesque...

(...Ось ця архизлодійка, ця розпусниця, ось ця шарлатанська каналія)...

Катерина II до адмірала Олексія Орлова; 1774.

1

Тряска і вибоїста була ота дорога на цій проклятуцій гарбі, тож я з пільгою зітхнув, коли ми в Монтекорво переїхали кордон папської держави і я відпустив свого забрюханого чітадіна. Трохи прибравшись в остерії, край дороги, тобто славетної "Via Appia", я найняв портшез і переїхавши у володіння папи римського, дібрався аж до самого Риму. У папській державі я був спокійний; осьде ніхто не міг мені чогось заподіяти, а крім того я вирішив, позбутися ся у Римі того нікчемного Курландського баронства і бути самим собою. Бо чим, врешті врешт, я заплямував своє чесне ім'я та моїх сердешних батьків на Україні?

Багато місяців я був полонений княжною, хоч з них не часто пробував з нею, а коли бачив, то іноді, лише притьмом. Невеликий це час, але скільки води утікло, леле! Що тільки я не перебув, чого тільки не надивився, чого не зазнав! Навчили мене розуму людоньки, навчило оте шорстке життя, яке мене не щадило. Королі, князі, князьки і графи, дійсні і підроблені маркізи та барони, абати і яриги, заведії, шпигуни, брехунці і шулери, штукарі і маги-шахраї, продажні шкури, лихварі і банкіри — кого тільки я не перебачав за цей час, хто з них тільки не пошив мене в найсоромніші дурні! А жіноцтво? Леле! Оте жіноцтво, яке знав я, що правда тільки здалеку, леліювши погляд на прекрасну стать як на створіння неземні, такі делікатні, такі добродійні... Пхе, кінь би з того сміявся, як сміявся подумки й я, пригадуючи собі цих мальованих і пудрованих бісиць у робронах і атласах, що одна в одну тільки і витріщала свої вирла, щоб підчепити собі кавалера та повіятись з ним на Цитеру, аби лише дати насолоду своїй сороміцькій натурі.

Д'Еон, Де-Рібас, Рошфор де Вількур, князь Радзивіл, — "пане коханку", граф Лімбург-Стирум, герцог Палатинату; Відень і Париж, Венеція і Неаполь, Штутгарт і Мангейм — до сто бісів, все це вирило, снувало, сновигало, метелялось, метушилось, розкидало свої тенети, вигадунало складні інтриги, топило одне одного в ложці води, людях прикидалось достойним і вельможним, ситилось жило коштом інших, потом і кров'ю їх, прагнуло золота і до влади, до мізерного свого щастячка, тобто відання себе на поталу своїм жагам і забагам... Хіба дивно було, що я в тому всьому знітився? Чи ж м це був світ? Чи припускав я хоч коли-небудь, що такий світ існує взагалі — оте кубло гадюк? Чи дивуватись мені, що я опинявся в йолопах, безпорадний, потонулий у розпачі, і у зневірі, дощенту зруйнований, одне щастя що живий...

Гай, гай, Юрію Рославче! Ось наближаєшся ти до вічного Риму, до міста всіх міст, ось незабаром за цими ото горбами, що їх пустельними застали Ромул і Рем, спалахне в пишному сонці цей світоч — город. Вічний, невимірущий Рим з'явиться на обріях перед тобою із своїми старовинними церквами, з вежами і мурами, з руїнами колізеїв і форумів, які опалювали колись промови Ціцерона, де лунали кроки залізних легіонів, де страждали за віру перші християни, де трибун народу — Кола ді Рієнці полум'яно накликав до бою проти тиранів...

Гай, гай, Юрію Рославче, куди занесла тебе доля, сину козацький з Гетьманщини, тихий страсбурзький студенте, несмілий гречкосію... Чи гадав ти, що так далеко жбурне тебе доля злая, що доведеться тобі самому, без мужньої поради батька, без доброї опіки матінчиної, опинитись на чужині серед недобрих, жорстоких людей, вовчі їм показати зуби, якщо не хочеш, щоб вони пожерли тебе. Дарма, дарма... Вже бо це не справа твоєї примхи, Рославче, не твого юнацького провісного кохання, а справа велика, завдання неабияке. Чим бо ти гірший від Олексі Розума, що вивів на престіл Єлисавету? Чим ти не Струензе, що був опорою королевій Христині? Ти не іменитий, без титулів гомінких? А всі смілі, які були перед тобою і поривались змінити світ, хіба мали щось інше як тільки своє полум'яне серце і шалене хотіння? Прийде перемога і будуть у тебе вельможні титули і всі, хто сьогодні тобою потурають, вклоняться перед тобою.

Бо ж це ти, це ти тільки один, здійсниш мрію про Понтиду над синім Євксинським морем...

...Ось такі думки снувались в моїй голові, коли я трясся поштовим діліжансом. Лихенькі були коненята, ліниві поштальйони, й дерли як за рідного батька, але таки врешті врешт халабуда наша видерлася на горби, а там уже показав візник пугою: проти сонця висяював Рим, одвічний Рим! Диліжанс довів нас до церкви Джезу-Ді, а тоді я взяв "ветуріна" і наказав везти себе на П'яцца д'Еспанья, до гостинниці "Делля Скаліната", біля сходів до Трініта ді Монті, де як ми домовились, повинен Афендик мене виглядати.

Я його застав удома — він писав листи. Я вирішив йому нічогосінько не говорити про мої пригоди в Неаполі — навіщо було про це знати старому прогнозі? Якби там не було, а у мене все ще було деяке упередження щодо нього, може і несправедливе;

просто — я не любив людей такої як він натури. Графові Орлову я сказав би все, а йому Афендикові волів промовчати. Тільки загально я розповів про те, що княжну в Неаполі я не застав. На моє твердження, цю княжна в Римі (я не сказав йому нічого про Дельфіко), і він тільки похитав своєю лисою головою — (вдома він пробував без перуки) "Який же ви усежтаки розтяпа, кавалере Рославче, — сердито сказав він, — що я тепер напишу графові? Чому ви точніше не довідались, що таке з княжною, не вона? Шукай тепер вітра в полі, а ви кажете — в Римі. Вона могла податись і до Сардинії і до Португалії; у нас є відомість, що вона переписувалась і з маркізом де Помбалем і з Леопольдом, герцогом Тоскани..."

"Не читайте мені нотацій, пане Афендику, — шорстко промовив і я собі, — це моя справа в тому, щоб її найти. Всі шляхи ведуть у Рим і княжнині також, я цього певен. Дайте тільки строку..."

"Строк строком, а тут земля горить, — невгомонувався лисий хитрун, — граф Орлов, он щодня, посилає вістовців. Йому спішно. А ви не бачили в Неаполі такого Де Рібаса?"... "Кажуть, що він імператоричин шпик, — сказав я, — що ж до мене, то я хотів би коли-небудь простромити йому цією шпагою горлянку..."

Афендик нічого не сказав більше, тільки чмихнув своїм довгим носом. У себе вдома він не дбав про вигляд і ходив підстаркуватим нездарою. Згодом він спитався, чи я маю гроші, а коли я, звичайно, сказав, що ні, він похитав знов головою, але відчинив ключем шухляду в конторці і довго відраховував асигнати та золото.

"Це від графа для вас, — дав він мені врешті гроші, — але, сказати правду, до графа дійшли чутки про ваше понад міру безжурне життя у Венеції і він невдоволений, пильнуйтеся, щоб його не розгнівати..."

Я знав, що старий скнара говорить це тільки, той мене тримати під своїм закаблуком і відповів йому, що не уважаю графа таким дрібничковим, щоб він аж зверни увагу на моє приватне життя. Живу як мені подобається, а гроші витрачаю не стільки на себе, як на справу, супроти якої тисяча чи дві цехінів — справа нікчемна. Старий воркотун мугикав собі під носом, мені він ще більше не подобався і я розмовляв з ним досить гостро; нехай розуміє як хоче, а насамперед те, що по мені не дужо він поїде.

— "Оселюйтесь на П'яцца д'Еспанья, — змінив він розмову — тут живуть майже всі знатні чужинці, я вам пораджу і гостинницю..."

Мені ажніяк не хотілось бути під оком у докучливого яриги, тож я найняв собі кімнату біля церкви Санто Сальвадоре, а з подорожі прийшов до себе досить швидко. Вже на другий день, в новій перуці, в усьому новому з ніг до голови, мандрував я по Римі, звичайно, не обіцяючи собі багато оглянути за один день.

Такого міста як Рим я таки ніколи не бачив, хоч бачив їх — цих міст, здається, вдосталь. Навіть і Париж не зрівнявся б з Римом, а то тільки тому, що Рим на кожному кроці насичений старовиною. А це хвилює кожного. Інша річ, що це місто міст не могло за рухливістю і гармідером зрівнятись ні з Парижем, ні з Мангеймом. Бо ж, не дивлячись на те, що це було напередодні карнавалу, Рим був сонний і убогий. Римляни,

як я зауважив були горді зі своїх руїн, але на щодень, з Терм Каракалли чи з Лука Траяна вони мали мало потіхи. Юрмилась тут сила-силенна жебраків, повно було голоднющих абатів і черців, дітвора замурована і боса, жіноцтво, хоч і зальотне, але зовсім не таке нахабне як у Венеції, вулиці і площі були іноді тихі аж до моторошності. Коли б не чужинці, можна було б пророкувати цьому, колись блискучому, містові тихе вмирання. Проте ж іноземців було осьде як нерізаних собак — тьма тьмуца. Різного роду і стану, різної мови і різного заняття, а здебільшого — без усякого заняття. Вони вештались по Римі, приглядались усьому, захоплювались, чудувались, гляділи, хто за ким і за чим. Багатіші з них жили на П'яцца д'Еспанья, де містилися і іноземні амбасади — я сам бачив як виїздив у кареті французький амбасадор, кардинал де Берні, а бідніші, а й сказати правду — розумніші, тулилися, де доля дасть. Це були поети і малярі, студенти, вчені люди, вишастані з грошей, газетярі, філософи і критики, а більш усього — шукачі й дослідники старовини, які потрапили за якийсь шматок камінця чи за камею сперечатись піку до ночі та безугавно стовбичити по антикварнях, щонебудь виторговуючи або щонебудь продаючи. Я оселився між ними, недалеко від церкви Санто Сальваторе і від Мавп'ячої Башти, в сім'ї одного поштивого археолога, з якого я мав хіба тільки ту користь, що він, де тільки мене побачив, розповідав про Рим і його старовину, яку знав він докладнісінько. Це було цікаво, але іноді докучало. Я тоді зачинався у своїх кімнатах.

Іноді, без попередження, мене відвідував Афендик і, вилискуючи своїми олив'яними очима з-за окулярів, увесь час напосідався на мене, щоб я кинув розшуки княжни у Римі, а подався здовж узбережжя, від Мессіни до Генуї і розпитував за нею у портах. Йому засіла нісенітна думка, що княжна подалася до Лісабону або й до Істамбулу.

"Навіть, якби вона і була в Римі, — казав він — то це всеодно що шукати голку в копиці сіна. Чи знаєте, скільки тут живе ось таких осіб під прибраним ім'ям?"

Я сливе силою випихав його до дверей:

"Ідіть до біса, пане Афендику — ваша мость, ви мені надокучили мов гірка редька. Я виїду звідси тільки тоді, коли упевнюся цілковито, що княжни тут немає. Всі ваші здогади мені наніщо не здалися..."

Він, як хом'як, покрутив носом і пішов геть, кажучи, що на мою невивчливість скаржитиметься графові. Я собі нічого з того не робив, а як собака висолопивши язика, чи в найманій портатіні, чи взявши на цілий день ветуріна, брався до шукання. Звичайно, була це не легка справа. Де тільки я не був, кого тільки не розпитував! Почавши під П'яцца Венеція аж до Вілли Торлонії і од Івана Літеранського до Монтанарської Брами, навкола Пантеону і в околі форуму, розпитував я і за панею де Тремуїль і за графінею Піннеберг або Селінською, і за княжною Алі Емет, і за принцесою Понтійською. Розпитував усіх, кого зустрічав і в остерії, і в готелі, і біля театрів, і в антикварських крамницях. Розпитував і ченців, і німецьких художників, і чічероне, і лакеїв амбасадора де Берні, і нічних сторожів, і ветурінів, і австрійських графів. Ніхто, але то ніхто не чув про таку особу, ані з опису не міг пізнати, кого мені треба, дарма, що багатьох людей, здебільшого з місцевого простолюддя, я просто

наймав і обіцяв гроші, якщо найдуть мені хоч абиякий слід моєї княжни. Справді, княжна згубилася в цьому місті мов голка, мов піщинка в морі, але я шли, я просто таки горів тим, що вона проживає тільки в Римі. Це мене ще більше гнівило, я повертався додому, не чуючи ніг, валився на ліжку і спав мов той борсук, щоб другого дня знов зірватись і знов вештатись по вічному місті, шукаючи моєї згуби.

Провидіння либонь хотіло, щоб котрогось дня могого побуту в Римі, коли я самотньо привітав новий, 1775 рік замість того, щоб податися в бік Тревізького фонтану, де я починав був обстежувати околицю і де, як мені казали, осіли якісь знатні особи з закордону, я чомусь подався в зовсім інший бік, до П'яцца Навона. Там я ажніяк не сподівався довідатись щонебудь про княжну, бо на П'яцца Навона товклося простолюддя, багато іноземців, а так, це місце було неохайне, де навіть підсвинки свобідно поралися у смітті, а кози по заглухлих вуличках щипали траву. Ідучи ось так замислено і без цілі, бо, признатись, з вечора і мене почали таки мучити сумніви, ану ж таки справді княжни тут немає, я знечев'я підвів очі. Дивлюсь, а гайдук навернувся просто на мене і загарчав як цербер: за ним два сердюки несли портатіну з якоюсь сеньйорою та либонь з її чічісбеєм. Мене ошелешило: тим чічісбеєм у портатіні був ніхто інший тільки ланець і пройдисвіт, крадій і халамидник — мій слуга з Венеції — далматинець Зогу! Ні! Цього не описати! Бевзь розсівся собі пишно біля дебелої чорнявої донни, таки патриціанки, вилискував сережками і перстнями на пальцях, на голові мав чалму, а на собі прегарний турецький, багато вишитий халат.

— "Зогу, ах ти ж песій сину, — гукнув я, — де ж мої куфри? Де мої сорочки і мої камізолі? Де мої дукати? Ти, злодіюко! "

Я аж підніс тростину і був би її неодмінно поломав на спині у пройди. Уся моя нещаслива пригода, подорож з Ліворна у піратській бригантині, адже ж з його, ланця, ласки, стала перед очима. Зогу пізнав мене та прожогом вискочив із портатіни і схопив мене за руки.

"Що хочете робіть, кавалере, тільки не зрадьте мене перед цією сеньйорою, що я був вашим слугою! Я збираюсь Мружитися з нею і вона знає мене як башату з Кіпру, який має сто виноградників! Що ж до сорочок і камізолів, то мені Аллах свідком, що як тільки я виїхав з Пізи, на напали проклятущі опришки і обчистили до голого тіла. Повірте, що я ледве не віддав духа за ваше майно і якби не добрі люди, то напевно лежав би і досі у рові при битій дорозі, порішений мерзотниками..."

Ланець, звичайно, брехав аж з носа курилося. Я міг би заложитися, що на ньому якраз сьогодні була одна з моїх муслинових сорочок. Але він так слізно мене благав, пік клявся, заступаючи мене від сеньйори, що моє серце, як звичайно, зм'якло. Але я все ще вдавав люте пересердя.

"В тюрюгу тебе запроторю, небоже, провчу тебе раз і на завжди, щоб ти не тільки не був злодюжкою, але і щоб не зводив чесних сеньйор, удаючи башату..."

"Кавалере, — благально зложив він руки, — дозвольте мені не втратити хоч раз щастя, бо я його таки тримаю за хвіст. Ота марчеза віддана мені доскінно, а крім того має в Кампанї дімок і винницю, не враховуючи і тутешньої її посілости біля церкви

святого Андреа Делля-Валля; вона гам випікає булочки. Зробіть мені ласку і мовчіть, бо я знаю, що ви шукаєте когось і через те у вас на серці і смуток і гнів. А я один на це вам пораджу...

"Що, — аж спломенів я, — то ти, шальвіро, знаєш, де пробуває княжна і мовчиш?"

Він пояснив мені, що знати, де княжна, він таки не знає, але зате бачиться що третій день із Христанеком, і яким має справи.

"Які справи, ланцю, ти можеш мати з цим пройдисвітом?"

Зогу озирнувся: "Він приносить мені золоті дукати, а я їх міняю. За десять розмінаних він мені дає одного..."

Мені аж мурашки пішли під шкурою. Я миттю збагнув, що Христанек таки робить фальшиве золото.

"Ні, кавалере — посміхнувся невинно Зогу, — це золото може таки й щире, фальшиві тільки гроші. Пан Доманський і цей святенний абат Рокатані нарешті доглупалися, може і через магію, як робити щось схоже на золото з будь-якого металу"...

Він показав мені одного дуката, який і справді виглядав на золотого, але був досить нездарно зроблений. Виміняти такі дукати міг би тільки такий самий ланець, який їх робив. Але мене цікавило не те. Я хотів знати, де живе Христанек і чи з княжною. Але Зогу нічого не міг сказати, бо фальшивники не довірялись йому аж так дуже. Воші зустрічалися з ним на умовленому місці, а потім зникали, Місця зустрічі були різні — раз на П'яцца Навона, раз біля Святого Петра ін-Вінколі, раз на мості над Тибром і ніколи двічі там само. Я суворо наказав Зогу, щоб того Ж вечора, коли він має зустрітись з Христанеком, його затримав як найдовше, про мене не кажучи ні слова, а я міг би тоді простежити, куди він повертається додому. Зогу побожився і присягнув, що ніколи не зрадить мене, що завжди буде до моїх послуг, а тимчасом повів до своєї нареченої, яка починала вже нетерпеливитись. Брехунець Зогу не витримав і тут: наплів про мене сім мішків вовни, і що я начебто князь з Семигороду чи Бористенії, володар незлічених багатств, ручкаюсь з усіма королями в Європі, а тепер перебуваю в Римі для власного дозвілля. Патриціанка була, до сто чортів, непогана, хоч у літах, що одцвітали. Вона сердешно мене привітала і, закочуючи очі, порадила мені, якщо я шукаю належної розваги, загостити у дім марчези Скіарчіфіко.

"Хто це така?" — Спитав я. "Нісенітниця, — зморщився Зогу, — це товариство зовсім не для його світлості князя Семигороду, тіо сага!. Марчеза не посідає нічого, крім погаслої слави своїх предків та двох доньок, з якими поспіль пригощає всіляку шушваль і ловить у свої тенети грошовитих простачків. Із своєї цнотливості всі три марчези славні на увесь Рим."

"Не будь злосливим, Зогу-башо, — вдарила сеньйора могого слугу віяльцем, — убогість це ще не хиба, а наговорам не вір. Пригадай, що й я тебе зустріла у добрій марчези Скіарчіфіко..."

Зогу махнув маєстатично рукою і два телепні, що колупали оподалік у носах, не хапаючись, узяли за руків'я та понесли портатіну. Я сміявся, дивлючись, як мій Зогу

грає роль башати.

Світ видався мені іншим. Мені хотілось сміятись мов хлопчаків, спиняти і обіймати людей. Княжна не тільки була у Римі, але я її незабаром побачу власними очима — цього я був певен як того, що тепер день, а не ніч. Мені забаглося жити та ще й як! Тільки святкуючи, тільки музику і зо сміхом! Я глянув зукоса і побачив Афендика, що стояв на вильоті площі, під ліхтарнею. Я помахав йому палічкою — радісна новина, я вже й забув, що він мені настогид за ці дні, гугнявий ярига.

"Що ви тут робите, ваше милосте?"

"Оглядаю камеї у одного лихваря, а хіба вас дивує, що й я можу мати свої примхи?"

Він стріпонував пиліюку із свого чорного каптана.

"А з Риму їхати геть таки не збіраєтесь?"

"Навіщо, — засміявся я, — всі шляхи ведуть у Рим. Я ж вам казав. Я вже на сліді княжни. Можете написати і графові, щоб готувався до авдієнції".

"Он як..." промимрив Афендик і подивився на мене з-під ока.

І оце вже вдруге щось в його погляді полоснуло мене моторошне: із-за окулярів глумливо блиснули його олив'яні, важкі очі, насмішкувато, я міг би присягнути.

Мій добрий настрій пропав і я не вельми розводився над тим, що мені сьогодні притрапилося і про що я довідався під Зогу. Ще раз я подумав собі, що мій прямий обов'язок довірятись тільки самому графові, а нікому іншому. Афендик же дав мені розглянути декілька камей, які він оце недавно купив у лихваря.

2

Зогу повинен був бачитися з Христанеком тільки через гри дні, то ж мені треба було якось забити час. Я подумав: а чим чорт не шуткує, тай вирішив таки відвідати отих марчез Скіарчіфіко. Ветурін повіз мене у палац марчез Скіарчіфіко, що, видно, були досить відомі скрізь. Слава їхня була скоріше кепська, ніж добра, бо ветурін тільки позирнув на мене та підморгнув каправим оком. Проте в моїй звичці не було входити в розмови, та ще й про делікатні справи, з візником. При брамі палацу, що був собі лихеньким старовинним будиночком недалеко від Пасквіно, ніхто не питав мене, куди я і за чим. Ішли люди, ішов і я, а з мерко освітлених покоїв мені вийшла назустріч марчезамати, якій дуже хотілось бути ще молодою, тому й не шкодувала ні рум'ян, ні білил, а із супонвенням стану мали либонь її покоївки багато клопоту. Вона маніжилась і хмурилась як кішечка, хоч і підстаркувата, зітхала і чарувала, бо правда ж, — моя парсуна таки привернула її увагу. Увесь вечір і вона і її дочки займались тільки мною, на нікого не звертаючи уваги, хоч було тут і що хвилини приходили різного народу без ліку.

Це мені нагадало Орлеанське взбережжя в Парижі, за перших днів мого знайомства з княжною. Те саме безладдя, та сама нісенітність і те саме невігластво. Товклися тут малярчуки з Німеччини з мишачими кісками, які охали і ахали, захоплені видом руїн Колізея чи пранням білизни на Тибрі. Сновигали тут і абати, здебільшого мабуть фальшиві, що носилися з сонетами Петрарки і цитували Аретіна на кожному кроці. Присідався до мене якийсь, оберемкуватий панок, що його називали капітаном і

який начебто приїхав із Перу, де був важною парсуною. Тихенько сиділи і римські вилялялі патриції, вбогі мов церковні миші; був один шотландець, довгий мов тика, який начебто верховодив поміж тими, що хочуть посадити в Англії Стюартів. На стіл давали стару як світ гиндючатину і худючі рибини, на які ця братія накидалася і уминала аж лящало за вухами. І вино було не вельми дороге, навіть не Асті, але було його, що правда, вдосталь. Марчези пили серед гостей мов пави, декого приголублювали, декого ігнорували, а увесь час питалися і говорили про якогось знатнішого гостя, який ще не прийшов, а якого називано бароном.

Марчеза-мати спочатку було розставила на мене сіті, але незабаром відступила своє місце дочкам. Одна — Пальміра була хирлява і носатенька, хоч і з гнучким станом як у оси, а друга — Розалінда, — леле — зовсім непогана, а таки собі вродлива; вона тільки вигравала своїми чорними очицями, якщо не маніжилась білими як мрамур плечима і не надила мене то мушками, що сиділи зальотно на її личку, то чорною стьождкою, яка обіймала її лілейну шийку! Щеміло мені серце із туги, так вже виснажив я себе тими безплідними розшуками, бігаючи бродячим псом по Римі, але таки знадила мене ця бісиця і я трохи взявся до цієї чорненької, наймолодшої марчези, бо що ж мені було врешті-врешт тут робити?

Втім, у передпокоях почувся гармідер, лакеї забігали із свічниками, гості позивались із-за столу, а марчеза із своїми дочками поплила назустріч якомусь, видно іменитому гостеві.

Я сподівався побачити поставного вельможного магната, але на моє здивування, увійшов невеличкий чоловік, який виглядав на зніжковілого, бо люб'язно усім кланявся і не й, де подіти свої пухкенькі руки. Я відразу пізнав в ньому барона Шенка, того самого, що з його приводу їм довелося так неfortunно втікати із Парижа. Я, було, отетерів, але вмить погадав собі, що мені, власне, нічого боятись, адже ж він мене в очі ніколи не бачив і навіть не міг ніяк знати про мій зв'язок із княжною. З другого боку — мені навіть варто було з ним познайомитись, він не проста був у Римі.

Скіарчіфіко, і мати і панянки, аж розцвили, всі інші аж захекувались, і я зрозумів, що барон осьде персоне гратіссіма, протектор дому Скіарчіфіко і либонь жертвенний цап, з якого і вдова і дочечки дерли сім шкур. Не сказав би я, щоб цей барон так надто відповідав на залицяння господиень, він відмахувався від них немов від докучливих мух і виглядав не тільки смутно, але як іпохондрик, — змуджено. Нас обидвох посадили поряд і він, вирізняючи мене з поміж всіх інших (сам не знаю чому, може їх усіх знав давніше і краще ніж я), розповів мені, що перебуває в Римі не так задля інтересів, які веде разом з деякими конторами, в тому і франкфуртською — Ансельма Ротшільда, як задля особистих справ, які, на жаль не дуже веселі. З двох перших слів я побачив, що це зовсім не та людина, що я її бачив у Парижі і в такій фурії. В істоті речей це була якщо не нещаслива, то добра людина, може навіть і шляхетного серця. Це вже видно було з того, що він давав безсоромно їздити собі по голові всім трьом Скіарчіфіко і цій шушвалі, яка тут присусіджувалась. Один його зразу просив позику, другий жалівся, що не має грошей на рами до картин, третій пропонував йому якийсь шматок мрамору,

що начебто походив з храму Афродити в Делосі, а марчези безцеремонно лізли йому в кишені. Барон давав усім без надуми і то пригорщами. Або цій людині дійсно було всього вдосталь, або вона була надто розсіяна. Я, навіть будучи багатієм, не давав би себе так огидно скубти, хочби тільки через те, що ніякої відплати, хочби тільки добрим словом, чи, ділом, не можна було сподіватись від цієї голоти.

"Кавалеро Рославець, — сказав він мені погодя, — я вельми радію нашим знайомством. З вашого обличчя б'є мужність і рішучість. Ви робите честь вашій батьківщині своєю снагою і знанням. Свого часу, в Пресбурзі, я мав приємність знати одного вашого земляка, від якого вчити, та, на жаль, не навчився мудрості..

"— Хто ж це такий, бароне, коли можна знати?"

Баронове обличчя проясніло:

— "Це був філософ, який своєю вдачею і розумом та й способом життя нагадував старовинних. Його ім'я - Григорій Сковорода. Барився він у Пресбурзі недовго, пішої собі геть і де він тепер, не знаю, бо це була людина непосидюща, вічний мандрівник, який так і казав мені, що зійде увесь світ і все спізнає, бо світ хоче його спіймати, та не спіймає.."

Я нічого не міг йому сказати про цього Сковороду, але мене щиро вразила його добра думка про моїх земляків. Ніщо так не радує на чужині, коли чуєш похвали для твоєї і батьківщини і для її людей. Проте мене більше цікавило завести розмову на інші, ближчі мені шляхи. То ж, барон, немов читаючи мої думки, несподівано для мене, притишив голос, хоч за гармідером галайстри, нас і так ніхто не почув би:

— "Дорогий кавалере Рославець, якщо мова про вас, ваших земляків і вашу батьківщину, якої доля після вельми цікавої книжки, написаної паном Вольтером, загально відома, хоч і невідрадна, я спитаюся вас, чи, бува, не чули ви коли-небудь про особу, яка виступає з правами до корони Понтиди і либонь України, а то й усіх трьох Русей?..."

"Не тільки чув, — переводячи духа, сказав я, — але і зустрічав її..."

На це барон Шенк спалахнув увесь, видивився на мене, сплотив і схопив мене за руку.

"Перейдемо в іншу кімнату, — прошепотів він, — там нам не заважатимуть"...

Добре, що галайстра взялася музикувати і танцювати і ми змогли бути без неї в бібліотеці.

"Скажу вам ось що, кавалере, — зітхнув важко барон Шенк, усадививши мене проти себе в фотелю, — принцеса Володимирська чи пак королева Понтійська — це моя доля. Не маю звички звірятися кому-небудь із моїх сокровених почуттів, але вам визнаю: ніщо мені не мило, ніщо не цікавить від хвилини, коли я втратив з очей особу, що ви її, як кажете, знали в Пізі..."

Я зумисне послався на Пізу, де княжна мала відносно добру репутацію і де, головно, мене не було біля неї. Я ще не був певний того, чи сповідь Шенка це не нова якась кабала. Датись йому в руки я не хотів, бо дідок хоч добрий-добрий, але я бачив його в люті, — такий скрутить голову як стій, а рученята у нього хоч пухкі, довгі.

— "Я скромна людинка, — почав барон Шенк, — вік мій з юних літ, у Пресбурзі, де мій батько мав позикову контору, присвячений був праці і то важкій, бо ж хочеш стати в цьому химерному світі людиною незалежною, то мусиш насамперед відмовитись від усіх земних капризів. То ж відносно молодим я дійшов до такої фортуни, дорогий мій кавалере, що моїми боржниками були і князі Лобковіци, і Турн-Таксиси, і навіть сам теперішній імператор Йосиф II, не кажу про саксонського короля і найрізніших герцогів та електорів країв Німеччини, які всі сидять у мене під капелюхом. Мої міняльні контори і банки існують по всіх столицях, від Лондону до Лісабону, від Антверпену до Гданська. Навіть Ротшільд не має того що я, хоч він загрибає гроші лопатами. Та чи в тому справа, кавалере ви мій? Що мені з того багатства, з тієї фортуни, коли я приворожений раз і назавжди, без вороття і без надії..."

І безталанний барон розповів мені історію про те, як одного вечора в Празі, на Карловому мості, він врятував нещасливу дівчину, що хотіла кинутися в воду. Кондиція її була нужденна, звалася вона Еліза Фінк і була швачкою, хоч підозрівалась і в легшому ремеслі. Її коханця чи спільника арештовано напередодні за те, що грав значеними картами. Як виявилось, це був дезертир з угорського регіменту імператориці Марії Терези — Христанек. Банкір Шенк, який ще тоді не називався бароном, бо цей титул купив собі згодом, не був досі щедрим на добродійства. Особливо щодо людей з непевною репутацією, але чомусь доля Елізи його схвилювала і він її оточив опікою, вилікував із фебри, у яку запала і серед різних маячнь називала себе королевою або сестрою перського шаха. Так вона і залишилася у нього в домі і прийшовши до себе, під великим секретом призналася, що вона є дочкою імператориці Єлисавети і Олексі Розумовського, що виростала в якомусь монастирі, але, як і коли попала закордон та чому назвалася Елізою Фінк не могла або й не хотіла пояснити. Барон Шенк дуже зацікавився цією темною справою і відрядив найпроміткіших своїх факторів, у Варшаву, Істамбул і навіть у Санкт-Петербург, щоб вони вивідали, що в оповіді Елізи правда, а що брехня. І справді, його агенти ствердили, що цариця і її морганатичний чоловік мали аж восьмеро дітей, які були в свій час секретно розіслані по різних закутках імперії і слід по них загинув. Одні либонь вмерли, інші розгубилися серед простого народу. Але не могли фактори оспорити тієї можливості, що котресь з цих дітей збереглося і хтозна, чи не дісталось закордон, хочби у Крим чи в Туреччину, може взяте в ясир підчас війни. І можливо, якщо б це все діялось в іншому часі, та й з ким іншим, то барон закинув би цю справу, і а швачці наказав би не розводитись про її нічим не підтверджені претензії і зайнятися своїм ремеслом по чесному. Однак сам барон спостерігав, що особа, яку він прийняв у дім, прийшовши до здоров'я, зраджує неабияку кебету, уміє поводитись як добре уроджена особа і говорить про речі або про людей чи обставини, яких вона ніколи і увісні не могла бачити. Додати до того і те, що в гаразді вона розцвила нещоденною уродою і то саме такою, про яку в давен-давня мріяв барон, ще як був убогим помічником у конторі. Коротко сказавши: барон закохався у ній і то до самозгуби, бо як на те, Еліза Фінк була зовсім не такою легкою жіночкою, а неприступна мов скеля, яка воліла б смерть собі заподіяти ніж учинити

щонебудь проти власної волі. Бувши вдячною баронові, вона сама сказала, що нічим він її не притягає до себе, що всі його залицяння даремні і що вона краще піде йому геть з очей, ніж має бути причиною його нещастя. Барон же, щоб затримати її біля себе, прирік їй, що займеться справою, допоможе їй вибороти права на престіл, а тимчасом купив їй титул графині Піннеберг та оточив увагою, якої позаздрила б не одна герцогиня. Христанека він вже раніше визволив з тюрми і залишив його секретарем у подяку за його безкорисну опіку над княжною, коли вона була нікому невідомою швачкою. До речі, цей самий Христанек нараїв його узяти також до почту княжни такого Доманського, людину непевного стану і походження, яка з першого ж кроку визнала царственні права графині Піннеберг.

"...І ось так, мій кавалере дорогий, ця чудесна жінка жила в одному з моїх домів, у Кілі, аж поки одного гарного дня не втекла разом із Доманським і Христанеком, які забрали при цій нагоді дещо з мого столового срібла і клейнодів та, як вияснилося потім, сфальшували мій підпис на вексель для пана Ротшільда. Слід їх я незабаром найшов у Дрездені, де обидва шальвіри тримали ігорний дім, а графиня Піннеберг вже мало ще не ввійшла в довір'я до короля. Згодом, коли їм земля почала горіти під ногами, вони втікли до Голландії, де їх підтримував племінник президента Східно-індійської компанії, такий шалапут Монтери Уортлей і після розмаїтих пригод, дібралися до Парижа, де я їх найшов і де вони мені просто з рук висмикнулися як ті в'юни..."

Я подумки засміявся, бо міг би про це дещо і сам розповісти. Та бідний барон Шенк не зауважив мого посміху, а тільки, мугикав, пихкотів і витирав хусткою лисину під срібною перукою.

"Всі дальші розшуки не дали наслідків, — сказав він, — тільки недавно, в розмові з моїм кредитором, герцогом Карлом-Теодором, що згодом потвердив мій знайомий банкір Опенгаймер, я довідався, що княжна Володимирська пробувала у Мангеймі, але зникла звідти і либонь перебуває або в Австрії або в Угорщині. Я відрядив моїх агентів і туди і сюди, але вони всі, водноголос твердять, що княжна не може бути в іншій країні, а тільки в Італії. Але ж Італія велика, а імен у княжни без ліку. Може мої агенти попід її вікнами ходили, може я сам пробував і нею в одному місті, та якже нам про це знати? Навіть лейтенанти поліції різних країн і міст, починаючи від самого графа де Сартіна, з яким я за пані-брата і який мені княжну з-під землі знайшов, розкладають руками... Це не легка справа, мій кавалере..."

Я виявив співчуття своїм власним сумовитим обличчям і наївненько спитав:

"Усе ж не розумію одного, бароне, а саме того: навіщо вам так вганятись за жінкою, яка за всіма ознаками, є звичайна авантюриця? Атжеж ви самі її такою представляєте перед всіма тими, що її ловлять. Чи вам з простої відомсти хочеться, щоб її затаврували і одіслали на галери?"

Барон заломив руки.

"Боже ми, Боже мій, кавалере, як ви мене зле зрозуміли! Невже я хоч раз сказав вам, що маю її за авантюрицю? Невже ви гадаєте, що мені дороге те срібло або ті

клейноди, що їх покрали її секретарі? Невже ви гадаєте, що я зміг би післати її на галери? Я кохаю її ви розумієте це? Нехай вона могла б бути моєю дочкою, але ви не знаєте хіба, що кохання не знає меж віку і що останнє кохання людини, вже літньої, найпалкіше, хоч і найжорстокіше? Пасія моя і розпач моя такі великі, що я виговорюю поліції найгірші речі на княжну, тільки на те, щоб допомогли мені її знайти! Але ж в одну мить, якби вона була в нещасті я заплачу вдсятеро, ба, що я кажу — в сто разів більше того ніж вартий її здогадний злочин, щоб тільки її визволити..."

Я знов прикинувся дурником, людиною вщерть легкодухою. "Усе ж, бувши вами, дорогий бароне, я б не давав серцю такої волі, леле! Скільки ж то на світі жінок, що їх ви могли б здобути за ваші багатства! А то якась придзингльованка, бо ж різне так говорять..."

Барон спільна поглянув на мене, помовчав, а потім тихо, але суворо промовив:

— "Кавалере, прошу вас не йміть віри наговорам. Я не шукаю втраченої коханиці, запам'ятайте це. Ця царственна жінка до нікого не належала і не належить. Я і сам не зміг би вам сказати, чим вона принадила мене до себе. Знаю тільки одне: я її дурень, блазень, раб, бранець, вісюк, підніжок... І я нічого не прагну від неї. Тільки б вона була близько і я міг би її бачити..."

Я розумів його і мені стало смутно. Може цей дідуган, цей безталанний чоловічок був до деякої міри моїм люстром? Аджеж і я міг сказати про себе те саме: раб, підніжок, дурень... Одну мить я хотів було довіритись йому в усьому, але розміркував. Це був сентиментальний, але може й мстивий дідок. Я його тільки спитав, що він, кінець кінців, думає про її претенсії до корони якоїсь нікому не відомої Понтиди.

"Пхе, — скрутився барон, — про мене вона може мати претенсії і до богдыханської, китайської імперії. Якщо це розвага, то нехай розважається. Я міг би їй дати цю її вимріяну корону, я міг би їй дати все, що тільки на цій безглуздій землі можна купити за гроші..."

Я залишив його і тихцем висовгнувся в палацу. Але ще по дорозі, — в темній кімнаті, — мене опалила молодша марчеза Скіарчіфіко, що, заглянувши в очі, запросила прийти до неї завтра, коли вона буде на самоті. Я ледви видерся неї, бо мені після оповіді Шенка було не до того.

3

Нетерпляче чекав я дня зустрічі бабодура Зогу з Христанеком. Запросини наймолодшої Скіарчіфіко я зігнував, зате охопила мене археологічна фебра як багатьох у Римі. Розкопки в Тіволі, Неттуно і Лявінії, про які говорили всі, не давали мені спокою. Я сам оглядав скарби, що їх зібрав, а потім продав за безцін покійний барон Стон, а в ньому було аж сімдесят погруддів римських цезарів! Я сам одному абатові дав тисячу скуді за мраморну голову Тіберія Гракха, хоч знавці підозрівали, що клятий абат мене підманув, продавши фальшиву. Я товкся по антикварнях і по кафе, особливо в кафе Інглезі я був частим гостем, де сходились усі імениті збирачі і годинами роздобрювали про свої знахідки. Помаленьку я вчився відрізняти фальшиве від правдивого, але признаюсь, що мене легко можна було підманути.

Зогу не збрехав мені, коли призначеного дня, біля Тревізького водограю, він дочекався таки Христанека, а я, чатуючи за колоною оподалік, міг добре розглядіти мерзотника. Кров заграла в мені відразу, я схопився за шпагу і перше моє бажання було проткнути підлого зрадника, наче ту гадину. Але я одволодав себе — він був мені потрібний. Виглядав княжнин шамбелян мізерно. Це вже не був той дзиндзивер-зух, якого я знав у Парижі і в Штутт-гарті, а таки підтоптаний добре дядько з худим обличчям і мишачою кіскою, яка теліпалась на згорбленій спині. Очіма він кидав на всі боки, дивився з-під лоба, наче знаючи, що чинить непевне діло. Якийсь час він ішов поряд з Зогу, а я не випускав їх обох з очей, на добрих сто кроків за ними.

Пройшли вони добру відстань, аж до Палаццо Колонна і повз Пантеон, а тоді Христанек відпустив Зогу, озирнувся на всі боки і почімчикував далі, та таким крученим шляхом, аж до Палаццо Фарнезе, що я от-от втратив би його з очей. Падлюка міркував може, що Зогу стежить за ним. Повз Палаццо Спада він звернув аж до Тибру, ішов якийсь час узбережжям, спинявся, озирався, минув сади і палац Ченчі, а тоді шугнув у вузьку щілину недалеко від Монтанарської брами, зайшов у церкву і там я його, пройдисвіта, згубив, аж збісився, бо висмикнувся він мені з-поміж пальців.

Бігцем пустився я повз монастирський мур і мало що не наскочив на безбожника, який либонь увійшов у храм, а вийшов через бічну каплицю. Причаєний за деревом, я пропустив його, а тоді знов взяв на око і йшов з ним, вже в зовсім протилежному напрямку (я не знаю, навіщо каналії здалось так крутити?), поки не вперся в глухі мури якихсь палаців, маючи по ліву руку річку Тибр, Настала вже темрява і мені з-біса важко було розрізнити його мерзотну постать. Народу траплялося більше і бестія зовсім несподівано звертала у брами і у заулки, поки ми не вперлись у велику громаду домів і палаців, що заступають палаццо Фарнезе, до якого ми повернулися. І ось тут я його згубив. Христанек мій провалився немов крізь землю. Я кружляв навкола тих будинків, вистежував кожне подвір'я і не міг доглубатись, як і куди міг цей пройдисвіт так щезнути. Нічого казати, що від люті на самого себе і на все у світі, я мало що не ошалів. Втомлений, як гончак після ловів, добрів я до Палаццо Фарнезе, узяв собі ветуріна до П'яцца Навона і знайшов Зогу з його сеньйорою в котрійсь остерії. Найгірше було те, що Христанек не визначив дня наступної зустрічі, бо, як мовив, ще не було товару. Всі надії мої луснули. Я міг і до судного дня чекати тепер нагоди. Зогу потішав мене як міг. Я навіть не сподівався по цьому телепневі, що він має таке добре серце. Обіцяв мені з самого ранку перешукати всю околицю біля Палаццо і Фарнезе аж до річки, бо якщо Христанек щез якраз там, і то десь в тій околиці він і кублиться. А тамчасом, кавалере, — сказав він, — займіться марчезою Скіарчіфіко. Котра з них вам упала в око? Пальміра, чи Розалінда, ота чорявенька?" "Розалінда, коли хочеш знати, дурню".

"Не гребуйте ж, це неабиякі ласощі..."

"О, худобино, — сказав я, — невже ти гадаєш, що я маю твою натуру спорзного кнура, що задивляється на жінку тільки як на джерело насолоди?"

— "Нехай мене дідько схопить — зареготався гаданий кіпрський баша, — коли я

задивлявся інакше на це кодрло..."

Я тільки пошкодував, що не маю палічки, щоб оперізати його. Але було б недоречно гороїжитися і обставати за кращою статтю, бо й сеньора-булочниця ажніяк не брала того до серця. Навпаки, вона ще й реготалась, мов кобиляча голова, разом з Зогу. Я залишив їх і наказав ветурінові завезти мене на Віа Кондотті, де барон Шенк мав гарне і вигідне палаццо.

Старий щиро втішився мною. Він обійняв мене за стан, вийшовши до мене аж униз по сходах, повів по своїх покоях, показуючи свої колекції, серед якої не бракувало досконалих статуй, недавно викопаних в Порто д'Анціо, ні великої сили монет і камей, ні коштовного посуду, що його різьбив сам Бенвенуто Челліні. Дідок показував мені все це добро, яке він скуповував на аукціонах або брав борги у збирачів скарбів з минулих літ, як марчеза Чекка Черуфіні або кардинал Альбані. Потім він завів мене в бібліотеку і наказав принести іспанські вина.

"Найшановніший кавалере Рославець, — сказав він, — ви мабуть дивитесь на мене з поблажливістю, бо я знаю як поверховно трактує сьогоднішня молодь справи кохання. Повірте ж мені, що все, що я вам розповів, має глибоке джерело — пливе з самої душі і не має жодного зв'язку з забагами тіла, на які в моєму віці вже й не так дуже слід посилатись. Кохання моє до княжни неземне..."

Що правда, не міг би я того сказати, дивлячись на нього, як він заслинюється, розповідаючи про княжну. В старій печі дідко завжди вогонь роздимає. Але я не сказав нічого, аби не бентежити дідуся.

"Найдіть мені її, кавалере Рославець, я вас озолочу. Скажіть, що вам треба, і всі мої багатства до вашого наказу. А коли знайдете її, обіцяйте край неба — нахилю для неї. Хоче мати престіл і корону — здобуду для неї. Не заважаюсь звербувати цілу армію, спорядити флот морський, щоб відвоювати для неї Понтиду. Коли треба, настрою всіх суверенів і всіх їхніх дипломатів проти Катерини-узурпаторки, а ви ж знаєте, яке ми маємо слово сьогодні, ми — Шенки, Ротшільди, Оппенгеймери — банкіри всіх королів і князів..."

Як вони собі це все легко уявляли, не розумів я ніколи. Один гадав, що для здобуття корони треба тільки добру роту гвардії, другий думав купити ціле королівство за своє золото, третій надіявся на секретну дипломатію, автім і Катерина не була аж така в тім'я бита, щоб осьтак віддати своє володарство. Але я мовчав і тільки частувався з його табакерки, яку він мені при прощанні подарував, бо я хотів дечого повчитись у цієї бувалої людинки.

Барон Шенк, хоч і завдячував своє багатство дружбі з монархами, вішав на них усіх собак. Він досконало знав всі таємниці альковів Людовика XV, що на його гадку був нездарою-бабодуром, який призвів Францію і її фінанси до цілковитої руїни. Він мав доскладні відомості, що діється в спальні у Катерини і хто там рядить — Зорич, Орлов, Потемкин чи Завадовський. Польського короліка Стася обзивав нікчемом і попихачем у Катерини.

Про теперішнього французького короля Людовика XVI навіть не хотів говорити,

маючи і його за чистої води рогоносця, а Марії Антуанетті бажав тільки так далі розтринькувати державні гроші, як це вона досі робить. Що ж до німецьких князів, то обзивав їх просто розбишаками з великого тракту, на яких гіляка чекає давно.

— "Запевняю вас, молодий мій друже, що тільки ми — стовпи всієї будівлі цього освіченого абсолютизму, нехай його дідько свисне, бачимо усю гнилизну її і вже ось-ось недалеко руїну. Спом'яніть моє слово, бо ви доживете до тих часів, коли все це одного дня лусне і розвалиться як зогнила колода. Всі ці голови сьогоднішніх наших владарів, перед якими ми ходимо ходорком, покотяться під сокирою катів. Гремить, гремить, кавалере Рославче, передгроззя навколо нас, — а хуртовина як блисне, як ударить, то розчохне струхлявілого дуба і так давно під'їдженого шашелями..."

"— Люд, — почав було я, але він мене перебив.

"— Люд людом, але це човник Аркрайта і парова машина містера Уайта довершать великих змін. Нові вина вже так шумують, що розривають старі міхи. Ось дивіться — і він підвів мене до вікна, звідки в місячному сяєві видно було убогий краєвид кривих завулків, дімків, хиж; — поспільство цього одвічного міста — це жеброта, яка не знає звечора, що вона їстиме зранку. Не краще живе і міщанство, яке винесло колись свого трибуна Колу ді Рієнці. Це — народ, люд. А чи знаєте ви, що двісті коней, які тримає князь Чігі чи Боргезе, живуть краще ніж цей народ? Жируюча купка аристократії висотує останні соки з цього поштивого народу, приковує до нових машин, обкладає його податками, виганяє його жебракувати, а сама рядиться в алмази і брокати і тримає цілі армії слуг. Яким правом, спитаєте? Але пождіть! Ті самі машини на які ласі всі наші магнати, скрутять їм шиї. Народ, прикований до тих машин, питає колись своїх рабовласників: яким правом ви в'язните нас?"

"— Тим самим правом, — посміхнувся я, — що й англійська корона відбирає життя у масачузетців в Америці та висилає на них найманих гесенців..."

"— Справедливо, зовсім справедливо, мій дорогий кавалере! Але вже йде той вік, коли не тільки пригнічені стани, але й темні, закуті в кайдани раби повстають, щоб вибороти свободу! От що! І я надіюся, ми з вами завжди будемо однодумцями..."

Він простяг до мене обидві руки і я подумав собі, що старий напевно належить до Розенкройцлерів або Вільних мулярів та й мене хоче до них з часом затягнути. Поки що я попросив у нього одібрати мені декілька книжок та й разом з газетами, які він мав із Парижу, Лондону і Амстердаму, надіслати у мою господу. Мені треба було багато читати і надробляти те, в чому я був таки добрим профаном.

Коли я звернув на П'яцца д'Еспанья, мене наздігнав Афендик і я, аж здивувався, чому личина так пізно блукає по місті. Він був у доброму настрої і я, далебі, не збрехав би собі, подумавши, що й цей старий цап підпускає чортиків якимсь римським доннам, бо надто вже він був грайливий. Я провів його до його гостинниці, а тоді він мені сказав таке:

"Не раджу вам, кавалере, аж так дуже приятелювати з Шенком. Це кута бестія і, якщо не англійський, то напевно австрійський шпигун; він на побігеньках у Марії Терези. Коли б не подумав граф Орлов, що ви з ним дещо комбінуйте..."

"Ідіть до лиха, — grimнув на нього, — ви на тих шпигунах сказилися, пане Афендику. Приспішуйте от краще графів приїзд, бо як не сьогодні, то завтра, а я таки знатиму, що таке з княжною..."

Я було хотів вже іти, але Афендик, ступивши на кілька східців вгору, увесь у зеленому місячному сяйві, гукнув до мене:

"А чи знаєте новину? Маркіз Рошфор де Вількур несподівано преставився, оце в Пізі. Припускають, що це подіяла "аква тофана".

"Що таке, — не второпав я, — яка "аква тофана"?

— "Отруя", — посміхнувся Афендик.

Я пішов собі, подумки побажавши легкої землі покійному маркізові. У мене ніколи не було люті проти нього, хіба тільки то, що я хотів помірятися щераз з ним шпагами, щоб віддати йому за мій штутгартський сором Але, в істоті речей, це був непоганий чоловік і, як я, — приречений. Я був певний, що і його жага до княжни була зловісним пристрітом, від чого він не міг визволитись. Скільки нас було таких! Монтегі Уортлей, барон Шенк, маркіз де Вількур та й я... А може кожного з нас чекав такий самий кінець? Я зітхнув, бо згадав, немов бачив перед собою цього бравого кавалера, його орлине обличчя, митця шпаги і майстра дипломатії...Requiescat in pace.

4

В мою господу двічі з'являвся лакей з палацу Скіарчіфіко і уклінно просив від імені марчези Розалінди, щоб князь Семигороду (так мене либонь розписав ланець Зогу, щоб надати їй собі більшої ваги), тобто — я, негайно прибув. Марчеза Розалінда, як говорилося, відчуває себе недужою і ніщо не буде їй таким приємним і корисним для видужання як мої відвідини. Я побачив, що напивав собі клопоту з дурної голови, тоді на бенкеті, трохи залицявшись до молодшої Скіарчіфіко. Але, що поробиш? Десять із полудня я поїхав до палацу, кленучи і Зогу, і себе, і чорта, і що мене спокусив. До того на дворі стояла хороша погода і всі вулиці були глітні від народу. В повітрі вже була провесна і карнавал, хоч це був тільки початок лютого. У палаці Скіарчіфіко, було тихотихесенько. Челядь назустріч не виходила, марчеза-мати мабуть подалась у місто, то ж я сам пішов на гору, поки не набрів на одні двері, а за ними другі й треті і по шерхах та шепотінні, що видобувалося із-за дверей, подумав собі, що оце ж і кімната хворої. Так воно й було. У притемненому завісами покої, на ліжку лежала мабуть у лихоманці сама Розалінда, розметавши коси, а дуенья, уклонившись мені, миттю залишила нас самих. Шануючи недужу, я стояв якийсь час мовчки, притиснувши трирога до грудей, а тимчасом очі мої звикали до сутінку і я вже бачив у ліжку, під балдахимом, ніжні зариси хворої, ледве прикритої покривалом дівчини, що з примкненими очима кидала головою то туди, то сюди, простягала крізь дрімоту руки, огорнені тонким мереживом і тихесенько шелеліла смажними устами. Нарешті вона відчинила очі і моя присутність її відразу відволодала. "Ах, кавалере, ледве промовила вона, — мене ще морозить; як я вдячна вам за те, що ви прийшли.... Я сів у крісло поряд з ліжком і почав вести розмову про незначні буденні виріши, щоб тільки розважити недужу. Я говорив про погоду, і про Рим на провесні, про веселі юрби людей, про карнавал, Який наближається і обіцяє

бути цікавим та про різні Інші дурниці, які вона слухала одним вухом, а думала про інше, бо несподівано мене перервала і, схопивши мою руку своїми цупкими рученятами та вдивляючись у мене іскристими очиськами, почала пускати бісиків, маніжитись і пиха скиглити, що вся її недуга походить від одної причини, а її я повинен знати. Коли ж я здивовано сказав, що я, далебі, не знаю, автім я не лікар, вона аж підвелася на подушках і, красуючись своїм дівочим алябастровим рам'ям, нагадала мені, як це вона уся палахкотіла від цілунку, годі в сінях, та дорікала мені, що я не прийшов в умовлений день. "О, марчезо, — сказав я, — невже це й є причина вашої недуги?" "Так, любий князю, — подалась вона до мене, простягаючи до мене свої рученята, — хіба ви не вчитали і моїх очей те, чого молода й невинна дівчина, невідуча її любовній дипломатії, ніколи не може приховати? Я кохаю вас, ви моє перше, провісне кохання, міо саро..."

Я був трохи збентежений таким раптовим переходом до суті речей, автім дозволив собі подумки на сумнів, бо ж вона, коли на неї впав із-за завіски промінь, не видалась мені вже аж такою молоденькою і недосвідченою, а про невинність, то судячи по тих її надто штуковинних заходах, якими вона прагнула мене причарувати, можна було б дещо сказати. Я почав говорити про те й про се, спостерігаючи, що недужа, власне, ажніяк не недужа, бо сміється і жартує як моторна бісиця. Я торкнувся її руки, але спостеріг, що й фебри у неї нема, хоч їй начебто двічі пускали кров та лікували якимись бальсамами "кампаніні". Але ніде правди діти, перебування віч-на-віч з дівчиною неабиякої вроди, кого не збентежило б? Що ж казати про себе. Бісиця зауважила мій неспокій і ще більше пестилась сама з собою, всотуючи мене в чортівське кушення так, що я аж паленів і став сам не свій. Розалінда ж вже зовсім підбадьорилась, сказала, що мої відвідини зразу ж привернули їй здоров'я і наказали забути недугу [до того, я вже був того певний, уроєну], стала зальотною як грайливе кошеня, муркотіла, хихотіла і я аж червонів від її вільнодумній натяків. Із-за її мережив і фальбанів вилонювалось немов знехотя, то її рам'я, то снігове лоно, прикрашене коралями, з-під покривала невмисне чи й умисне, незпроста, приворожуючи мене, показувалось колінце або й уся принадна ніжка, поскільки, як видно, мистецтвом приворожування ота римська чортиця володіла непогано. Проте, з честю для себе, скажу, що навіть у найнебезпечнішій хвилині, я володів собою, відганяв геть всілякі гріховні думки, гасив будь-яке пломеніння, що таки і в мені, як мабуть і у кожного на мойому місці, бентежило спалахом, сидів мов бовванець у кріслі і тільки потуплював очі неначе чернець, навіщений спокусливою маною.

"На Мадонну, — врешті вигукнула Розалінда, — чи не здається вам, що у вашому Семигороді, у людей замість крові — вода?". Вона ще проказала віршика Катулла, який вихваляв одну сеньору, одночасно дорікаючи їй за холоднечу натури. "Це стосується й вас, кавалере, — прижмурила відьомські очі бісівка — Розалінда, — ще хвилина і я буду кепської думки про вас. Чи годиться так відповідати на щире визнання невинної дівчини, що всупереч всім правилам скромної поведінки, першою, сама, признається вам у своєму паланні стривоженої душі та й готова вмерти, якщо не почує від вас

ласкавого слова?.."

Я пробурмотів щось не те, ні се, а вона, довго не чекаючи, виплигнула із свого ложа і, як була, у сорочинці, тонкій як павутиння, пашіючи жаром, втелюшилась мені на коліна. Я зніжковів до решти, взяв її на руки та підніс, щоб покласти знов під балдахим. Коли ж як на те, двері розчинились і в кімнату увійшли, а то й ввалились, не тільки мати-марчеза, але й сестричка Пальміра, дві дуеньї і покоївки та ще й лакизи із свічниками. Я, з Розаліндою на руках, отетерів; шельма тріпоталась як рибина, цупко обійнявши мене за шию та виціловуючи мене, а марчеза-мати ажніяк не здивована видовищем, а закотивши очі і простягаючи руки до нас, млосно заголосила:

"О, Мадонно! Чи не благословляють самі небеса ось таке кохання, що ще перед шлюбом не в змозі приборкати неземне почуття невинної дівчини і шляхетного юнака? Благословляю тебе, моя солодка Розаліндо, благословляю вас, дорогий князю..."

Всі оточили нас і навипередки почали поздоровляти, а я, все ще стоячи неначе той дурень із своєю торбою на руках, навіть не второпував як слід у чому справа. Врешті, коли я збагнув, що осьде святиться, жбурнув бісицю на її зім'яте ложе, а сам схопив свого трирога і шпагу та накивав п'ятами геть із кімнати аж закурилося. Чортове кодро Скіарчіфіко хотіло мене зразу ж таки оженити. На вулиці я чимшвидше стрибнув у ветуріна, що якраз проїздив поуз та, давши йому стусана в плечі, наказав гнати, скільки його кінь вискочить, чвалом, незважаючи на нікого і ніщо, аби як найшвидше звідси. Схолонувши трохи, я наказав переляканому візникові звернути на П'яцца Навона, де я надіявся зустріти Зогу. Він справді, як турецький баша, розсідався із своєю донною, як завжди, в тій самій тратторії.

"Розбійнику, сто чортів і півтори відьми, — кинувся я до нього, — я вже ламав кийка на твоїй підлій спині, а тепер вдруге ламаю, але не кийка, а таки доброго дрюка. Хороше ж ти товариство мені нараяв, у гарну халепу ти мене загнав, гундсворте, сапрісті, песій сину..."

Зогу не на жарти перелякався, а з ним і його наречена донна, бо я таки справді був лютий. Але, коли я розповів, що мені трапилося у марчези Скіарчіфіко, то спорзні заведії, Зогу і його сеньора, тільки реготались, що їм аж сльози потекли із вирл. "Що ж тут смішного, бандите? — гукнув я і тріснув шпагою по столі аж захолітались келихи і люди в таверні озиралися, — чого ж ти іржеш, розбишако дальматинський?" Тоді Зогу і сеньора заспокоїли мене, що в Римі, це, мовляв, не новина і мене не одного і не першого ловлять у женихи ось таким чином, бо ж марчезам покажи тільки палець, а вони скажуть, що це п'ятірня. От і надумали вони мене спіймати, бо чи, бува, Розалінді часом не горить когось підхопити, адже ж у неї любаси не переводяться і часто один одного стриває в алькові. А що дівчина підійшла до пори, то й не гріх було б закобалити котрогось, щоб за його плечима та з його калиткою дурити інших, вже не для вигоди, а просто для власної розваги. Зогу брався все влаштувати, тобто позбавити марчез будь-якої претензії, подарувавши їм на пам'ятку яку сотню дукатів.

Слухаючи поради Зогу та його донни-купчихи, я собі гадав, що мені ще тільки того не доставали. "Тьху на вас, — відпльовувався я, — цур вам, хай вам всячина, каверзні,

сороміцькі звідниці. Заречусь я назавжди навіть оком глипну на римлянок, навіть, як вони будуть втіленням доброчесності".

Мов мокра курка, мов обдурений бовдур, волікся я вулицями, уроюючи собі, що всі навколо мене, дивляться на мене та ще й показують пальцями. Скільки ж то разів вже обдурювали мене і ніщо не навчило вистерігатися людського хитрування. Чи ж не знав я нашого сторіччя блискотливого і рахманного назовні, а знутри — облудного та розпустного? Чи ж і я не був сином цього віку або спізненим його покидьком? Чи це було моє химерне щастя попадати завжди у такі передраги і тарапати?

І ремствуючи на себе, я все ж з одного вдоволення, що я зумів таки стримати свою натуру (бо що було б,, коли б я дав їй пільги? О, леле!) Я дійшов до кафе "Інглезі" і заглянув туди. Мені вже траплялося декілька разів осьде бувати, або з цікавості або умовляючись з Афендиком. Іноді траплялося мені там виторговувати старовинні дрібнички у антикваріїв чи у приватних збирачів. Публіка збиралась тут неабияка, сановита, здебільшого з приїзжих чужинців. Я було сів біля столика, розсіяно розглядаючи людей, що читали газети або пили каву, коли це переді мною схилився в поклони парубійко, зовсім чорний з обличчя, одягнений в східні шати, губастий і здоровенний, мабуть алжирець, але видно бувалий, бо ввічливий.

"Кавалере Рославець, — сказав він вкрадливо, — мій пан і добродій чекає вас і просить завітати до нього..."

"А хто ж твій пан, мавре? — Здивувався я, — і звідки він знає мене?.." Однак цей несподіваний посланець тільки посміхнувся і, ще раз вклонившись, запросив мене йти за ним. Гублячись у здогадках, я пішов за мавром. Дещо оподалік кафе стояли два носії з портатиною і мавр запросив мене у неї. Сам він, взявши у носіїв ліхтаря, пішов попереду нас. Розсівшись у портатині, я ламав собі голову, що це за така нова чудасія? Куди це мене несуть і до кого? Чи не таїться знову якийсь підступ? Може ще був би час вистрибнути і дати дьору, хоч клятий маврище та його носії вмить спіймали б мене. Автім я сам собі дорікав за таке боягузство. До сто громів, чи не мав я своєї шпаги при боці?

Несено мене довгенько, різними завулками і закапелками, серед досить пустельної околиці, яку вже огорнула темрява, поки наш проводир не зупинив носіїв і присвітив мені, і н виступив із портатини. Ми опинились перед брамою невеличкого палацу, серед непорушних піній. Віддалік, у тихій темряві, біліли руїни.

Я не добирав, куди ми прибули. Двері палацику безгучно розчинилися і мавр повів мене через ряд кімнат, з турецька прибраних. Видно, осьде жив хтось не з убогих. Поуз нас сновигали слуги, вкрадливі і смагляві, шелестіли Нішами також і жінки, обличчя яких були прислонені чадрами.

Перед важеними різьбленими дверима мавр спинився, низько вклонився мені і запросив увійти в кімнату. На софі, серед подушок та килимів, перед низеньким столиком, заставленим ласощами, сидів чолов'яга, в пишному турецькому халаті та в шальварах, покурюючи довжезного чубука. Він підвівся, і щиро посміхаючись, простяг до мене руки. Я остовпів. Це був ніхто інший як Монтегі Уортлей.

Цілу ніч і цілий день, та й ще одну ніч, що здались мені тисячею ночей, перебував я у Чарлза Монтеги Уортлей. Наша зустріч була варта того. Сиділи ми на софах і диванах, частувалися всіляким їстивним, приправленим турецькими спеціями, пили вина кіпрські, іспанські, італійські, а після нього цього слуги безшелесно, називаючи Монтеги "еффенді", приносили нам і шербети, і каву, солодоші та й плоди) невідомих мені садів-огородів, я навіть не знав би як їх називати та в яких далеких сторонах вони ростуть. Від кальяну я відмовився, бо й не треба мені того бісурменського курева. Плеснув еффенді Уортлей в долоні й слуги навстіж розчиняли двері в інші покої, де під журливі мелодії виступали, вигиналися, звивалися танечниці, сповиті серпанком, зловорожі як змиюки. Ось таке та й інше бачив я в палаці Монтеги: мальовила майстрів, коштовну зброю, килими, що по них нечутно губилися кроки; з піввороку виглядали мовчазні статуї — свідки давноминутих часів. Звідки і як придбав собі це все Монтеги Уортлей, якого я знав як безжурного злидаря, що нудьгував по широкому світі? Чи зненацька не всміхнулася до нього Фортуна? І як він дійшов до неї та ким він був?

"— Я вже знав, що ви, кавалере Рославець, перебуваєте в Римі, але не хотів перебаранчати вам у ваших сокровенних справах, — говорив Уортлей, що, як мені здалось, дуже змінився, став зовсім іншим, може із-за руської борідки, заведеної за східним звичаєм, — може ще на довший час, може й назавжди, залишив би я вас у невідомості щодо моєї долі, але я таки хотів з вами поготорити та й не бажав, щоб ви тинялись немов те сліпе кошеня, зазнаючи нових халеп, а їх і так було багато. Ось через те я й надіслав мого мавра по вас... Я — ваш друг, кавалере Рославець, я знав із перших днів нашого знайомства, що ви людина, гідна довір'я та що можна покладатись на вашу відвагу і лицарську вірність. Я ж, крім того, люблю одчайдушних людей. А чи легко таким бути у наш вік підступності, зради, облуди, інтриг?..."

"— У кого є мета, ясна як зоря, — сказав я стиха, — той витриває..."

"— Знаю, кавалере, — спільна поглянув на мене Уортлей, — а те, чи ви досягнете свою мету чи ні, не важить. Та залишімо філософію мислителям, хоч я не завжди їм вірю. Головне для мене — людина та її чин. Чи спроможна вона остоятись невблаганій долі?..."

"Мабуть, може, — посміхнувся і я собі, — ось ви, наприклад, змогли. Скажіть, як ви виборсались із тих тенет, тоді у Штутгарті, та як ви опинились, осьде, у Римі?..."

І Монтеги повів свою розповідь, іноді щезаючи за кільцями диму з його чубука.

"Оточені ми з вами були, кавалере, інтригою, — почав Монтеги, — як у Мангеймі, так у Штутгарті. Всілякі темні діла творилися за нашими плечима, чого ми навіть не прочували, але через які ми попадали у тенети різних сил, що нині коверзують світом. Не знали того ні княжна, ни ви, кавалере, що Доманський служить кільком панам; це підкована бестія в цій секретній дипломатії, що нині така модна в Європі. Він водив за ніс і Відень і Потсдам і Версаль через проноз у різних канцеляріях, гребуючи честю і сумлінням, продавав усім усе, що йому траплялось. І плани фортець, і секрети

королівських спалень, і фальшиві дукати, і таємниці чорної магії; змови й інтриги проти міністрів чи полководців. Але нарешті хтось вирішив покласти край цій кертиччиній роботі. Це було братерство людей, по своєму визначних і могутніх, таємниче, і мало кому відоме, якого впливи сягають понад голови імператорів і королів, а навіть князів церкви. Ви напевно ніколи, не чули про такий Орден Мідяної Змії, родовід якого начебто виводиться з давніх сторіччів. Деколи дія цього Ордену корисна, якщо він у дусі нашого освіченого сторіччя, але здебільшого взорується на вченні сеньйора Маккіавеллі, яке ніде правди діти, наш Олівер Кромвель вважав у політиці єдино правильним і мудрим. Але справа не в тому. Ви ж знаєте, що сталося зі мною в Штутгарті, а саме — помилка в особистості. В Штутгарті люди із Ордену замість Доманського схопили мене. А я на це свідомо йшов, бо хотів до решти виявити, хто серед нас веде подвійну гру. Коли ж це вияснилося, Орден втратив інтерес до мене, як до людини зовсім незначної, але відпустити мене на волю не схотів та на всякий випадок передав у Відень, таємному кабінетові до справ державної ваги Венцеля Кауніца. Скованого, у кареті правили мене спішно до Відня, а там не домігшись від мене ніякого признання, цісарські яриги вирішили запроторити мене так, як вони звичайно роблять з людьми, підозрілими, здебільшого в нічому невинними у Шпільберг, біля Оломоуца. Чи чували ви про таку хурдигу? Та перед нею Бастілія чи Гогенасперг ніщо! На Шпільбергу, прикований до муру за руки, ноги та за горлянку, я до свого скону, не побачив би світа божого. То ж я вирішив так, чи інакше, скінчити з тією веремією і десь біля Пресбургу, коли вже везли мене як секретного державного злочинця до Шпільбергу, я, приголомшивши двох жандармів, просто з мосту шугнув у Дунай,...Ось так я й вижив, кавалере, бо що має висіти, те не втоне, як кажуть. Я переплив Дунай і подався якнайдалі, замітаючи слід: на Знайм, Прагу, Дрезден, Берлін, а звідти до Гамбургу... Подорожував я, якщо не пішки, то на шкапі, то на селянському возі під соломою, навіть раз провезено мене схованого у пивній бочці з празької броварні, через кордон до Пруссії. У Гамбурзі я найнявся на англійський бриг, що йшов до Ліссабону і скоштував по дорозі чимало канчуків та "котячих хвостів" на своєму хребті, бо капітан був собацюга, якого я й ворогові не бажав би. В Португалії я був погоничем мулів, камінярем, рибалкою, поки не перебрався в Іспанію, де став мірошником, пильнував биків для корріди, та й ким хочете. З одчаю, хотів було пристати до залоги корабля, що йшов до Америки, коли ж ненароком зустрів знайомого з Лондону, багатія-гульвісу, що волочиться по світі для власної приємності, який мені сказав, що мій добрячий дядько, також Уортлей, а до того й лорд і пер Англії, що колись відцурався від моєї покійної матері-поетеси та й від мене за нашу начебто надто вільну думку, представився. Як єдиному наслідникові в роді Уортлеїв він залишив мені чималий маєток. То ж не гаючись, з Кадіксу я помандрував рибальською шхуною, яка ледви не пропала у бурях у Біскайській затоці, до Лондону, без ламаного пенса. З тієї біди я там виступав найманим боксером на рінгах, ночував над Темзою, відогравав на кінних перегонах, вантажив судна, поки юристи, також добре підrobiшии на мені, не ввели мене повноправно у спадщину доброю дядечка та

привернули мені всі титули й лордівську гідність...".

Про все це Монтеги говорив спокійно, а мене частував добрим вином. "Що ж ви тоді зробили?"

"Повірте, — глянув він на мене з-під ока, — що коли люди довідались про привернення мені всіх прав та що я може вже засідаю в палаті лордів, став я популярною людиною в Лондоні.

Про мою одисею всі хотіли знати, навіть принц Уельсу, запрошував полювати з ним на лисів. Вельможні свахи нараювали мені з десятків іменитих наречених. Що ж, у світі не буває нічого вічного і Лондон здокучив мені своєю мрякою, а для могутніх цього світу я був тільки розбещеним снобом, бешкетником, гульвісою. А чого той світ був вартий? Якщо ви багатий, вами цікавляться та гнуть кирпичу; мода мине то й раді вас підобгати... Надокучила мені вщерть ота облудна, пишнопика Англія і я, як бачите, наприкінці опинився в Римі... Так, ось така моя історія. Не гадаю, кавалере, що вона вам цікава..."

"Навпаки, — озвався я, — цікавішої я справді не чув, хоч і сам пережив та перебачив чимало..."

Слухаючи епопею, розповіджену Уортлеєм, я не міг вийти з дива. Гай, гай! А я колись уважав цього Монтеги Уортлея зовсім за кого іншого. Ще навіть у Штутгарті я гадав собі про нього, що це парубійко добродухий, та й усе. А він таки пройшов полум'я і вир. І, що ж, він не знітився. Більше того: в його посміху, у прижмурених очах, я збагнув безліч недоказаного; мені слід було бути з ним обачним. Я гадав навіть, що може він міг би вже знати про мої справи з графом Орловим. Але він мовчав і я вирішив ані словечком не натякнути про це. Врешті це ж не тільки мій секрет. Бестія Монтеги звідкись знав про мою утечу з в'язниці, про мій побут у Женеві та Венеції, навіть і про пригоду в Рагузі. Але це й все. Крім того, мені здавалось, що цей чортів син легковажить мене точнісінько так, як я легковажив колись і його. Який я недогадливий був, та ж це усе була у нього комедія! Він прикидався дурником, а усе собі мотав на вус.

"— Ви — хвацький, таки справді відважний парубійко, одна ваша хиба: ви швидко запалюєтесь і не тримаєте себе в карбах. Ось і наслідок ваших халеп..."

Проте він дружньо й допитливо озирає мене.

"А чи не вважали б ви, Монтегю, всі оці злощастя, примхою лихої долі? — спитав я його, — та ж не з кожним таке буває..."

"Кожен кує сам свою фортуна, — похитнув він головою, — а зорі і знаки Зодіака, якими так завжди турбується ваша княжна, це нісенітниця, як і всілякі ворожіння, в яке ви, слов'яни, чомусь так вірите. Крім того, ви всі — крихкі натурою, не вмієте бути холодними мов крига. Ось через те у нас завжди перевага над вами, була й буде. Хто хоче підкорити моря й суходоли, той не сміє давати пільгу почуттям: затисни зуби, терпи і тільки прагни... Ви, кавалере, більше — поет, а я — філософ..."

"То ви, може, задля філософії пристали до справи княжни Володимирської?"

"Ні, мій друже, — замислився Монтеги, — скоріше задля того, щоб розвіяти нудьгу.

На княжну я ставив так як ставлять на півнячих боях або в двобоях навкулачки, у Лондоні: сорок проти ста або навіть і двадцять проти ста. А нині тепер не поставлю на неї й п'яти проти ста!..."

"А це через що? Вважаєте її справу програною?..."

Він замислився.

Служка проніс поуз нас жаровню з вугликами, з-синя тліючими, та докинув до каміну, бо ставало прохолодно. Провесна у Римі була вітряна.

"Якби це вам сказати? Ажніак не берусь провіщати її прогри, але й не її виграшу, — повагом сказав Монтегі, — просто я втратив цікавість і до княжни і до її справи, яка химерна, така ж як і її княжна. А ось Катерина, — ота злиденниця з Ангальт-Цербсту дорвалася до володіння, ставши імператорицею, бо це кума хитра та й розуму їй не позичати..."

Вона добре пам'ятає, хто її підсадив до престолу, ось такі Орлови, Розумовські, Потьомкіни, уся гвардійська, вона й тепер залежна від неї, а вони також добі про це знають, та її не зрадять, бо зрадивши, втратять те, що мають. Оце й є її опора. А хто ж наважиться проти неї, хто? Козаки, раби, кріпаки, жменя вільнодумців? Наважились та, бачите, не втримались, бо до сили треба ще й кебети. Пугачов, хоча б? Ні, він не був вождем міри, наприклад, Кромвеля. Вдавалось йому, поки метелявся по своїх степах та тиснув генералів Катерини, а як підступив далі, то й знітився: спіймали його, повезуть у Москву, а незабаром і голову зрубають... Ось і кінець реbelieї. А які ж вигляди у княжни? Розум може є й у неї, але сили ніякої, через те надіється на всіляку дрібноту, почавши від німецьких графенят та крутіїв по закамарках королівських дворів Версалю чи Відня і скінчивши на таких Христанеках та Доманських. Їй треба хоч зо два полки осьятих одчайдушних кавалерій як ви, мій друже..."

Наша розмова про справу княжни не вривалась. Монтегі охоче розповів про все, що він знав і думав. А знав він більше ніж я.

"На кого може надіятись княжна?. На нікого. Радзивіл? Та він вже давно ручається з королем Станіславом-Августом, на ласку Петербурга надіючись. Чутки, що у Венеції, чи в Рагузі, чи в Неаполі княжну щедро підтримувала Франція або Цісарщина, або Отоманська Порта — вигадки. Не шкодував для неї грошей тільки маркіз де Вількур, а може дещо підкидав і ерцгерцог Тоскани Леопольд Габсбург, бо обидва безнадійно закохані, не втрачали надії полонити княжну своєю щедрістю. Що ж до Туреччини, то не ті часи: султан Абдул-Гамід сам тулить піастер до піастра, маючи над собою постійну загрозу — ескадру Орлова на Міжцаринні та полки Рум'янцева на Дунаї. Де йому до таких інтриг? Маркізові де Вількурові може пощастило б і зацікавити короля Людовика, але й у того самого біда. Що ж до Англії, то може б вона злакомилась на інтригу проти Катерини, але вітер повіяв не в той бік. Англія не хоче дратувати Катерину, бо підозріває, що Като допомагає реbelieзантам в Америці... Що ж до маркіза де Вількура, то може він був найближче до своєї мети, переконуючи міністра Верженна та кардинала де Берні, амбасадора Франції у Римі, подати княжні сяку-таку допомогу. Наприклад, той маркіз так зручно повів справу, що король

Неаполю та Обидвох Сардиній Фердинанд вже брав княжну під свою протекцію. Але недуга звалила маркіза де Вількура з ніг і він узяв та й помер....

"Яка ж така недуга?"

"Aqua tofana", кавалере, його отруїли, я скажу навіть ним хто і з чийого наказу..."

Бестія таки знає, що в траві шумить, подумав я собі, Байдуже, немов між іншим, ангелянин продовжував:

"...справа була проста: дон Йосип де-Рібас де-Пійон наказав Доманському тихцем отруїти маркіза, а щоб сховати всі кінці у воду, він повів інтригу і проти княжни в Неаполі, бо хотів одночасно позбутися і Доманського. Але княжна із своїми шамбелянами таки встигла видертися із пастки..."

Я хотів запитати Монтеги, чи міг би бути де-Рібас й агентом Катерини, однак змовчав. Проте моє збентеження суціга-ангелянин зауважив.

"Мій милий кавалере, бачу по вас, що уся ця кабала міністрів, агентів, шпигунів і вбивців вас турбує. Не нарікайте, ви ж хотіли знати правду, а коли самі беретеся до секретної дипломатії, то не ремствуйте. Цієї кабали в рукавичках не роблять..."

Через синясту поволоку в кімнаті я дивився на цю безжурну людину і не міг її збагнути. Хто ж він нарешті цей Монтеги Уортлей? Може він — мудрець — філософ, може кондотьер, найманець, що із свого замилювання до всього, що таємне, секретне, плутане, незбагнене, і сам блукав по закапелках цієї предивної кабали? Хто він? Вельможа-багатій, хитрун, гульвіса, митець чи просто нудить світом?

"Скажіть же мені, — промовив я, — а що вас, Монтеги надить, що вас засотує в цей вир, для мене незбагнений. Оце я сиджу немов причарований незримими стихіями, добра чи зла, не знаю... А яка ваша мета, чого ви чекаєте для себе від життя?"

Він, на диво, спокійно й приязно глянув на мене.

"Моя мана, моя мрія, кавалере, — Схід. Тільки Схід, цей далекий, таємничий Схід, що давно-давно був колискою для усіх нас. Це наша праматір. Не рівня Сходові наша розбещена, розшарпана, заблукана Європа, із своїми інтригами, безглуздими війнами. Навіщо нам ота скажена, безглузда метушня якихсь князьків за клаптики земельок, чийсь спадщин? Який далекий від того мудрий Схід! Я, кавалере, відрікся від тутешньої вовтузні, пихи, від мрячної Англії, від оскаженілої Європи. Я вибираюсь до Індії, моєї вимріяної прабатьківщини і може ніколи не повернуся. Доля Європи вирішена. Слово за Сходом, де вічисте, негасиме сяйво, що триває вже тисячі літ..."

Монтеги, видно, захоплювався, ходив по кімнаті, очі його блиснули, чого я ніколи у нього не бачив. Так, це були інша людина, не та, що я її знав колись. Може він і годі прикидався блазнем, таїв свої сокровенні думки. Звідки шилося у нього таке натхнення?

"Не я один навіщений manoю тієї незвіданної сторони, адже ми, ангеляни, були завжди зачаровані візією далеких океанів і нових, чудесних країн, — продовжував він; я думам, звідки взялася у нього така сила слова, — нам завжди треба просторів, нам не цікава і не потрібна Європа, що після присмерку Греції жила у дичавині темних, жорстоких сторіччів. Знайте, кавалере, що я один з тих, що допомагають теперішньому

владареві Індії Уорреніві Гастінгсові, людині діла, перетворювати Схід в опору могутньої Англії. Після загибелі нещасливого Роберта Клайва, Гастінгс продовжує його справу, приборкуючи Великого Могула. Я один із діячів Східно-індійської торговельної компанії, якої справою (а не короля Джорджа III) було і буде, в ім'я Англії, перетворити в життя нашу прадавню мрію про володіння над Сходом. Наша Компанія відряджує кораблі, загони одважних воїнів, наших кращих людей, що стали переможцями хижого Надір-Шаха, що приборкали всіляких раджив і магарадж, хоробро стримали навалу Азії під Плесі та Буксаром, підкорили Раджпутану, Інор, Джайпур, Бенгалію, що поклали в Індії край хижацтву голландців, французів, португальців... Індія вже наша і нашою буде завжди. Нашими будуть і Афганістан і Персія, що дасть нам вихід до Перської затоки і до володіння над Індійським океаном. Кавалере Рославець, я ціную вас, ви були б нам потрібні, я не хочу, щоб ви осьде загибали! Ладнайтеся в дорогу зі мною; в Індії нас чекає слава і багатство — незлічені бо скарби Індії — золото, діаманти, перли..."

"А я гадав, Монтеги, — посміхнувся я, — що ви вибираєтесь до Індії, щоб бути там учителем добра та милосердя, мудрості, щось як своєрідний Будда чи Брама... Але, бачу, що ви замість того, щоб поринути в Нірвану, здаля від земних пристрастей, мрієте про золото і діаманти.. Та ж ви знаєте, що багатство здобувається тільки кров'ю і мечем..."

"Це не лякає мене, — спокійно промовив Монтеги (і тепер тільки я збагнув його); ви вірите, Рославче, у відречення від жаг, у правду і милосердя? Все могутнє і величаве і здобувалось в історії лише мечем, міццю духа і відвагою..."

"— Скажіть простіше: кров'ю, злочином і кривдою, пануванням сильних над слабшими, - відрік я йому, дивлячись у його очі, пломеніючі жадобою, - Ви хизуєтесь вашими владарями підкореної країни, тими, що були і будуть жадібними розбійниками і тиранами, що пруться у нові країни, а в Індії прагнуть не до одвічного, як кажете, сяйва Сходу, а по незлічимі скарби його, по золото і діаманти... Ні, я таки вірю, що наше сторіччю, хоч би й у Європі, буде народженням правди, визволенням світла від темряви. Вірю в оновлення Європи, яка визволиться нарешті з-під влади хижацького меча і ненависті та Проголосить вільними всіх, цю нині стогнуть у ярмі. Може ще й я дочекаю того визволення людини, створення нової спільноти людей..."

"Може дочекаєтесь у тій віщій виміряній Понтиді, про яку я стільки чув, — ехидно посміхаючись, сказав Монтеги Уортлей.

"Може якраз у Понтиді, бо неважливо, де це станеться найперше; — відказав я, — це буде блискавиця, що осяє усі країни, того я певен, бо з іскри народжується полум'я, адже ж заграви всюди і є люди, що прагнуть до свободи і влади розуму..."

"Щодо іскри, то, можливо, це так, — озвався Монтеги, — але щодо влади розуму, то можна посперечатись..."

"...А що скажете про Америку, де вже заясніла ота іскра прагнення до свободи? Чи не спалахне там полум'я визволення? — з неменшою іронією, зауважив я, але Монтеги Уортлей прикинувся, що не збагнув про що мова. А вже ж не турбує його те, що мрія спалахне колись і в Індії та осяє його виміряний, покірний Схід такою самою

блискавицею визволення народів того Сходу з-під ярма нині таких самовпевнених загарбників?...

Мабуть і він і я таки були стомлені тією розмовою. Та й про що могли ми ще говорити? Все було ясне для мене і для нього.

Монтеги плеснув у долоні, служки безшелесно майнули за новими стравами і питвом, двері стиха розчинилися і звідкись полинула та сама предивна й лагідна музика, заколисуючи й так дрімливу думку. і я не міг подолати солодкої дрімоти. Вона пригорнула мене крилом, я звалився горілиць на софу, а чийсь ніжні руки і тьм'яні уста торкали мене немов повітом легкого вітру, приносили із собою п'янкий запах незримих, духм'яних просторів. Музика линули крізь синю імлу, до мене посміхався загадково Монтеги Уортлей — еффенді, плили в багряних відсвітах обличчя танечниць, і я западався у сон, зачаклований музикою і тихим, тужливим танком.

..."Леле, чи це день, чи це ніч?" — Скільки ж часу

я пробув на цій софі, в цій зачарованій кімнаті? А Монтеги непорушно сидів, неначе не вставав із свого ложа та смоктав свій кальян. Я забарився осьде. Треба було йти й ми ще якийсь час розмовляли з Монтеги про буденні справи, Він сказав мені, що побут його у Римі обмежений. Якщо прийде вістка, якої він чекає, раніше сподівання, то цін може ще цього тижня відпливе на своєму бригу на Схід.

"— Чи ви, Монтеги, — несміливо промовив я, — бачили коли-небудь княжну?..."

"Ні, — посміхнувся він, — може я її бачив, але вона мене — ні. А навіщо? Про що я говорив би з нею? З кохання мого я вилікувався, а на потіху, як самі ви бачили, у мене стільки тонкостанних дівчат, що потраплять завести вас у сади раювання... Вас, кавалере, я не смію ажніяк відраджувати від вашої химери — на це бо й молодість... Бережіться тільки Доманського, хоч і Христанек може бути небезпечний, а Рокатані це всього лиш миршавий підлиза. Не приймайте швидких рішень, не будьте довірливі. Тримайте язик, за зубами, а руку завжди на вашій шпазі. Без пістоля не виходьте з дому, будьте завжди наготові..."

Я подякував йому за добру пораду і спитав, чи він, бува, не знає, де саме в Римі перебуває княжна.

"Не знаю, друже, хоч міг би знати, — а якщо вас так млоїть туга, а це бачу по ваших очах і вашому настрою, то підіть уранці до собору святого Петра; я певен, що це буде корисне не тільки для вашої богомільності, але й для вашого спрагненого серця... Не полінуйтесь лише встати дуже раненько."

Він обійняв мене і обділив подарунками, яких було так багато, що треба було післати з ними мавра. Я почував себе на ногах не дуже певно, але в серці моїм співало: бо що мені гурії райського саду, коли я завтра побачу княжну?

Я минув браму палацу і озирнувся: Монтеги стояв на порозі, схрестивши руки на грудях, у своєму турецькому халаті та відводив мене своїми таїнними, не то глузливими, не то веселими очима. Мені чомусь видалось, що я його бачу востаннє... Його сердюки знов мене понесли в портатіні, та так прудко і такими завулками, що я до кінця свого життя шукав би і не знайшов би будинку, що в ньому проживав мій загадковий друг

Довго я ще і замислено ходив попід Термами Караналли у той вечір, довго ходив я і по своїй кімнаті, думаючи та гадаючи про мою зустріч з Монтеги, а ще більше про нього самого. Що більше я роздумував і шукав відповіді на питання — ким він був насправді, тим глибше, у темпі нетрі здогадів я заходив, та, так і залишився з думкою, що не зважаючи на його запевнювання, я таки вже не міг би назвати його своїм приятелем, бо про приязнь вирішає довір'я, і то, беззастережне. А що я знав про нього? Майже нічого, а він про мене — все. Міг би бути і мені зичливим, але міг би стати і ворогом. Монтеги Уортлей говорив і не домовляв усього, а посміхаючись, гаїв в очах далекий вогник, що міг би бути і глумом і погордою. Я зненацька збагнув, що в істоті речей я не маю жодного приятеля, що я в цьому світі самотний і ледви чи я найду будь-коли поміж цими хижими людьми вірного друга. Вся моя істота була — одвертість; я діяв завжди з підказу серця, я старався поступати так, як веліло мені сумління, я вибирав іноді й крутий шлях, але може це був мій заблуд? А ці всі люди, звичайно, ходили манівцями, були готові до стрибка тобі до горла, а що важило їм сумління? Що важив їм наказ серця?..

...Прокинувся я спозарання і мабуть нерахманий був мій сон. На вулицях ще було тихо і аллебардники дрімали в своїх будках, а селяни з околиць бралися мостами через Тибр із своїми злиденними гарбами, в яких вони везли ярину, пов'язані кури або плентались пішки з мекаючими козами. Я ступив на міст Святого Духа і озирнувся: Рим тільки що починав спалахувати ранньою загравою.

Височився Адріанів мавзолей потойбіч Тибру із своїми бійницями, а по цей бік, як зайняв оком, палали вежі церков і кампаніль і тихесенечко грали дзвони: Сан Сальваторе, біля якого я жив, Джованні Флорентинський, Санта Марія над Мінервою... І, минаючи пригородніх чітадінів, я спрокволу, через міст, наближався до собору Петра. Ішли повз мене люди, богомільні жінки і чоловіки, ченці і черниці, в лектиці пронесли знатного "пурпурато", — кардинала, а сонце вже лагідно черкало проміннями обеліск, що стояв колись у цирку Нерона, обдавало багрянцем могутні колонни собору. І що ближче я підходив до собору, тим дивніше ставало мені на душі: велич будівлі мене несла із собою в порожевілі блакиті, а серце замирало з невисловної весняної радості. Увійшовши в собор, я знімовнів — я ніколи не бачив чогось подібного. Наді мною розверзалась височіні., карнизом бігли слова, що при читанні ставали ще більшими! "Tu es Petrus et super hanc petram edificabo ecclesiam meam..." Я Бронзова статуя апостола Петра ішла до мене мов жива і смутно похияляла свою голову Вероніка... Я ішов навшпиньках, сам не знаючи, куди я йду, але мені підказував чийсь ледви чутний голос іти праворуч, немов би в тиші закутин я міг би схватись від величі цієї будівлі, що разом із гомоном дзвонів і кампаніль, разом із співом, плила попід хмари. Я увійшов у каплицю і опинився біля статуї; це була Мікельанджелова "Піета". Люди стали навколішки разом із двома ченцями. Я спинився, ніхто не звертав на мене уваги. А мене взяв якийсь такий сум, що на мої щоки аж сплила сльоза: я подумав про

мою химерну долю, про все, що я пережив за цей час, про все, що передумав і мені так захотілось, щоб хтось провів по моєму чолі своєю долонею. Раптом я озирнувся і побачив княжну, що стояла самотня недалеко. З високого вікна вже сочився тихий день і обдавав її голову саявом, ми ж усі — поринали в півтемені. Як схудлі вона і як змінилась! Я бачив її тільки зукоса, в снопі блілого променя, що продирався крізь синю, аж важку тишу каплиці, я бачив тільки її свічіючу косу, що вибивалась з-під темного каптура, я бачив, коли вона — немов відчуваючи на собі мій шалений погляд — озирнулась і повела навкола немов невидючими очима, що запали в темні ямини, а обличчя раптом випрозорило, втратило ту південну смаглявість, що так вирізняла її раніше. Одягнена вона була майже зчернеча; до того була боса. Серце моє спалахнуло, але я мовчав. Нишком молились люди, мабуть молилась і княжна.

Мені іноді ввижалось, що це все не на яву. "Пієта" кидала важку тінь, дедалі, з народженням дня ясніючи і виростаючи в півмороці, що з синього, ставав золотішим, веснянішим, а мої очі вперті в цю постать, кволу і сумирну, таку ніжну, що аж ставало боляче, в постать, яка колись щезла на від мене в провісному леготі Парижу, серед зелених над рейнських дібров і в вологій імлі лагун Венеції... "Озирнись, — шепотів я сам до себе, — озирнись, моя химеро, і поглянь, хто так близько біля тебе. Той, якого ти надила і легковажила, той, якому ти запала так глибоко в серце, що не сила, вже ніколи не сила тебе видерти з того серця, тебе забути..." Але княжна не чула мого шепту і не бачила паленіння, яким я весь час займався, дарма, що в каплиці було від каміння аж холодно. Втім вона підвелася і з потупленими очима вийшла з каплиці, пройшла так близько повз мене, що її шати легко майнули повз моє обличчя. Я пішов за нею. Склепіння собору були такі високі, а наші кроки, хоч і притишені, відзивалися луною у високостях, наші постаті губилися все в тій самій укоючій тиші. Сонце вже вдаряло в струнку колонаду, осяювало широкий майдан, дедалі глітніший від богомільців і цікавих іноземців. Княжна поступала між каретами і возами, між гомінками чітадінами і замороженими римським поранком "странджіерами", йшла босоніж по камінюччі і ранішнє сонце змагалось із тінями ватіканських будівель, щоб дати їй позлотисту стежку. Я прискорив ходу — княжна як і раніше, йшла, поспішаючи, віддана своїм думкам. Либонь це був її щоденний шлях. Мені іноді запирало духа: якими ж будуть перші слова нашої зустрічі?

Замисленність княжни Алі-Емет була така велика, що я декілька разів мусів покликати її, підбігаючи. Тоді вона озирнулась, але я певен, що вона, затоплена в своїх думках, не пізнавала мене. Ми вступили на міст Санто Еспіріто — під нами ліниво плив Тибр, повз нас їхали карети, проносили лектики, котились гарби, запряжені ремигаючими волами.

"Княжно, невже ви не пізнаєте мене?"

Я аж вигукнув. Нарешті вона зупинилась і довго та спільна придивилась мені.

"Юрій Рославець, чи ж може бути?"

Тут я вже не зміг себе тримати в карбах і сльози, чортівські сльози, побігли по моїх щоках, я як стояв, припав до її колін. Мимохідці дивились на мене як на шаленого і

шепотілись, між собою, а якийсь вельможа, що його проносили в портатіні, ще більше відсунув завіску і приглядався нам через скельця.

Через хвилину мені стало ніяково, що я, сам не знаю як, піддався аж такому схвилюванню. Але я міг би в цій хвилині простертись в римській пилюці і вмерти, насправді... Все, що визрівало в мені за цей час, все, що я вистраждав і передумав, тепер безудержу володіло мною, як божевільна, нестримна буря. Мені навіть важко було промовити слово, я скаменів, дивлячись на княжну. Вона схаменулась перша і підвела мене.

"О, Юрію, — сказала вона і її голос затремтів, а на її блиснула і її сльоза, — княжна була зворушена вщерть, я це бачив; — я не знала, далєбі, не знала, що маю у вас такого щирого і вірного друга. Невже ваші сльози, ваше схвилювання — з моєї причини? А може мій вигляд такий жалісливий, що ви плачете?"...

"— Ні, — сказав я, вговтуючись і йдучи поряд з нею, — це сльози проти моєї волі над самим собою і ви їх простіть, Я мусив пройти кушення, яких не бажав би і своїм ворогам. Я їх і проходив, але я не рюмсавав, я не знитився, — навіть в мить найбільшого мого нещастя не пізнав би ніхто, що діється в моїй душі. Я вчив себе бути залізним. Але, нарешті, після довгої, важкої розлуки з вами, княжно, я маю нагороду, понад яку не знаю дорожчої й коштовнішої. Не було хвилини, коли мисль моя не була біля вас і навіть найжорстокіший засуд, який міг би коли-небудь упасти на мене, тобто заборона вас бачити, не примусив би мене зректися того, чого вам єдино бажаю: вашого щастя..."

Княжна слухала мене з увагою і посміхнулася.

"Гарні ваші слова, кавалере Рославець, але не в не розлука зі мною була вам такою прикрою? Чому ж ви не змогли за весь цей час мене розшукати? Адже ж життя моє було на виду у всіх, я не таїлася навіть перед небезпекою..."

Я сказав їй, що про все вона довідається у свій час і моя розповідь напевно розвіє всі сумніви, які в неї, до того, посилені наклепами недобрих людей, могли постати.

"Не кажіть про наговори, — зітхнула княжна, — кому як кому, але мені про них найкраще знати. Вороги чатують на кожному кроці, я заважаю їм вже через те одне, що живу, віддихаю, думаю"...

Я покликав ветуріна, дорікаючи собі, що не зробив цього відразу. Але княжна похитала головою.

"Друже, — тихо промовила вона — ми продовжуватимемо наш шлях пішки. Я вважаю це не покутою, а моїм обов'язком: щоденно, до сходу сонця вдаватись до собору Петра, — щоб побути зі своїми думками і вимолити ласку не для себе, а для моєї правої справи. Може все, що діялось досі зі мною — безталанною, увесь той ланцюг гірких невдач, це чатування ворогів і каверзи злих людей, безугавні інтриги і найковарніші дії були мені покарою за якісь мої гріхи, що їх не можу доглянути..."

Я бачив, та й не пробував розповідати їй про ті мої, злочасні пригоди, а вона по мені збагнула все, без слів. Вона почала як давніше, споглядати на мене без холодка, яким зразу блиснули були її очі і в її тихій мові почулися ті самі лагідні тони, які я знав

давніше і яких вона тепер не таїла, мене побачивши.

Почуваючи себе чомусь невисловно радісним, я спинився і взяв княжну за обидві руки:

"Княжно, найголовніше це те, що я знов біля вас, що я вас знайшов, а в мені маєте вістовця, який звістить вам успіх в ваших усіх починах!" "Справді? — промовила вона, усміхнувшись, глянула на мене привітним поглядом, немов знов, як у Парижі, дарувала мені свою радість, хоч і мережану смутком. На щоках її виступили рум'янці, які не вважав би натуральними, але в очах спалахнув той і самий колишній ізсерединний пал, який, мені здавалось, потахнув.

"Бачите, мені не надаремно складалась вчора кабалістична піраміда, а крім того верзся сон, що його значення тільки ви можете мені пояснити"...

"Я й поясню вам, — сказав я, не випускаючи її рук, — вісті, які я вам приношу — тільки добрі. Ви навіть не сподіваєтесь, наскільки вони добрі. Але, княжно Алі Емет, будьмо ж тепер мудрі мов ті змії! Я, о леле, після багатьох невдач збагнув, що половина успіху будь-якої справи — Це вміти тримати язик за зубами, той язик, який нам дано для приховування наших мислей".

Княжна аж замислилася, бо може, я так таємничо виглядав і говорив поезопівськи. Автім, сказала вона, що помічає у мене деякі зміни: я вже не роблю враження розбещеного дітлаха, напевно я мусив багато перебути за цей час і то з користю. Видно в мені гарт, завзяття і діловитість. Вона і запропонувала, щоб ми подалися до її дому, тобто чи до того, якого я надаремно шукав стільки часу. Але в мої обліки не входило зустрічатись з Доманським чи з Христанеком.

"Княжно, ось тут на вулиці, ми звичайно не обговоримо всіх справ, на це не вистачить і дня. Але я хочу затримати до деякого часу цілковите інкогніто, навіть щодо ваших найближчих, які мене, як знаєте, не обдаровують зайвою прихильністю. Нехай потішаться, я їх — також. Ви побачите самі, що це потрібне Я ж, з черги повинен знати все, що діється з вами, якщо ми маємо бути друзями. Яке ім'я, до речі, ви носите цей раз?..."

Княжна зашарілась — це була мабуть завжди її слаба і сторона. Вона ще раз покликала на каверзи ворогів. Особливо в Римі вона мусить додержувати повного інкогніто.

"Після злочасного побуту в Неаполі, де я мало що не впала жертвою огидної кабали, я рішила повернутися до мого первісного імені княжни Дараган. Бо ж Дараганівка на Чернігівщині — це один із хуторів мого батька — Олексі Розума і місце, де я провела перші роки мого несхвильованого дитинства..."

Про Дараганівку я дійсно чув — це була одна з маєтностей Розумовських. Яким прозрінням було повернутись до цього імені! Яким проречистим! Адже і для народу це ім'я стократ більш зрозуміле і рідне ніж якісь чудернацькі іноземні прізвища.

"Княжно Дараган! — Палко гукнув я, під цим ім'ям вас знатиме вітчизна, поки не станете повноправною і благословенною імператорицею Єлисаветою II і королевою Понтиди..."

Я сказав це з таким упевненням і мабуть з таким запалом, що княжна помітно була заінтригована. З похмурого покутницького настрою, що я толкував собі іпохондрією, вона визволялась, стала бадьорішою. Навіть, я сказав би, стала веселою, як у ті рідкі години, коли їй щастило, або здавалося, що щастить. Вона стиснула мою руку і наказала мені йти за нею та не втрачати її з очей. Ми повинні як найобачніше дібратися до її дому. Де ми були, до речі? Я озирнувся і спостеріг, що ми йшли понад Тибром. Потойбіч був Янікулан і Вал Аврелія, а ми прямували до Фарнезійської брами, якраз бік палацу Фарнезе. Я пізнавав цю околицю з моїх попередніх обстежень і погоні за Христанеком. Але тендітна постать княжни, яку я старався втрачати з мого кругозору, вела мене такими закапелками, що я, присяйбі, ніколи не вийшов би з них. Ми перетнули низку брам і подвір'їв, плутались по вузеньких заулочках, ішли повз руїни і портики, порослі бур'яном і кропивою, деколи з-за них вилискувало плесо Тибру, а нарешті дійшли до давнєзних мурів, що прилягали либонь до громади домів біля палаццо Фарнезе. Тут княжна спинилася і не зауважуючи нікого навкола, бо і кому прийшло б до голови тинятись по таких відлюддях, покликала мене. Ми зійшли у яр, через густий і запущений сад, а тоді, в хащах я побачив старі двері, гадано, заіржавлені і забуті. Просто нас був пустельний беріг ріки. Княжна відчинила ключем ті двері і ми опинились в подвір'ї, зовсім темному. Нарешті ми знайшли другі двері, а через них вийшли на кружганок, щоб податися крутими, рипучими і ходами нагору, де попали в коридор, за всіма ознаками круглий, як би навкола вежі. Цим коридором з амбразурами, у які щедро лилось сонце, ми зійшли вниз і княжна застукала в двері. Літня людина з попелястим обличчям бербера чи єгиптянина відчинила нам і позирнула на мене недобрим оком.

"Це мій служба, — сказала княжна, — він німий і через те можна йому довіритись. А живу я в старому палаццо Спада. Я тут незабезпечена від примар минулого — либонь тут потроєно і повбивано стилетами без ліку людей, — через ті іржаві двері виношувано їх, щоб кидати в Тибр. Але й примари сучасного, тобто мої вороги — люди з крові і костей, мене тут легко не найшли б..."

Я сам міг би її шукати довіку, бо якби я прийшов до думки, що вона живе в палаццо Спада? Але, що по тому? Найголовніше, що я був з княжною Дараган, нарешті з нею.

7

Скільки годин, скільки днів я провів тоді з княжною, далєбі, не міг сказати... Та, чи лічив би я їх? Ось надійшло моє довілля, в той тихий римський день і я не хотів питати себе, чим я його вартий, та, що більше — чи надовго воно? Чи ж не була досі моя мрія ніщо інше як не вогнепера птаха, яку я, безталанний, ловив по всьому світі? Що ж було моє щастя як не крихка химера і мана, що надила мене на пустелі? Я не хотів і застановлятися над тим.

Покої кардинала Спада, в яких проживала княжна, були старовинні і притьмарені. Спади не любили ні світла, ні сонця: це були темні душі, які жили жагою і ненавистю. Може їхні тіні, вкрадливо блукали поуз нас і слухали нашої бесіди? Може потайки хихотіли вони над моїми визнаннями і хитали головами, знаючи, які льотні всі людські

слова і яка хистка душа жінки. Може шепотіли вони мені, щоб не надився я кушенням: краще було веліти серцю, щоб мовчало, а щоб діяв розум. Шерхи і зітхи тинялися важкими оксамітними завісами, чатували під гобеленами і фресками на стінах, гасли разом із свічами, які запалив німий берберець-слуга. Іноді від карнизу відколювався шматок тинку і княжна здригалась — вона казала, що чула, начебто Спада домішав у тинкування палацу отрую, яка й досі діє в цих мурах — недаремно здоров'я її стало за цей час ще крихкіше. Так, цей палац не був з веселих.

Ми вечеряли удвох, німий служник приносив нам їжу знизу — княжна сказала йому, що вона хвора і щоб він нікого, навіть шамбелянів, не впускав. Я бачив, що її життя сумне, а її засоби бідні, та що мені було по всій земній розкоші? Я сидів напроти неї і вдивлявся в її обличчя. Ні, воно не мінялось, дарма що вона хотіла прибрати статі черниці. Вона стала тільки інша, замислена, здригалась від шерхів і шелестів і озиралась — ці всі місяці турбот, утеч і мандрівок не пішли їй в хосен. Для мене вона одягла і сукню, подібну до тієї, в якій вона була в Парижі, в перший вечір моїх відвідин, автім вона знала, що шарлат — її колір, який скрашає її блідість, а я думав про себе: невже ж витлівали ці чорні очі, в яких палахкотів колись такий вогонь? Але вона сказала мені, що її недуга душевна — вона знітилась від примх долі; їй треба спалаху, щоб віджити; вона завмерла, але не мертва, вона неспокійна, немов на чатах. І в міру того як ми розмовляли, я переконувався, що це правда. Вона спрокволу приходила до себе може я тільки лелівав цю оману, що це наслідок нашої зустрічі в соборі Петра. Я розповів їй про себе; про штутгартську справу і утечу з хурдиги, про Гайльбронн і про дівчину, відьму із Шпессарту, що мене врятувала, про Женеву і Венецію, про подорож до Рагузи і знов про Венецію, про Пізу і Неаполь...Я, звичайно, ще нічого нічого не говорив їй про важливі справи, я навіть старався поминути справу моїх суперек з маркізом де Вількурмом, та його смерть, промовчав про зраду Христанека, але я бачив, що моя оповідь добре діє на неї. Вона щиро реготала і рум'янець виступав на її обличчі, коли я розповідав, і про мої пригоди з жіноцтвом, вона щиро хвилювалась і перепитувала мене про всі мої митарства. Я побачив, що сумніви її розвіюються. Я бачив княжну такою, якою інша була до мене раніше, більше того, коли її холодок супроти мене щез, вона вже не крилася і сама з тим, як їй радісно мене зустріти. Я спитав її, чи це, бува, не жалощі, якими вона хоче нагородити мене за всі мої страждання? Вона засміялась:

"Ажніяк, кавалере, бо я ніколи не відмовлялася від того почуття до вас, яке ніяк не можна назвати жалощами. Але я дорікаю собі, що була іноді надто жорстока, не стільки до вас, як до себе самої. Я часто буваю не такою, як того хочу, а тепер я таки хочу бути холоднішою до вас, хочби тільки задля однієї пристійності, але я не можу.. Мені підшптує хтось, що я неймовірно щаслива, бачивши вас біля себе і я ніколи не з'ясую собі, чий це підшепт і навіщо..."

Вона потупила очі, спалахнула.

— "Княжно, — вдивлявся я в неї, — для мене ви — таємниця, як і були завжди. Я ніколи не був певний, чи це ви дивитесь на мене, чи хтось інший через ваші очі, що

бувають раз з-чорна зелені, раз з синя-палахкі, немов грози і заграви над пустелями і хвиля морська і скельна твердь чергуються по собі. Хто ви, княжно? Чи чиста ви як сніг, як моя мрія про вас, чи незглибима жага пожирає вашу душу? Чи нема хоч крихти в тому правди, коли вас малювали примарою з пекла, жінкою, що поєднує в собі і мстивість Клеопатри і жагу Месаліни? Чи янгольської статі ви, як вас я собі вимріяв, чи тисяча гріхів і злочинів таяться у вашій тендітній душі, яка б у інших, давно чекала б найсуворішого осуду?..."

На цю мою палку мову княжна не відповіла ні виправданнями, ні заклинаннями. Може вона була більше дитиною нашого віку, ніж я, який так часто вірив словам, а вони були ніщо інше як легіт. Вона знала вагу словам і воліла мовчати. Знаю тільки, що вона ще перед тим одіслала служника, велівши йому не з'являтися і, коли ми ось так, більше німовно, ніж у розмові, пробували на самоті, ніщо не заважало моїй пасії. На моє счудування, вона сама її прагнула. Я мало що міг з'ясувати собі в її поведінці супроти мене: чи хотіла вона нагородити мене так, як може нагородити лише царственна жінка, чи за її гаданою жагою був ще інший її світ, для мене вкрай незрозумілий, як і вся її таїнна істота? Чи може зі мною кінчилась її покута, яку вона добровільно собі вибрала? Я міг губитися в здогадах, але навіщо мені було знати правду? Хвилинами я, мимоволі плакав. "Чому ті сльози, юначе, — сказала княжни, пестячи мої кучері, — чи ти не щасливий?"

Так, я був щасливий. Мені шуміло в голові немов від найхмільнішого вина... Але я погадав собі, що визволення, яке вона мені дала, не було солодшим від страждань, якими повнився мій шлях до неї. Може тоді, коли я прагнув, страждав і тужив, я був ближче до неї, ніж в цей вечір. Я не міг позбавити себе гадки, що її таїнного світу, який чатував з нею, я всеодно не розгадаю ніколи.

...Іноді я думав, що це сон, який тягнеться у вічність. Іноді я не вірив собі, ні тихому голосові княжни, що був близько біля мене, ближче, ніж я коли-небудь міг мріяти. Я увесь час відганяв від себе підшепти розуму, який прагнув би бачити мене більш тверезим. Я, коли б міг, зупинив би час. Автім і часу ми не відчували.

Княжна розповідала мені про шум гаїв Дараганівки, про блакить одного літа, яке вона знала дитиною, але яке не залишило в її пам'яті нічого, крім скравків: ось синій обрій з древнім курганом, де було княже урочище, ось тупотіли табуни, чвалуючи із степу, ось співали, як у велиті-соборі, степові вітри. Княжна не пам'ятала ні неньки, що її колисала, ні як звався сивоусий дід, що розповідав їй про бджіл на пасіці. Вона навіть не знала достоту, де ця Дараганівка, при якому шляху і яка це шуміла річка за білими березами. Але я знав, що вона несе її в собі цю Дараганівку, як ніс я нашу Батьківщину, бо все те, що пам'ятала вона, сходилось і з моїми мріями. Наша вітчизна — Україна була одна — єдина і ми однаково розрізняли її запахи і її коліри.

Після цього вона жила у світі, який мені був чужий. Але я його бачив в її оповідях: грали зурни, височились сині гори; шумували потоки, бистро спадаючи з круч. В аулах, у голубих горах жили люди, стрункі і легкі, мов лані. Вони ходили в чорних кольчугах і в шоломах, з усміхом пронизливих уст. На скельних зрубах, притулені до гір, кидаючи

довгі тіні в глибинні щілини, височились старовинні монастирі, де жили мовчазні, древні черці і черниці. З ними жила і пастушка з Дараганівки, схоронена там від злих людей. Вона виростала там ніжною, схованою від сонця квіткою і крізь вікна в келії бачила тільки орлів, що ширяли над шпильми, або збивались високо під хмари. Автім і повз монастир плили низькі хмари. Одначе із гір треба було подаватись далі, бо й там стало небезпечно. Вузькими стежками, понад бескетами, треба було сходити се нижче і нижче. Ночувати на м'якій бурці в саклі глухого аулу, під оком сердешних людей, утікати від недобрих людей як від змий. Гори спадали в море і знов і стелився шлях у зовсім вже далекі краї, через вижарені сонцем пустелі, повз сухі кущі саксаулу, повз мовчазне камінюччя, що стояло громадами на розстоях дороги орд. Інші люди і інші звичаї, жінки з закритими до очей обличчями, виючі шамани і чакалки, будівлі, що їх глузду ніхто не розгадав би, базари — там губився слід княжни. Автім, може і ніхто не шукав її.

А то пам'ятала вона себе серед садів Тегерану: журливі водограї, ще лютіше сонце і вітрець, що колише гилля чинарів. Обличчя вольних вершників, що їх обдавала черлень присмерку або спалахи нічного багаття. Орли і скелі, перевали в горах і там, ще в голубиній імлі, ще невідома, як заслонена чадрою царівна, дрімала Індія.

Тоді з'явився в її житті Галі. З опису княжни я уявляв собі його чорним янголом, що кинжалом, тонким як бреніння бритви, розтинав завісу третього світу. Очі його були чорні як і у княжни, але ще глибинніші; вид смаглявий, стать струнка як у тих лицарів, що їх намальовано індійськими майстрами на ритовинах. Це він з'являвся, саме тоді, коли княжна, немов визволяючись із закову, визрівала і квітла, по довгих ночах розгадуючи свою самотню долю.

В таку одну ніч причвалував до неї Галі, стрибнув з коня і розхиливши гилля чинари, жарко шепотів їй про свою недавню мандрівку, про велетів, які чекають її, приковані в найвищих, підхмарних горах, про чародіїв, які знають як зняти прокльон недобрих людей. Він узяв її вузьку руку і відкрив їй таїну її царственної крові. Вона гадала, що це кушення, але ні. Галі з'являвся не один раз і говорив те саме, він навіть зрікався своєї власної долі, щоб тільки вчинити її — княжну, великою. Він передбачував свою загибель, але що було по ній? З ним приходили сивезні мудреці і потакували всьому. Вони ворожили, що Галі з княжною розділять володіння над світом, що вони обоє торкнені пальцем Великого. Галі хитав головою — це вже було неймовірне, він знав, що його життя — це тільки спалах племіння. І одного дня вони знов рушили в дорогу.

Це вже був четвертий світ, про який я дещо знав, Завжди в сутінку чи поночі, в чужій одежі і з прихованим обличчям, все далі і далі на захід. Нічліги в коршмах, в хижах, мандрівки з богомільцями, з чумаками; постійна тривога. Галі був тут не більше як приборканий орел, він був немічний в цьому низинному світі чакалок і гадюк, Одного вечора, ледви живі від погоні — бо їх пізнали і гналися за ними — вони прибилися до кордону двох імперій. Солдати наступали їм на п'яти, Галі пострілено, княжна сама переволокла його через кордон, але імператориціні солдати зняли

шлагбаум і вже на австрійській території жадали видачі її та Галі. Один молодий офіцер став горою за неї — застрілив двох із погоні, а княжну схоронив у себе на квартирі. Тієї ночі, на її руках, умер Галі. Він умирав, посміхаючись, дивився на княжну: вона з ним буде і в іншому світі, чудесному світі. Який інший кінець був йому зготований ось тут, у цьому світі, що був для нього тюрмою? Цісарці однак знайшли її й арештували, щоб вивезти до Відня. Молодий корнет, що заступився за неї, і також був взятий під замок за своєвілля, допоміг їй утікати. Разом вони прибилися до Львова, потім до Кракова, потім подалися на Шлезьк. Корнета звали Христанеком. Я здивувався, як могла так змінитись людина. Княжна зітхнула:

— Він був тоді молодий і хоробрий. Але світ, у який ми поринули, зіпсув його дощенту. Не знаю, може винна я, що сказала йому відразу, що ніколи не зможу його любити. Але він благав у мене дозволу бути при мені, ходити за мною мов тінь, служити мені... Із Шлезька ми попали у Прагу. Христанек був вже одмінений, його ловили як дезертира, у нас не було грошей... Він грав, іноді програвав; іноді приносив вигране золото. Він перебував серед лихих людей і сам ставав таким. Життя його вчило бути фальшивим, хитрим, хижим. Незабаром його зловлено і посаджено в хурдигу. Становище було таке безвиглядне, я була така втомлена, я хотіла вкоротити собі життя, кинулась у ріку, я хотіла поплисти за хвилину. Це було в Празі. Тоді мене врятував барон Шенк... Він визволив Христанека і ми переїхали в п Саксонію... Там трапився Доманський... Ми вирішили продовжувати нашу справу. Всіми засобами, адже — правда була по моєму боці, треба було її, закуту, визволити. Я знав, що було далі. Я попросив її не розповідати більше. Вона аж дивувалась, звідки я міг знати про Дрезден, про ігорний дім, про заходи у короля Саксонії, про втечу до Голландії:

"— Княжно, — сказав я, чуючи, що знечев'я обличчя моє паленіє, — як могли ви вірити їм усім? Як могли не знати, що кожний, хто говорив вам про вашу справу, жадав тільки вас? І Христанек і Доманський і Шенк і Лімбург-Стирум... Всі вони знали, що ви самотня, в цьому світі — безпорадна. Не збагну, як ніяк не збагну ще й того, що ви терпіли їх, хоч і бачили, що вони всі, коли переконувались у вашій недосяжності, не хотіли нічого іншого, як із вашої священної справи зробити собі джерело доходу, чи не так?... Хіба ви можете думати інакше, хочби про Доманського?.. Автім може це все зовсім не так, зовсім не так?..."

— "Мовчи, мовчи, юначе — палко показала вона, — ти так мало мене знаєш, ти не віриш мені, у тебе все ще сумнівання. Мені не треба було від них нічого іншого, як тільки відданості моїй справі до скону. Я не вчинила б їх ніколи кращими людьми. Але хіба це моя ціль? Яке мені діло до того, що вони може й були злочинцями? Вони служили моїй справі. Вони вірили в неї. Але чи котрийсь з них наважився переступити межу, яка була раз покладена між нами?..."

Я зірвався і заходив по кімнаті. Може, може, може й так, автім, коли б і не моя віра, то я не був би осьде, бо чим тоді я був би, якщо всі запевнення княжни тільки облуда? Але як могла вона жити і діяти, знаючи, що завдяки саме всім людям, вона живе набір із власним сумлінням?

Княжна засміялась, аж з-хижа.

"— Пхе, юначе, ти не можеш відмовитись від гомінких слів, які оті торочили до вуха твої страсбурзькі професори, які самі живуть не в нашому світі, а в полоні своїх теорій, сліпнуть, зачакловані мудрими книгами. Про сумління говорять тоді, коли знають, що ти кволий, немічний, коли доля проти тебе і твоє змагання намарно. Але, коли я переможу свою гірку долю, коли буду могутньою, мене ніхто не питає про моє сумління, як не питають усіх сильних цього світу. Може і я раніше думала інакше, коли не збагнула, що зло випалюють лише злом. Христанек — шулер, шальвіра, може й злочинець. Доманський обманець, шарлатан, шпигун? Гаразд, я це все знаю достеменно. Поки я не осягла своєї мети, я користаюся з усіх засобів. Навіть не гребую Доманськими і Христанеком. Бо ж і лиходій в добрім ділі знадобиться. Повинна був чистою — я, вони — не обов'язково. А коли мета моя буде осягнена, то я знатиму, як показати цій шушвалі її місце..."

Я зітхнув і розвів руками. Так, вона говорила вже як володарка, в ній таки була натура владарів. Говорила безжурно, розважаючись грою перстнів на своїх пальцях, хтозна, може виграних Христанеком, може куплених за фальшиве золото Доманського. Може владарці, з її глузливою посмішкою, й я завтра буду непотрібний, для її величі вже недоречний, як і ті, що їй нині потрібні.

Вона немов прочитала мої смутні думки і наказала мені підійти до неї. Її терпкий сміх вражав мене — щось і в ній одмінялось, хоч я так хотів їй вірити. Я зазирнув їй в очі, але не побачив нічого, що розвіяло б мої думки. Я був приречений бути завжди в тривозі, завжди у ваганнях, у сумнівах.

"Любий, — промовила вона з-тиха, — тільки Галі і ти — мої суджені, тільки ви — мої володарі. Тобі треба вірити мені, хоч би й наосліп..."

Мене не могли заспокоїти її любі слова. Я не находив собі супокою, аж доки не попав на просту думку, що в моєму становищі я нічого іншого не в праві вимагати, ані хотіти. Якщо щастя дано мені так зненацька, я не смію ходити навкола нього, сумніваючись. Я повинен був жити, нехай і хвилинним шалінням. Я повинен був давно вже розгадати цього сфінкса, хочби й це було тільки оманю; але вона, моя княжна, для мене була таки не володаркою, а тільки жінкою. І з тією думкою я глянув у її очі, а вона відповіла мені усміхом, який наказав мені забути про все.

8

У міжчасі, я старався вивідати у княжни все, що мені могло б з'ясувати її дії за час нашої розлуки. Я хотів зважити, як далеко її завели і наскільки пошкодили її справі ті темні сили, яким вона довірилася. Я ні на хвилину не сумнівався, що вона тепер вже нічого не втаювала від мене.

Після того, коли в Штутгарті з'явився граф Лімбурі-Стирум і мене та Христанека заарештовано, княжна враз з Доманським і Рокатані встигла видертися з міста. Поміг їй в тому, що й казати, Радзивіл, який, однак, після історії в Штутгарті дуже змінив своє ставлення і вже не поспішав з будь-якими пропозиціями, мабуть вважаючи, що княжна і може деякою мірою шкодити його справі.

Але в Венеції, де княжна спинилася після низки пертурбації, справжнім добродієм виявив себе маркіз Рошфор де Вількур, який був амбасадором Франції при республіці Венеції. Мені ж не треба було розповідати про його лицарськість, можливо, що маркіз був єдиною людиною, в якій я не помилився. Не помилилась і княжна. Насамперед, треба знати,—розповідала вона, — що все те, що приписувано начебто протекції Версалю і міністра Верженна, було справою, і то зовсім приватною, маркіза. Все що він мав, віддавав до розпорядження княжні. Більше того, він у своєму імені, як найгорячіше підтримував справу княжни і в Версалю у д'Егійона і через амбасадора Франції в Істамбулі. На жаль, жоден із маркізових меморіалів в справі Понтиди не зустрів у Версалі підтримки. Міністр д'Егійон суворо доганив маркізові його протегування княжни і заборонив йому нею займатися.

Мабуть тут діяв через цісарського амбасадора у Франції кардинала Мерсі віденський двір, який раз на завжди вирішив не підтримувати заходів претендентки на понтіїський престіл. Але маркіз де Вількур і не думав відступати. Він сприяв княжні і її почту виїзду з Венеції до Рагузи, де було домовлено про зустріч і переговори з висланцем султана Абдула-Гаміда відносно переїзду княжни до Туреччини.

Проте висланець султана забарився в дорозі, чи може чумисне зволікав з приїздом, бо, остаточно, справа княжни в Порті була мало відома, також можливо, що підшепти польських конфедератів робили своє. Тимчасом княжна і маркіз в Рагузі, були приречені на бездіяльність; Рагуза не тільки боялася встрявати в європейські справи, але хитрувала, будучи на поводі й Істамбулу і Петербургу. Коли в Рагузі з'явилася ескадра графа Орлова і загрозила бомбардуванням міста, становище княжни було дуже критичне, але маркіз не тільки допоміг княжні виїхати з Рагузи, але в Спалетто на свою відповідальність наказав французькому корветові "Яструб" відставити княжну до Венеції.

Докучивши собі таку опіку над княжною, Версаль маркіза відкликав, на що він відповів заявою про відставку.

Одночасно якісь інші сили, крім Версаля, либонь може й Петербург та Відень, а може й Потсдам, секретно обвинуватили княжну Селінську та її співробітників в авантюристві перед венеціанською Інквізицією. І знов, коли б не маркіз де Вількур, то княжна і її шамбеляни, без усякою сумніву, сиділи б під Олив'яними Дахами у Венеції або пішли б на поталу риbam у Великому Каналі.

З Венеції вдалось видертись своєчасно до Пізи. Маркізі де Вількур подбав, щоб княжну взяв під захист монастир, а сам нехтуючи листами з Франції, жив інкогніто, беручи участь в дії, яку, може вперше за весь час княжна могли розгорнути в безпеці.

Становище не складалось для неї добре. З Істамбулу прийшла остаточна відмовна відповідь — султан ажніяк не брався захищати її права; Версаль не хотів і чути про неї, а всі інші заходи, які роблено, в Іспанії і в Сардинії, і в Португалії поки що не давали ніяких наслідків. В Пізі, княжна мала час знов розгорнути дію; разом з маркізом розписано більші і менші меморіали і виготовано маніфест.

Газети знов заговорили про неї і імператорицині шпигуни сполощилися ще більше,

бо ніхто в світі не міг би довідатися про те, що княжна перебуває в Пізі. Наприкінці 1774 року маркіз де Вількур подався до Неаполю, щоб дослідити тамошні можливості.

З початку до нього поставилися дуже холодно, але раптом вітер змінився, головню завдяки праці такого кавалера Де Рібаса, який має на неаполітанському дворі великі впливи. За справою його і маркіза, княжна негайно виїхала в Неаполь, де король і королева прийняли її прихильно, але це не тривало довго. На щастя, напередодні, коли вже був готовий рескрипт про ув'язнення княжни, її сповістили про це і допомогли у втечі з Неаполя. Правдоподібно, у де Рібаса виникла суперечка з маркізом і для обидвох було доцільно, — а може і для когось третього, — щоб княжну виправити з неаполітанського двору.

Я звичайно, слухаючи те все, ні словом не обізвався про те, що було мені відомо і що я знав про Де-Рібаса; я про себе вже був певний, що він, як агент Катерини, хотів вивабити княжну з Неаполя, щоб легше було її схопити. Але я її тільки спитав: — "Де ж тепер маркіз Вількур і чим ви поясните його мовчанку?..."

"— Маркіз не дає про себе знати просто через те, що я мовчу, — сказала княжна, — він напевно виїхав до Франції. Скажу вам, кавалере, щиро, — мені він сам здокучив, я вже не мала сили терпіти його зітхання, ані його протекцій, за які він собі таки обіцяв нагороду..."

"— Дивно, що він так довго її не домагався", — Гірко посміхнувся я. Княжна спалахнула.

"— Маркіз Рошфор де Вількур—це кавалер без догани,— сказала вона — він оточував мене найбільшою увагою і робив для мене все можливе, ніколи нічого не жадаючи, його девізом було одне: "Тільки вірність"...

Я не хотів говорити їй, що маркіза вже нема на цьому світі і задумався над тим, що призволом долі від княжни відходили не ті, що їм слід було б відійти, а ті, які їй були потрібні. Автім вторгався знов сумнів: чи все це справді було так, як вона говорила? Однак я запитався її, як виглядають її справи сьогодні.

Княжна підійшла до вікна і відгорнула завіску — сочився блідий ранок. Вона зітхнула. На її обличчі був смуток.

"— Справи мої погані. Петербурзька узурпаторка підняла голову, приборкавши робелію Пугача. Дуже імовірно, що його голова вже злетіла. Порядок в її деспотії встановлюється: — з нею сила, її гвардія, її коханці. Польські конфедерати розбігаються. Оттоманська Порта не наважиться на ніяку війну. Англія занята колоніями: в Америці розпалюється ребелія. Американці прагнуть до свободи. Відень віроломний, як завжди, а після історії в Неаполі зовсім певно малює собі мене, як поріддя пекла. Хто ж ще?"

"— Чи ви говорили з кардиналом де Берні, послом Франції у Римі?"

"— Він не хотів мене прийняти, а крім того зайнятий виборами нового папи. А чим мені папа допоможе? Скільки полків у нього? Адже не за милостинею іти до нього?"

Так сталося те, чого я завжди сподівався. В очах княжни, коли вона зустрічалась з дійсністю, була розпач. Вона була самотня, безсила, залишена всіми, а до того

оплутана павутинням наговорів. Мене аж взяло пересердя, бо я прозоро бачив причину її теперішнього невідрадного стану.

"— Княжно, княжно, навіщо, з-біса, ви цуралися Сходу, що вас злеліяв, а обрали цей непевний шлях авантюр на Заході?"

"— Галі знав, що без призову європейських потентатів моя справа мертва..."

"— Вона не мертва ніж сьогодні, коли ви пізнали як слід ласку тих потентатів, — вигукнув я гнівно, — вони не поворухнули пальцем для вас, бо ви їм непотрібні, княжно. Автім, чи доступили ви хоч до їх високих порогів, які ви оббивали? Ні, ви вешталися по німецьких князках, залежали від кавалерської фантазії маркіза де Вількура, користалися послугами Доманського або Христанека і це були ваші потентати, княжно, на яких ви так надіялися. Це була ваша засліпленість, коли ви слухали теревенів польських мочиморд разом з князем Радзивілом чи брехунців як Романо Рокатані! До речі, а що з його Червоною Руссю? А що дали вам ці всі заслинені дідугани або ці вельможні герцоги, до яких ви так добивалися? Що дали б вам ці безштаньки — курячі дядьки як Лімбург-Стирум, герцог Карл-Теодор чи всі інші, що ви на них поклали всю вашу надію? Нічого. Ось куди штовхали вас ваші слуги і приятелі."

Я не пам'ятав себе і либонь сказав забагато або голос мій незвично і для княжни і для мене самого став шорсткий. Княжна блідла, м'яла в руках хустинку і впирала в мене свої чорні, палаючі очі. Нарешті вона тихо промовила:

— "Досить того, кавалере. Може ви праві. Може і вам не личить бути зі мною... З такою як я... Ідіть собі звідси, ідіть і більше не повертайтеся! Чуєте, ніколи, ніколи..."

Так, в цій хвилині голос у моїй надрі говорив мені — користай, біжи звідси, іди швидше геть, ти ще не втратив нічого, ти все ще поправиш... Ніколи цей голос не відзивався мені так наполегливо, ба, його я не чув навіть в ті найчорніші хвилини, коли я хотів би його почути.

Проте я підвівся і холодно подивився на княжну. Я ще не знав, чи я піду, але я знав, що я повинен їй говорити тільки правду.

"Княжно, — сказав я, — коли ви хочете, я, — піду і ніколи не повернуся, але я хочу вам сказати, що ви — дитина нашого століття як і я, але не знаєте йому ціни: це є сторіччя передгроззя. Ви не чуєте, як насичене повітря хуртовинами, як і не чув того я. Я був тільки вашим братом по вдачі — кволий, безвольний, відданий на поталу тільки власних примх. Мене як і вас надила пустотливість, легкодухість, розкіш і насолода. Водночас ми з вами вірили, що секретна дипломатія потентатів може творити чудеса, змінити кордони і валити імперії. Та, ба! Все це уроєння. Справжні сили цього сторіччя дрімають і горе тим, хто спізниться що їхнього пробудження! З ким залишитесь тоді? З покиддю цього загибаючого століття, що так пихато нарікає себе "блискучим вісімнадцятим"?"

"— Вам не знати з ким я залишусь, — не всі шарлатани і пройдисвіти. Є ще такі, що вірять в мою справу. Може це зла сила, але буде мені вірна до кінця", — мовила Алі-Емет.

Я і поцікавився, хто ж це такий, ця сила.

"— Дон Йосиф Де-Рібас де Біньон, — сказала княжна, не дивлячись мені в очі, — я йому ще вірю..."

Я було остовпів, але за мить оговтався, кинув капелюхом об землю; аби була ваза під рукою, жбурнув би нею. Ні, я не міг відходити. Я кинувся до Алі Емет, схопив її за руки так, що вона аж скрикнула, що зі мною.

Де Рібас? Несамовито крикнув я, знаєте хто це такий?...

Знаю, — видиралась вона від мене з таким гнівним обличчям, якого я ніколи у неї не бачив, — він домагався зустрічі зі мною оце декілька днів вже, обіцяючи цілковито змінити моє теперішнє жахливе становище. Він не знає, де я живу і не знали ви, але він зустрів Доманського і передав мені листа... Ще сьогодні ввечері він мене чекатиме на сходах Іспанської Площі...

Боже мій, я узявся за голову, він хотів продати княжну! Він — цей імператоричин шпик, що для мене було вже безсумнівним, хотів її схопити, як цісарці схопили Монтеги Уортлея. Все, що говорив мені Монтеги, була правда. Я ще міцніше взяв княжну за руки і повів її до вікна, щоб бачити її обличчя. Я їй тільки тепер сказав, що де Рібас отруїв маркіза де Вількура, що це не він прислав Дельфіко, а сам Дельфіко, без його відома, сповістив її в Неаполі про небезпеку; я сказав їй про думку Монтеги Уортлея і про моє власне переконання, що це найтемніша людина, яка будь-коли їй зустрічалася, яка задля своєї кар'єри і багатства не спиниться перед нічим.

"— Княжно, — сказав я твердо, — ви мені обіцяєте, що ніякої зустрічі з Де Рібасом не відбудеться, а я принесу вам останні докази його зради..."

Можливо, що мій голос і моя поведінка були такі переконливі, а відомість про смерть маркіза така разюча, що княжна не могла мені нічого сказати, а тим паче перечити. Я бачив, що очі її сповнюються тривогою і самі вона, наче в передчутті небезпеки, кволіє на моїх же руках.

Гнів давно щез із її обличчя; воно стало лагідне і печальне як ніколи, моє серце стиснулось — аджеж я кохав цю істоту, цю хистку жінку понад усе в світі. Я й просив її пробачити мене за шорсткість, — а понад усе — за кохання, моє невсипущо-болісне, аж моторошне почуття до неї, Видно мої слова були такі щирі, видно в її теперішній осамітненості вона почула всім своїм єством, що я — її єдиний і справжній друг і вона притулила мою руку до свого обличчя.

Декілька разів до покоїв княжни наближалися і стукали в двері. Я пізнавав голоси Христанека і Доманського, що начебто хотіли сказати княжні щось пильне. Чув я й скрипучий голосок сеньйора Рокатані. Але княжна просила її не турбувати і вони, постоявши нерішучо і ремствуєючи, тихо віддалялися. Як я довідався від княжни, Доманський і Рокатані таки дійсно відкрили спосіб перетворювання золота, але продукція його ішла пиняво, в кожному випадку мільйони, які вони думали прийдуть їм з їхнього заняття, не поспішали падати їм у руки. Я дивувався, наскільки вони безтурботні: і невеличкий крок і ці виробники золота закоштували б лабет поліції папської держави, яка в таких справах немилосердна, а враз із тим потягнули б за собою і княжну. Леле, яка ж вона була довірлива!

Світанок змінювало полудне, а полудне присмерк, а я і не гадав собі розлучатися з княжною, хоч мене чекали пильні 1 справи, як хочби ота — Де Рібаса. Я прирік собі здерти маску з бестії. Але ні княжна, ні я не поспішали: сміх змінював сльози, зітхання чергувалися з присягами в дружбі і вірності доскінній, обійми були даниною молодості. Чого мені ще треба було? Розхиляючи пелюстки принад, які могла мені дати княжна, я дорікав собі за мою недовірливість: якого іншого доказу її відданості, що нею вона відплачувала мені за мою вірність, я ще міг домагатись? Але, звідки я міг знати, чи спалах, який проймав її тіло, коли вона була в моїх обіймах, не зів'яне назавжди за мить? Хто вона була врешті? Хто була вона, що принадила мене ажніяк не своєю красою, бо ж навіть і молодша Скіарчіфіко і Анна знад Некару і розпустна Чечілія Монтефіоре, і сентиментальна Амалія Доротей з Майнцу були красивіші від неї.

Її обличчя було нерівне і драпіжне, з дещо завеликим орлім носом і смажними устами, завжди в загадковому посміху. Її плечі були вузькі і худі; постать її була тонкостанна; шкіра, хоч і ніжна, але смаглява, і в усьому її палахкому тілі була хороблива згага, була ненаситність вовчиці, що оволодівала своєю здобиччю хижо, немов прагнути Ти і своєї потали.

Чи була вона справді царственої крові? Далебі, ця думка вразила мене мов стріла.

Я ніколи над цим не застановлявся і навіть відігнав би з пересердям таку недоречність. Але тепер, бачивши біля себе, у відсвіті жовтих свіч, це бліде обличчя, я подумав собі, принаймні на одну блискавичну мить, що може ця жінка народжена бути ніким іншим, тільки жінкою.

Однак, моє почуття до неї було таке, що, я, далебі, не застановляючись, а тільки знаючи, що вона ніколи мене не покине, нікуди не відійде, взяв би її з собою, зрікшись всіляких "великих справ", і повіз би її аж на вітчизну та, вклонившись у ноги батькам, просив би їх прийняти її як мою суджену...

А що, коли це тільки химера? Що, коли ці претензії до "королівства Понту" тільки чийсь шалений план, щоб з допомогою ось такої безталанної жінки довершити свій власний, злочинний задум?

Мені пригадалися очі Доманського і його влада, яку він іноді мав не лиш над людьми, але і над мертвими предметами. Що, коли це він, невгавно нашіптуючи їй до вуха, злий дух або маг, змусив її силою своєї волі, служити його цілям? Що, коли вона — справді убога швачка з Вроцлава, фройляйн Еліза, залишена на поталу долі, майже причинна від неволі, злиднів і погорди лихих людей, під намовою інших, все перевернула собі в голові і тепер, може навіть добре знаючи про це, вживає як єдиний засіб до легкого життя?

До ката! Це могло б мене до краю зламати!

Обачно, щоб не викликати в неї підозри, я спитав її про владу Доманського. Вона вмить второпала в чому справа і засміялась. Дзвінкий її регіт, не позбавлений моторошності, збентежив мене ще більше.

"— Ти все ще блукаєш по світі наївним, юначе — сказала княжна, — повен уроєнь. Нещодавно ти ніяк не міг повірити, що в нашому хисткому сторіччі можуть бути жінки,

які йдучи поміж лезами, самі залишаються як лезо чисті, неопалені. Ти все ще гадаєш, що мене можна наподобити до Аспазії, Мессаліни, чи хочби тієї повії в Петербурзі, яку називають Семірамідою Півночі і яка витягає конюхів та гвардійських солдатів з їхніх стаєнь та казарм, щоб привести у свою спальню?.. Згадай, хочби Лівію, дружину Августа, чи Агрипіну — нехай вони за мене посвідчать, що царственість не завжди в парі із своєвіллям плоті... А тепер ти ставиш у сумнів мою власну волю, вважаєш, що я можу бути чиймсь покірним знаряддям і наосліп іду туди, куди того хочуть інші... Гай, гай!.."

Вона раптом, немов прозрівши мої думки, зірвалася і схопила мене за плечі, аж струсуючи мною. Очі її знов як вранці палали.

"— Скажи мені правду, юначе, не пробуй відпекуватись відповіді: чи ти таки віриш, що я є тією, за кого себе подаю?"

Я промимрив, що так, але я не одволодав себе від непокою. Алі-Емет пильно вдивлялась в мене.

"— Ти знаєш, юначе, що я прийшла сюди із Великого Сходу, пізнавши Правду, якої ні ти, ні будь-хто інший серед вас, ніколи не доступить. Ця правда-фатум, якого ніхто не відверне. Це таїнна приреченість, бути мені тим, ким мені записано бути в мудрих книгах Буття і Всесвіту. Зрозумієш ти мене, чи назавжди залишишся недовірком?"

Так, може в тій хвилині я був близький до розгадання її. Принаймні, заворожений її з-чорна зеленкуватими очима, що мов зікри кобри, не відпускали мене від себе; я старався збагнути істоту тієї жінки.

"Як день змінє ніч, — говорила графиня Піннеберг, — так я і моя справа змінимо цей гаснучий світ пересиченої Європи, зокрема Півночі. Не забудь, що Північ — це прірва безнадії, це завжди ярмо суворої, безжалісної природи, а Південь — це життя і снага вільних людей, дітей Сонця. До чого я веду? До того, що я є вістовець Правди Буття, повного і світлого. Тисячеліття в мені, я їх відчиню золотим ключем і йду крізь сторіччя, як крізь довгий коридор, я забираю все із собою, до джерела Вічного: це і мудрий Єгипет і величаві Вавилон, Еллада, і Рим, і Візантія. Ось чому моя справа полягає не в тому, щоб зігнати німецьку нікчему з престолу, а щоб оновити колыску Нашої Правди. Теплі моря Півдня кличуть нас! Там, навколо синього Понту моє володіння, Цариці Понтиди, чи ти збагнеш це юначе? Чи ти збагнеш велич відродження держави Володимира Святого і Ярослава Мудрого? Чи ти знаєш, що я пряма наслідниця великого Мітридата Євпатора, що його мрію про оновлення Сходу так нещадно знівечили римські легіони Помпея? Скажи, могла б я, будучи злиденною самозванкою, дійти до таких великих дум?..."

Вона замовкла і, аж тремтячи від схвилювання, яке її либонь палило ізсерединним вогнем, обтулилась у покривало. Вона чекала моєї відповіді. Мені стало моторошно і від її очей, що стали для мене зненацька чужі і далекі, і від того, що я тільки що почув від цієї гадаю кволої жінки, а я ж бо володарством над нею тільки що пишався! Еврека, як каже Вольтер! Мені нічого було їй відказати, бо я збагнув, чому вона була загадковою для мене. Вона була у віках нестертельна і вічна, а я був тільки в сучасності, в її

дешевих злиднях. Еврека! Ось чому, я не вагаючись вже пізнав би в ній кров Рюриковичів. Проз очі цієї жінки гляділи й княгиня Ольга і Анна, жона Володимира. Ці її очі були візантійські, очі, які дивились колись на мене у притворах собору київської Софії.

Від пересердя на себе самого, на свою справді провінціальну наївність, я готовий був заподіяти собі найгірше.

"— Княжно, де б я не був і чим би не був для вас, я — завжди і тільки вірний вам. Тим більше, що час дії вже надійшов. Але не такої, яка була досі, а тієї, що її треба назвати тільки великою. Ваш час, Регіно Понтиди, вже вибив..."

Вона не второпувала про що йшлося, поки я їй не сказав те, що досі, з деяких міркувань, вважав потрібним втаювати. Я сказав їй, що незабаром вона стане віч-на-віч із силами, які зовсім не химерні, а дійсні та які власними грудьми проложать їй шлях до перемоги.

"— І ти так довго це ховав від мене, юначе!—скрикнула вона, — хіба ти не розумієш, що це означає для мене і для мого теперішнього становища? Що ж це за сили і де вони?"

"— Ці сили — це світліший граф і адмірал-аншеф Олексій Григорович Орлов і його ескадра, що тепер стоїть у Мессіні і передає через мене, як свого післанця, до речі, морської гвардії поручника, вам, ваша величносте, запевнення у своїй вірності і прагненні покласти за вас своє життя..."

Я сподівався, що після цих моїх, аж надто урочистих слів, княжна спалахне і просяє. Але вона слухала мене, схиливши голову. Хтось сказав би, що вона думками далеко; але, ні, вона слухала дуже уважно, навіть сплотнілії, Коли я взяв її за руки, вони були холодні. Нарешті вона стрепенулась і глянула мовчки на мене. Її обдавав мерехт свіч, від чого її волосся, з-синя чорне, посрібліло. Мені привиділось, чи запрагнулось побачити, що це засрібліла корона. Але в її блідих руках, що натягали покривало на рам'я, в її усій постаті, що схилилась, неначе під неймовірною вагою, в її замислених, далеких очах, був тільки зловісний смуток.

"— Що з вами, княжно? Невже ви не радієте цією вісткою?"

Я кинувся до неї. Вона проясніла і посміхнулась. "— Нічого; це вже пройшло. Це тільки якась заблукана хмарка"... Розмови точились ще до світання.

ЧАСТИНА ДЕСЯТА

КНЯЖНА ДАРАГАН

Згадана особа — молода, гарна, освічена,
безперечная донька імператориці Єлисавети,
вистало пробудити в ній свідомість і
прагнення до влади...

Леопольд Габсбург, ерцгерцог,
князь Тоскани.

...і ось ця шарлатанка. Треба її
перемістити і доставити сюди якнайшвидше

і найдискретнішим способом.

Катерина II до адмірала-графа

Олексія Орлова, 1774.

В добрий час є й друзі — знайдеш їх багато,

Хоч одного у лихий час спробуй відшукати.

Іван Максимович. "Алфавіт"; 1705.

...І всі на світі цім, немов на маскарадї,

Не у звичайних, не в своїх уборах,

Прикрившись масками, показують не свій нам вид.

Василь Капніст, "Сатира I", 1789.

1

Минув тиждень, за ним наступив другий. В цілковитій секретності я бачився з княжною, зустрічаючись принагідно біля церков у глухих передмістях, в затишних тратторіях, де збирався простий люд, який не звертав на нас ніякісінької уваги, вважаючи мабуть нас обидвох за пару посполитих коханців, а їх так багато у Римі, що вони не лічать годин своєї притишеної розмови. Іноді скрадався я й до Палацу Спада; мене вже знав немова-служник, але похмура тиша того зловісного будинку, сповняла мене завжди непокоєм і дивною тривогою. Кожного разу, коли я, крізь потаємні двері палацу над Тибром, переступав поріг, щоб удвох із княжною розмовляти про справи, далекі від світу цього, від його суєтності, мене огортав незбагнений неспокій. Ми говорили про мовчазну велич і мудрість одвічного Риму, про незвіданні шляхи історії, про поезію [в якій княжна несподівано виявляла неабияку обізнаність], про чудесні звершення нашої доби. І це мабуть були для мене найщасливіші хвилини.

Ми вирішили нікому не довірятись, з шамбелянами княжни я не бачився, та й вони либонь були зайняті своїми власними справами, автім, навіщо здалися вони мені, та й княжні? Інколи я зустрічав Афендика і навіть вирішив сказати йому, що княжну я таки знайшов, але вона перебуває в монастирі кармелітанок, зовсім не буває на людях. Афендик, звичайно, остовпів та дорікав мене, чому я про це не сповістив його раніше, похитуючи при цьому головою, що я, мовляв, мабуть знов починаю в Римі те саме що й у Венеції, тобто самотнє байдикування (він прочув звідкись про марчез Скіарчіфіко), але я його різко обірвав і наказав йому облишити свої поучування та, не зволікаючи, відрядити гінця до Мессіни, де перебуває ескадра та повідомити адмірала-аншефа графа Орлова, що княжна очікує від нього вістей як найшвидше. На цьому ми розходилися, Афендик глядів на мене із скривленою мармизою та глузливою посмішкою. Він побачив, однак, що зі мною коверзувати більше не буде.

Я ж усетаки подався па розшуки Радзивіла, щоб довідатись наскільки ще можна розраховувати на нього та чи добилися чогось його агенти в Істамбулі. Де перебуває і Радзівіл, я довідався біля церкви Іль-Джезу, де сходилися в Римі поляки. А жив цей жеривіл недалеко, в старому і палаці Боргезо.

Проте дістатись до шляхтюри не було легко, бо він також дотримував інкогніто. Мене гайдуччя довго протримало внизу, поки нарешті не покликало нагору, де опухлий

під пияцтва, в гроні таких самих мочиморд як і він, "панє коханку" сидів у кріслі на підвищенні, як справжній князьок. Що мене здивувало, це те, що біля нього стояв д'Антіччі, резидент польського королика Станіслава Августа і раз-у-раз шепотівся з магнатом, надутим мов сич. Я подумав зразу ж, що справа не чиста, бо ж д'Антіччі — персона надто відома і чи не стелить собі Радзивіл доріжки до Варшави та своїх І маєтностей у Литві і Білорусії. Мабуть я не помилився. І Мацапура вдавав, що мене не пізнав спочатку, але згодом подобрішав. Він довго морщив лоба, пихкотів і либонь мною не був надто врадуваний. Гадаю, що я швидше і заважав йому, хоч про княжну була мова, однак, начебто І знехотя. Я сказав, що нічого не знаю про неї, як, де і що вона. Радзивіл закопильовав губу, мов той верблюд, кліпав рудими віями і зітхав, що, от, мовляв, яка шкода, що така достойна особа так поневіряється і примушена мандрувати з країни в країну. Хитруща бестія ані не муркнув про те, і як колись ластився до княжни і ричав "віват" та обіцяв їй гори. Про ніякі її заходи нічого він, мовляв, не чув, маніфестів не читав, а коли я натякнув про Порту та про гадану султанську протекцію, старий сич тільки злісно зиркнув на мене і замахав руками. Що ж до резидента д'Антіччі, не в тім'я битої бестії, то той тільки поглядував на мене зукоса, попивав винце і, начебто він був тут ніпричому, через грубе скло розглядав старовинну книжицю поета Аріосто з сороміцькими картинками. Шляхта — франти та спорзні дідки, що стовбичили влєсливо біля резидента, хитрущі лисюри з вигляду, шепотілись, реготали; Радзивіл, мені давно казали, всюди скуповував ось такі мерзенні книжочки і разом із своєю галайстрою милувався ними.

З того всього я бачив, що литовський крутій гне вже у зовсім інший бік, або мене легковажить; то ж погугоривши про се й те, я залишив його із його мочимордами і сороміцькими картинками та пішов геть. На сходах мене здігнав один з Радзивілових агентів, Ян Каленський та пошепки теревенив мені, що князь, мовляв, не хотів у присутності д'Антіччі роздобарювати про важливі політичні справи, але, що він, як і давніше, падає до ніг княжни і не від того, щоб при нагоді — але без зайвих слухачів, — подейкувати, бо час не чекає. З цього я зрозумів, що хитрюща бестія хоче служити і нашим і вашим, але ми будемо хитріші. Моя думка — раз назавжди спекатись цих яхетських жериволів, бражників і бабохватів до сто бісів. Нічого, подумав я собі, швидко і вам всім буде кінець.

Я дуже хотів побачитись з бароном Шенком, але він, як сказали мені в його готелі, спішно виїхав до Венеції. Зате в моїй господі з'явився Зогу, але в такому жалюгідному стані, що я аж занепокоївся. Куди поділася бунчужність кіпрського башати? Він виглядав як посмаганий, заблуканий хорт: обличчя було в синяках і задряпинах, посоловіле до краю. "Що з тобою, шальвіро, хто тебе так уконтентував?" "Проклятий пекар, — похмуро сказав далматинець, — чоловік моєї сеньйори, що виявилася теж добрячою падлюкою. Вся ця веремія тяглася, поки шельми не пронюхали, що у мене ніяких виноградників на Кіпрі нема, а я сам голий як сокіл. То ж у мене з'явилися зненацька чоловік моєї донни та його свати — мужлани з Абруцців і обіцяли не випустити живим, якщо не дам їм двісті скудів за збезчещення доброго імені сеньйори.

"Ціна як на її принади не велика", — засміявся я. "Вона й того не варта, шельма, — скрикнув Зогу, — але я й того не хотів платити. Спочатку ми торгувались, а тоді поганці взяли мене дубасити, та й я їм добряче наклав і якось видерся, а тепер ховаюся, бо нахвалялися, що прийдуть більшою купою і дадуть мені гарту..."

Я бачив, що невдаха і так добре наляканий та дозволив йому бути в моїй господі, як раніше у Венеції, за джуру та гінця. Бідолаха радувався, як на світ народився. Я йому тільки суворо наказав, щоб він, будучи у мене, не мав у гадці воловодитись з Христанеком. "Кавалере, — забожився Зогу, — мені самому ажніяк не хочеться попастися до хурдиги.

Я вже три дні як не бачив фальшивника. Та й він либонь тремтить, бо, не довіряючи мені, оце позавчора посла з новим золотом свого абата, а той вскочив просто в руки папським сердюкам".

"— Що ти верзеш, чоловіче, — скрикнув я, — то Рокатані заарештовано?"

Зогу розповів докладніше. Не сплавивши того золоті на вулиці Кондотті, Рокатані поплівся до святого Петра, де у нього знайомі ділки — ченці, але папські яриги так і підхопили раба божого з його золотом. Зогу запевняв мене, що Рокатані не видасть своїх спільників — Доманського і Христанека, бо одбиватись одному легше ніж зграї, та й кара була б більша, якщо б їх усіх накрито одним ковпаком. Я подумав собі, в котрий це раз, з якими оце плутягами приставала княжна і коли цьому всьому прийде кінець? Зогу заспокоював мене, як міг, а я погадав собі, чи неї звернутись до Афендика, який напевно знає всі ходи до кого слід та міг би врятувати того Рокатані, бо за добру жменю дукатів, чого тільки в Римі не довершиш?

Ще минуло зо два тижні, які не принесли нічого нового, бо й Монтеги Уортлея, якого я ще хотів бачити, в Римі вже не було. Мовчазний був його палацик, а сторожмавр сказав мені, що його еффенді з усією своєю челяддю від'їхав до Чівіта Веккіа, де його чекає корабель. Ніхто не знає, куди він подасться і чи повернеться. Тимчасом Афендик надіслав до мого готелю одного із своїх писарчуків, який наказав, щоб я негайно з'явився біля фонтану Треві, де він дождатиме мене, маючи дуже важливі вісті.

Афендик таки чекав мене біля фонтану Треві, сидів на цямринні й годував рибок та поглядав на юрбу франтів і зальотниць, що вешталася навкола. Він, чи жартома, чи насправді дорікнув мені, що я десь барюся без діла, а тут справ до лиха, та й то дуже спішних.

Автім його новини були справді важливі. Ярига сказав, що від графа Орлова прибула естафета. В своєму листі генерал-аншеф повідомив нас про своє невідкличне рішення негайно закінчити перебування княжни інкогніто та з'явитися перед світом під її справжнім ім'ям та при всіх титулах, які княжні належать як законній наслідниці імператориці Єлисавети Петрівни та володарці всіх Русей і сумежних країн. Афендикові і мені доручається провести презентацію у Римі, після чого наказується усім негайно виїхати до Пізи, де у його світлості адмірала мається власний палаццо і куди він прибуде із усім своїм почтом для проведення Презентації, проголошення незаперечних

прав княжни та відповідного маніфесту. Ескадра адмірала Орлова вже в дорозі до Ліворно з Мессіни.

Хитрючий пацюк показав мені листа з широким підписом графа Орлова та з усіми титулами як своїми, так і княжни. Видно було, що наказ дано нам з усією рішучістю та з повною готовністю служити нашій спільній справі. Це мене підбадьорило, наче зненацька заширюли наді мною дужі крила. Прийшов нарешті кінець нашому чав'ядинню в пільмі та докучливій непевності. Я збагнув, що нема вже потреби таїтись княжні в сірому інкогніто. Презентація в Римі, сказав я Афендикуві, нехай буде в палаці Спада, де живе княжна, з участю найзнатніших та найіменитіших гостей. Афендикуві аж очі заграли веселими іскорками, хоч псявіра, я гадаю, давно вже знав про резиденцію княжни.

"Прегарно, — заскрипів він; палац Спада, я там бував і її Римі його шанують. Це непогано; а ваша справа—після презентації негайно виїздити до Пізи, де у його світлості графа Орлова власний палаццо для себе і для княжни... Що ж до ескадри, то вона вже в дорозі до Ліворно..."

Я спаленів і сказав, що княжна в ніякому випадку не може перебувати під одним дахом з графом Орловим.

Це дасть привід до всіляких наговорів. Після презентації, в Римі, на мою думку, княжні слід оселитися у Флоренції, бо Тосканою володіє, до речі, брат імператора Йосипа Леопольд Лотарингійський, людина гідна пошани. Він може допомогти до переїзду у Відень, звідки треба буде інкогніто пробиратись на вітчизну, в той час, коли граф з ескадрою попрямує морем до берегів Понтиди.

"Диви, диви! — писнув Афендик і важко було збагнути, чи він говорить повагом, чи кепкує собі з мене, — у вас, кавалере, як у нашого головного стратега, вже й план кампанії готовий. Що ж, а ви, який залишили собі титул? Тілоохоронця чи спальничого королеви Понтиди?"

Я скипів, бачучи до чого ці безглузді натяки.

"Мості Афендик, — ледви стримуючи себе, сказав я цій цукрясто-кислій мармизі, — якщо ви збираєтесь бути канцлером майбутньої Понтиди, то я вам не заважаю, хоч надто сумніваюся, чи заслужите ви собі на цю почесність. Кебет у вас чимало, але щодо праведності, то про це варі посперечатись. Я ж не претендую на ніякі почесності, а буду щасливий, коли моя шпага служитиме добрій справі в усіх обставинах. Забудьте про те, що було і не вважайте мене дурником, якого ви знали в Парижі і повсюди. Я пройшов стільки за цей час, що вам у вашому довіллі і не снилося. Я пройшов і страждання і розпач; я йшов крізь життя і смерть. І я спізнав світ, якого ви не спізнаєте ніколи. Я бачив і великих цього світу і малих, я збагнув людську пиху і лицемірство, злочин і розпусту з надміру багатства, але я збагнув і високе серце малих людей, їхнє горе і їхню гірку долю і їх віру в кращий світ. Недалекий той час, коли кривді вселюдській буде край і увесь той облудний світик, якого і ви є часткою, мості Афендик, полетить шкерберть, тільки пір'я летітиме з нього. Бо все, що навколо нас не варте й понюшки: нема ні чесної політики, ані моралі; замість того є двоєдушся і підступ, брехня і зрада.

Старовинний Рим упав не лише під натиском варварів, але й тому що римляне втратили основи добра.

Не стало ні законності, ні права, ні справедливості, ні честі, ні правди. Це довело великих цього світу до нехтування правами природи і громадян, до придушення натуральних свобод. Але здійсмається у весь ріст велетень, що скине ярмо, розірве кайдани, потопче кабалу. Настане великий час визволення! Ви розумієте це, мості Афендик? Розумієте ви те, що проти сучасного варварства імператорів, королів і князів повстане вже пробуджений праведник — народ! Ось тому йдеться не про княжну, мості-добродію, а про велику справу, для якої кожен, хто ще живий, не пошкодує останньої краплини крові..."

"— Гай-гай! — Скривила свою піку креатура, що уважно мене слухала, — бачу, що наука в ліс не пішла. Як придались вам, кавалере Рославець, "Роздуми про причини величі і занепаду римлян" покійного добродія Монтеск'є та й його ж славетній "Дух законів!" А тихенькі руїнники цього світу, ох які ж блаженні і смирененькі гробокопи одвічного ладу, добродії — Гельвецій, Руссо, Дідро та й старигань Вольтер? Проте і іншим, важливішим за вас, кавалере, вся ця метушня кертиць знадобилася. Не забудьте, що й кайсак — кіргізька цариця, благословенна Феліца, все це врахувала та ще й належні прожектики скомпонувала, щоб і собі пишатись у просвіщенній Європі."

"Ваша Феліца, як і всі інші — спалахнув я, — незабаром полетить коміть головою, що аж куритиметься. Не допоможуть їм і їхні прожектики. Словам прийшов край, настає час дії. Запам'ятайте це, мості Афендик, та залиште при собі ваші жарти..."

З цим я пішов геть, а Афендик аж підвівся і взявся за капелюха. Крізь окуляри світилися його пронизливі оченята.

Вісті, які я приніс у палац Спада, не тільки збентежили вкрай княжну, але й сповнили її новим життям. Вона, на очах, розцвітала; щезала з її обличчя блідість; вона блукала мов причинна по пустельних і похмурих кімнатах палацу і прикладала долоні до скроней. Лист графа Орлова ми перечитували, обговорювали, линули у простори, ставали самі не свої; як орлиця розпростувала княжна Дараган свої крила; ширяла думкою вже далеко звідси; станувши біля вікна, звідки виднівся Рим, думала свої думи, а я задивлявся в її постать, різьблену новою, могутньою снагою. Ще не все було збагнене, передумане, переговорене, але чи не весна з юними вихрами Середземномор'я вже палахкотіла в цій жінці, що про неї вже сурмила історія, яке ж нежданне, яке ж велике призначення!..

2

Минув ще день, ще другий, і одного поранку, коли все ще було сонне і тільки сонце привітно заглядало крізь завіси, у передпокої з'явився ввічливий чоловічок, що назвав себе банкіром Дженкінсом. Я був при тому, а також дуенья Франціска фон Мешедє, дочка прусського офіцера, що якимись шляхами заблукавши до Рагузи, пристала до пошту княжни і була подекуди її повірницею.

Сеньор Дженкінс, добродій в темно-зеленому каптанчику і в сніговій перуці, схилювався перед княжною і передав їй виписку з Лондонського банку. Гість, з давно

мені відомих яриг-лисиць, вузькообличний і сухірлявий, тримав у руці свій портфель, зиркаючи то на княжну, то на мене. Я поглянув на виписку. Княжні, тобто краще сказавши, графині Піннеберг, Лондонський банк переказував двадцять тисяч дукатів.

Княжна спалахнула: "Звідки це? Хто переказує?"

Банкірський ярига посміхнувся, розвів руками. Переказувач, мовив він, воліє залишатись інкогніто: не банку це справа, та й не його діло допитуватись, а лише передати до рук власних. Ми звірили всі підписи і адресування! помилки не могло бути. Що ж залишалось, як тільки прийняти манну з неба? Глибоким уклоном представник Лондонського банку в Римі виявив своє пошанування. А я, після його відходу, без усякої надуми, знав, звідки пливе цей золотий струм.

"— Граф Орлов?" Перепитала княжна. "А хто ж інший?.."

Княжна Дараган пломеніла. Приходив край злидням і сороміцькому жебрацтву. Вмить з'явилися і вже господарювали в палаці, крім Франціски і "тотумфацький" княжниного двору Йосип Ріхтер (теж собі підозріла єхидна) і камердинери Маркезіні і Кальтфішер. Пішли накази, розпорядження, які ми запивали добрим "кіанті". Треба було викликати куаферів, ювеліра Бернарді, каретника Салічетті, всіляких кравчинь, гонців і писарчуків, тож я, побачивши, що зараз не до мене, сам щошвидше подався в місто.

Неначе випадково, минаючи Тревський фонтан, я знов зустрів Афендика. Він був погідний; ані сліду його звичного сарказму чи притишеного глуму. Був аж надто влєсливий, мабуть, щоб загладити неприємне враження після останньої зустрічі. Лисюра приязно вклонився мені.

"А я, кавалере, вам прецікаву вісточку хотів оце переказати та за цими всіми високими матеріями не встиг. У Римі перебувають братіки Розумовські; я оце їх недавно бачив у одного лихваря, як вони торгували якусь римську іграшку. Ви їх напевно знайдете в кафе "д'Інглезі"...

Вістка справді мене схвилювала. Земляки у Римі? Може вісті з рідного дому?

Я стрибнув у ветуріна і наказав йому мерщій поганяти до кафе "д'Інглезі". Афендик глумливо глядів мені вслід.

Я бігцем добився крізь юрбу роззяв до кафе д'Інглезі, в якому було глітно і де мене знали. Камерієре, зігнувши спину, поспішали за мною, бо знали, що я не скнара. Я шукав знайомих обличчів і юрба розступалася переді мною, бо я був святково одягнений і своїм виглядом не міг бентежити інших. Нарешті я вздрів Розумовських, Петра і Андрія, що сиділи, надувшись мов павичі, з-модна одягнені, серед іноземців, що приїхали озирати римську старовину. Я гукнув: "Андрію! Петре Кириловичу!", обидва братіки спочатку не могли збагнути про що йдеться, потім, побачивши мене, видивились на мене мов на примару з того світу, та нарешті пізнали, оглядаючи мене склистоморозно і, не сказав би я, привітно.

"Чи не Юрко Рославець?" промовив Петро, (той начебто не такий гордовитий), а я кинувся їх обіймати, ремствуєючи, що це таки я, власною особою і невже вони так загорділи, що мене не пізнають. Обійми вони прийняли зніяковіло, можливо, що просто

соромились присутніх. Я всадовився біля них і аж духа мені захопило, такий я був радий, що зустрів земляків. Проте, дедалі я бачив, що вони ажніяк не ділять моєї радості, хоч поводяться ввічливо, але зовсім не сердечно, зовсім не так, як колись у Страсбурзі.

Я собі погадав, що вони мабуть серед всіляких финиткуватих панків, ангелянців та німців, почуваються ніяково і запропонував їм податись в інше місце, де нам не перебаранчатимуть. Андрійко, я бачив, вагався, але старшенький Петро, мабуть вільніший у поведінці, погодився і ми попрощалися з їхнім товариством, серед якого були два німецькі графенята та англійський лорд, що скуповував всіляку старовину, повизбирувану покійним, невтомним Вінкельманом, а згодом повикрадану, перепродувану і: фальшовану всілякими гендльрами. Дві-три фльондри хотіли причіпитись до нас, але я їх відогнав. Ветуріном ми доїхали до затишної остерії, зараз біля П'яцца д'Еспанья. Тільки тут обидвом Розумовським, які озиралися частенько, розв'язалися язики. Щоправда, я ще в кафе д'Інглезі, зауважив лисячу подобу Афендика, що метнулася начебто притьмом попід стінами і щезла.

"Рославче, — сказав Петро повагом, — не дивуйтесь нашій поведінці, але про вас ходять такі чутки, що ми, далебі, не знаємо, чи доречно нам з вами зустрічатися..."

"До чорта, — грюкнув я кулаком об стіл, аж задзвеніли келихи, — або я для вас земляк і чесна людина, або ви мене приймаєте за ланця! Тоді наші розмови будуть короткі".

"В тому то й справа, що ми вас, Рославче, вважаємо порядною і достойною людиною, — промовив Петро, — ми ніколи не йняли віри ніяким наговорам, але зрозумійте нас і нашого батенька, графа Кирила, що коли такі чутки ходять, та й уперто, то нема диму без вогню..."

І обидва розповіли мені, я гадаю, нічого не приховуючи, чистосердечно, про все, що якісь сороки, не тільки в Страсбурзі, але й на Україні, рознесли на хвості, приправляючи тим і графа і моїх батьків і всіх рідних до величезної журби. Я аж деревів, що про мене розповідано. Говорилось про мої начебто вельми розпусні пригоди в Парижі і Венеції, про мої зачіпки, що кінчалися шпагами, про те, що я мовляв, з ігорних домів не виходжу і пристаю з усяким непевним народом, через яких я, мовляв, попався в хурдигу і втік звідти, волочуся по світі як невіглас, малощо не промишляю розбоєм, а над усе, зв'язав свою долю з темпом авантюристкою, якоюсь графінею з-під злодійської зорі, що її поліція шукає по всіх усядах...

Чорти мене брали, коли я це все вислухав.

"Земляки! Рідненькі! Присягаю вам, що все це собача брехня, що я ніколи нічого ганебного не вчинив. Доля моя була, що правда, сувора і жбурляла мною немов тріскою, але я завжди поступав так, як веліла того моя честь. Все це лихих людей наговор, а найпаче брудом обдано особу, якій я серце і пристрасть свою віддавав, але якої я не покину ніколи, бо з нею пов'язана велика справа. Задля неї я залишив і дім і науку, але цю справу я закінчу із славою, вірте мені..."

Брати мене слухали з хвилюванням, а Андрійко навіть і пролив сльозу. Вони

обійняли мене і сказали, що ніколи не сумнівалися в моїй порядності. Шкода тільки моїх батьків, яких вони хоч потішать доброю вісткою, однак мене вони не відраджують і не всовіщають, щоб я відійшов з мого шляху, бо я ж, мовляв, людина доросла, яка знає що діє, бажають мені лише добра, хоч і справи, якій я служу, не знають.

Мені здалось, що вони тільки прикидаються, даремно обидва готують себе на дипломатів, а знають і про княжну значно більше, ніж говорять, проте і я вдав дипломата та розповів їм, хоч і не те, що вважав секретом, але в загальних рисах — правду.

Старший Петро слухав мене, пихасто розсівшись, з кам'яним обличчям, а Андрійко — бистріший розумом, слухав з цікавістю, навіть паленів. Петро ж, скоштувавши вина, сказав:

"Справа, якій ви, земляче Рославець, служите, не тільки непевна, але й з біса небезпечна. Не мені вас відмовляти, але признаюсь вам, що не бачу для вас ні проміння надії на успіх. Чуване це діло! Підійняти руку не лише на законну імператорицю, але на всю державу російську! Що ви? Другим Пугачовим хочете бути, серденько? Скінчити як він у залізній клітці та на Лобному місці в Москві? Схаменіться, друже, поки не пізно. Киньте до біса всю цю вашу чудасію. Це вас наврочили, чоловіче!"

"— І все із-за якоїсь капосниці, із-за дівки-самозванки, анантюрниці і аферистки, що бозна-де волочилась і з ким, — сказав Андрійко; та ж у государині Єлисавет Петрівни ніякої дочки не було та й шлюбу з дядьком нашим Олексієм нікісінького..."

"— А як був, то секретний і ніякого права наслідникам не дає, — втрутив Петро Розумовський, — дочка, що правда була, але знаєте, кавалере, де вона? В монастирі вона, під іменем черниці Досифеї. А ваша княжна така цариця як Пугачов імператор Петро III..."

" — Королева Понтиди! Та ви якийсь Дон-Кішот, Рославче! А щоб тебе дідько свиснув! — Зареготав Андрій Розумовський, — та чи ви казалися, одчайдуше? Та ж то химера, то все виплід вашої юнацької голови, хмільної від кохання!..."

"— Яка химера? Гукнув я з пересердя, — та ж то відновлене Боспорське царство, твір Мітридата Великого! Та це ж держава, що, як за Ярослава, сягне від Білого до Чорного морів! Це Запоріжська Січ, це оновлена Гетьманщина! Гадаєте, ваш батечко, гетьман Розумовський, не підтримав би цієї химери? Ось візьміть-но листа до нього..."

З переляку обличчя Розумовських аж перекосилися. Вони уважно озирнулись, чи хтось не підслуховує. А менший аж скам'янів.

"— Та ви таки справді з глузду з'їхали, Рославче. Граф віддавна у великій неласці. Його мало що не втягли в справу Мировича. Ніколи наш батько не піде на таку авантюру. Я вам скажу, що ви собі спільника із свічкою не знайдете у Гетьманщині. Та пропади вона пропадом, ваша Понтида... І не тільки через те, що це божевілля, химера, але ж бо кожній розумній, а ще й політичній людині ясно, що це зрада, одверта зрада вітчизни..."

Вгодований, випещений, майбутній дипломат Петро промовляв аж надто стиха,

мабуть боячись власної тіні.

"— Ви, земляче, ув'язалися в диявольську інтригу, навіть не припускаючи, наскільки вона нам усім ворожа. Держав російська зараз на піднесенні: не будемо говорити про третій Рим, але володіння над Протоками і відновлення слави і величі Візантії в нашому Константинополі не за горами. Розширення кордонів імперії триває і вже знаменується історичним довершенням. У нас відкритий шлях для освоєння зауральських просторів і Півдня — уявіть собі, скільки незужитої енергії наших народів матиме свій плодотворний вихід! Перемоги за перемогами наших доблесних воїнів, наших полководців як славні Румянцев, Потьомкін, молодий Суворов, відкривають нам широкі шляхи не лише в кайсак-кіргізькі степи; адже вже в нашому володінні Крим, ми стаємо твердою ногою на Чорному морі, а і через Кавказ шлях веде на Персію, Закаспій, Індію..."

"— А які можливості для комерції, промисловості, хліборобства, колонізації!" — вигукнув Андрійко.

"— Тут можуть казна-що плести про государиню-імператорицю, — продовжував Петро, — але про мудрість її правління нема що сперечатись. Вона продовжує діло Петра I. Вона своїми проектами і інструкціями, а найважливіше — ділом, на сто гонів випереджує наше сторіччя просвітительства..."

"— Рабства підлого, тягла худоб'ячого! Ваша просвітителька сприяє знущанню над натуральними правами людей і громадян!" — вигукнув я з пересердям.

"...— Доцільні реформи, спрямовані на обмеження рабства, аж до його повного скасування, — не слухаючи мене пихато сказав Петро, — вже готуються. Скоропалительні рішення в цій справі принесли б лише шкоду. Надання повної свободи нашому народові означає хаос, безголов'я, сліпий бунт черні, криваву різню і міжусобицю, що неминуче використають наші зарубіжні вороги так, як оце вони затирали руки і потайки підтримували ребелію козацького самозванця Пугачова. Ні, земляче, рабство не є ще крайнім лихом. Наше завдання винести і зміцнити нашу керівну верству — стан дворянства, що всюди є надійною, стійкою і керівною силою держави..."

"— От воно що! — спалахнув я, — так ви б і казали! Своя сорочка найближча до тіла! Недаремно ваша Феліца так щедро роздає вашому богоспасаємому дворянству земельки, та ще й які! Тисячами рабів йому благодітельствує! Не диво, що й наші землячки із шкури лізуть, щоб цариці попасти на очі, вислугу собі заробити, людоловством, приниженням, каранням по своїй волі, хриstopродавством! Всілякі Ханенки, Гудовичі, Скоропадські, Безбородьки, Родзянки..."

Я хотів ще сказати і "Розумовські" та стримався.

"... Але дзуськи! Хоч і як би вони не повзали, та німчура буде попереду. До давніх вольностей козацьких, до свободи старшинської і привілеїв шляхетноуроджених українських людей вашій Фіцхен-Като вщерть байдуже..."

"— Помиляєтесь, земляче, — сухо, немов би сидів за професорською кафедрою, перервав мене Петро Розумовський, — проект щодо зрівняння української старшини і

шляхти вже в роботі. Жалована грамота буде незабаром оголошена. Козацька старшина буде возведена з честю в стан малоросійського дворянства з усіма привілеями, тому станові властивими... А вже навстіж відкрита дорога на Причорномор'я — це ж для благоденства і процвітання України..."

Тоді озвався Андрій, графеня, що ще в Страсбурзі відомий був не так з пильності до науки, як до музикування, бо й сам терликав на скрипці в своїх квартетах і музикуючими німчиками. Не було балету, опери чи іншого музикування, щоб він там не бував. То ж я здивувався що й це графеня встригає в поучування свого братика.

"— Інтрига, в якій, як видно, земляк Рославець таки не пасе задніх, — сказав Андрій глумливо, поправляючи мереживо, — потрібна як контрзахід проти "Північного акорду" держав. Про це ви мабуть чували? Це мудра думка нашої царствуючої володарки, щоб північні держави як наша, а також Швеція, Прусія, Саксонія, Данія і Англія та й Польська Річпосполита, утворили щільний союз для протиставлення Південному акордові католицьких держав — Франції, Австрії та Іспанії, очевидячки в зговорі з магометанською Портою. Ви розумієте, земляче Рославець, що це означає, цей хвалений "Південний акорд"? Це означає війну проти нас всіми союзними силами, вторгнення і підкорення, після чого — розшарпання нашої вітчизни на ласі шматки. Цісарщина стане твердо на устях Дунаю і Пруту, просунеться до Києва; Отоманська Порта займе побережжя Чорного і Азовського морів, вторгнеться на Кавказ; Франції і Іспанії залишиться можливо Польща з Литвою і Курляндією, та хтозна, може Санки-Петербург і вихід у Біле море..."

"— А святіший апостольський намісник у Римі, з допомогою Бурбонів і Габсбургів проголосить поход, щоб нарешті приборкати всіх схизматиків Сходу!" — втрутився Петро.

"— Ад майором Деї глоріам! Амінь! Недаремно княжа Володимирська і майбутня королева Понтиди пактує з кардиналами Альбані і Беллоні!" — закінчив свою орацію скрипаль-графеня Андрій і обидва майбутні царицині дипломати зареготали та лукаво-глузливо поглядували на мене. Вино було допите, камерієре приніс ще одну пляшку, в остерії пустувало, бо була пізня година та й римські гуляки і п'янички нами не цікавилися.

Пересердя, а навіть лють сповнювали мене. Що я ми порадити їм на їхні заячі серця, на їхній страх за кар'єру, за маєтки, за привілеї, за ласку їхньої Феліци? Це були імениті, вгодовані, випещені раби з перстеньми і мереживами, з холодною блакиттю очей, байдужі до всього, крім власної кар'єри й пихи.

"Отож! — Сказав я, відповідаючи своїм думкам. — Не попереду свого просвітительського сторіччя ви йдете, земляки любезні, а позаду! Дивитесь на світ широкими очима, а на ділі ви — сліпці. Присягаєтесь мудрістю, далекозорістю, ба, навіть вільнодумством своїх володарів, а не бачите, що вже розколюються і тріщать їхні корони і скипетри. Додолу тиранів! Геть деспотизм! Геть коронованих повій, святох і бабодурів! Геть увесь їхній прогнилий, здряхлілий віковий лад! Геть забобони, пересуди, геть темряву людську! Свобода, поступ, справедливість! Ось за що встане і

вже встає малий, сьогодні ще простий чоловічок, а таких мільйони. Бо це не графи і барони, не сеньйори і галахури, не фаворити на годину, що ділять з царственними повіями спорзне ложе, а цілі народи, що зараз у кайданах. Це ті, що в жебрацькому лахмітті нині подихають з голоду з ласки царів і панів, ті, що ними, їхніми жінками і дочками, торгують, немов худобою, титуловані розбишаки! Дорікаєте мені інтригами і самозванками! Нехай і так! Справа не в княжнах Володимирських, як і не в самозванних Петрах Третіх. Це тільки привід, а сама суть ще напереді, ще вона дримає, як і правда і воля, що ще спить. Але вона прокидається! Бурхає і бурлить море народного гніву і у Франції, і в Німеччині, і в Польщі, в Італії, і в Нідерландах! Пугачов, Залізник і Гонта довели вам усім, що народ чекає лиш гасла, щоб повстати. Що там по княжні? Вона тільки іскра, яка спалахне і минеться, але полум'я від її іскри зажевріє і запалахкоче. А коли двигнеться народ, той нині вами запроданий і нехтований, тоді його сил вам не здолати. Не лякайте мене інтригами великодержав! Нехай спробує котрась вторгтись і підкорити наші волелюбні Народи! Всі як один, малий і старий, стануть на захист вітчизни і віри предківської, православної, як було за славного Богдана..."

Братіки слухали мене з камінними обличчями. Не знаю, чи збагнули вони мої сокровенні думи. Переконавання треба було занехати. На тисячі гонів були вони далекі від мене і моїх дум та мрій. "Бунтарство черні, розв'язання всіх темних жаг восхвалюєте, Рославче, — тихо сказав Петро Розумовський, — не дай Бог, щоб ви були провидцем. Це не шлях просвітительського сторіччя..." Андрій мовчав.

Ми перевели розмову на інше, на зовсім байдужі справи, розмова не клеїлася. Я попросив їх поклонитись паши́м дібровам і синьому Соймові, низький уклін передати моїм батькам у Бакланівщині, старого графа Кирила запевнити в пошані. "Схаменіться, земляче, — поки не пізно", — тихо промовив Андрій. Ми попрощалися. Брати Розумовські сказали, що днями їдуть до Венеції і я зрозумів, що бачитись нам удруге нінавіщо. Мовчки ми обійнялись і розійшлись. Хоч не як друзі, то принаймні як земляки.

3

Зустріч з Розумовськими та їхні вістки з батьківщини мене стурбували. Я не міг заснути, вставав, ходив і роздумував. До княжни я йти не хотів; хоч вона була напевно зайнята всілякими орудками, (мавши повну калитку грошенят), і їй треба було б упорядкувати думки, проте її присутність була б мені потрібна. Я був збентежений не на жарт. Розумовські, звичайно, не вирішали ніякої справи. Чогось іншого я не міг жадати від них: це були царські слуги; їхні сумирно-холодні, майже жаб'ячокрові вдачі я збагнув; вони жили, щоб пишатися і пишніти, нікому нічим не наражатись, завжди бути щільнозащібненими, ввічливими, але, зрештою як і всі, їм подібні, самолюбам-самодурами. Інша річ — їх батько, деяка фантазія у нього була, а головне — аспірації і амбіції; хоч він начебто був в неласці, але сидів у своєму Глухові, мабуть роздумуючи і зважуючи. Адже, хто раз скоштував влади, буде прагнути до неї завжди. Сьогодні він обачний, як освоєний ведмідь, але може завтра стане левом. Гірше було те, що на

нікого, а то на нікогісінького не можна було покластися — в тому вони були праві, ті братіки-графенята. Ота козацька старшина була заклопотана своїми справами, покірлива по овечому; їй цікавило тільки затишне життя з петербурзької милості; в кращому випадку були епікурейцями, хотіли жити та й другому дати жити. Можна було розраховувати на пікінерів і карабінерів на пограниччі з Туреччиною чи на Слободжанщині; в їх полках було багато козаків із скасованої Січі, як були чутки. Але до цього всього треба було зв'язків, знайомих, людей — достойних і гідних довір'я, а їх не було... Ет, прогаяно, процвиндрено на мізерну метушню стільки часу, а на ділі нічого не зроблено...

Задрімав я, коли вже розвиднилось; сни були мерзенні; примари витягали до мене цурупалля своїх пазурів, а то я зривався із скель у безодню, то знов опинявся в тюрмі; я вигукував крізь сон, коли Зогу прибіг у відпочивальню, дізнатись, що зі мною, чи я, бува, не занедужав на пристрій. "Нехай же вас сила божя б'є, — сказав він, — ви, кавалере, або людина причинна або в кімсь задурена. Женіть від себе дурощі, живіть, аби день минув..."

Однак того дня, хоч всілякі сумніви скреблися чорними кішками в мені, я того дня був у своєму роді тріумфатором.

Опівдні, як домовлено, заїхав по мене Афендик у новісінькій золоченій берліні, яку везло восьмеро коней, прикрашених струсячими перами і битою сріблом збруєю. Не знаю, чи цей цуг прислано графом-адміралом, чи його у Грімальді купив Афендик напередодні. Зогу одягнув турецькі шати, а лакеї і фореятори були у лівреї (які начебто були з барвами королеви Понту — синіми та жовтими, на кшталт гетьманських полків у Глухові). Юрба зразу ж до нас поперлася, оточила і супроводила увесь час; у Римі їздити золоченими каретами можна було тільки високо-титулованим особам або багатіям.

Ми також були прибрані святково. Я парадував у темно-кармазиновому каптані і срібному камзолі, вилискував дармовисами і клейнодами, а пудри чортів син-перукар мені насипав на буклі, що трусилася на плечі. Афендик прибрався не у свій звичний — чорний, а в темно-зелений каптан, почепив собі якісь медалі, а два писарчуки підозрілого вигляду, хоч і чисто зодягнені та з гусячими перами за вухами і з каламарями на ланцюшках, тупцювали біля нього. Ось у такому парадному вигляді доїхали ми до палацу Спада, і увійшли, але не з закамарків, а через головну браму з різьбленими у камені гербами. Юрба жебраків, старчих, хлопчаків і всіляких "ляццароні" як одуріла, бігла за нами і я наказав Зогу кинути їй пригорщу-дві дрібних монет. Юрба счинила за них бійку. Проте спинявся і нас оточував також і достойний народ — ченці, іноземці, патриції, марчези, несені в лектиках, вітали нас; я хотів би, щоб нас таки бачили наші знайомі, навіть такі Скіарчіфіко чи Розумовські — таким пустодзвонам завжди добре пустити трохи пилуги в очі. Фореятори хвацько затримали коні, а я, Афендик і Зогу повагом увійшли всередину. Там ми застали чималий переполох, бо того ж ранку у будинок вторглася, мов вороняча згряя, поліція папської держави, неначе вивідуючи про Рокатані, але насправді, як я гадаю, в надії натрапити

тут на слід зборища фальшивомонетників. Видно, Рокатані признався в усьому. Ота галіч поводила себе в палаці безцеремонно, однак наше прибуття її збентежило. Пан Афендик, що виглядав на справжнього амбасадора, з портфеликом у руці, на замках, саджених самоцвітами, почав зразу ж шепотітися з головним яригою та вголос запротестував проти вторгнення у палац особи, ім'я якої відоме всім дворам у Європі. Яриги були не в тих, не в сих; нас вони взяли за надто іменитих людей, які могли б і їм накоїти лиха, то ж почали вибачатися і швиденько забралися геть, обіцяючи випустити абата Рокатані ще таки того дня. Гадаю, що Афендик всунув їхньому проводиреві в долоню декілька золотих.

Можна уявити собі, які почуття оволоділи мною, коли я мимоходом спостеріг сполотнілого Христанека і посоловілого Доманського. Спершу я мимоволі потягся до руків'я шпаги, бо кров в мені почала бурхати і я, як стій, був би їм обидвом повідсікав вуха. Але розум таки переміг, я оволодів собою і залишив розрахунки з каналіями на пізніше. Христанек, трясся усім тілом, то блід, то паленів і дивився, якби йому чкурнути звідси. Доманський нахмурих свої бровища і з-під лоба стежив за мною. Але я, перемагаючи самий себе, простягнув до обидвох плутяг руки і сказав, що тепер не час пам'ятати про минуле, бо сюди привели мене не дрібні, а великі справи. То ж, мовив я, будьмо друзями, Я сам собі дивувався, якто вистачило у мене облуди, щоб проказати ці речення. Очевидячки, живучи серед вовків, я сам таки навчився вити по вовчому.

Втім згори, по мармурних сходах, ішла до нас княжна, а за нею громадка людей, які зовсім виразно були впрост приголомшені нашою появою. Була там приватна конфідентка княжни Франціска фон Мешедє, були польські шляхтири, заушники Радзівіллоу — Ліповський і Станішевський, єзуїт — розстрига, імовірно від кардинала до Берні, амбасадора Франції; староста кам'янецький Ганецький, польський резидент маркіз д'Антіччі, галицький хорунжий Ян Чарномський, що служив невідомо кому, італійський лікар і мабуть також підглядач доктор Салічетті; декілька прихорошених дам, от як Теофіля Моравська, жінка конфедератського ватажка, жінка магната з України Паца, Констанція Космовська та й інші, яких я не знав. Всі вони були святково зодягнені, а княжна, що їх понаскликала, пишніла особливо. Дженкінсові і кардиналові грошенята видно знадобилися, проте княжна либонь, тепер порозумнішала і цупко тримала їх, не віддаючи, як бувало раніше, під опіку Христанека і Доманського.

"— Вітаю вас, кавалере Рославець — сказала княжна так, начебто ми зустрічалися вперше тільки сьогодні, — якими вітрами принесло вас до Риму?"

Як велить етикет, я черкнув ногою по підлозі, замів її трирогом і нахилився над її простягнутою рукою. За мною протупотів Афендик, якого я рекомендував.

"— Ваша величносте, — промовив я із щирим тремтінням у голосі, — нема для мене таких перешкод, що, творені людьми і природою, спинили б мене, щоб я, відданий вам повсякчасно, не прибув під ваші накази..."

Ось у таких блискотливих словах, якими ми обмінювалися перед людьми, проходила наша презентація. Незабаром, на моє здивування, з'явився також і Радзівіл,

що приволікся сюди із своїм причтом, мабуть пронюхавши, що справи княжни пішли вгору. Але й його двір не дуже різнився від тутешнього — ті самі, одна в одну пихаті пики і мордяки з підголеними чубами і вусищами сторчма — з-польська, або з-французька — напудровані і наперфумовані свищохлисті. З того всього я міг тільки подумки заламувати руки: серед якої шушвалі моїй княжні доводиться обертатися! Я б найрадше усіх цих підлабузників, лакиз, вертихвостів, марчез, що промишляють невідомо чим і як, шахраїв під виглядом поетів — друзів Віланда і Гете, як цим нахвалювався якийсь німчик, збирачів римської старовини, смаглявих гречинів і португальців, вкупі з Христанеком і Доманським прогнав би під усіх чортів. Але я терпів, мовчав і наказав нашим лакеям принести куфри і пuzдра, що їх у ралець княжні через Афендика прислав граф Орлов. Там були коштовні шати, турецькі і перські, ласощі, дорогий посуд і клейноди. Все це либонь коштувало багато грошей і вся і галайстра аж захекувалась, подивляючи ці подарунки.

Тимчасом у верхніх кімнатах спалахнули свічі і вся чесна кумпанія рушила туди та порозсідалася за столами, де було всього до схочу, звичайно, за ті ж самі гроші — Дженкінсові, тобто графові.

Христанек, ця каналія, стелився переді мною немов нічого між нами не було, неначе він ніколи не кидав мене напризволяще у штутгартській тюрязі, не випрохував з палаццо княжни у Венеції, не нападав на мене із збірами. Каналія називав мене тепер "великою душею", "кавалером без догани і без плями", "найщирішим своїм приятелем і добродієм", не кажучи про всілякі титули, якими він мене величав, представляючи таким, як і він, пройдисвітам, Доманський тримався здалеку, все ще нахмурений. Я недбайливо підійшов до нього і спитав його, як ідуть справи з трансмутацією металів. Гундсвот тільки зиркнув зукоса на мене і затаїв лютю. Автім було б недоречно звертати увагу на цю пропалену голоту. Афендик уже декілька раз говорив мені, що Доманського і Христанека, як і декого з дальшого почту, він міг би дуже легко, в одну мить, запроторити в римську тюрму Регіна Челі, бо має зв'язки у сенаті міста. Але я вважав таке поступуванні передчасним. Розправу над ланцями я брав на себе. Що ж до Доманського, то я ще хотів довідатись всю правду про його коншахти з Де-Рібасом та причетність до смерті маркіза де Вількура. Покищо бесіда за столом ішла, бундюжна, ще не надто гомінка, а я тільки посміхався, спостерігаючи як ця вся наволоч, включно з Радзивілом, жеручи і п'ючи на чужий кошт, намагається розчовпати, що ми з Афендиком за одні, хто за нами стоїть і що ми збираємося чинити надалі. Різні підслухувачі витягали вуха як кажани, щоб здобути хоч яку-небудь вісточку для всіляких секретних відомств. А дрібні шляхтюри і кардинальські лизуни, занюхавши, що наші калитки повні, розбігалися переді мною і Афендиком бісиками, цуциками служили на задніх лапках.

Іноді я споглядав на княжну: вона сиділа здалека від мене, замислена і бліда та зовсім інша від тієї, яку я знав три дні тому. Багрянний брокат відтіняв її плечі, висока срібна перука чинила ще гострішим обличчя. Іноді вона кашляла, приклавши хустку до уст і мовчала. На мене вона майже не споглядала, що могло б бути ознакою

похолодіння, але може це була тільки дипломатія.

В міру випитих вин бесіда за столами ставала живішою і в блимі свіч різьбилися обличчя бесідників в їх первинному образі — це були потвори, насичені чадом їхніх підлих жаг, які, разом з винними парами, визволялися. Це були завидючі, гадючі натури, брудні душею, навіщені всіми пороками, віроломні до нестями, вірні тільки своїм молохам — золоту, картярству, підсиджуванні кожного ближнього, насолоді свого живота і найогиднішим ґанджам. Все це братство хизувалося навипередки своїм знанням історії Риму, захопленням великими майстрами і їх творами, кривило свої машкари влєсливими посміхами, хотіли чванитися своїми двозначними жартами, недотепними плітками про всіляких визначних осіб, а на ділі кожен з них не вартий був ламаного шеляга і втопив би один одного в ложці води. Грець їм, чортовим дітям! Мені так прагнулось підвестись, взяти княжну за руку і вивести її геть із цього чаду на свіже повітря, на Авентін, понад Тибр, на рівну *Bia Annia*. Не час ще був на це, ні!

Ось так я роздумував і споглядав на княжну, прагнучи розгадати її, а тоді підвівся Афендик і попросив у гостей слова. Довгий його носяра від вина почервонів, крізь окуляри засвітилися хитрі очиці, він підійняв келиха і запропонував випити за здоров'я королеви Понту, імператориці всіх Русей Єлисавет II (*Dei Gratia*) та ще за одну велику постать, яка жалує, що вона не бере участі в цьому такому вибраному і шановному гроні.

Як і треба було чекати, все заворушилося, бо хотіло знати, про кого йде мова. Княжна поглянула на мене і її очима майнув той самий відсвіт, який мене збентежив тієї пам'ятної ночі.

Кована на всі чотири, бестія — Афендик, сказав, волів би попросити до слова мене, як справи усієї "спірітуса мовенса". Тоді всі вперли в мене зікри, посоловілі від вина, але ще тямущі, найпаче ж Радзивіл, який так і застиг мов бованець з келихом у руці, сяйній від діамантів. Нашошорилися і штукар-маг Доманський і Христанек. Я озирнувся, немов хотів переконатись, чи крім присутніх нема тут тіней давніх власників палацу Спада, в стінах якого не одному гостеві довелося під час такого ж бенкетування проковтнути отруту або бути простромленим стилетом.

"Ваша величносте, Єлисавет Олексіївна і ви, шановна громадо, — підняв я високо келиха з іскрястим, прозоро-багряним, важким вином, — вип'ємо за вас, королево Понтійська і за того, хто свою кебету славного полководця, свою рицарську шпагу і довірені йому збройні сили віддав вам під накази..."

"— Хто ж це такий, пане коханку, — вигукнув Радзивіл, — кажіть мерщій!"

"— Його світлість, головнокомандуючий російською ескадрою на морях Тиренському, Егейському, Адріатицькому і Середземному, переможець з-під Чесми і Хіосу — славетний граф-генерал-аншеф і адмірал Олексій Григорович Орлов!"

Всі остовпіли: мої слова були для всіх як грім з ясного неба. Дехто подумав, що я це сказав може з-п'яна і замахав руками; сідай, мовляв, чоловіче. Тоді підвелась княжна і підтвердила сказане мною та сповістила, що графів секретар пан Афендик передав їй власноручну епістолярію графа Орлова з запрошенням про прибуття у його палац у

Пізу на презентацію.

— Ура! — закрював Афендик, — ура владарці Понту!

— Ура графові і адміралові його світлості Орлову! Віват! Вигукнув я і зі мною Афендикові писарчуки. Тільки дехто підхопив наші вигуки, але більшість сиділа отетеріла і тільки викарячувала на нас збентежені очиська; хтось гоготів, хтось дзенькотів келихами. Я не вважав потрібним такій різношерстній галайстрі, та й при такій п'яній okazji, розповідати про всю справу. Вистало з них того, що сказано, бо ми вже домовилися перед тим з Афендиком, що нашу справу треба позбавити секретності. Не було сумніву, що шляхтюри, кардиналові агенти, резиденти і шпигуни різних держав, насамперед Відня і Парижа, рознесуть вістку повсесюдно. Чи це було добре для справи — не знаю. Афендик позирнув на мене з-під лоба, із своєю звичною облесною усмішкою.

Цікаво, що на це скаже тепер Феліца у Петербурзі та її друзі?

Галайстра, розкумекавши нарешті про що йдеться, почала вітувати на честь княжни і Орлова і загуляла вже напропаще; тости й діонізіак розцвітали: Радзивіл, "пане-коханку", став до мене цукерково-медвяний, величав вже і графом і міністром, а я хотів йому пригадані, як він мені ще лиш учора подав два пальці на знак погорди. Тепер і цей хитрун задумується, що йому робити із своїм залицанням до короля Стася. Коли трохи втишилось, він навіть спробував тримати орацію, при чому почав від історії рятування Риму і мене порівняв із Тарквінієм. До чого була ця балаканина, біс його зна, але шляхта заревіла, вдарила п'ятірнями по шаблях, як колись в Нейсіпі Христанек тільки лупав очима, а до мене став двічі і тричі влєсливий. Просив у мене зустрічі для душевної розмови, щоб, мовляв, щиросердо обговорити деякі справи минулого. Він, мовляв, в нічому не повинен. Але я відмахнувся, кажучи, що старе згадувати та ще й в такій урочистій хвилині, не годиться. Каналія не помітив іронії в моєму голосі і запропонував навіть, щоб уся компанія випила на мою честь. Вже добре підпита братія підхопила цю нагоду, щоб знов розпочати хлебтання. Тільки Доманський сидів наодшибі і в ніщо не встрявав. Хто б знав, які думки у псявіри? Після півночі княжна подалась у свої покої; з виду вона не була ні весела, ні смутна, якась замислена і це мене турбувало. Підвелись і ми, залишаючи мочиморд за столами. Презентація вдалась таки на славу.

4

..."Што ж ми даєш, дияволе?" — "Дам ти нинішнього віку славу, розкош і багатство. Если хочеш, бути преложоним, то мені угоди Поклони ми ся, я тобі все дам... Если хочеш паном бути, падь, поклони ми ся, я тобі все дам..." Іван Вишенський. "Обличеніє диявола — миродержца, странника прелщаема от диявола", 1601.

Як було домовлено з Афендиком, напередодні, увечері я був біля кафе д'Інглезі, прихопивши, однак, шпагу і пістолети, бо в Римі ніколи не відомо, чого можна дочекатися серед темряви від усілякої зграї, що її було тут вдосталь. Розбишаки частенько нападали на заблуканих чужинців, накидали на них мішки, грабували і, задавивши або пробивши стилетом, жбурляли в Тибр.

А я всежтаки ніяк не міг позбутися недовір'я до Афендика, дарма що він начебто служив нашій справі.

Рівно о десятій годині Афендик надійшов, загорнувшись у довгу кирею та насунувши трирога на чоло. Таку саму кирею дав він і мені і ми всадовилися в карету, що нас чекала. У кареті сидів ще один панок, в такій самій як і ми киреї та ще й у масці. Автім маску Афендик дав і мені та й сам приховав мармизу. Крізь маску блимали час від часу його очиці, злющі як у ящура. "Куди ж ви мене всежтаки везете?" Спитав я серед мовчанки в той час, коли коні чвалом мчали нас у глиб ночі. Афендик не відповів, а тільки приклав палець до вуст. І я мовчав, як і мовчав той третій супутник, затулившись у кирею. Ніч була беззоряна. З Остії, з моря, йшли шпаркі вітри. Важко було збагнути, до дідька, куди і навіщо мчимо. Завіски на віконцях карети були засунені, але не так щільно, щоб я не міг зиркнути, що діється по дорозі. Околиця була мені зовсім невідома: сади, палаци, дедалі похмуріші; потім заструнчіла церква святого Андрія, а там проминули ми терми Каракалли, а от Есквілін, а далі Палантін, ми вже чвалували передмістями і тільки хрипкий голос візника та тряскіт батога свідчив, що по дорогах вешталися люди, присвічуючи собі ліхтарями; ми таки добре віддалялися від міста, залишаючи в темряві силуети церков і загородні палаци, Боргезе і Борджія, вілли Барберіні і Меццофанті. А згодом почалися убогі хижі, каменяломи, чагарники і просто нас — рівний шлях, обсаджений пініями. Це була Віа Аппія.

Навкола вже була глупа ніч. Я нагадав собі, що мені сказав біля кафе д'Інглезі Афендик. Ми, мовив він, напередодні великих подій. Граф Орлов із своєю ескадрою мабуть підходить до Ліворно. Найпізніше через два-три дні княжна і всі ми вирушаємо до Пізи. Личина Афендика при тому світилася і він хихотів, затираючи свої кістясті руки.

Події, справді, назрівали. Приєднання адмірала Орлова до нашої справи змінювало все. Володінню кайсак-кіргізької Мінерви, пуцулуватої німкинї-цариці, що ще так самовпевнено возсідає на своєму санки-петербурзькому престолі надходив кінець. А я вже бачив княжну Дараган, — як вона йде по сходах високих палаців. Вона буде не порфіроносна тиранниця, і а дочка народів, які скинуть ярмо узурпаторів! Що ж до Афендика, то якщо він пристав до нашої справи, то це був лише маневр пацюка, втікаючого з тонучого корабля. Проноза нюхом чув нові часи, що надходять, він страхував себе, щоб не опинитися на суді історії, яка суворо відплатить всім царициним лакеям, блюдолизам і верховодам.

Нарешті, біля скель, що білили в мороці, карета спинилася. Ми вийшли з карети на шлях і в глупу темінь нас повів якийсь чоловік з ліхтарем. Було моторошно — тихо, десь вив собака. Йти треба було стежкою по крем'янистому ґрунті, серед тернових кущів, як і водиться на пустирях. Втім Афендик пошепотівся із супутником. Вперше за увесь час вони заговорили до мене. В світлі ліхтаря я побачив цього третього співдорожнього; він скинув свою маску. В мене вперлись його розумні очі, байдужо-холодне, яструбине обличчя, стиснуті губи; він був ні молодий, ні старий. Афендик сказав: "Дозвольте рекомендувати вам, магістре, вельминадійного юнака. Це Юрій Рославець, що йде

шляхами, вказаними світочами і незабаром про його діяння буде лунко в Європі..." Супутник спинив свою ходу і пильно вдивлявся в мене. Підборіддя його було важке, щоки обвислі; мене сверлували пронозисті очі, важкі, проймаючі. Він подав мені руку і стиснув її тричі, мабуть це був якийсь знак, але я, не знаючи як на нього відповісти, зніжковів. А він, швидко почав мене випитувати, чи я, бува, не знаю і чи не бачив у Парижі якогось Майстра — маркіза Луї-Клода Сен-Мартена, чи я, десь не зустрічався ще з якимсь Емінім, Рубаном, Гамалієм; та я їх усіх не запам'ятав.

"Кавалер Рославець ще не Іллюмінат, — озвався Афендик, — він не Просвітлений, але велика надія на те, що він серед наших вітчизняних Злорадів, Стозмиїв, Себелюбів, таки стане Добросердом і світло Істини великої нестиме у темряву..."

Не знаю, з біса, чи цей Афендик не був сам тим Стозмиєм, бо лиха бестія, вдавав аж надто добродійного, але я, відчував, що про себе він хихоче і глузує не так із цього таємничого супутника, як із мене самого. А супутник ще раз поглянув на мене спільна і проказав, що шлях, на який я ступив, світлий і, коли віддам всі дні мого життя наказам розуму [він і повторив — "розуму"], то плодів благодійних і високостей душі просвітленої діб'юся у свій час. Саме тоді, коли він удруге назвав Сен-Мартена, мені блиснуло, мов у провісну хуртовину, чи, бува, цей супутник не з тих стовпів секретних громад, про які мені колись розповідали Розумовські, називаючи їх якимись "мартіністами". Вони мають неабияку силу у високих колах та й у державних справах їх слово вагоме. "Тю, на вас, окаянні, — сахнувся я подумки, — ще мені недоставало вплутуватись у якусь секретну, бісівську катавасію."

Але я прикинувся дурником, мовчав, роздумуючи, навіщо і далось Афендику зводити мене з цією вельми підозрілою кумпанією, та ж це тільки ще більше затягало мене в трясовиння. Афендик же, запримітивши мою стурбованість, обійняв мене: "Не хвилюйтесь, кавалере. Це велика людина, що йде поряд з вами. Він один із найдостойніших і найглибших умів нашого сторіччя. Він прагне того, чого й ми, ви і я: просвітительства, свободи думки, реформ. Гроно людей, яке його відрядило в Європу, — найретельніше працює для вітчизни. Вірте йому — він має діло з тутешніми іменитими людьми і заодно з нами. Звіть його Іван Єгорович..."*

Звичайно, я слухав одним вухом, а випускав другим. Тимчасом, ми, знов насунувши маски, зійшли в улоговину, а тоді у вузький яроч, йшли ним якийсь час, аж поки не вперлися у вхід до якоїсь печери, та увійшли у вибитий у скелі коридор, де стояли служники з ліхтарями. Ми рушили далі підземними переходами, а я збагнув, що ми ніде інде, як у катакомбах, що колись були сховищами для перших християн.

Афендик, як видно, вже бував тут раніше. Звивистими коридорами і закапелками, ми добирались до якогось призначеного місця і з нами по дорозі, мабуть туди ж, громадками або самотньо, ішли людська, теж сповиті в чорні киреї і в масках. Ми опинилися врешті в досить просторому, печеристому приміщенні. При вході, нас пильно обдивлялися, але заспокоєні паролем, який їм сказав Афендик, пропустили. В цій печері було щось на кшталт олтаря, а за ним, важка кармазинна завіса — там була менша печера. В залі було чоловік із п'ятдесять, що стояли зосереджені, мовчки,

чогось ждучи. До них приєднався наш супутник Іван Єгорович. Мене ж Афендик повів по сходах, вибитих у камінні, до невеличкої галерійки і на ній було парканацять осіб.

"Тому що ви, кавалере, ще не Іллюмінат і не Адепт, — прошепотів ярига, — нам місце ось тут, поки удостоїмося, але й звідси нам буде усе видно". "На якого тільки біси ви мене сюди привели, мості Афендик? — таки насів я на нього. "Побачите, то ще й подякуєте мені..."

Збіговисько поринало б у темряві, якби не факели і ліхтарі. Відблиски від них зловісно вигравали на червоній завісі. Більш чудернацького зборища важко було собі уявити. А коли вдарило дванадцяту почалася така чудасія, від якої я остовпів. Завіса розсунулася і там, на другому постаменті, височився бовдур — постать либонь чорта, ось такого, якого я, намальованого, бачив на образах про Страшний суд у нашій бакланівській церкві. Сатана сидів увесь позолочений, з короною на голові; вирла у нього мабуть від фосфору світилися; язичище він висолопив, у руках тримав скипетр і державу, навкола голови був ореол штудерно зроблений з золотих промінів, що своїм плетінням зображали гадюк. Чортяка сидів на позолоченому престолі, вишкіривши ікла, розставивши дебелі ножища, з копитцями як у цапа. Був теж у нього довжелезний хвостяра. Коли розсунено завісу, перед сатаною стояв, простягши руки, дядько у чорній мантиї, розшитій всілякими візерунками. Тут були знаки Зодіяка, геометричні фігури, подоби зміїв і драконів, невідомі мені літери. На голові височилась мітра, на подобу тіари, позначена химерними візерунками. Дядько повернувся до нас обличчям: на мармизі у нього була маска. Афендик прошепотів: "Дивіться, кавалере, це ніхто інший як Джозеф Бальзамо або граф Каліостро, всесвітній маг і чародій. Я й не гадав, що його тут побачимо..."

Корінястий дядько, цей самий Каліостро, начебто головний жрець, чи чортівський кардинал, почав правити своє служіння, якщо можна так назвати оте гидке торохтійство, та ще й по латині. Голосюга у мерзотника був скрипучий; два прислужники в червоних мантиях йому допомагали, волаючи час від часу "Гарр, гарр..", а всі, що стояли перед чортячим жертівником із смолоскипами, били поклони і горлали: "Глорія Люциферу! Глорія Вседержителю"... Бугаїсько — жрець їх підбадьорював. Дедалі в печері робилося глітніше, і від диму факелів і від смердючого відьомського кадила, яке роздмухували прислужники. Деся узявся чорний цап, що плутався між ногами, мекав, прочуваючи, що його ведуть на заріз. Зграя котів, яких випущено з клітки, шугала між людьми і жалісно нявчала. Не дивно, що від того всього чортовиння, гармідеру, вівкання і виття, серед цих подоб сатани, що були скрізь, від драконів і гадів з розжевленими пащами, чортомільці чманіли. Вони або підвікували бицюганові в мантиї, або, взявшись за руки, рівномірно хиталися, підстрибували і пританцьовували, ревіли як стадо баранів, або іржали немов біснுவаті кобилиці, заходилися то несамовитим реготом, то жалісним голосінням. Бугаїсько Каліостро скинув свою мантию і товкся перед подобою сатани, голий до пояса. Руки і рамена були у нього прикрашені золотими перстнями і браслетами, на грудях звисав золотий ланцюг, а на шиї було намотане чорно-багряне намисто. Він зійшов до меншого,

продовгастого олтаря — простіше сказавши, обтесаного чорного каменя, здер покривала з двох статуй — як сказав мені Афендик — Ізиди і Афродіти, а тоді ревнув не своїм голосом, що він хоче прославити Неперевершену Ізиду. Вся братія вже зовсім одуріла.

Дівки та й підстаркуваті бабиська, які стояли напереді, оповиті також у мантиї, з простертими руками кинулись до бицюгана і одна перед другою волила: "Вседостойніший! Всепопросвітлений! В ім'я Люцифера благаю — вибери мене!.."

Про що їм ішлося, ми вмиль побачили. Бугаїсько-Каліостро не звернув ніякої уваги на очманілих голосільниць, а зразу ж ткнув пальцем на одну, що стояла поблизу в масці, оповита киреєю, з розпущеним волоссям. Афендик пошепки сказав мені, що це Каліострова жінка, Джулія Лорензаччі, його помічниця в чаруванні і у всіляких темних справах. Прислужники метнулися до неї, схопили впіл і поклали на камінь, стягнувши з неї кирею. Так вона собі й простяглася, в чому матінка її породила, чорнокоса, смаглотіла, навіщена трясцею. Уся згряя аж подуріла, мабуть не вперше розважаючись такою чудасією. Бугаїсько поставив біля дівки дві здоровенні чорні свічки, братія обступила її, а прислужники нудними голосами завели свої собачі моління.

Каліостро — жрець ще трохи попиндючився біля камінюки з голою жінкою, загорлав свої заклинання на честь Ізиди, а тоді пішов у головний олтар, де повідбивав свої поклони сатані та заревів: "Глорія Баффомету! Глорія Люциферові Всемогутньому! Глорія Владареві!" Всі за ним завили "Глорія" і попадали ницьма. Бицюган накинув на себе мантию, на цей раз жовто-кармазинову, схопив золоту чару, в якій клекотіла добра сулія оковити, і підійшов знов до жертви, що розкинулась на камінюці, а тоді сам сьорбну" декілька добрих ковтків того чортячного питва і поставив;отій дівці Лорензаччі на живіт. Вона підвелася і притьмом видудлила чару. Невідомо, що це було за питво, але бабище від нього осатаніло і почало навіжено верещати, а за нею і бицюган-жрець і всі біснуваті, що юрмилися біля олтаря, і закружляли в підскоках й завертілись дзигами як очманіла череда. Видовисько призводило мене до млостей і я Афендикові сказав, що хочу йти геть від цього усього чортovinня. Цього рейваху, вереску, вівкання мені було вже вдосталь. Афендик сказав, що й йому це чортovinня остогидло, тільки лукаво підморгнув, щоб я роздивився по народцеві, який тут кімшився, чи, бува, не запримічу знайомих. Я повів тоді оком по цій чорноризній братії, куди затесався і наш супутник, Іван Єгорович. Йому до речі, причепили на шию навіть золотого ланцюха, з чортівською мабуть подобою, а тоді — гульк! Серед похмурих чоловічих постатей у киреях і масках я побачив нікого іншого як нашого шамбеляна Доманського! Цей потвора стояв, розкарячивши ноги, і півголосом підспівував всьому цьому песьому вівканню і лементуванню на честь Люцифера. Дедалі мене чекала ще більша несподіванка. Серед паній чи дівиць, які так рвалися до самопожертви на честь Ізиди і Афродіти, та у яких під чорними киреями не було нічого крім голого тіла, я вздрів, хто б це погадав! княжну Дараган-Володимирську, Даму з Азова, вона ж графиня Піннеберг чи пак княжна Селінська! От такої! Я глипнув на Афендика, а цей ехида, підсміхаючись, кивнув головою — так, це ніхто інший, а тільки наша королева

Понтиди! Я здеревів, отетерів, мені стало аж млосно, мене самого брали чорти, як і тих усіх, що тут зібралися. Я шарпнув Афендика, скипівши: геть звідсіля, щомерщій геть...

Карета, до якої ми дібралися з цих катакомб, нетрів і печер, чекала нас на тому самому розстаю доріг. Служник світив нам ліхтарем. Ми мовчки всадовилися і карета помчала в напрямі сонного Риму. Було вже добре після півночі. Афендик сказав, що коли півні пропіють, то вся ця чортовинна галайстра метнеться, хто куди. Чудасії такі справляють хіба тільки поночі. Я думав свої гіркі думи, а Афендик дрімав, сповившись н кирею. Я ще не міг прийти до себе, щоб з ним говорити. А говорити либонь було про що.

"— Довго ще буде тягтися ця комедія? Що ще там буде?" — Промовив я нарешті, коли ми майнули поуз брилу Латеранума. Афендик захихотів.

"— Краще не питайте, кавалере. Ми своєчасно звідти видерлися. При вашій палкій вдачі це могло б призвести до неприємностей..."

"— З жиру бісяться, — сказав я, — всілякі вгодовані панки — кнурики, графенята та маркізи, а з ними і бабська потолоч, шукальниці пригод... А з тим Каліостро у мене свої порахунки. Він чаклував і мене кажанами." — "Дурисвітство, це правда,—мовив Афендик, — чорна магія, але справа глибша і я вас туди привів, щоб ви остаточно, кавалере, завершили своє пізнання нашого сторіччя, віку розуму. Існує велика змова, кавалере, до джерел і до висот якої нам не доступитися. Ця змова, неначе згряя кертиць, підриває всі основи доброго старого ладу. Недаремно достойний пан Вольтер мріє про те, щоб у провалля полетів шкереберть увесь ним зненавиджений наш безжурний світ. Зв'язки тієї змови сягають далеко, від Петербургу до Риму, від Парижу до Потсдаму... Маємо Кавалерів Рози і Хреста, маємо прихильників майстра Мартіна, маємо Іллюмінатів, маємо Академії Пальми і Орден Лебедів, маємо Великий Схід, маємо Нащадків Архітектора Адонірама... І є у нас Ведучі і Найвищі Брати, є Вітії і Настоятелі, є Брати Жаху і Збирачі Милостині... Наші сьогоднішні адепти Світлофора-Люцифера — одна з одмін Великої Таїни..."

"— Гріш їй ціна, цій Таїні, — скипів я, — цю свиноту розігнати б канчуками, щоб не паскудила подоба людської..." Афендик підняв, наче перестерігаючи, свій палець.

"— Не так швидко, кавалере, ого-го! Ви не знаєте з ким матимете діло. Змова ця повсесюдна, всемогутня і все-секретна. До неї належать королі, княжата, філософи, міністри, і всі, хто словом і ділом може послужити здійсненню великої реформи..."

"— А як ви, поштивий мості Афендику, — засміявся я, — чи ви, бува, також у списку "адептів великої змови?..." Проноза посміхнувся й собі.

"— Де там мені, кавалере Рославче! Я—маленька людина і признаюсь, над дерзотність мудрствуючого волію невідучість. У віці розуму, кавалере, я покидьок темного минулого А попав я, прихопивши вас, на це зборище тільки завдяки доброму приятелю Івану Єгоровичу Шварцу, нашому супутнику недавньому. Це, зважте в Москві і Петербурзі велиш людина, та й ранг його немалий: це один із Великих Братів; його вельми шанують, де треба. А тепер він подорожує по Європі... Що ж до мене, то, кавалере, голова болить від цих усіх адонірамів, люциферів та абідалів..." лисюра

посміхнувся, роблячи з себе дурника. Але на дурника він не скидався. Я його просто з мосту спитався, яке ж відношення княжни до всього цього змовницького чортovinня.

"— Данина моді, нічого більше, повірте, — позіхнув Афендик, бо й справді був пізний час, — я не думаю, щоб її допустили навіть до Ордену Дев'ятьох сестер, а щодо чортovinня і до поклонів на пошану Баффомета, тобто безіменного Єства, серед народу відомого як Сатани, то, пробачте мені, це тільки жіноча цікавість. Чом же їй не познайомитись з практикою сатанопоклонства? Жіноцтво, — захихотів пройда, — славиться своєю допитливістю..." Я змовчав, бо був певен, що шальвіра нічого істотного більше не скаже. Але мені засвітало. Я збагнув, що я — тільки тріска на великій, бурхливій хвилі. Все було неспроста. У високому світі, за допомогою всіляких шальвір і таких дурників як я, довершувалась інтрига: хто кого? Проти були потентати цього світу — не тільки Людовики і Фридрихи із своїми міністрами і кардиналами, не тільки двори у Відні і Вестмінстері, проти була уся ота зграя темних, хоч і високопоставлених ділків, об'єднаних у різних секретних товариствах взаємної поруки. Найбільший з них розставляє мов на шаховій дошці нікчемні фігурки, аби здобути для себе та й тих, що будуть після них, якнайбільше влади. Що їм народи, чернь! Влада — їх мета і вони не шкодували для її досягнення нічого. Були рушієм життя — не високі мрії філософів, не мудрування мудреців, не подвиг маленьких людей, що вірили в честь і самопошану. То ж невеличким гвинтиком у тій могутній конструкції, що порушалась не витівкою учених як Ньютон, Аркрайт, а ненавистю, злобою і жадобою до володіння, була княжна Дараган, королева Понтиди, яка, неначе тая Коломбіна у комедії мессіра Гольдоні могла б зіграти свою невеличку роль і разом з Вельзевулом провалитись крізь діру у театральне підземелля...

Але я затримав ці думки про себе. Коли карета спинилась біля церкви Санто-Сальваторе, я, не прощаючись з Афендиком, зіскочив. Зорі заповідали вже світ.

Проте мені було не до сну тієї ночі. Жінко, чи я збагну коли-небудь твою істоту? Я бачив мою княжну в богомільному настрої, босу і біля "Пієти" у Ватікані. Але вона ж стояла і перед олтарем Баффомета-Сатани та просилася, щоб її покладено на жертвенний камінь Ізиди! Крихкість — ось ім'я тобі, жінко...

Як княжна, так і я, ми не належали до якихсь святох. Мене, правду сказавши, від того верне. Я ніколи не займався пі кабалістичними розрахунками, ні алхімією, ні гороскопами — адже ж живемо у сторіччі всевладного розуму! Тільки і ємна людина шукає розради у всілякому чортovinні. Цур і пек йому! А може княжна справді вірить в те, що треба ставити і чортові недогарок? Може вона таки справді і породи бісиць і відьом з Лисої Гори?, Ні, тут у тому чортovinні мені не розібратись. Наламаєш тільки лоба, але до правди не доберешся. Ні, тут справа не твого розуму, друже; скажи собі отверто, так, як казав поет Торквато Тассо, блаженної пам'яті: "кожна жінка пошиває довірливих у дурні. Вона вводить їх у рай, а попадають вони в пекло".

Вже за вікнами світало, коли я знітився од своїх дум і поринув у важкий сон.

Наша подорож до Пізи була тріумфальною. З палацу Спада нас виїхало з двадцять

карет. Княжна, що проголосила тепер себе "принцесою Дараган", не кажучи про інші титули, (які повторювано покищо надто дискретно), взяла із собою крім домашньої челяді, ще зо три десятки зовсім випадкових людей. Навіщо вони здалися? З одного боку — княжна мабуть хотіла блиснути таким великим двором, з другого — до неї самі прибилися всілякі особи, що вбачали з цієї подорожі користь і для себе. Крім цируликів, лікарчуків, що хизувалися, начебто вони безболісно рвуть зуби, і лакеїв, якими командувала все та сама Франціска фон Мешедє, було тут галасливе гроно всіляких вертихвісток, польських і італійських, враз із своїми чічісбеями. Була тут опецькувата донна Марія-Магдалена Мореллі, або як вона себе називала "Корілля Олімпіака", що величала себе поетесою була весела вдова венеціанського прокурора Єлисавета Фоскаріні, що ганялася за своїм другим чоловіком, сеньором Божо, який її обдурив і втік, були карані за шахрування в картах Анета Моросіні і Коара Песаро, а також пристаркувата Люкреція Нані, що тримала по різних містах шахрайські ігорні доми; була Маріна Загарола — Роспільйопі, яку малювали всілякі богомази в Римі і у Флоренції оголену і оточену лебедями та янголами; були полячки — самозванки, що називали себе Любомірською і Собеською та ще кілька дзиг. Всі вони себе величали прінчіпесами, марчезами і контесами, а на ділі це були здебільшого відомі причепи-придзингльованки, що явно і неявно промишляли найстарішим в історії людства ремеслом, більшість з них були вже добре підстаркуваті, не втрачали надій ще підчепити якогось телепня з добре набитою калиткою.

В першій золоченій кареті, присланій графом Орловим, подорожували княжна Алі Емет, Афендик, резидент д'Антіччі, Франціска фон Мешедє, Христанек і я, а за нами тяглися карети з Доманським, Рокатані, жевжиками, агентами Радзивіла, та всілякою іншою шушваллю. Кардинальські підшептувачі, абати і пара ченців їхали окремо, посадивши із собою, начебто для побожного напучування, кілька марчез. Кінно їхали фореїтори і лакеї, а позаду всіх карети з челяддю, якій було всеодно куди їхати і за чим.

Ми прямували до Пізи морським побережжям: через Чівітту-Веккію, Гроссето, Сієну, Сан Міліато, робили зупинки, під час яких вся кумпанія жерла і хлестала вина до схочу. Я згодом пересів до останньої берлини, до нетитулованої братії, бо з нею мені було веселіше: вона була дотепна. Всіх приплентачів і дармоїдів, що вертілися біля княжни, ця кумпанія знала як облуплених і величала їх водноголос пройдисвітами. Був це простий народ, який знав, що і до чого. Як тільки ми виїхали з церковних володінь, то подорожні гуторили вільно, незважаючи на нікого.

Мене хоч розвеселяла челядь, бо в передній кареті всадовилися пихато ад'ютанти і нахлібники, надуті як сичі, або ластилися із своїми мадригалами. Це підлабузництво було нудне. Зате княжна, як видавалось, була зачарована. Тиренське море, то наближалось, то віддалялось, воно було блакитне, срібліло в сонці; дедалі краєвиди були привітніші: задля синіли тосканські взгір'я і линуло роздзвіння кампанія. Під час постоїв, у гаях та у левадах, галайстра вибігала з карет та забавлялася як навіжена. В містах за каретами і поряд з ними бігли натовпи жебраків, циган, роззяв і нероб, які

простягали руки по подачки; хоч не знали гаразд, хоч і куди проїздить. Тільки поблизу Пізи, навіть вже в Чівіта Веккіа нас зустрічали сановиті патриції і ратмани та народ, що дер горлянку окликами "Еввіва імператріче Катаріна", поки їх не повчили, що це їде не Катерина, а Єлисавета.

Тоді вони горлали із ще більшим запалом і, звичайно, домагалися грошей. Княжна розкидала їх пригорщами.

Однак справжнє величання почалося, коли ми нарешті побачили похилу пізанську башту. Кінні жандарми цілим detaшментом виїхали нам назустріч, а за ними громада патриціїв, абатів і ченців. Всіляка босота, аж шаліла, бо вже либонь прочувала про щедрість "прінчіпесси ді Russia". Я знов сидів у кареті з княжною і думав собі, хто це і навіщо роздмухав всю цю веремію, що могла втішати хіба тільки йолопів. Ми прямували понад річкою Арно, до Кампо-Санто, де біля мосту був палаццо д'Есте, куплений чи тільки найнятий адміралом Орловим. Серед всієї метушні і гомону, бо юрба нас не відпускала і коням не давала ходу, я, сердитий на все в світі, думав про Галілея, що був громадянином Пізи та був суджений мрякобісами. Але з усіх, хто їхав у кареті, ніхто не знав його імені і ніколи не чував про такого.

Місто Піза, невелике, але чепурне, було вмаяне корогвами, килимами, гірляндами квітів, гербами; дзвони гуділи з усіх усюдів, нас, за всіма ознаками, вже давно чекали і як тільки ми вїхали на майдан, щоб наблизитись до палаццо, народ з'їхав зовсім з глузду. Голодранці підбігали, товклися, вистрибували на підніжки карет, домагаючись нахабно грошей так, що жандарми цю галайстру відганяли і лупцювали палашами.

Нарешті осаджено коней перед палаццо д'Есте, де стояв detaшмент російських матросів. Громове "ур-рр-а!" покотилося по площі і все палаццо висяювало в сонці. "Еввіва" і "ур-ра" злились в один гул.

Я дивився на княжну. Ще ніколи не зазнавала вона такого вшанування і я розумів, що їй, як кожній жінці, з їхньою натурою, було приємно бути в осередку такої уваги. Підобравши сукню з довжелезним шлейфом, який несли дві фльондри, з усіми своїми кавалерами і бабським почтом, за який я не дав би і понюшки табаки, вона поступала по широких сходах палаццо. Над навстіж розчиненими дверми різьбився герб д'Есті, хоронений двома камінними левами з роззявленими пащами. На сходах був дорогий килим, а офіцери Орлова стояли, виструнчившись, з оголеними шпагами. Як тільки княжна переступила поріг, з балкону чи із палаццо, невидимий оркестр загремів військовим маршем.

Обабіч сходів офіцери салютували. А на самій горі стояв сам адмірал — граф Олексій Орлов-Чесменський, який, взрівши княжну, спрокволу сховався до неї назустріч. Всіляке отамання стояло, не рухалось, на горі. Мені показали сивого, другого адмірала Грейга; мого земляка — третього адмірала Арфу; сумирного адмірала Свиридова, який насправді командував ескадрою і був властивим переможцем, — як мені казали, — під Наваріном, Чесмою і Хіосом, тобто Орлов пожинав чужу славу з ласки свого брата, царициного любаса. Були там і менші рангом офіцери — лейтенант Ільїн, що сам спалив три турецькі кораблі, капітан Литвинов із морської піхоти, бригадир Ганнібал та

інші. Всі вони поводитись ґречно, але обличчя їхні були камінні і важко було сказати, що вони собі думали про всю цю чудасію. Було також кілька іспанських і пруських офіцерів, два-три ангелянці, які дивились на нашу кумпанію, я б сказав, з неприхованим презирством. Автім, я всіх їх розумів. Це були суворі морські вовки, загартовані в битвах і хуртовинах, що їм було по нашій різношерстній братії?

Я про себе ремствував на княжну, бо, я ніколи не брав би з собою це сумнівне товариство, на якого дідька воно власне здалося кому-небудь?

Що ж до Орлова, то він ішов як завжди осяяний, дебелий як арабський огир, у синьому каптані з червоними вилогами і золотими еполетами, з андріївською лентою на грудях, увесь у зорях, прип'ятих діамантами. Прищуливши масні очиці, він споглядав на княжну як кіт на сало, копивив товсту губу, а шрамище перетинало йому обличчя від вуха до підборіддя. Вгодований лобур'яка, — погадалось мені, — на царичиних хлібах і десятинах та на рабах! Він мені зразу ж видався іншим, ніж тоді, коли я його побачив вперше: зневажливий, нахабнючий, пихатий; цього чванька аж розпирало. Ось таке велетенське одоробало, бицюган, що аж мінівся від золота і алмазів. Але я відганяв зайві думки. Адже ж він робив нашу справу, він був вже наш.

"Вітаю, ваша величність!" загудів він басилом і припав до ручки, а тоді підставив свою і повів княжну в головний зал, а за ними повалили всі інші, звичайно і наша потолоч, мішаючись з адміральським почтом. В залі метушились лакизи; сотні свічок відбивались у дзеркалах; із стелі зівисали павуки з мигтільними свічками, аж рябіло в очах. Величезний стіл стояв підковою, при ньому могло б всадовитись зо три сотні гостей. До учти було все накрито: фарфорний і срібний посуд, чаші, ковші, повставці, чарки з різноколірного хрусталу, у вазах повно пахучого квіття, всілякі фігуринки і звірячі подоби, різьблені в сріблі, малахиті, золоті. Той магнатище — бицюган таки вмів пустити пилюги в очі!

В глибині залу, на хорах, сиділи музиканти, а оподалік півколом стояв хор із матросів. Як тільки граф із княжною сіли посередині підкови, ліворуч і праворуч почала всадовлюватися наша та й графська кумпанія, дотримуючись, однак, порядку, якого за титулами пильнували дворецькі.

На чийсь знак, либонь самого графа, музика, а з нею і співаки вшкварили кантату та так, що загреміло по всьому палаццю. Я справді ще зроду, хоч і у нас добре співають, не чув таких голосів. Керував ними якийсь офіцерик, а співаки то гуділи басилами, як громові розкоти, то здіймались вгору соловейками, аж завмирала душа, аж щеміло серце.

Я сів собі окрай стола, недалеко від Афендика і англійського консула в Ліворно Джона Діка — червоного на обличчі, жердястого телепня, що спільна поглядував на всіх і шепотівся із своїми офіцерами з фрегатів "Мінерва" і "Прінц Йоркський". Російські адмірали і капітани сиділи поблизу графа і княжни, а молодші офіцери розсідалися поміж нашою братією, біля полячок і римлянок. Щодо нашої потолочі, то треба сказати, що всі ці пронози, мандрьохы і шептухи спочатку поводитись бездоганно. Всі вони остовпіли, попавши в таку чудесну оказію та в таке товариство, а

тільки згодом розперезувались за своїм звичаєм, тим більше, що ніхто їх не спиняв.

Доманський, хмурий як пушик, вправся очиськами в Орлова, не озивався. Христанек розсипався бісиком, виморгував очима, хотів себе показати і фертом і добре уложеним дипломатом. Обидва шамбеляни були чомусь надто неспокійні, начебто збентежені. Тільки каналія Рокатані тучнів на очах, бо від'їдався після голодних днів у тюрмі Реджіна Челі та й пив за десятьох. Не відставали й інші гості. Тільки адміralи Грейг і Свиридов, посидівши якийсь час, подались геть, а за ними і ще декілька офіцерш. Що ж до тих, хто залишався до кінця, то, хлєпнувши хоч децицю варенухи, вони гуділи як джмелі. Тимчасом слуги вносили страви і не було кінця і краю цьому походові. Пиха й марнотратство були тут такі безкраї, що вже навіть не дивували. Такого бенкету, який видав Орлов, либонь тут не бачили від часів римських імператорів. На столах було все, мабуть і пташине молоко. Сюди несли і м'ясиво по рецепту кардинала Рішельє і баранину Арменонвіль, укохану Людовиком XIV, тут були перігордські трюфелі і омари по паризьки і устриці "маренн", як їх подають в Бордо, і курчата із знаменитої області Бресс, яким не має рівних в усій Європі, тут були і індики, і журавлі, і гуси, і качки, містерно вмаяні пір'ям і рожами, пави з посрібленими і позолоченими дзьобами і лапами; тут були і томати, і артішоки, і фісташкові, і грибні соуси, і спаржа з Дофіну, і гарбузи з Астрахані, а що ж казати про рибину у великих срібних мисах — севрюгу, стерлядь, осетрів і ікру з Каспія і з Балтика — чорну і червону... Кухарі у Орлова були майстрами. Казали, що тридцять його кухарчуків проходили в Парижі навчання у славетного королівського кухаря ЛаВаренна. Лакеїв не було чути: вони ступали у сап'янцях і не було гостя, якого б вони не пильнували своїм вимуштрованим оком, обслуговуючи до кожної страви в іншій лівреї: до риб — у молошно-жовтій; до м'ясних страв — у червоній; до десертів, кремів, фруктів — у рожевій. А скільки ж було хисту у підчаших! Тут розливано і токай, і херес, і мадеру, і орвієто, Лакріму Крісті, і шамбертен, і лафітт, і рейнські, і мозельські, і алікант, і мальвазію, і старовинний польський мед, від якого важніли ноги, але голова була свіжа, молода...

Ні, цей граф Орлов був таки чародієм. Перед ним ховались всі європейські королі, султани, князі і князьки. Жити він, нівроку, вмів. Так, це був любас фортуни, недавній пестунчик імператориці Каташі-Фіцхен, гуляка з козацько-бурлацькою душою — "роздайся-море", з норовами хижого азіата, Тамерлана — Чінгісхана, Великого Могола, який і реготати сріблястими переливами і пляшками нтовкти безталанного Петра III; який був магнатом на всю губу, самодуром і царським служкою і кавалером і рубашним гулякою. Не диво, на нього в поті чола працювали тисячі рабів, його сатрапи були безмежні, йому ні по чому було вичверювати такі чудасії, від яких морозило і кидало в жар скупердяг і облізлих, риб'ячокрових коронованих парсун у Відні, Потсдамі і Вестмінстері... Це таки була широка, слов'янська натура, в якій хвилювалися сторіччя нестримних жаг і дикого бунтарства і незагнужданої пихи, а враз із тим і співучої туги... Не треба було дивуватись, що фльондри і цокотухи, які сиділи за столом, які не одне бачили на своєму порожньому бабському віку, від одного погляду цього бицюгана

паленіли і блідли, губили свій куций розумець та вміливали.

Що ж до княжни, до моєї графині Піннеберг, Дами з Азова, принцеси Володимирської, Алі Емет, то вона палала. На її блідих щоках грав нездоровий пурпур, очі її жагтіли, для неї не існував більше ніхто, тільки він — це графеня з постаттю Геракла, з профілем Антіноя, цей випещений, пошрамлений півбог, який звик тільки наказувати і підкоряти. Не було сумніву: граф Орлов її підкорив, вся її істота, така досі гордовита, була в брані. Такою я її ще не бачив. І я зітхнув, бо саме тоді збагнув, що навіть найзлеліаніша мріями жінка скоряється тільки і завжди перед силою і могутністю, що приборкують її як стихії. Це було не хвилиenne захоплення, це було обожнювання, яке людину вражає мов блискавиця. Я гадаю, що це сталося тільки тому, що таких вона ще не бачила. Навкола неї були миршаві, розніжені людиці, зжерті облудою і розпустою, а це був півбог, герой, що з'явився зненацька, мов посланий Зевсом. Я не міг чути про що вони розмовляли, але я бачив, як княжна розцвітала від його розкотистого реготу, мабуть від його співомовок та іскрястих очей — вона тільки відмахувалась віяльцем і ховала за ним своє обличчя, але я знав — вона вже скорена бранка.

Деся в середині бенкету цей син Понтиди підвівся з келихом у руці і, хоч братство було таки добре підхмелене, розпочав промову, якої мабуть багато ще не підпитих чекали. Промовець з цього Орлова не був блискучий, він і загикувався і верз, що на язик приплело, але звичайно величав принцесу під небеса, теревенив, що йому надокучили німчури та й сама Като, а от, мовляв, законна у нас імператориця — Єлисавет і за нею не пропадемо, за доброю царицею-матінкою. Розіб'єм, мовляв, німчурів і всіляких підлиз, за нами повалить народ, а вся гвардія, мовляв, тільки й чекає, щоб до слави її повела дочка великої Єлисавети Петрівни. Що ж до себе, то він прогоготів, що ставить себе і всю ескадру на послуги княжни, але більше розповів про свою любов до неї, яка, мовляв, його полонила з першого погляду і він готовий впасти до її ніг як невольник, аби лише вона обдарувала його своєю ласкою. Наприкінці, він, ні з того ні з сього, згадав предка княжни Володимирської київське "Красне Сонечко", князя Володимира і сказав, що цей славетний володар начебто спочатку хотів прийняти іслам, коли треба було нарешті поскидати ідолів — Перунів і Дажбогів, але коли дізнався, що іслам забороняє дудлити горілку, то зневірився і прийняв віру християнську, нашу православну. Бо мовляв, "веселіє Русі єсть пити", так сказав цей Володимир.

За цим залунало, аж сволоки затрясли "Віват" і "Ур-ра", "Віват Єлисавет Секунда! Віват граф Олексій Орлов!" "Ура імператориці Єлисавет Олексіївні! Ура Олексію Григоровичу, батькові і орлові нашому" і всі здіймали келихи.

А він, промовець, пити міг здорово. Він дудлив шампанське та й оковиту з кубків, що звуться по біблійськи Регобоам та Еробоам, причому перший має 156 унцій, а другий 104 унції. Кожний з нас випивши два такі поставці, звалився б під стіл, а цей мочиморда ані оком не моргнув. Інші флотські офіцери та й іноземна потолоч як консул Дік і іспанські та англійські мореплавці пили з розвагою, деякі навіть мішаючи з водою

і посилено закусуючи, а цей Бакхів і Венерин синаль був як бездонна бочка, хльостав безпересталі і не хмелів ані на крихітку.

Серед того гармідеру, який счинився, коли діонізіак по доброму взяв усіх гостей у бран, промовляли ще Афендик і Чарномський, але мало хто їх слухав. Афендик — хитра бестія, розпочав здалека, від Перікла і Тарквінія, про те, як то гуси врятували Рим і про всілякі інші казочки, приплітаючи до цього історію княжни і, величаючи Орлова вони, мовляв, здійснять заповідну мрію — імперію розширить від Санки-Петербурга до Візантії і від Балтійського моря до Індії, а Чарномський, цей миршавий шляхтюра, запевнив, що все панство Річипосполитої шаблями своїми стане за княжною, а Орлова порівнював з Брутом, який, в ім'я публічного добра не спиниться перед фальшивою могутністю Цезаря. Ще декілька голоштаньків з польської і нашої шушвалі поривалися до слова та белькотали нісенітниці, але ніхто не хотів їх слухати, а брався далі до орвієто і до токаю, заїдаючи труфелями і серниною, бо лакизи не переставали вносити паруючі і все нові страви. Княжна глянула була притьмом на мене, скосивши очі, мабуть хотіла, щоб і я щось сказав, але навіщо мені було хизуватись перед п'яною наволочтю? У мене були свої думки і з-біса зовсім не святковий настрій.

Думки були хмарні. Слухав я того царициного адмірала і графа і думав собі, що це хвалько, порожнє барило, яке загордилось, бо об панський тин терлось, що це звичайна ворона, а бундючиться мов орел. За розум цього бицюгана я не дав би й шеляга. Це такий, що раз задер носа, то його й коцюбою не достанеш. Яка ж, до дідька, це була презентація, коли назбиралось всілякої каналії по парі і в думці було тільки, щоб надудлитись алікантом та мальвазією, нажертись журавлятини та севрюжини? Як можна було, роздимати такі міхи, коли не тільки синиці, але й горобця ще не було в жмені? Яка це політика, який це розум державний, коли не тільки в цьому задимленому палаццо, але й скрізь на вулицях та майданах тільки й мови про те, щоб зсадити Катерину і посадити на престолі Єлисавету? Як цей хвалько і пустодзвін уявляє собі це все? Невже він гадає, що Като та й прихильні їй європейські потентати сидітимуть, склавши руки, коли йдеться про таке діло?

Можливо, що на мене діяло ще й те, що княжна, вже без уяких сумнівів, і всією душею довірилась цьому вельможі-бабодурові. Можливо, що це були заздрощі. Але чорна розпач і якесь передчуття оволодівали мною. В той час, коли мій настрій помітно гіршав, навкола мене дедалі гучніше розбещувались бенкетарі, їх розпалені і п'яні мордяки виринали переді мною крізь багрянний, чад. Вищих офіцерів ескадри щось вже не було видно, розважалися молодші, що були либонь постійними співбесідниками графа, бо і вони його не вшановували, на мою думку, як пристойло б він в нічому їм не дорікав. Про римських абаті та польських панків нічого було говорити — їм вже було море по коліна. Напившись і нажершись вдосталь, вони і співали перебаранчаючи хоріві, і чоломкалися, і брязкали шабеліками та повставцями, п'ючи то за те, то за друге, я брався до фльондр, також не в міру хмільних. Корілля Олімпіка, ота поетеса, розсобачившись вкрай, вихопили у одного музиканта арфу та пробувала вигравати та проказувати свої вірші, вдаючи старовинну Сафо, але знітилась і простяглась на

отомані. Інші, добряче нахлиставшись різних вин, оті всілякі Морозіні, Песаро та Фоскаріні, не кажучи про зовсім розхристаних римських марчез (та й полячки не далеко від них відкотилися) обіймалися з офіцерами, верещали і кувікали, не одна бралася бігти в сад д'Есте, де вже темніло і тільки денеде блимали лампioni і ліхтарики.

Як на те музика греміла, а хор вдарив пісню:

Гром победы раздавайся,

Веселися храбрый Росе...

написану, як відомо, Гаврилом Державиним і од якої аж дрижки брали, коли її співано дужими голосами. А що граф, видно, цю пісню любив, то її співано декілька разів і він тоді підводився та й сам, з здоровенним келихом шампанського в руці, ревів мов той бугаїще і всі, хто був за столом, підхоплювали так що аж шибки у вікнах палаццо д'Есте тремтіли. Автім співали й інших пісень, а між ними як ударили "Гей, мати, гук-гук, де козаки йдуть...", а потім "За світ встали козаченьки в поход сполуночі...", та з підсвистом та з переливами та з таким завзяттям, що мені аж моторошно і маркітно стало. Нагадали ці пісні мою любу Україноньку, степи наші безкраї, і бори-ліси, і широкий Дніпро-Славути, і Десну, і Соїм, і Єсмань, і Бакланівщину мою рідну, і підошло мені до горла і сльози покотилися з очей моїх. І стало мені так осоружно сидіти в цьому чаді та дивитись на ці відьомські і чортячі мармизи, що я притьмом вийшов з-за столу та пішов собі на терасу, оплетену виноградом, яка виходила в густий, запущений сад.

Там, біля балюстради стояв адмірал Арфа, мій земляк та ще зо три-чотири молоді офіцери, покурюючи глиняні люльочки. З них, як мені казали, були мої земляки, чи не з Полтавського полку. Мабуть і їм настогид той діонізіак, бо вони перешіптувались, дивились на зірки, що виглядали із-за піній, і позіхали. Вони замовкли і позирали на мене і дивним, хоч не сказав би, неприязним посміхом.

— А ось і наш козарлюга, — набив свою люльочку Арфа, — наш кавалер Рославець, як бачу. Знав я вашого батечка, юначе, знавав; ми з ним кампанії під Кюстріним і Кунерсдорфом ще за покійної матінки Єлисавети Петрівни, гай-гай, відбули, ще тоді, як у охочекомонних служили, бачиш... Кремезний це був дідок, ровесник мого батька. Очі його подобрили, він глядів на мене і приязно і насмішкувато. Також і його субалтерн-офіцери, з яких один був Гамалія, а другий Головня, третій, той славний Ільїн, споглядали на мене так, немов чогось не доказували, а чимсь подумки втішалися. Я зніяковів: мені хотілось їх розпитати про не одне, але якось взявся я несмілістю. Ми погуторили про те й про се, але розмова, видать, не клеїлась. Мило було дивитись на цих людей з одвертим обличчям, міцних і загартованих, таких далеких, буди в бурях і на морях, від тієї галайстри, що бенкетувала в палаццо.

"— Ну, що ж, хлопці, — вибив попіл із люльочки Арфа, — пора й честь знати. Час на кораблі. А ти, синок, — зіщулив він хитрючі очі на мене, — в халепу встряг, ой та ж устряг! Коли б на мене, то, їй бо, поли врізав би..."

Субалтерн-офіцери засміялись і, кивнувши мені, подались за адміралом, тим

темним садом-виноградом. Матроси, що стояли на стежці, під деревом, засалювали їм рушницями з настромленими штиками. Це були вартові, що ними, як я спостеріг, був оточений і палаццо і сад. Кого вони вартували і навіщо? Вони нікому не перебаранчали, тим більше тій усій захмелілій шушвалі, що швендялася і по саду, нікого не спиняли, але чатували.

Я повернувся до залу. Гульня ще не вигасала, хоч з половини гостей вже не було. Відіслано либонь і хор, тільки музичка награвала до танцю і декілька марчез разом з іспанськими офіцерами та своїми чічісбеями пробували відтанцювувати тарантеллу. Крізь синьо-пурпурний чад я бачив сновигаючих як сновиди лакеїв, хмурка Доманського, Христанека, захмелілих шляхтур, веселенького резидента д'Антіччі, який обіймав дебелу Корілли Олімпіку, ненажеру Рокатані, який тучнів на очах. Але Орлова і княжни не було. Я підійшов до Рокатані і спитав його, де вони.

Він викарячив на мене масні очиці і підморгнув:

"— Пішли у сад-виноград, — він захихотів, — о, цей наш граф гав не ловить..."

Я прожогом пішов геть. Ніхто не знав як спалахнула в мені кров. На чорнооксамитному небі пересміхувались зірки. Над цим клятим, п'яним палаццо, над сонною Пізою, над Кампо-Санто, над похилою баштою. Зірки гляділись в люстриане плесо Арно. На майдані ще стояли громадки роззяв, зазираючи в вікна, дрімали потомлені коні, візники і фореїтори сиділи на підніжках карет і при відсвітті ліхтарів грали в карти. А ті ж вартові спрокволу ходили і розминались біля палаццо.

Я йшов до мізерної господи, що називалась гучно "Отель де ля Рюссі", де мала гніздитись вся наша каналія перед тим як виїхати до Ліворно. Княжна, samozрозуміло, із своїми лакеями і Франціскою та мабуть з кількома марчезами, мала свої апартаменти в палаццо д'Есте. Душа моя була холодна. Мені не треба було нічийх жалощів. Я розумів, що так повинно було бути як є, так треба було.

Одна ясна зірка поміж верховіттями дерев глумливо всміхалась мені. Невже я ніколи не відважусь сказати собі: край усьому? Невже я ще не збагнув досі, що всі ці "великі світу цього", хто б вони не були, деспоти, тирани, лицеміри, самодури, себелюби. Всі вони однаково обманюють, Час прозріння пробив. Доки ж я буду бранцем своїх пристрастей? Доки ж я буду приплентачем справи, яка тільки змінює як маріонетки фігурки на обріях, але не змінює суті. Адже наше сторіччя просвітительське, наш вік — вік розуму. Адже вже близько до поверхні земної клеочуть вулкани, адже цей прогнилий світ тремтить в основах, адже мільйони знедолених чекають змін. Визволення! І я чекаю визволення! Так, і я нарешті повинен зірвати ці кайдани приниження, ці пута нікчемної ролі ярмаркового комедіанта. Ні, всьому буде край. Де б я не був, де б я не опинився, я таки буду собою. Буду битись за велику справу, нехай і загину, але за праве діло, а не за чийсь примху, чийсь химеру... Годі!

Я повернувся додому і застав Зогу, який не спав, очікував мене, а тимчасом сидів на порозі, обійнявши якусь мандрюху із сусідства. Цей гульвіса і тут мав дозвілля; чим іншим було йому турбуватись?

Той день видався, як ніколи, святковим. Форти Ліворно, вулички і завулки, рибальські хижі, затишні каплиці, золотіли в ранньому сонці, що здіймалось все вище, палило все настирливіше. На взбережжі, над причалом сновигав народ. Глітно було в тавернах і тратторіях, вештались крамарі з товаром, мандрівні штукарі і комедіанти розважали людей на наспіх збитих підвищеннях, зазивали у свої шатра. Провісний день, 22 лютого, вдався на славу. На небі ні хмаринки, як сягнеш оком — висока блакить, а море не шелевіло, тільки злегка пінячись, як снігове білоквіття, переганялись бурунці і хвильки, бентежили дзеркальний спокій.

Скрізь, куди не глянь, на щоглах і реях заякорених суден мерехтіли вимпели і прапори. У порт завертали генуезькі тартани і барки, йдучи на жовтих, червоних, зелених парусах; стояли фелуки і шхуни з Кадіксу та Палосу; хрещатий прапор звис на англійському бригу; ледви шевеліли вітрила французьких білопрапорних з золотими леліями, королівських корветів: вони струнчили немов сторожкі хорти, шкірячи гарматні пельки; легкі португальські шхуни завертали до надбережних помостів, везучи заморський товар.

Але, як на диво, заглядівся народ на ескадру з андріївськими прапорами, на стрункі фрегати, осмалені димом битв під Наваріном, Чесмою і Хіосом. Це були імператорицині бойові кораблі "Мироносець", "Святий Миколай", "Вовк", "Всеволод", "Ростислав", "Три святителі", "Олександр Невський" і флагманський, адміральський велетень "Три ієрархи". Російські кораблі були вмаяні прапорцями, на вантах, при стягнених парусах, стояли матроси, на чардаку "Трьох ієрархів" зібралось офіцерство, проти сонця виблискували штики гардемаринів.

Ми прибули на взбережжя в кареті, що її несли графські баскі жеребці. Народ розступався, а потім тиснувся до нас, вигукуючи "Еввіва прінчіпесса русса!" Вже бо Ліворно знало про княжну і повнилось всілякими чутками. Княжна посміхалась натовпові; вона була у важкій кармазиновій сукні, в мантиллі, яку немов крильця здіймав легкий вітрець з моря. Вона розцвітала. Я ще ніколи не бачив її такою променистою, такою усміхненою. На містерній зачісці, присипаній пудрою і збитою вгору на кільканадцять цілів, була оксамитна багряна шапочка з перцем, прип'ятим діамантовою застіжкою, на грудях синіла орденська лента. Княжна з цікавістю розглядала кораблі на рейді, форт з розмаяними стягами, блакить моря, чайок, що, пронизливо скиглячи, білими стайками, немов снігові клапти, злітались і розлітались над шептом бурунів.

Ми стояли оподалік натовпу своєю громадою: добродій Афендик із своїм повсякчасним хитрущим посміхом, Франціска фон Мешедє, невідлучна дуенья, Радзивілові дармоїди і шпигуни Ліповський і Станішевський, лакейська личина Йосип Ріхтер, польський резидент у Римі д'Антіччі, польські приплентачі у білих мундирах, з пишними орденами і стьошками — Коссаковський, який начебто збирався у важливих справах до Істамбулу, Ян Чарномський, що називав себе галицьким хорунжим, езуїт-розстрига Ганецький і англійський консул у Ліворно Джон Дік та декілька випадкових

чоловічків і італійських та польських дівок-фльондр, які до нас причепились немов реп'яхи ще в Римі і в Пізі. Мене вразило, що я ніде не бачив ні Христанека, ні Доманського. Ми чекали шлюпок, що мали відвезти нас на "Три ієрархи". Коли ж вони прийшли і пришвартувались біля східців, вкритих червоним килимом, молоденький, моторний секунд-майор, прожогом вистрибнув по східцях до нас і, приклавши руку до трирога, запросив садовитись у шлюпки. Дужі, огорілі здоровані-матроси чекали, піднявши вгору весла і з-під ока споглядали на нас. На головному човні був шовковий намет, над яким маяв імператорський штандарт з двоголовими орлами, два вартові кам'яніли, взявши мушкети "по єфрейторськи на караул". Княжна ступила в човен і її посаджено в наметі, а за нею розсівся її почт. Решта нашої шушвалі порозсідалася будь-як по інших човнах. На кораблях греміла військова музика. На команду секунд-майора матроси веслами розітнули хвилі, стерничі відбили човни від берега і наша невеличка флотилля попрямувала до адміральського фрегату. Скиглили чайки і черкали крильми човни. З кораблів з андріївськими стягами раптом загреміло стоголосе, могутнє "Ур-р-а!" Люд, що стояв на березі приєднався і загорлав нестримно: "Еввіва прінчіпесса русса! Еввіва Регіна Понтіка! Еввіва імператрічче русса!" З "Трьох ієрархів" і з "Мироносця" загреміли гарматні салюти, що покотилися по взбережжі луною, відбилися від бастіонів форту, з якого також загремів салют у відповідь. Фльондри в другому човні, з яких деякі називали себе марчезами і контессами, але були либонь звичайні римські і пізанські куртизани, заверещали з переляку, а одна упала в воду. Чоловіки, зокрема польські панки, сиділи пихато, надимаючись як гиндики, але у деяких чомусь неспокійно бігали очиці. Біля княжни стояв секунд-майор і, схилившись та притримуючи шпагу, їй доповідав про склад ескадри, хоч і по його задьористому, хлоп'ячому обличчі блукала тиха посмішка. Незабаром, завдяки дружнім веслам матросів, а було їх по двадцять на кожному човні, ми прибилися до "Трьох ієрархів". Це був трьохпалубний двадцятичотирьохгарматний фрегат, на якому матроси, що досі стояли на вантах, почали сходити вниз і ладнати вітрила. Музика раптом втихла. З люків грізно виглядали гарматні пащі. Знов спущено східці і секунд-майор, подавши руку княжні, повів її нагору. Всі ми поспішали за нею, причому фльондри, дряпаючись по східцях, здіймали вереск, а з тієї, що впала в воду, дзюрчала вода. Вона сама виглядала як мокра курка, бо білила і рум'яна розвезлися по її старуватому обличчі.

На палубі стояв адмірал, граф Орлов, у всій своїй пишноті, біля нього товкся вертлявий дідок, контр-адмірал, ангелянець Семюел Чарлз Грейг, а за ними обидвома — з кільканадцять офіцерів, контр-адмірал Арфа, Ельфінстон і Чічагов. Дещо наодшибі, наїживши штики, стояли, як уриті, зо два десятки гренадерів на чолі із знайомим вже мені капітаном Литвиновим та кількома субалтерн-офіцерами, що тримали оголені шпаги.

Адмірал — граф Орлов, цей велетень, здоровило-бицюган, розставивши ножища в білих лосинах і важких ботфортах, стояв випещений, з глумливим, майже нахабним посміхом. Вітрець розвівав струсячі пера на його адміральському трирогу, на грудях

висяювали золоті зорі, биті діамантами, на білому каптані різко виділялась широка кармазинова стрічка. Я був трохи здивований, що він не підійшов до княжни, а надутий мов дебелий півнюга, чекав поки княжна не підійде до нього. У його прибічних вигляд був начебто трохи зніяковілий, у декого навіть збентежений. Особливо Грейг видався мені не в тих, ні в сих. Вразило мене не тільки те, що Афендик і консул Дік, тільки-но ступивши на палубу, зразу ж шугнули крізь громаду офіцерів, начебто їх злизала корова. Але скипів я найбільше, коли в цій громадці зауважив нікого іншого як Де Рібаса, що в генеральському мундирі, при орденах і еполетах, стояв собі і лукаво посміхався, як мені здалось, до мене. Але роздумувати над цим усім не було часу.

Чайки скиглили. Брязкотіли ланцюги. Лунали накази капітанів, грали флейти. Видавалось, що ескадра підіймає якорі. А я стояв остовпілий, счудований, отетерілий. Мені майнула, а за мить обсотала думка, що все це — сон, що все це якісь примхи видіння, відсвіт, як райдуга цього тихого, весняного, сонячного дня, в якому все мерехтить і міниться, щезає, як тільки на секунду неприборкана яв.

Я притьмом обернувся. Тихо дзвеніли остроги. Офіцери сходили гуртом, немов на чийсь знак, кудись у нутро корабля. Палуба моторошно пустошила. Давно щезли кудись Афендик, Дік і Де Рібас, але, я бачив, що з палуби зійшли і Орлов і Грейг. Тільки лава Кексгольмських гренадерів стояла вкопано і проміння грали на їхніх довгих, мов жала, гранчастих штиках. Я не второпував: либонь так само і княжна, що стояла переді мною, дивилась в далечінь і її орлій, неспокійний профіль різьбився в блакиті. Я погадав, що Орлов і панове-енерали подались мабуть униз, щоб там, в адміральському салоні, вітати гостей.

Втім серед цієї довгої, мов вічність, мертвеччиною взятої тиші, почувся, як видзвін шпаги, вигук капітана Литвинова:

— Варта, сюди!

І зразу ж, немов вони давно вже чекали цього наказу, щільною стіною, вмить розгорнутими чотирма лавами, солдати рушили і оточили нас. Безвусі і вусаті, осмалені і пошрамлені обличчя глумливо дивились на нас, із-за сталевोї щітини штиків.

Я чомусь подумав про стаю орлів, викутих у скелі, над морем.

— Ви арештовані, — блиснувши шпагою, безучасливо промовив Литвинов, — тепер ні з місця і без фанаберій...

Що ви сказали? — Промовила княжна ледви чутно; вона сплотніла як смерть, очі її, мов чужі, уста шелевіли, вона була вражена блискавкою.

Те, що ви чули, мадам, — спокійно сказав капітан Литвинов [видно, що це була людинка, виконуюча накази без найменшої думки про те, навіщо це і чому]. В імені її величності государині-імператориці Катерини Олексіївни ви арештовані. Варта! Замкнути лави! Із арештованими — державними злочинцями, марш-марш у трюм!

Я видався собі розчахнутим від грому; я ще не оготався: а це ж сталася неймовірна зрада!

Всі ми, якщо подумати про все, що минуло, були ляльками в цій, якже чудесно

відіграній комедії. Все, від початку до кінця, був обман, було коварство, підступ, диявольський план. До кого і як? Нас продано, нас пошито у дурдуранив, у йолопів царя небесного, у довірливих бовдурів, нас накрито як сіру мишву залізною мітлою.

Помітно було, що й вся наша шушваль, включно з такою проміткою голотою як резидент д'Антіччі, галицький хорунжий Чарномський і екс-езіт Ганецький як і я, остовпіла. Не кажу про фльондр — марчез контесс, які бачили неодне, тих бо не проймеш нічим. Але й вони сторопіли, завівкали і оніміли.

І якраз тоді, коли я поглянув на все це товариство, що, збаранівши, стояло, оточене солдатами, я збагнув, що все це — безвихідь, що всьому покладено край, що все це — провалля, що я стою віч-на-віч із своїм кінцем. Мені, як від відблиску зірниць, проясніло.

Тепер або ніколи! Чайки плакали, літаючи. Флейта тужно грала на останньому судні. Переді мною стояв, загрожуючи штиком дорогу, вусатий матрос із сережкою в вусі. Верескливих сеньйор вже вели в трюм. Капітан Литвинов супроводжав княжну, знімовнілу, ошелешену, покірну. Панки ремствували, але їх підштовхувано штиками.

І, притьмом, з усієї сили, я відштовхнув солдата, прорвався як степовий тарпан, шугнув через натовп; як ошалілий сліпець, метнувся до шканців, схопився за поруччя і шугнув у море.

Я — пловець непоганий. Я перепливав Десну, де вона зливається з Дніпром, та й Дніпро перепливав я швиденько, то ж мені це море було як рідне. Може за мною гналися, може стрибали кульки солдатів, — я нічого не чув, я розтинав хвилі як навіжений, я поринав і виринав, я в цій шаленій плавбі не на життя, а на смерть, не думав про ніщо. Навіть про те, навіщо я рятував і так розтерзану мою долю. Я осатаніло рвався до берега. Ні, за мною не гналися. Останніми силами я добивався до човнів, що стайкою коливалися на бурунцях біля берега. Хтось простяг мені руку. Я, мокрий як хлющ, задиханий, захеканий, нарешті добився ґрунту.

КОНСТАНТИН ФЛАВИЦЬКИЙ:

"Княжна Дараган у Петропавлівській фортеці".

ЧАСТИНА ОДИННАДЦЯТА

КІНЕЦЬ ПОНТИДИ

Так, наче хвилі, що женуть до гордих берегів,

Спішать хвилини наші до свого кінця...

Вільям Шекспір. Із "Сонетів".

Блаженний той, хто мов Уліс прекрасний,

Свій закінчив не легкий в бурях шлях...

Жоатен де Белле. Із "Сонетів", 1597.

Хто порушує суспільний договір, той ставить себе

поза державою; це — ворог суспільства і його треба знищити.

Жан-Жак Руссо. "Суспільний договір".

Печалиться даремно живий чоловік,

Що короткий у нього в сьому світі вік

Багатство, мудрість, слава — все мине,
Нічого він тривкого в світі не знайде.
Касіян Сакович: "Вірші на жалісний
похорон лицаря Петра Конашевича
Сагайдачного". 1622.

Життя присвятити правді.

Ж.-Ж. Руссо.

Якщо для володаря постає питання, чи треба
когось позбавити життя, то нехай він це здійснює,
зваживши чи це справді доцільно і розумно, однак
треба стриматися від загарбання маєтку тих, яких треба
було забити, бо ж люди швидше і легше забувають про
смерть свого батька, ніж втрату його спадщини
Н. Маккіавеллі. "Князь", 1537.

1

Виснажений до краю, опинився я в господі доброго шкіпера риболовної тартани Джакопо, що витягнув мене на причал і приволік до себе. Я заснув камінним сном. Прокинувшись, я ніяк не второпував, де я і що було зі мною. Глянувши в дзеркало, я побачив свою витягнену пику, вилинялий від солоної води каптан, шкamatтя мережив. Ноги були босі. Коли ж я спритомнів, то був вражений як обухом — спогадом про всі події минулого дня. І гірко зареготав.

Я був свідком найгруб'яннішого пошиття в дурні людців, таких, як я — легковірних, голомозих простаків, призначених бути на сцені життя виконавцями найбезглуздіших ролей піддуреного арлекіна. Так мені й треба було. Навіщо було б обвинувачувати Орлова, Афендика, Де-Рібаса та інших стратегів цього майстерного оциганення. Вони виконували наказ Феліци — Като, "Північної Сераміди", якій треба було будь-що-будь усунути з обрії Європи княжну, або як Като її називала "архизлодійську каналію"; розчавити її як таргана. І царичині слуги виконали це доручення бездоганно. Всі яви цієї справжньої "коммедія дель арте" я намотував у думці як химеродну зміну декорації. Все було тепер ясне, бо все було продумане і майстерно виконане. Що ж діяти мені, сидячи на камінюці, над затокою, опроміненою погожим днем? Сягнути по Данте, до Четвертого "канто", в якому говориться про передбрам'я пекла, що вирить в долині, сповите чорними мряками і відлунням зойків приречених грішників?

Чайки черкали крильми плесо, скиглили, мабуть співчуваючи моїй долі. Я кидав їм крихти хліба, вони жадібно підхоплювали їх, бо вони хотіли жити. Жити треба було й мені.

Я попросив Джакопо і його сім'ю, що прийняла мене мов рідного, післати хлопця до готелю "де ля Рюссі" та привести Зогу сюди, з моїми одягами і шкатулами, якщо ланець не накивав п'ятами.

Тимчасом я впорядковував свої думки: розважав усе, що сталося та й що буде далі. Перш за все я хотів знати, що діється з ескадрою. "Вона ще вчора, на присмерку,

вийшла в море", сказав мені Джакопо. "Чи на південь?" "Ні, на північ-захід, начебто на Корсіку, — мовив рибалка,— за нею знялись з якорів і англійські шлюпи та фрегат і пішли вслід за ескадрою. Англійські матроси говорили, що всі кораблі йдуть до берегів Іспанії і мабуть на Гібралтар. Ідуть додому". Це вже була добра вістка. Орлов вибрав довшу путь; княжні не судилось побачити свій бурхливий Понт Євксінський. Ескадра обігне Іспанію і Португалію, вийде в океан, зверне на схід через Англійський канал — у Північне море, а тоді у Санктпетербург, де княжну чекає Петропавлівська фортеця. Отже часу було доволі: принаймні два місяці.

Зогу миттю прибіг і припав до мене як до рідного брата. Я помилився; у тепленького було таки добре серце. Він розпачав за мною і приволік все моє добро без догани. Навіть жменя клейнодів і дукатів, що тепер були моїм єдиним багатством, вилискувала спокійно на дні шкатули.

Поки я приводив себе до ладу, одягався, Зогу і Джакопо розповідали мені про те, чого я не знав. Учора над вечір, і аж до півночі, на берег прибували човни і привозили гостей, які з княжною загостили на борти російських кораблів. Висаджено на всі вітри, звичайно, всіх паній та всіх дзинзиверів-зухів, що з ними були, ченців-п'янюг та всіляких інших причеп. Зогу вважав, що з княжною залишено її дуенью Франціску фон Мешаде, лакея Ріхтера і кількох шляхтур — між ними Коссаковського і Чарномського, які колись начебто їздили в справі Радзівіла до Істамбулу. Отож затримано тільки найближчих із "почту" княжни, а сторонню шушваль відправлено. Зогу розповідав, що вся галайстра повернулася до готелю дуже наполохана із неї доладу не вмів, чи не хотів розповісти, що власне, сталося, або мовчав як заклятий. Всі якнайшвидше розбіглися як мишва, з Пізи по всіх усядах. В місті кружляють всілякі чутки, але ніхто достеменно не знає і не відає в чому справа, а хто знає, мовчить. Дехто з розумніших казав, що до схоплення княжни причинився англійський консул Джон Дік, бо Англія хотіла підлеститись до Катерини, щоб їй не заваджала у клопотах з ребелією в Новій Англії. А народ у Ліворно, насамперед крамарі і власники тратторій сердечно шкодують, що ескадра так швидко відійшла, бо не тільки від самого Орлова, але від усіх офіцерів і матросів їм перепадали чималенькі доходи. А княжною, звичайно ніхто не журився та й з лінощів не хотів над цією всією веремією ламати собі голови.

Згодом Зогу зміг мені сказати дещо більше. Одна, висаджена на волю покоївка, з якою він займався любовною грою, під великим секретом сказала йому, що княжну тримають в окремій каюті на другій палубі "Трьох ієрархів"; не пустили до неї навіть Франціску, а біля дверей у неї незмінно вартують два гренадери з багнетами на фузіях. Решту челяді, залишеної на кораблі в долішніх каютах також сугубо вартують. Коли ж Зогу висловив свою впевненість у тому, що княжну продали Доманський і Христанек, все мені заволокла жага відомсти. Вже це одне, що на борту їх обидвох не було, говорило принаймні про те, що вони наперед знали, що нам зготовано. Обидвох мерзотників, казав Зогу, нема в Ліворно; їх, як на махових вилах, своєчасно виніс кудись чортяка.

Я ходив понад причалом і роздумував, що ж мені діяти? Я не міг бути безчинний,

бо ж ще глибоко кохав княжну, дарма що вона, задурена в Орлову з першого погляду, довірилась йому і безсумнівно зрадила мене. Це було так схоже на її химерну вдачу. По друге: я повинен бути з нею до кінця; цього вимагала моя честь кавалерська. Якщо не визволити її, то, разом з нею, здатися на ласку і неласку імператориці Като і прийняти разом з княжною муки і смерть. А по-третє: якщо не поділити з нею смутну її долю, то стати хоча б месником за неї, другим Гонтою, Залізняком чи Гаркушею і вершити святе діло — боротьбу на загибель тиранам. Або загинути в ній.

Коли ж цими роздумами я поділився з Зогу, бо ж він став не моїм служкою, а побратимом, з яким я готовий був, навіть при всьому його шальвірстві, обмінятися як запорожці хрестами, то він тільки похитав головою.

"— Кавалере, — сказав він, — все це сон рябої кобили. Бо ж, щоб визволити княжну, на це у вас нема ні золота, ні сили. Це якби Давид порвався на Голіафа, як розповідають у прадавніх мудрих книгах, що, звичайно, вигадка. Без допомоги сильних цього світу ви хіба на хвіст солі комусь насиплете, нічого більше. Вгомоніться, пождіть поки з молодії голови розвіється чад, чарування. Інакше: пропадете ні за понюшку табаки..."

"— А як слава піде, Зогу, озвався я, — що це ніхто інший тільки я нараяв їй іти під руку Орлова, тобто, що це я бідолашну долю княжни занапастив? Ким тоді я буду для кожного?"

"— Проти наговорів я скрізь і завжди буду свідком, — вигукнув палкий далматинець, — знаючи вас, присягу прийму за вашу чесність! Вуха відітну першому, хто наважиться вас плюгавити! Щира й сердечна людина ви, от хто! А що задурились у дівці, то на те й молодість. Де ж були ті її великі друзі? Де вони були із своєю порадою, пересторогою? Адже навіть я прочував, що осьде якась нечиста справа... Пені на нікого нема, тільки на саму княжну. Побачила пудофета в діамантах, то вже й розомліла. Грець їй, кавалере! Забудьте про неї!..."

Я припинив це вже зовсім недоречне базікання. Інша думка мене вразила як блискавиця. В справі визволення княжни допоможе ніхто інший як той, хто на золоті днює і ночує, банкір і королік — лихвар, барон Шенк! Тільки з ним треба шукати спілки, бо він із дна моря княжну дістане, хитрюга.

Ось коли я почав жити розумом! Нагадавши собі, що в Римі Шенка нема, бо ж мені сказали, що він подався до Венеції, я наказав Зогу негайно замовити для нас місця в мальпості аж до самої Венеції, їдучи найкоротшим шляхом. Першу думку — найняти Джакопо з його тартаною і гнатися морем за ескадрою, як безглузду, я відкинув. У Венеції — Шенкова контора; там він веде свої справи і напевно подасть добру раду.

Поки Зогу побіг до готелю, де спинялись мальпости і балагули, я вийшов у місто, щоб понад молотом, поміж мурами форту, крізь муровану браму святого Христофора, повештатись серед юрби та в остеріях, щоб, бува, довідатись ще чогось нового. Настрій був преогидний. Такої загибелі надій я ажніяк не сподівався. Не про Данте думав я, а про мессіра Маккіавеллі, книжицю якого я читав ще у абата Гронкі, але суті її так не спіймав. Цей мудрий дядько казав, що під час війни ніякої чесноти не існує. Воїн [чи,

краще сказавши, володар], не сміє думати і діяти по чесному. Якщо він хоче перемогти і затримати своє володіння, то повинен бути хитрим, підступним, безоглядним і жорстоким. "Північна Семіраміда" таки добре засвоїла собі ці думки. Тому вона і писала, як розповідав мені Афендик, що "коли хтось (малася на увазі княжна) діє проти інтересів нації, то друга сторона має вжити всіх засобів, щоб тому протидіяти". Ось вона й діяла: "per fas et nefas"...

Але я це все обмірковував як той лях, що мудрий по шкоді. Треба було й мені, як дораджував абат Гронкі, пильно читати ніяку іншу, тільки книжку мессіра Маккіавеллі; може я з неї чогось таки навчився б.

З такими роздумами зайшов я до остерії, поблизу Сіньорії та замовив собі пляшку мальвазії. В остерії було чадно, народ юрмився; це все були моряки і місцеві й іспанські і португальські. Братство пило й гомоніло; йому було не до моїх турбот.

Якийсь добродій, по одягу не моряк, сидів проти мене за столом і читав "Газетт де Франс". Коли він, досі заслонений газетою, дбайливо склав її, в півмороці остерії я пізнав нікого іншого як Доманського.

"— А от вас то я й шукаю, Доманський!" — скрикнув я, бо кров моя зразу ж спалахнула; добре, що шпага була при боці. "А, кавалер Рославець; — посміхнувся ланець, — як же Бог вас милує?"

"— Як бачите, — процідив я, — а от краще було знати, як вас милує? Про пригоду княжни ви мабуть знали ще раніше... Я того певен. А ви з Христанеком, кляті Іуди, взявши мерзенні срібленники, тихесенько собі благоденствуете..."

Пройда з насупленими бровами не моргнув і оком. Він впер у мене свої важкі, зловісні зікри.

"— Про халепу я знаю і її передбачував, — холодно промовив він, — всі знаки Кабали і Зодіяка вказували на те, що доля княжни зайшла в небезпечну систему Скорпіона. Це їй віщувало неабияке сум'яття. Підтвердив це і мій приятель та вчитель граф Каліостро. Однак княжна не хотіла йняти віри моїм пересторогам. Вона покладалася на ворожбиство шарлатанів, а не на наукові аксіоми. Знайомство з Орловим, якому ви, кавалере, зокрема сприяли, стало для неї рокованим. Ні Христанек, ані я, тут ні причому. Радий я, щасливо оминувши цю Сціллу і Харибду. Справа княжни вже була мною раніше досліджена, як безвиглядна і я радий, що тепер почуваюся вільним. Сумління ж моє чисте".

"— Не верзійте мені про сумління, — сказав я, пломеніючи ще більше, в міру того, як цей злочинець з битого шляху ставав самовпевненіший, — яке може бути сумління у чоловічка, що служив принаймні чотирьом панам, що отруїв маркіза де-Вількура, робив фальшиві монети та б'є поклони сатані? А наприкінці продав княжну, коштом якої годувався зовсім не погано..."

"— Не маю звички будь-кому звітувати, а вам зокрема, кавалере. Збагніть тільки таку максиму, яку плекали ще в старовину: розумна людина стримує себе від будь-яких погроз та від зайвих висловів. Нахабність та глупота, майте на увазі, ажніяк не послаблює вашого ворога, а тільки вчиняє його обережнішим, а вкінці викликає в

ньому тільки презирство. Чого вам власне треба від мене, кавалере?"

"— Відплатити вам, Доманський, за всі ваші чортівські штучки і звільнити чесних людей хоч би від одного негідника. Ми зараз вийдемо і я знаю місце, де ми зможемо зрівняти наші порахунки..."

Я вдарив по ефесі шпаги, даючи йому зрозуміти, що я хочу закінчити розмову так, як подобає чесній людині, дворянинові насамперед. Втім цей чаклун простяг до мене долоню, на якій лежала невеличка іскряста кулька. Вона мерехтіла діамантом і крутилася мов дзига. Одночасно Доманський пронизливо дивився на мене і я не міг одірвати своїх очей ні від чарівної кульки, ані від його сверлючого погляду відьмака. Моє тіло, починаючи від ніг, дерев'яніло і увесь я обважнів. Господа і люди, що гомоніли в ній, все більше і більше віддалялися, їх сповивало синє мряковиння, голоси лунали вже здалека. Світюча кулька почала виростати у велику кулю, висяювала, мінилась, спалахувала різними барвами. Я знітився і поринув у прірву темряви.

Дальші події розгорталися так швидко і так розмаїто, що, не маючи ні хвилини спокою, щоб зосередитись, я записую те лише, що найголовніше. Серце моє взялося кригою; світ, що донедавна мерехтів для мене погожим днем, став жорстокий, в ньому знечев'я не стало ні дружби, ні любові, ні сміху, ні радості. Я зненацька почув себе самотнім, начебто навколо мене було велике цвинтарище.

Коли, зачарований Доманським в остерії, я нарешті опритомнів і все, що сталося зі мною, навіть не здолало затриматись у пам'яті, я метнувся до господи Джакопо, де мене вже чекав вірний Зогу. Тієї ж ночі ми найнятим ветуріном, що поганяв двома віслюками, попрощались з добрим Джакопо і попрямували на Пістойю, Болонью і Ферару. Дорога вела крізь гори й верхи, серед зливних дощів. У Ферарі нам пощастило спіймати розхолітаний мальпост і дібратись до Венеції, голодними і перемерзлими до костей.

2

У Венеції я без труднощів знайшов факторію барона Шенка, що містилася недалеко Мосту Зітхань, у невеличкому палаццо. Цей непосидючий дідок мав і тут контору свого діла. Він був і арматором, виряджав і приймав кораблі з Леванту, Вест-Індії і з Архангельська, торгував брокатами і соболями, діамантами і зброєю, загортав золото лопатою, чорт йому дітей колисав, хоч їх і не було у нього. В його конторі я проштовхався через юрбу купців і шкіперів, всіляких ділків, що товклися тут і вели пересправи та шепотілися. Яке їхало, таке й здибало — шахрайства було повно й тут. Але, на мій великий жаль, Шенка у Венеції не було, він, — мені сказали, — несподівано виїхав до Аугсбургу. Що ж було робити? Я вирішив здоганяти його в Аугсбурзі. Але поки ми в остерії чекали на мальпоста, недалеко від площі святого Марка, я несподівано зустрів нерозлучних друзів — графа Врону-Вонсовича і абата Гронкі, що були в клопотах, чим їм заплатити рахунок за вино і їстивне. Вони кинулися до мене як до рідного брата, чоломканням не було краю, але й уклінним проханням викупити їх у господаря остерії. Я це й зробив. Граф виглядав жалюгідно: він схуд як трясця, ходив у потріпаному вкрай камзолі, у подертих черевиках — справи його були, за всіма

ознаками, невеселі. Абат Гронкі був у кращому стані, але без шеляга, бо ж писав свій трактат про вічний мир. Я коротко розповів їм про свої справи і вони майже із сльозами на очах просилися, щоб я їх узяв з собою, розраховував на їхню допомогу порадою, кебетою, шпагою чи кинжалом. Чим чорт не шуткує, я вирішив їх узяти з собою, бо в товаристві і смерть, справді, не страшна, а вони, ці два гільтяї, таки могли придатися. Напивавши якийсь обоз з товарами, що їхав з Венеції до Нюрнбергу, я сторгувався з візниками. Напередодні карнавалу, який вже починався у Венеції, — щоб вона скисла — в цій провісній мжичці, ми вирушили на північ, у ці похмурі і такі мною нелюблені німецькі землі, через Тироль, Форальберг, Інсбрук.

Купці, шельми, не посувалися надто швидко, поспішати їм було нікуди, то ж ми у Бользано найняли свого власного візника і подалися через гори і долини, крізь дощі й сніги, через села й містечка, де на нас дивилися з-під лоба, беручи за мандрівних плутяг або комедіантів. Мені треба було платити і за коненята, і за постої, годувати свою челядь. Веселіше стало, коли ми вже з'їхали у Швабію, в долину Альгау, коло Меммінгена, а за собою залишили височенні гори, сповиті хмарами. До того тут вже починалося Аугсбурзьке єпископство і дихалося легше, бо не було прискіпування цісарських жандармів. Тут ми вже змогли ночувати і годуватися в монастирях, подаючись за богомільців, тай тутешній народ був приязніший ніж в Італії. Я був радий, що підхопив із собою абата Гронкі — він умів прилабужнюватися до товстенних ченців і прелатів, які не гребували ні пивом, ні вином та всіляко сприяли нам. Нарешті ми прибилися до Аугсбургу — міста жвавого і веселого. Єпископ давав волю кожному жити, як хоче, аби тільки платив податки. Торгівля йшла осьде краще ніж у Венеції; різного народу товклося тут щоне міра; були осьде банкіри і ділки, статочні міщани і митці (недаремно тут жив Гольбейн), — всілякої тварі по парі, люди купували, продавали, запивали могоричі, гуляли і розважалися. Я миттю знайшов барона Шенка, який проживав у будинку, прикупленому у Фуггерів чи у Вельсерів, правив осьде як князь, бо й єпископ був його боржником та дудлив з ним токай і вів диспути на філософські та богословські теми, бо й в них Шенк був битий, хоч сам визнавав себе деїстом,

Шенк прийняв мене люб'язно і, напрочуд, ажніяк не здивувався, що я до нього добився. Він знав уже, що трапилося з княжною, до найменших подробиць. Коли я спитав його, звідки він про це все довідався, хитрюща личина, тільки посміхнувся. "Моє ремесло — знати навіть те, що в траві пищить, я й знаю". Ми говорили з ним віч-на-віч.

"Кавалере Рославець, — сказав він, гріючи свої загрибущі руки біля вогню та попиваючи винце, — про пересправи княжни з Орловим я чув ще в Римі; були там такі людні, які мені про все донесли. Я знав, я підозрівав: у Петербурзі у мене також кебетливі агенти. Я післав у Пізу свого гінця, щоб попередити княжну, аби нічого не починала без мене, а я вже розібрався б у цьому ділі. Та опізнився я: ескадра відійшла проти мого сподівання раніше. Я нікого не звинувачую, навіть і вас, кавалере, бо ви були тільки сліпим знаряддям. Ваша молодість і довірливість вас виправдує. Не гарно тільки те, що ви мене у Римі піддурювали, що ви не ви і я не я, мовляв, але я нічого вам

не казав, я вам і це прощаю. На мою думку, тільки ви могли б тепер допомогти у рятуванні Дами з Азова, чи як її тепер величають ..."

"— Що ж мені робити?"

Він заходив по світлиці, заклавши руки за спину і нахмутив своє шельмівське чоло.

"Давайте подумаємо. З мого боку я даю гроші, скільки буде треба. Крім вас я нікому не вірю, а вам вірю, кличте сюди ваш деташмент..."

Я покликав своїх супутників і барон Шенк якийсь час оглядав цю компанію з доволі кислим обличчям, бо, правду сказавши, ніхто з нас не мав достойного вигляду. Ми були забрьохані, потомлені, неохайно зодягнені. Абат Гронкі куняв як сова, повісивши свого довгого червоного носа. Граф сидів очманілий, думками був далеко. Тільки Зогу й я пильно слухали метушливого дідка, який мабуть видався собі полководцем, що обговорює диспозицію майбутнього походу із своїми підвладними.

"— Наскільки мені відомо, — говорив барон Шенк, нюхнувши з табакерки та позираючи на велику карту, розкладену на столі, — ескадра його світлості графа Орлова саме тепер входить у Гібралтар, де її вітають гарматними салютами. Звідси, так кажуть мої відомості, ескадра подається до Ліссабону. Я отримав з okazією листа від маркіза Хозе Карвальйо-е-Мелльйо, (він зветься тепер Помбалем) і втішається великим довір'ям короля Португалії Хозе Мануеля, а тому що цей королик, правду сказавши, невеликого розуму, всім рядить маркіз де Помбаль. Російській ескадрі зготовано дружній прийом. В Ліссабоні шанують російських моряків, що в 1755 році подали велику допомогу містові, навіщеному страшним землетрусом. То ж граф — адмірал поласує собі португальським вином та смаглявотілими ліссабонськими красунями до схочу. Відомо мені, що з Ліссабону вийдуть в дальшу подорож три фрегати — флагманський "Три ієрархи", "Мироносець" і "Всеволод" та декілька шлюпів і брандерів; решта залишиться на якийсь час для ремонту і буде здоганяти ескадру в Нанті. Хоч Орлову дано наказ поспішати, ніде не затримуючись, але йому не спішно. Флагман зайде може в Ла-Рошель і в Нант, але багато розваги чекає його в Англії, в королівському порт і Плімут. Ось туди подамося і ми. Часу у нас доволі — поки ескадра обігне Португалію і Францію, пройде Біскайську затоку, яка не легка в цій порі, мене з півтора — два місяці. Йдеться про діло, що вимагатиме від нас одчаидушності та й, нівроку, хитрості. Це великий ризик, знайте це, кавалери. Хто з вас готовий на це?"

Я й Зогу без вагання піднесли руки; я штовхнув сонливого абата і графа. "Ми друзів не залишимо", промимрив абат. Шенк поглянув на пронозу з неприхованим глумом.

"— Що ж, — промимрив він, — наш деташмент на славу. Але я докину вам ще двох головорізів, вони з вами навіть у пекло підуть".

Він плеснув у долоні і слуга привів двох смаглявих, здоровенних парубків у турецьких одягах.

"— Вам буде наказувати, — сказав їм барон, — кавалер Рославець. Але й я також буду з вами, коли потрібно. А це вам, друзі, на витрати".

Він жбурнув на стіл важкий мішок і розв'язавши його, висипав купу талярів, дукатів, флоринів... Абатові і Вонсовичу аж потекла слінка, вони підбадьорились.

"— Витрати в міру потреби, — попередив проте меткий дідок, — нічого не шкодувати, коли треба когось підплатити, щось купити, виторгувати, але й не розкидатися без глузду... Що ж до мене, то я все знатиму. Я завжди буду близько біля вас..."

Шенк дав мені мішок. На цьому наша нарада закінчилася.

Я бачив, що барон Шенк всім своїм єством таки щиро сприяє справі. Щоправда, я не уявляв собі, як здійснити оте визволення княжни, але мені Шенк видався всемогутнім. Бо ж, у кого у наш час гроші, той і могутній.

Перебуваючи в Аугсбурзі, ми не сумували та й не дармували. Мій невеличкий деташмент коштував мені неабияких грошей. Всіх треба було одягнути, якщо не достойно, то хоч пристойно. Навіть абат погодився скинути свою сутанну і красувався у модному каптані та в неодмінній перуці і причіпив собі до боку шпагу. Два приставлені до нас бевзі, як виявилось, були принагідно викуплені Шенком із алжирських галер, бо вони чомусь йому знадобилися. Петар і Данило — так звалися обидва бевзі, були родом з Чорної Гори. Це були розбишаки, з якими можна було пройти пів світа, не пара графові і абатові. Але й вони осьде розбестились і я не наставив їм цехинів для гульні з аугсбурзькими мочимордами.

То ж як тільки почав танути на полях сніг (зима в Швабії трималась довгенько), ми вирушили в дорогу, дбайливо обминаючи Вюртемберг і ті графства, де за мною розглядалися герцогські посіпаки. З Шенком ми домовились зустрінутись в Роттердамі. Але я знав, що він їде слідом за нами, не спускаючи з нас очей.

Химерна подорож була повна несподіванок і ускладнень. Мені ледви вдавалось тримати нашу ватагу, не кажу, у військовому, але хоч би в деякому послуху. Надаремна справа! В кожній новій містині, на кожній станції при зміні коней, було чимало турбот з гільтями. Ледви обчімхавшись від грязюки, мої кавалери кидались на пошуки, хто куди і хто по що. Ми чвалували по розвезлих дорогах, битих і не битих трактах з Аугсбургу до Байройту, звідти через графства і ландграфства Ейхштадту, Ансбаху, Вюрцбургу, єпископства Бамбергу, Фульди і Майнцу до Франкфурту, а тоді попрямували через герцогства Берга і Клеве, поки не досягли нідерландського кордону. Ми в'їхали мальпостами, які тут звуться "посткучами" або й звичайними, принагідними "фольксвагенами", наймали візників в ратгаузах і в корчмах, по селах і у дрібних графенят, що мали півтори кобили та чотири кози. Барон Шенк засобив мене подорожною з печатями, навіть імперської канцелярії, та з розмашистими підписами і ми їхали вільно, бо, поглянувши на такий документ, прикордонні варті тільки салютували нам і нашим іменитим протекторам. У барона Шенка були такі довгенькі руки. Адже всі його протектори, — клієнти, почавши від самого цісаря, сиділи у нього в кишені, заборговані по вуха. Проте неприємностей було скрізь чимало. Зогу встрявав завжди в історії з панійками і фльондрами, Вонсович і абат не гребували картами і контентували себе винами та оковитами до зеленого змिया так, що доводилось їх іноді тягти у мальпости немов мішки з половою; абат задирався із стрічними книжниками і духовними особами. Краще поводитись Петар і Данило, які озброєні до зубів, ставали

за мною при кожній нагоді, мов ті ведмеді, і готові були дати кожному належну відсіч. Але, лиха, як то кажуть, добрий початок. Дороги зовсім розвезло, коли ми добилися до старовинного імперського міста Тротманнія, або як його називають тепер Дортмунд. Осьде нам, на станції біля римського валу, коли я показав подорожню з імперськими печатями, віддано всі належні гонори, але на коні і карету до графства Клеве треба було чекати аж до вечера. Ми подалися до господи "Під золотим левом" і сьорбали кларет та рейнське, заїдаючи тутешніми тучними гусками. Я сидів за дубовим столом, саме біля вікна, і дивився, як попід станцію заїжджають забрьохані кур'єри, офіцери з регіменту принца Євгена та всіляка титулована каналія, якій коні міняли без черги. Коли це дивлюсь: заїжджає цугом у чотири пари золочена кароцца з форейторами і лакеями, коней випрягають і запрягають, а панам, що залишались у кароцці, підносять лакеї на срібних тацах і їстівне і вино. Мабуть це були якісь знатніші риби, бо й станційний начальник увихався як в'юн, притискаючи трирога під пахвою, і уклінно лебедів, в три чорти схилившись перед подорожніми. Треба ще й сказати, що кароццу супроводив деташмент драгунів з велетенськими палашами і бляхами на грудях. Я спитав службу, що це за така цяця — ковбаса прибула і куди їде і чому так до неї лестяться, а для нас коней досі нема. "Це його світлість герцог Гессен-Касселя Карл, — пробіг поуз нас лакиза з поставцями, — майте терпеливість, кавалери, бо його світлість легко роздратувати; він їде до Шлезвіг-Гольштейну". "Грець у бік цій світлості, — сказав я, — вирвигріш і губоплес, як і всі його собачі побратими". "Тихіше, кавалере! Гессен-Кассель — озвався перелякано граф Вонсович, — ого-го-го, це не в тім'я битий бицюган. Він ловить людей і продає англійському королю, а той їх в Америку відвозить, щоб приборкували бостонців. З ним не займайтесь, кавалере. Він на людоловстві тисячі гульденів загібає." Я визирнув крізь віконце і побачив, що з кароцци виступив, щоб розм'яти ноги, кремезний панюга, з золотом на комірі і на вилогах, ось такий пихатий дядько, з пронизливими чорними вирлами. "Бійтесь же Бога, — вигукнув Вонсович, сп'явшись і собі на вікно, — знаєте хто це, отой панок? Та це ж граф Сен Жермен, відомий чародій, що за Ірода ще жив, а тепер чаклує по Версаях та Віднях". І мій граф, трясучись зо страху, аж перехрестився. "Це відьмак, що вас як стій, у теля або свиню перемінить, — зашепотів Вонсович, — він елексір молодості фабрикує, він Вельзевулів братанок, на Лисій Горі з відьмами перелюбствує... Бог вас хорони перед сатаною... Він з герцогом Гессен-Касселя злигався і перемінює каміння в діаманти..." Але я не слухав його: поряд з цим графом Сен Жермен стояв мій давній знайомий, пройда Доманський, також розминаючи ноги, а біля нього ніхто інший як Іван Єгорович Шварц, якого я бачив на тому чортівському зборищі в Римі.

Миттю я вихопив шпагу. Кров закипіла в мені, другою рукою я вирвав пістолета з-за поясу. "Песький син, — загремів я на всю корчму, — тепер, сучий сину, ти від мене не втічеш..." І я вибіг з господи, Доманський мене зразу ж зочив. Але в цю ж мить хтось взяв мою руку цупкою правицею. Я шарпнувся: це був ніхто інший як барон Шенк, власною особою. "Кавалере — прошепотів він, — ні кроку! Ви знаєте на кого пориваєтесь? Герцог Гессен-Кассель — це потвора в людській подобі. Він вас згноїть у

своїх казематах і вітер по вас не свисне. Ви бачите його драгунів? Тільки поважтеся, а герцог накаже, то вони вас на січку порубають..." Я ще шарпався, але коні вже рвалися запряжені, фореїтори гукнули і кароцца рушила як навіжена, гуркотячи колесами. Драгуни її оточили в чвалі.

Звідки взявся барон, яким робом і чудом? Проте, хто зна, чи не врятував він мене від тієї чортівської зграї. Швидко його підхопила карета, а ми, куняючи, ще тільки через які дві години добились до нідерландського кордону. Я мовчав усю дорогу, але мої думки були сумні та невеселі.

Навкола була похмура провесна. Навкола був люд, аж чорний від злиднів, від наруги, від рабства. А над цим людом жирували дармоїди-самодури, миршаві князьки, яких хижацькі обличчя, зжерті пияцтвом, розпустою і пихою, ввижались мені втіленням чортівського племені. Чому досі не зірветься вітром розмаяний прапор боротьби з усією цією каналією? Доки ж терпіти оте їхнє довічне право, що дозволяє продавати і кабалити людей, кров'ю їхньою ситити ледарство і злочинство, золотом набивати ковані куфри усяких княжат та їхніх любасок?

Прийде час, загремить ще хуртовина і мені бути з нею, мені з нею збрататись. Погнавшись за химерою, о боги, — я втратив духа нашого сторіччя, того передгроззя, яке провіщає хуртовини століттів, ще чудесніших, ще небуваліших...

Увесь у полоні цих дум я дрімав аж до застав Гельдерна, де нас спинили люті, мов пси, голландські жандарми.

3

В Ротердамі ми розташувалися в будинку банкіра Шенка, який і тут був як удома. Тільки тепер я збагнув, владу грошей, золота! Адже ж цей Шенк, непоказний, старий борсук, — вів своє лихварське діло по всій Європі — від Петербурга до Роттердаму, від Відня до Стокгольму; тай далі ще — аж до Бостону і до Багдаду; і дідько лиш знає, скількома кораблями, якими міняльними конторами, якими банками, якими караванами він розпоряджав! Йому—першому відомо усе: зустрівши нас у Роттердамі, вже знав, що ескадра Орлова вирушила з Ліссабону і йде на північ-захід, з флагманським фрегатом "Три ієрархи" на чолі.

Шенкові шпіони доносили навіть зеркальними телеграфами, що в Нанті і в Бресті зупинки будуть короткі, бо король Людовик XVI не дуже милує катерининських моряків. Зате у Плімуті, мовляв, графові — адміралові готується тріумфальна зустріч. Таким чином, сказав нам Шенк, єдина нагода, яка нам трапляється, чи пак Ті нам надсилає небо [хоч він і сам при цьому підсміхався] — це Плімут і туди ми вирушимо, тільки ескадра обігне береги Бретані.

Наш загін, щедро підтримуваний бароном Шенком, становив компанію шалапутів і дурисвітів. Абат Гронкі і Врона-Вонсович стовбичили цілими днями в тавернах, а ввечері йшли до ігор них домів та до театрів і до веселих дівчат. Зогу та й два бельбаси з Чорногори волочилися з ранку до вечора в місті, виглядували дівок, але нічого путнього не могли знайти. Час від часу Шенк посилав їх дати прочухана боржникам, які не платили боргів або тим же способом всовіщати конкурентів — лихварів.

Що ж до мене, то я разів зо два побував в ігорних домах, іноді виграючи, іноді програючи, та декілька разів у портових господах, тільки не з нашою шушваллю, а з моряками різних націй, які заходили сюди, йдучи з різних країн. Любив я поготорити з голландцями, розкурити з ним люльки. Найцікавіші розмови були з капітанами і шкіперами, що з'їздили світ, бували і в Америці і на Вогненній Землі, і в Перу, і в Ост-Індії і в Чіпанго. Приставав я і з бостонцями. З їх розмов я зрозумів, що в Америці англійської кормиги не хочуть вже терпіти і все йде до реbelieї.

А решту часу я проводив над упорядкуванням свого діарія. Доля моя була сповита невідомістю: хтозна, чим скінчиться ота веремія з королевою Понтиди [нераз задумувався я над тим, як то вона, голубка, там у своїй темниці-каюті на "Трьох ієрархах"], але для нащадків треба залишити повчальну історію моєї одиссеї. Може придасться вона кому для науки, як треба жити; може замислиться котрийсь із нащадків, наскільки пристрасть може оволодіти людиною, щоб звести її з розуму і метелятися по світі як той Марко Проклятий. Рукописи свої, краще сказати сувої їх, я хотів залишити барону Шенку. Довір'я до цієї проміткої людини у мене було, автім, що йому по цих паперах без вартості?

Нарешті, одного вечора, барон Шенк наказав нам усім зібратися в його конторі. Я збагнув, що наше дармування в Роттердамі скінчилося і тепер події справді мигтінимуть як зірничі на хмарному видноколі. Через те й писання мого діарія зазнає змін: часу залишалося мало, щоб списувати подробиці; треба залишити, для того ж самого потомства, тільки головні події. Розсівшись за столом, протираючи окуляри, пишновидий у своєму перловому жилеті, під чорним камзолом з золотими позументами, в напудрованій перуці, наш дідок, неначе той міністр, представив нам становище.

Ескадра адмірала-графа, тобто три чільні кораблі — "Три ієрархи", "Три святителі" і "Всеволод" обминули острів Олерон, підійшли до Ла-Рошелі і йдуть з добрими вітрами на Брест. Франція приймає їх холодно: ніде нема урочистих зустрічей; решта ескадри — "Ростислав", "Мироносец", "Святий Миколай" та інші йдуть під начальством адмірала Свиридова, не поспішають. До прийому гостей готується вся Англія, в Плімуті життя вирує, найкращі фрегати і корвети його величності короля Джорджа III вже стоять на якорях у Плімутському порту для парадної зустрічі. Сам лорд адміралтейства прибуде, щоб надати графу Орлову орден Підв'язки; місто буде вмаяне і прикрашене, з бастіонів загремлять салюти на честь Семіраміди Півночі та її побідоносної ескадри. Бенкети слідуватимуть за бенкетами: перший — лорда адміралтейства, другий — командуючого королівським флотом, третій — голови міста Плімуту; коннетаблі і пери Англії прибудуть, щоб вітати переможця на Егейському і Середземному морях, а тоді граф генерал-аншеф Орлов дасть відплатний бенкет на борту "Трьох ієрархів", що триватиме три дні і три ночі. Зграя кухарів і лакиз уже метушиться, прибувши з суходолу, щоб здивувати англійських гостей невиданими стравами.

— "І ось тут буде для нас нагода, — сказав барон Шенк, — визволити августішу полонянку, ясновельможну королеву Понтиди, законну володарку всіх Русей..."

Не поспішаючи, барон виклав нам свої плани. Післязавтра, сказав він, на брігу "Вільгельм Оранський", що належить до його, баронової, флотилії, ми підемо у Плімут, начебто на Ямайку. Бріг легкохідний, трьохщогловий, озброєний гарматами, екіпаж надійний — голландці і фламандці. Прибудемо в Плімут мабуть у розпал прийому ескадри Орлова. Княжна, за всіма даними, перебуває на "Трьох ієрархах", на другій палубі, під вартою Кексгольмських гренадерів. В дальших каютах перебувають її слуги і інші в'язні, до яких нам нема діла. Наше завдання — дістатись на "Три ієрархи", знешкодити варту, виважити двері до каюти і з княжною, користаючи з темряви і бенкетного чаду, допасти до наших човнів, що чекатимуть біля корабля та відвезуть нас або на наш бріг, або на берег. Як дістатись на "Трьох ієрархів"? Способів на це декілька, але тільки два або три Шенкові видаються вартими розглядання.

Всі вони, однак, вимагають меткого обмислення та нехибного виконання. В день бенкету, або й перед тим, як водиться в англійських портах, на борт гостюючих кораблів, для розваги екіпажу, допускаються гості з берега. Нема сумніву, що приваблений славою і багатством царициного адмірала, туди посуне всілякий народець, навіть і іменитий. Можна буде легко, тимбільше, що гості здебільшого в масках, вмішатися в цей гурт і таким чином дібратись на корабель. Друга можливість: якщо матросів і солдатню відпустять на гулі в порт, декілька з них заманити та знешкідливити їх, а тоді переодягнутися в їхні мундири і таким чином дістатися на борт. Третя можливість, яка вимагає сміливості та хитрості, а це кружляти біля корабля під видом гендлярів, а як тільки стемніє, вдертися на корабель і визволити бранку.

Наша братія слухала барона з увагою, а тоді почала гомоніти. Граф Врона-Вонсович запропонував свій план: прибути на корабель з вірчими грамотами, як естафета з Петербурга і домагатися видачі княжни, щоб її для більшої безпеки, пересадити на наш корабель, під іншим прапором, начебто у великій секретності. Зогу радив продертися на корабель під виглядом англійських гостей, запрошених на бенкет. Абат Гронкі пропонував відрядити начебто групу комедіантів і штукарів, щоб забавляли людей на кораблі, а під час спектаклю викрасти княжну.

Були й інші нісенітні прожекти, які тільки свідчили про вбогу думку нашої ватаги. Я з пересердя сказав, що всі ці прожекти, за винятком баронових, курам на сміх і тільки безглуздям було б сподіватися, що вони можуть призвести до якогось успіху. Княжна — державна злочинниця, сказав я, і як таку, її тримають під суворим наглядом потроєної варти. Нема що надіятись на чийсь розбещеність та недбайливість. Це кораблі — військові, а на таких існує залізний лад і послух. Крім спесивого мочиморди Орлова, там є промітки офіцери, які головою відповідають за все. Пропозиції барона ще найкращі, але, щоб їх здійснити, треба знати більше: де саме перебуває княжна; який до неї доступ; як її стережуть, треба знати паролі і відзиви, треба мати хоч одну людину на кораблі, з якою можна було б домовитися, або підкупивши або примусивши її до того. Без цього, нанінащо вся наша балачка.

Треба сказати, що моя думка припала баронові до душі. Він похвалив мене і сказав,

що не пошкодує і ста тисяч флоринів, щоб наша експедиція вдалася; треба як слід її підготувати і провести в життя.

Настрій у мене був препоганий. Дивлячись на нашу братію, я не бачив нікого іншого крім гульвіс, балакунів і невдах, з якими ніякої каші не звариш. Такий самий, із скривленою мармизою сидів барон Шенк, коли я згодом зайшов до нього, заваленого депешами, рахунками і реляціями своїх контор. З-за окулярів сліпали його каправі очиці.

"Не надто вірю я в успіх нашої експедиції, кавалере. Мабуть це наша химера. Визволити нашу княжну — важко, ох і важко. Війни за неї не буде; король Фрідріх не дасть нам своїх "довгих парубків", бідолаха Людовик не пішле своїх маршалів. Але ми з вами, кавалере, таки зобов'язані виконати наказ нашого серця..."

"А в чім справа? — сказав я, — чи буде це історія сновиди, що погнався за химерою? Ніщо, бароне, в природі не пропадає. Я знаю, що передімною ще більше випробувань. Я знаю лише те, що я не здамся — бо чи не краще вмерти, ніж жити, відрікшись від химери?..."

"...Гай, гай, кавалере Рославець — сказав барон Шенк, прижмурено, лукаво глядячи зукоса на мене; — може наш похід по руно аргонавтів закінчиться таки невдачею. Я вжив усіх моїх дипломатичних зв'язків, але навіть ті величні володарі, що сиділи у мене в кишені, будучи моїми доскінними боржниками, спокійненько вмили руки від справи княжни. За цю справу ні Шуазель, ні Кауніц, ні Пітт не дадуть навіть мідяного гроша. Княжна порвалася на бій з силами історії, але сама не була її силою. "Finis Pontidae", кавалере! Залишилась тільки крихка, безталанна жінка..."

Я йому відповів, що справа була не в княжні, кінець кінцем, але вона — це ж тільки іскра, від якої спалахнула б пожежа; від іскри бувають заграви, нехай і далекі..."

"Княжна не з тих, що роздимають іскру і сама вона не іскра, — зітхнув барон Шенк, — від такої іскри заграви спалахнуть тай згаснуть... Час на них ще не прийшов; пожежі здіймуть інші люди. Коли прийде на них час, тоді загудуть землі, може й от-от, але не від моїх і ваших химерних спалахів, кавалере..."

Я пішов геть, у глупу ніч. Денеде мерехтіли вогні, роттердамський портовий люд ще забавлявся в тавернах, на рейді у вітрі скрипіли, скандзюблені як сірі велити-птахи, кораблі. Я йшов насунувши трирога; колючий березневий бріз розсікав мені обличчя, кирею зривав вітер; думи мої були чорніші від ночі. Біля Неймегенської брами, за якою розстелялась замрячена затока, мене наздігнали абат Гронкі і граф Врона-Вонсович. Вони йшли в ігорний дім "Герцог Брабанту", що був і моряцькою таверною і господою коротких зустрічей, коли треба розігнати чорні думи. Мої компаньони брели з повішеними носами, їх хвацько обчикрижили попередньої ночі в "Золотому леві", а Вонсович то й зовсім охляв. Мені здалось, що й вони вже дивляться, куди б їм чкурнути, скинувшись веремії, в яку попали, тай тепер пронюхували, що справа не з кращих.

Але, недоходячи до "Герцога Брабанту", крізь туман, що густим молоком заволокав береги, ми почули гомін. В заулку, у меркому відсвіті вогнів з таверни, серед туману

вовтузилась громадка моряків, що, лаючись, дубасили якогось чоловіка. В тумані виростали їхні дебелі постаті, а той чоловік вже лежав, зойкаючи на землі. "В чому справа, мінгери?" Спитав я. "Треба провчити шахрая, — сказав шведський шкіпер, — третю ніч чикрижить падлюка добрих людей значеними картами!" І бевзь, з вусами як у моржа, чоботиськом штовхнув лежачого. "Змилуйтеся, людкове..." — лементував бідолаха. Голос видався мені знайомим. Я вихопив ліхтаря у другого морця і присвітив. Отакої! В грязюці, тулячись до муру, лежав ніхто інший як Христанек! Видовисько було жалюгідне; каптан його був подертий, мереживо на рукавах висіло шматтям, перука з'їхала на бік. "Кавалере Рославець, — пізнав і він мене, — рятуйте, прошу вас!... Княжна..." Не сказав би я, що у мене до нього було співчуття. Він надто багато лиха мені заподіяв.

Так і треба було цій нікчемній людинці; котюзі по заслугі. Але, коли він, благально простягаючи руки, згадав про княжну, я не сумнівався, що шальвіра знає про неї більше, ніж ми. Я вговтав моряків, сунувши їм у руки жменю дукатів, випросив бідолаху собі, бо начебто у нас були свої порахунки. Шкіпер був доброго серця, залишив бідолаху, та й подався пити за моє здоров'я із своїм гуртом, а ми підвели суцїгу і взяли поміж себе.

Добре, що барон Шенк ще не спав, а порався із своїми паперами.

Незабаром Христанек, ця облізла, бита мармиза, сидів серед нас і розповідав нам свою історію, хоч і малоюмовірну та крутїйську. Він не дивився нам в очі, мабуть з перевтоми чи з переляку, напевно гадаючи, що з вогню попав у полум'я, бо й Шенк знав його по давніх справах та й у мене були причини, щоб порахувати йому костوماхи. Але самозрозуміло, зараз було не до того. Харпак Христанек, одійшовши трохи, коли йому змити з грязюки пику, підбадьорено вином, став певніше себе почувати і навіть показав шовкову хустину з вишитими на ній літерами "Е. С." ("Елисавет Секунда"), яку я вмить пізнав, бо хустина була безсумнівно княжни. Коли я його запитав, як він змайстрував, щоб у Ліворно не попастися в пастку разом з княжною, він розповів, що ще напередодні бенкету на нього і на одного ченця вже чекали сердюки з тосканської поліції, арештували їх обидвох і повезли в Рим, щоб передати у Ватикан, таємній канцелярії. Проте по дорозі йому пощастило втекти і він дібрався до Неаполю, до королівства Сардинії, звідки, довідавшись про все, що скоїлося в Ліворно, від знайомого каталонця, вирішив пуститися навздогін за княжною, щоб її рятувати. На каталонській шхуні він, мовляв, дібрався до Барселони, а звідти, всілякими шляхами, то на мулах, то на волах, подаючись за монаха-францісканина добився до Ліссабону, знаючи, що туди прямує ескадра Орлоа. Бо ж, розповідав він, ще в Ліворно він здружився з португальським моряком на службі у Орлова, на кораблі "Три святителі", якимсь лейтенантом-ад'ютантом графом Олівейра де Аггіара, що йому багато дечого розповів, зокрема про курс ескадри. Як видно, шальвіра з плутягою завжди злигається. В Ліссабоні він розшукав де Аггіару, бо ескадра стояла там деякий час. Цей граф Олівейра де Аггіара запропонував йому, — Христанеку, допомогти у викраденні княжни, але за добру нагороду та за обіцянку, що він, втікши з корабля, матиме

запевнену службу в будь-якій іншій ескадрі. Він, мовляв, історію княжни знав і навіть сам її вартував, тільки вона зараз— не на "Трьох ієрархах", а на "Трьох святителях", стережеться в каюті з заґратованими вікнами, зразу ж під кермою. Пильнують її, мовляв, добряче, поночі, однак, випускають під караулом подихати повітрям, але вона нездужає і, якщо її не визволити якнайшвидше, то може й минутися. А хто ж не минувся б у неволі, від самої лише журби?

Христанек, цей слизняк, замовк, а кожний з нас, один за одним, перепитував невдачу з такою наполегливістю, що він, як той в'юн, намагався не збитись з розповіді. Я вважав, що розповіді про Неаполь та Іспанію були звичайним бахвальством та, що, не стільки в справі княжни, як для рятування власної шкури від поліцейських яриг, він дременує з Італії.

Однак, усе, що стосувалося Ліссабону та його пересправ з тим де Аггіарою, видавалось імовірним. Адже, якщо б з тим португальцем де Аггіарою можна було домовитись, то це значно полегшувало і міняло наші плани та мало вигляди на успіх.

Шенк ходив сюди і туди по кабінеті і мовчки та уважно слухав, хоч з виразним недовір'ям, розповіді шальвіри. "— А скажіть, кавалере Христанек, — нарешті стрепенувся він, як це ви аж з Ліссабону дібрались до Роттердаму та й навіщо, власне? Все ті самі історійки з тисячі і одної ночі?..."

Проноза зніяковів, стулив як заяць вуха, а далі почав гугнявити, що він, бажаючи визволити княжну, а не маючи 50.000 реалів, яких цей португальський графюга жадав від нього, вирішив податися геть, до приятеля Доманського, що був у ласці марграфа Гессену Карла і небезвідомого графа Сен-Жермена, та з їх допомогою полагодити справу з Олівейро де Аггіара в Англії, куди саме спрямовувалась ескадра графа Орлова.

"— І от під час цієї подорожі, — посміхнувся допитливий барон Шенк, — вас спіймано на шулерстві в ігорному домі "Герцог Брабанту"..."

"Це не зовсім так, ваша вельможносте, — забелькотів мартопляс, — це була помилка.—Труднощів моєї подорожі з Ліссабону до Роттердаму не опише ніякий письменник, навіть із славою пана Вольтера. Я був доїзжаючим, фореїтером, лакеєм багатьох панків, що живуть на зразок пана Джакомо Сейнгальта Казанова; моє ім'я було з політичних причин на списку шпиків маркіза Шуазеля, але я таки добився інкогніто до Парижа і до Роттердама, незважаючи на те, що у мене в кишені не було аніодного екю. Мені доводилось виступати в ролі штукаря, відгадувача чужих думок, жонглера і навіть поета, бо я теж писав оце у Ліоні мадригали на честь дружини маркіза Фонтенелля... Опинився я нарешті в Роттердамі без одного цехіна і хіба треба дивуватися, що з усіх способів здобування грошей я вибрав найбільш придатний: гру в фараона та в ланскне..."

"— Які то способи, — прогомонів барон Шенк, — виявилися не надто рентабельними..."

Походивши по кімнаті з заложеними за спину руками, барон поглянув глумливо на Христанека і сказав:

"— Справа графа Олівейро де Аггіара мене цікавить. З усіх ваших розповідей,

кавалере Христанек, цю одну вважаю найбільш імовірною. І саме через те, я раджу вам забути про графа Сен-Жермена та марграфа Гессена, а покладатися тільки на мене. Я асигную на викуп княжни та на всю справу вашу і графа де Аггіара сімдесять п'ять тисяч дукатів. Можемо приступати до дії..."

Гультяй зібгався, але згадка про тисячі осяяла його посинячене обличчя. Врешті врешт — вирішали гроші, тобто барон Шенк.

На другий день, 29 березня, бріг "Вільгельм Оранський" підійняв якорі і з попутним вітром, із затоки річки Ваалу і поуз Східам, вийшов у Північне море. Роттердам, Рійсвік, Дордрехт, залишилися за нами із своїми чепурними дімками під черепичними стріхами, дамбами і вітряками. Ми йшли на Захід, в Англійський канал, у Плімут.

4

Тумани залягли над Англією і над усім побережжям Каналу від Портсмуту до Плімуту. Ми, на "Вільгельмі Оранським", прибилися до гавані серед густої, сивої мряки, крізь яку блимали відсвіти Еддістонського маяка, ревіли флейти, лунали вигуки шкіперів, проривались мерехтливим намистом вогні. Кораблі збивались стаями яструбів, але навіть на нашій палубі, на декілька кроків не можна було нікого побачити.

Наша подорож з Роттердаму була без пригод. Бріг ішов на всіх парусах, коли ми проходили повз крейдяні береги Англії і нас здоганяли та переганяли фрегати, корвети і кліппери флоту його королівської величності, які, як і ми, йшли до Плімуту.

В плімутському рейді, крізь жовтаву мряку, крізь перегуки команд, скрип снастей, вривалась музика — це ж, раз виступаючи, раз поринаючи у мряці, прибували кораблі ескадри Орлова і на їх вітання в місті спалахували фейерверки. Проте настрої у нас був далекий до святкового. Лоцмани відводили нас на дальші стоянки, а ми стояли на кермі і сповиті в мряку стиха шепотілися, намагаючись розглядіти, де кидають свої якорі фрегати Орлова. Здалека долітали до нас скравки рідної мови і ми вслуховувались в них, похнюплені та нашошорені. Товклися по палубі незвичкі до моря граф Вонсович і абат Гронкі, обидва чорногорці і ще якісь Шенкові послугачі. Треба сказати, що всі оминали Христанека, що, прикидаючись недужим, лежав в одній з кают. Та й я, звичайно, псявірі не йняв ніякої віри та й не вв'язувався з ним у розмову. Тільки попереднього дня, зустрівшись з ним під час нічної вахти, коли всі спали, я йому стиха сказав: "Порахунки наші, мості папо Христанеку, залишимо на пізніше. Не думайте, що я забув про них. Розраховуватись нам є за що, але зараз перша справа — визволення княжни. Пам'ятайте це, — проказав я, дивлячись шельмі в очі, що бігали у нього як у наляканого щура, — тільки зауважу якесь шальвірство з вашого боку, присяйбі, не обійдеться, щоб я на три цілі не всадив вам під ребра шпагу..."

"— Та що ви, кавалере, навіщо лихе споминати, — лестився шельма, — чи ж мало ми з вами світа пройшли, цур йому — лихому..." Хто ж би то вірив його лестивим словесам?

Багато я передумав за цю подорож, багато дечого зважив, хоч з ніким не ділився. Хвилювались сірі води Каналу, зривався провісний вітер, ломотіли щогли, скрипіли реї. А я був самотній, один із своїми роздумами, гіркими ж до біса, один із своєю долею, що

не ощаджувала мене, невдачу, своїми витівками.

Ні, правий був Шенк, що княжна — це ажніак не іскра, що запалює пожежу. Проміткості було у неї чимало, у свої сіті вміла багатьох заволокти. В засобах вона не розбиралась. Всі ми — були тільки їй потрібні ляльки, якими орудувала за своєю примхою. Може тільки Орлов зумів підкорити її. Що з того? Саме це її згубило, коли вона стала на мить тільки жінкою. їй щастило, їй йшла карта, поки вона була холодна і байдужа, комедіантка без душі, упевнена, що її покликано до великих справ. Так, це було тільки уроєння, бо це не вона кермувала своїми всіми інтригами і примхами, а комусь була потрібна її метушня і, коли ця комедія скінчилася, то й княжну, як таргана, розчавлено без жалю, бо й вона — як і ми всі, була тільки фігуринкою у чийсь безжурній забаві. Та чи не безглуздо роздумувати над тим усім? Не ми керуємо своєю долею, а Фатум — ота непроглядна мряковина, що, коли прийде наш час, сповіє нас і всі наші дерзання, і буде вся наша пря на цій землі — надаремною...

"— А скажіть таки, кавалере Рославче, хто ж таки ота жінка, якою ми так турбуємось? Чи варта вона всього того?..." Як не дивно, — навіть, якщо б біля мене ось тут на кермі бріга, у вітрі, уночі, не проскрипів голос Шенка, я сам себе міг запитати про те саме.

"— Ви, Рославче, — сказав Шенк, притримуючи трирога від вітру і обтулюючись киреєю, — губите зопалу свої юні літа, вітчизну, фортуна, добре ім'я... Але ж ви молодий. А навіщо ж я, старий пес, жбурляю гроші на діло, на яке ніякий лихвар не позичив би шеляга, хоч би й на найвищий процент? Навіщо думаю повсякчас про цю особу, яка має десятки імен і жодного власного, волочусь за нею по всій Європі? Друже, чи не причарувала вона нас із вами?..."

Я розвів руками. "Не в моїй натурі залишати друзів у біді, — сказав я, — а про мої сокровенні думки — мовчімо. Ви справді, бароне, вірите в чарування? Я вірю у дволикість, у двоєдушшя, що визначає наше сторіччя. Лицедійство — ось що всюди й усім верховодить. Наша княжна — це лише лялька на маскарадї лицедіїв, бо вона й сама дволика. А хіба іншою вона може бути в наш блискучий вік?"

"— Не судіть так суворо, кавалере, — посміхнувся Шенк, — лицемірство — це єдиний борг, який чесність може повернути собі від підлості... І ось бачите, княжна чарує пас тим, що повертає свій борг чесності, хоч і сама не вірить в неї. А я не правлю від вас, юначе, ніякого боргу. Бо ви не дволикий. Ви чесно йдете не лише у нерівний, але заздалегідь проганий бій. Чи ви знаєте, що на це шкода вашого життя? Проте я певен, що перемогу над двоєдушшям принесе тільки нове сторіччя. Воно валитиме всі лицемірні вартості, воно покладе край підлості. Збагніть це, кавалере! В нашому сторіччі блиснули покищо тільки досвітні вогні, бо ж день ще далеко... Ви може чули про такого Франкліна? Про "Вбогого Річарда?"...

"— Може й чув..."

"— Це він блискавку з небес вивергнув і скипетри тиранам видер з рук. Це найбільше, чого домоглося людство в нашій химерній добі. Франклін збагнув істоту дивовижної сили природи — електричності, — визначив шлях її дальшого досліду..."

Тією блискавицею, небові відібраною й людьми підкореною, озброєна чесність осяє світ..."

Ще довго, серед темної ночі, в якій мерехтіли далекі зірничі і лунали розкоти громів, я думав про те, що сказав мені цей проміткий дідок. Може він і розгадав таїну нашого віку.

День у Плімуті був сповнений турботами. Крізь мряку і мжичу ми перебралися на берег і отаборились в господі "Адмірал Дрейк", зразу ж біля причалу, де барона Шенка знали давніше. Христанек кинувся вишукувати графа Олівейру де Аггіара, а Зогу і чорногорці розбрелися і розвідували, що й як діється в порту.

Хоч була преогидна негода і мряка увесь час висіла над портом, таверни і господи були сповнені галасливими компаніями, що пили й їли до сходу. Офіцери на чолі з Орловим подалися в будинок лорда-адмірала, де греміла музика і лунало бенкетування. На рейді було завізно. Крізь мряку ледве майорів блідами вогнями флагманський фрегат "Три ієрархи"; дещо далі кинули якорі "Три святителі", "Всеволод" і "Мироносець"; за ними бовваніли кліпери і брандери. Ескадра контр-адмірала Свиридова, тобто решта суден, ще не надійшла.

То ж Христанеку не було важко, вештаючись серед юрби гостей у прибережних тавернах, знайти графа Олівейру де Аггіара. В полудне вони обидвоє з'явилися у Шенка, в його кімнату, в господі "Адмірала Дрейка". Я був при цьому, як і Гронкі та Вонсович, і, сказати правду, цей португалець мені ажніяк не сподобався. Це був проноза, з гострим оливкуватим обличчям, з метушливими оченятами, але водночас пихатий як павич, що ледви цідив слова крізь зуби. Він назвався лейтенантом-ад'ютантом; в імператорициній службі вже був три роки; найнявся не з потреби, а з примхи і з бажання зазнати цікавих пригод; був у битвах під Наваріном і Хіосом; не один раз допомагав адміралу-графу під час переговорів як драгоман і користався його повним довір'ям. Справу королеви Понтиди, — сказав він, посміхаючись, — чи пак графині Піннеберг, він знає досконально, мав навіть доручення [та й тепер має] стерегти її на "Трьох святителях", доглядаючи караули. Як державну злочинницю, княжну, мовляв, пильнують суворо. Існує наказ самої імператориці доставити її живою, або хочби й мертвою, на місце призначення. Начальство відповідає за неї головами.

Тоді шельму почав розпитувати барон, а я й абат Гронкі шпигали його всілякими запитаннями, однак португалець відповідав доречно, без надуми. Його план був такий: мряка нам послужить, коли б тільки втрималась, бо завтра граф-адмірал дає бенкет для англійських гостей на "Трьох ієрархах" і все офіцерство повалить туди. Він — де Аггіара відмовляючись болем голови, залишиться на "Трьох святителях", послуживши при тому і тим друзям-офіцерам, що ласі на бенкетування, та гратиме в карти в капітанській каюті з Христанеком, якого з виду вже знають як венеціанського арматора ще з Ліворно і Ліссабону. Після зміни нічного караулу, що його несуть кексгольмці-гренадери, княжну звичайно виводять на палубу подихати повітрям. Варта буде приспана — діятиме сонний порошок у вині. Шлюпка з нашими людьми повинна бути поблизу кермового борту, озброєна. У відповідний момент княжна зійде по трапу в

шлюпку. Присутність Христанека запевнить її, що це діють друзі. Після цього шлюпка якнайшвидше відчалить до берега, але краще — до бріга, який негайно підійме якорі і вийде в море з курсом на береги Франції.

Коли Шенк, пильно вдивляючись в шальвіру, запитав його, яка всежтаки причина привела його до спів діяння з нами — друзями княжни, португалець, не моргнувши оком, сказав, що йому здокучила важка і надто сувора служба у імператорициному флоті, що він давно хотів цю службу покинути до біса, та що він охоче найнявся б до іншої нації, а, крім того всього, йому сердечно шкода княжни і він співчуває її долі. Коли ж Шенк, посміхаючись, запитав його, якої нагороди він хоче за свою шляхетність, пройда відказав, що він погодиться на 50.000 голландських гульденів; тридцять п'ять тисяч треба дати йому зараз, а решту після визволення княжни. Абат Гронкі тоді запитав, хто ж ручитиметься, що не буде ніякого обману. На це графеня гордовито відказало, що його слово честі, як дворянина і офіцера, достатнє для повного довір'я.

Осьтаким чином ми попали в лабеті шахрая і зрадника і барон Шенк, зітхнувши, відрахував йому юдину заплату. Крім того шельмі обіцяно, що він, якому звичайно нічого повертатися на борт "Трьох святителів", буде запевнена служба на кораблях його світлості герцога Шлезвіг-Гольштинського або навіть у флоті його величності короля Людовика XVI.

Не подобалась мені уся ця веремія. Я сказав барону про всі мої сумнівання, але він відповів, що у нас іншого вибору нема, дарма що й він бачить прогнозу наскрізь. Проте, (аж збілів він), нехай тільки поважиться пройдисвіт підманути; він його дістане з-під землі.

Увечері, як на те, нас повідомлено на брігу, що сталася неприємна пригода. Барон, за намовою абата Гронкі, якому в голову завжди приходили чудернацькі прожекти, наказав Зогу, чорногорським телепням та ще двом фламандцям переодягнутися за веселих дівок та повештатись по тавернах, щоб на завтра, коли на кораблях Орлова буде гостювання англійських моряків та місцевого наброду, замішатись у юрбу і продертись на "Три святителі", а там знайти собі аж до ночі сховище, щоб допомогти Христанеку і португальцеві (чи може швидше — пильнувати їх) під час визволення княжни. Телепні, звичайно, підкорилися бароновим наказам. Того ж вечора, ці п'ятеро бевзів, як тільки стемніло, понатягавши і позасупонивши на собі десь роздобуті поношені сукні, начіпивши перуки, розмалювавшись і понатягавши маски, затесались у моряцькі коршми, де вже кишіло від усіляких гостей. Там гуляли і пили шотландські шкіпери і моряки, що йшли на торговельних кліпперах до Бостону. Я там не був, то ж не знаю, з чого почалося — мабуть шотландці розгулявшись, взялися за наших бевзів, вважаючи їх за моторних зальотниць, але швидко розпізнали в чому діло, озвірили і почалася така бійка, що аж ломотили столи і літали стільці та коцюбки. Бідного Зогу таки шелеснули ножами, а фламандцям дали такого гарту, що ледви винесли ноги й приволоклись на корабель. Що ж до чорногорців — Петара й Данила, які мабуть давненько вже мали свою думку, то ці розбишаки, поки ми з бароном походжали по взбережжі, заволоченому туманом та приміряли як нам найкраще причалити під

"Трьох святителів", вломилися до Шенкової кімнати, розбили шкатулку з грішми і, підхопивши п'ятьсот цехінів, що в ній були, чкурнули серед мряки, хоч і з мармизами, позначеними шотландськими кулаками. Мабуть вони своєчасно добрали, що їм краще спекатись нашої компанії і податись до інших берегів.

Таким чином, нас залишилось всього четверо, не рахуючи, звичайно, Шенка та його ватаги гайдуків, яким також видно не вельми хотілось, як видно, встрявати в нашу веремію і мабуть мріялось дременути якнайшвидше. Зогу, — бідолаха, на якого я покладав найбільше надій, лежав у каюті, постогнуючи. Христанек зранку щез, бо він, як передбачалось, мав зустрінутися з графом де Аггіара і дати нам знак у відповідний час. Фрегат "Три святителі" стояв з напівпогашеними вогнями навідшибі. Бенкетування відбувалось вже з полудня на "Трьох ієрархах", де сурмили сурмачі, спалахнули лампioni у різних кольорах. Наскільки дозволяла густюща мряка, до адміральського судна прибували безпересталі шлюпки, везучи всіляких іменитих гостей та й, без сумніву, англійських жердястих молодиць, які прибували аж з Лондону, хоч би на пожнив'я того празника. Дідько з ними! Я стояв на кермі "Вільгельма Оранського" і нетерпляче чекав ночі, хоч в такому тумані, що залягав увесь рейд, важко було відрізнити день від ночі. З побережжя долітали п'яні вигуки, раз у раз спалахували фейєрверки, здіймались угору, містерно виписуючи на небі вензелі короля Георга III і імператориці Катерини II.

З Христанеком ми домовились, що в одинадцятій годині, коли змінять вахту, ми продеремося крізь імлу і будемо чекати гасла біля керми "Трьох святителів". Барон Шенк залишався на борту нашого судна, яке було б готове до відчалення як тільки ми прибудемо з княжною. Вонсович і абат Гронкі охляли як мокрі півні; з їхніх мармиз було видно, що вони, зморені морем і мрякою, хотіли б бути найшвидше у Венеції, за якою зітхали. Я підбадьорював їх як міг. Вони мовчали та либонь подумки дорікали собі, що попали як сливка в борщ у це діло, вважаючи його заздалегідь пропацим, а мене причинним сновидою. Я гірко посміхався, думаючи собі, з якою ж то я кумпанією задумав визволяти королеву Понтиди! З боягузами, мочи-мордами, свищохлистами, балакунами, які, курам на сміх, вміли тільки вештатись по коршмах та веселих домах! Де вже там постояти їм, не те, що за іншого, але хоч би за себе. Навіть в очах Шенка, де таїлась мудрість лихварів, купців і ділків, проглядував глум наді мною. Я ж був певний, що коли б нам пощастило, ця хитрезна бестія, не гляне навіть у мій бік. Всі ці думки серед заїмленого дня були не надто веселі. Але, коли я згадав про мою княжну, таку безталанну, таку самотню, яка, ганебно обдурена, попала в бран [що там казати — і при моїй безглуздій допомозі]; про те, що вона голубка, приречена дивитись на світ крізь заґратовані вікна, то я забував про всі інші справи, а прагнув тільки одного — визволення княжни.

Ось так, на невеселих роздумах, сходив мені день. Було ще багато часу, а ми як очманілі сновиди блукали по палубі, тинялись серед клятої мряки і пізнавали один одного тільки, коли сходились впритул. Голоси лунали приглушено, неначе здалеку. Ледви блимали світельця, охляло звисали вітрила, чекаючи вітру, увесь наш корабель

височився в імлі як примара. Гомін бенкетарів то наближався, то віддалявся і, хоч кораблі стояли на якорях таки далеченько, здавалось іноді, що вони зрушили з місця і йдуть, немов той Летючий Голандець, просто на нас. Але це була тільки витівка тієї злощасної англійської мряки.

Присмерк і ніч сприяли нам; в цій мряці і в темряві було порожньо і гірко як у чортовій пельці. Без сумніву, Христанек і де Аггіара вже діяли на "Трьох святителях". Ми спустили на воду човна і в ньому, обмотавши весла шкаматтям, поволі плили крізь густу мряку. Я прихопив шпагу і кортика, два пістолі заткнув за пояс, роздав зброю моїй безталанній команді — Вонсовичу і абатові, які тремтіли, чи то з холодної вологи, чи з переляку, та чотирьом Шенковим юнакам, з яких найбільше надій я покладав на фламандця Гастона, дебелого рибалку з веселими очима. Шенк казав, що ці телепні вже на його службі давно і він їм вірить. Пошепки, із-за шканців дідок давав нам останні накази та обіцяв своїм одчайдухам по жмені дукатів, якщо привеземо княжну. Без найменшого шереху, мовчки, немов закляті, ми відчалили від нашого бріга і серед мряки, яка стала ще густішою, поплили до "Трьох святителів". Цей фрегат стояв недалеко від Еддістонського маяка, серед кількох бригаantin і брандерів, які були такі ж самі як і він мовчазні, взяті імлою, та бовваніли серед сутужної тиші.

Все нам начебто сприяло. Здалека — з "Трьох ієрархів", "Всеволода", "Мироносця" долітали відлуння музики і гомону, але видавалось, що це було далеко, на добрі сто гонів від нас. Ми сновигали поміж мовчазними, сліпими суднами, тихесенько, без найменшого виплеску хвилі, безшелесно підійшли до "Трьох святителів". Це був громіздкий фрегат, з вишкіреними жерлами коронад, що виглядали з люків. На кермі похитувався ліхтар і осяював вирізьблену подобу медузи, що посміхалась до нас мертвими очима. Декілька вікон на нижній палубі мерехтіли кволими світельцями. Там мабуть перебувала княжна та й імовірно інші в'язні. Треба було чекати. Гастон і решта нашої команди склали весла. Човен злегка гойдався на чорній воді, але нічого не було видно, навіть на декілька сяжнів. Ніхто нас не міг бачити, бо ми прикрили в суцільному мороці. Я наказав пошепки, щоб усі тримали зброю напоготові. Якщо б на борту виник якийсь заколот, то треба було б негайно поспішати на відсіч. Але на борту неначе вимерло. Мене підбадьорило те, що аж до самої води з судна звисав трап, а це означало, що Христанек і де Аггіара не дармували і на всякий випадок заздалегідь приготували все до втечі. Поглянувши на моїх супутників, що сиділи закам'янілі, я знов пошкодував, що взяв із собою Вонсовича і абата: вони аж посиніли, зуб у них не попадав на зуба, душа їм либонь пішла у п'яти; таких боягузів мені ще не траплялось бачити. Знов я пошкодував, що не було між нами Зогу; той далматинець таки був одважний. Проте я починав непокоїтись, бо чому ж так забарились де Аггіара і Христанек? В порту вже вибило одинадцяту годину, вахти без сумніву вже змінились на другому кінці судна. А на кермі хитався ліхтар і з мряки виринала зловісна медуза.

Втім крізь мряку, між примарами-кораблями, я виразно почув виплеск хвилі і рівномірні удари весел. Я надслуховував; до нас безумовно наближались. Незабаром замерехтіло жовтаве світло. На нас ішла шлюпка. Леле! Не доставало тільки того! Я

стиснув руків'я шпаги і вихопив пістоля із-за пояса. Напоготові були Гастон і наші веслярі. Світло від ліхтарів дедалі ясніше прорізало мряковину. Нарешті, із-за лівого борта "Трьох святителів" показалаась шлюпка з гуртом солдатів. По їхніх оранжевих мундірах я пізнав констеблів з полку Нортумберленд герцога Корнвалля, які несли поліцейську службу в гавані. Дебелі матроси дружньо працювали на веслах. Напереді стояли два офіцери і один із них, вказуючи на нас, вигукнув: "Ось вони! Ні з місця, ланці!"...

Я пізнав в офіцері у білому мундірі нікого іншого як чортового сина Олівейру де Аггіара.

"Зрада! Підла зрада, друзі! Назад щомерщій!" — скрикнув я. Треба сказати, що Гастон і його гребці не втратили глузду: вмить наші весла виблиснули в жовтому потоці світла. Але солдати не дрімали й собі: вони вдарили по нас із мушкетів. Мене шелеснуло в ліве рам'я і на мить воно задерев'яніло. Абат Гронкі застогнав. Я із непораненої руки смальнув з пістоля просто в де Аггіару; підлий зрадник звалився колодою на руки матросів. Офіцер вимахнув шпагою, солдати вдруге підняли мушкети, закладаючи патрони. Але наш човен вже гнав по плесі як навіжений, адже йшлося про життя. Нортумберлендці чомусь забарились, а нас сповила благословенна імла.

Погоні таки справді за нами не було. Можливо нас врятувала дедалі густіюча імла, можливо, що нортумберландці знітились, виглядаючи нас у цих сивих туманах, можливо, що вони одержали іншого наказу, але за нами вони не гналися. Ми ж, завдяки проміткості стерничого, Гастона, швиденько сновигали поміж суднами на якорях, поки не добилися до нашого "Вільгельма Оранського". Мокрий як хлющ, до того злегка поранений в рам'я, я видряпався на палубу, де нас чекав Шенк. Як мокрих щенят, повитягано нагору зовсім охлялих Вонсовича та абата Гронкі. Шенк, вислухавши мою реляцію, наказав негайно підійняти якір і чимшвидше виходити з гавані. Він сподівався погоні, але її не було.

За нами залишився порт у мертвих вогнях, у відлунні далекої музики. А я, вдивляючись у темряву, в сиву, байдужу як смерть ніч, думав собі, що там десь мерехтить вогник і надаремно виглядає своїх рятівників, бліда полонянка. Тоді підійшов до мене Шенк, ехидно посміхаючись.

"Шахрай надаремно збирався підманути шахрая, — сказав він, нюхаючи табаку і чихаючи, — таке мені прийшло на думку, коли я намагався пояснити причини нашої з вами невдачі"..."

"Ви, що ж? і мене вважаєте за шахрая, бароне? — скипів я, — причисліть тоді і себе до цього поріддя, коли вже так мовити..."

"— Ажніяк, любий кавалере, — це тільки гірка іронія, я говорю загально, не конкретно, — зітхнув старий лисюра, — а це тому, що я більш ніж ви перебуваю у світі ділків, великих і дрібних, то ж і звик кожную ділову справу вважати більшим або меншим шахрайством. На цьому стоїть наш світ, починаючи від справ політики, держави і нашого лицемірного суспільства. Краще сказати таке, дорогий кавалере: "Навіть найбільше шахрайство, чи просто підлість має свої межі, але глупота людська буває

безмежна..." Простіть мені, не ображайтесь, та я вас дурнем ніколи не вважав, але щодо себе, то я чистосердечно підтверджую вам, що хоч битий і неподоланий у пересправах з людьми здавна, я гадав, що комар мені носа ніколи не підточить... А проте я дав себе пошити в дурні з повним тріумфом... Як я міг — старий лис, який обкручував навкола мізинного пальця королів, кардиналів і міністрів, не доглядіти двох звичайнісіньких [не зрадників, бо це завелика честь для них], але нікчемних обманців, які не тільки обчімхали мене на тисячі золотих гульденів...."

"....Але вкрали у вас мрію, химородь серця, як ви казали", — промовив я і мені насправді стало шкода цього дідка. Він крутнувся на закаблуках і пішов геть, у свою каюту.

А я стояв ще довго на кермі і дрібні дощі сікли моє обличчя. Навколо гуділи вітри, лютували хвилі Англійського каналу. Ми йшли на всіх парусах до берегів Франції.

На цьому вриваються записки Юрія Рославця, його "діарій", те все, що було збережене доброзичливим бароном Шенком та його нащадками в Парижі, Роттердамі, Відні і Римі.

ІЗ ЗАПИСОК БАРОНА ШЕНКА

Я — барон Рудольф фон Шенк вважаю своїм обов'язком розповісти щиро і правдиво про все, що довело до кінця історію кавалера Юрія Рославця з України, юнака чеснотливого і відважного. Одчайдушно і непотрібно він був заплутаний в халепу, пов'язану з інтригою так званої Королеви Понтиди, насправді ж панни Шелль, або ж Фінк, яку й я, свого часу зустрів у Богемії та з моєї нерозумної голови задурився в ній. Бог мені свідком, що я робив усе можливе, щоб урятувати згаданого Рославця від нежданного та сумного кінця, однак, видно, цьому юнакові судилась інша доля. Всі мої заходи, щоб не тільки визволити його, але хочби знайти слід по ньому, були намарно.

Диявол спонукав нас, [інакшого вислову не знайду], щоб після нашої невдалої виправи у Плімуті ми повернулись з нічим у край Об'єднаних Нідерландів, де ми ще й надалі леліали наші плани визволення Королеви Понтиди. Увесь час нашого перебування у Роттердамі я витратив на писання і диктування листів до всіляких "великих світу цього" — тобто до короля Фридриха II, до Христіана VII, короля датського, до короля Швеції Густава, до Людовика XVI, короля Франції, не кажучи про інших, менших володарів у Німеччині, які були не тільки моїми люб'язними друзями [о леле!], але й досмертними боржниками, бо, щоб вони мені коли-небудь повернули мої позики, я ніколи не сподівався. Чого ж я хотів від них? Звичайно, якоїсь істотної допомоги я від них не сподівався; я тільки хотів від них політичної підтримки у справі, що мене турбувала, а саме — підступного арешту княжни Дараган чи пак Селінської чи пак графині Піннеберг. Правда, просив я також, між іншим, про відрядження мені на підмогу хоч невеликого деташменту військової сили; на всякий випадок. Депеші моїх агентів повідомляли, що ескадра графа адмірала Орлова, залишивши Плімут, зайшла до Портсмуту, щоб відповісти на салюти флоту його величності короля Георга III. Звідти — говорилося у депешах, — ескадра візьме курс простісінько, без зупинок, на Скаген і завітає у Копенгаген. Біля острова Рюген, планували ми, зробимо ще одну

спробу напасти на фрегат "Три святителі" і збройною силою визволити Королеву Понтиди. Цей одчайдушний план мав тільки тоді вигляди на успіх, якщо б хоч хтось із володарів погодився нам допомогти. Однак, ні один із цих боягузів, з яких кожен був мені винен десятки тисячі дукатів, навіть не завдав собі труда відповісти на мої листи. Проте, зовсім несподівано, ми одержали вістку від кавалера Бомона д'Еона з Лондону. З листа видно було, що ця особа дуже добре ознайомлена з усією справою, тобто — спробою визволення княжни та обіцяла мені повну підтримку всіх наших планів. В листі, висланому найшвидшою естафетою, Бомон д'Еон писав, щоб ми вдалися до Ганноверу, де нас візьме під свою опіку герцог Брауншвейг-Вольфенбютелю Карл І, який підтримує нашу справу і дасть допомогу. Сам кавалер д'Еон прибуде в Ганновер між 6 і 8 квітня, і нам треба чекати його в господі під "Білим Орлом", що біля пошти, над берегом річки Лейни, недалеко від палацу герцога-електора. Я самий був дуже здивований цим листом. Тим більше від кавалера д'Еона, якого я знав як постать надто таємничу, агента принаймні трьох європейських монархів, людину чорт-зна якої статі, бо я чув, що в Лондоні він скидає чоловічий одяг і ходить у жіночому вбранні. В чому була тут штука? Я ломав собі голову. Адже, якщо б виявилось, що нам допомагають брауншвейгські солдати, то це означало б, без сумніву, "casus belli". Невже це були б ознаки, що Північний союз починає тріщати і Англія, де перебуває д'Еон, і Швеція, і Пруссія вирішили таки завдати Катерині нового клопоту? Невже "сильні світу цього" зважаться на війну з Катериною, підтримуючи Королеву Понтиди? Кавалер д'Еон — чоловігя не в тім'я битий. Якщо вже він береться за таке діло, то за ним хтось стоїть. Ця кута бестія не буде грати на сліпо, та й якого дідька?

Але якже я, старий лис, помилявся! Все це був огидний підступ, обман, інтрига нікчемного авантюриста, що працював на всі боки, — був слугою багатьох панів, снував своє павутиння по Європі разом з дворами Лондону, Парижу і Петербургу.

Як же я дав себе пошити в дурні, та ще й які! Нам це виглядало на щирю монету. Лист д'Еона, що прийшов "з перцем", зразу ж невимовно підбадьорив нас. Кавалер Рославець, ця одчайдушна людина, просто віджив. Ми — тобто я, Рославець, граф Вонсович, абат Гронкі і Зогу, не гаючи часу, вирушили до Ганноверу. Я — у власній кареті, а їх четверо, звичайною "посткучею" до Мюнстеру, не шкодуючи флоринів на зміни найпрудкіших коней. Це ми робили на те, щоб не звертати уваги шпиків, які, безумовно, за нами стежили.

Я був перший, що враз з моїми форейторами і лакеями прибув до Ганноверу, змінюючи коні на території герцогства Клеве і в Мюнстері, де мене приймав мій друг (і боржник) єпископ ["in vino veritas", звик говорити він і лепсько Бахуса славив]. То ж 4 квітня, коли скрізь розцвітала провесна, я був у Ганновері, з потомленими кіньми і сам забрьоханий по вуха. Зразу ж я спинився в господі "Під Білим орлом", зберігаючи щільне інкогніто. Тільки на другий день, під вечір, прибули Рославець, Вонсович і Зогу. Вони з жалем сповістили мене, що абат Гронкі залишився в Мюнстері. Справа в тому, що він завітав до того ж могого друга, єпископа, і разом з ним вони провели чимало веселих хвилин (та й годин), посилаючись на "Еклезіаста" XL, 20), що "Добре вино

заспокоює серце людини"...

Після цього відзначення незабутніх старовинних і біблійських авторів абат Гронкі вирішив таки залишитись в Мюнстері, при єпископському дворі, щоб закінчувати свій трактат про вічний мир. Що ж, із своїм благочестивим другом-єпископом, абат Гронкі матиме всі можливості, щоб славити Господа і декламувати Горація: "Ну, а тепер годилося б випити..."

Таким чином, з усієї нашої компанії залишилось тільки троє і мені треба було подумати, кого ще — але людей певних — приєднати до нашої справи (на лакеїв і фореєторів, звичайно, я не міг розраховувати, це ж відома зрадницька галайстра). Все, річ ясна, залежало тепер від д'Еона.

Увесь вечір ми провели в господі "Під Білим орлом", чекаючи вістей, п'ючи вино і обговорюючи минулі події, підлу зраду Христанека та пройдисвіта Олівера де Арріага, зітхання гідну долю безталанної Королеви Понтиди. Рославець — темний як ніч, був вкрай опечалений. Зогу і граф Вонсович грали в фаро і в памфіле по малій, даремно дбаючи про те, щоб затягнути в гру випадкових подорожних, які були обережні, бо, очевидячки, вважали і Вонсовича і Зогу за картярів сумнівної вартості. Одночасно я отримав депешу від моїх агентів у Лондоні і Антверпені, що ескадра Орлова, після торжеств у Портсмуті, взяла курс на Північне море.

Ждучи невпинно вістей від д'Еона, я сидів у господі, ажніяк не беручи участі в товаристві, коли опівночі в просторі кімнату з дубовими сволоками і з палаючим вогнищем, ввалилась зграя людей розмаїтого вигляду (але безумовно стану військового). Це були офіцери невідомого мені полку, бо не в барвах брауншвейгського герцога, а в червоно-багряних мундирах, яких і в Ганновері ніхто досі не знав. Більше того — за ними я побачив вже мені достатньо знайомі обличчя Христанека і Доманського, отого, що я його знав ще в Римі, як завідуючого справами княжни, а потім, не так давно в Дортмунді, коли він був з марграфом Гессен-Касселя і я ледве умовив Рославця не встрявати з ним у суперечку.

"Доманський, Христанек!" — вигукнув непогамований Рославець, і, вихопивши шпагу, кинувся на них. В той же час финтик — офіцер, у невідомих мені барвах, гукнув крізь розчинені двері униз, на сходи — "Варта! Сюди!" По сходах задудоніли важкі солдатські чоботи і принаймні з десять одоробол, у тих самих багряних мундірах, із штиками при рушницях, одіпхнувши переляканого насмерть господаря та покоївок, що збилися як тетері, купою, вдерлись у кімнату і оточили всіх, хто там був. Рославець, — треба йому це признати, бився як лев. Він зразу ж проткнув Христанека наскрізь шпагою так, що той заскавулів як щеня і впав обливаючись кров'ю, потім різонував Доманського, також насмерть, і той, повалився на підлогу колодою.

"— Брати їх! — Гукнув здоровенний офіцер, — це розбійники і дезертири! Крім нього" — він показав на мене.

Вмить на нас зграєю навалились солдатюги, обеззброїли Рославця, схопили Вонсовича і бідолашного Зогу (він і так був поранений в Плімуті), повалили на землю, скрутили і закували їх по руках і по ногах. Я спробував протестувати, але офіцер

підійшов до мене і, посміхаючись, сказав! "Ваша милість, бароне Шенк, чим швидше ви звідси відійдете, тим буде краще для вас і для ваших фінансових інтересів..."

Солдати повели закутих і пов'язаних бранців униз. Я ще пробував лементувати, кликав господаря, але він тільки сахався і тремтів як битий пес. Інші лементували, чманіли з переляку. Все це відбулося блискавково. Через мить у подвір'ї господи "Під Білим орлом" коні рушили чвалом, загреміла карета, в'язнів під сильним конвоєм повезли туди, де мабуть перець не росте.

Ледви дочекавшись ранку, після безсонної ночі, я метнувся добиватись справедливості. Зразу ж я подався до палацу герцога-електора Брауншвейг-Вольфенбютеля Карла. Мабуть тільки зважаючи на мої надто високі зв'язки з королями і імператорами, мене допущено до розмови з міністром двору.

Цей вгодований бовдур увесь у мереживах і в позументах вдавав, що він нічого не знає про пригоду минулої ночі, знизував плечима, крутився як в'юн, нарешті пішов кудись і примусив мене чекати добру годину. Повернувшись, нарешті, цей перодряп сказав, що панові герцогу нічого не відомо про всю цю справу та й він нічого знати про неї не хоче. "Секретно, — повідомляю вас, сказав цей герцогський блюдолиз, — що напасниками були офіцери марграфа Гессен-Касселя, які вторглися, порушивши закони, в кордони герцогства, шукаючи якихсь правопорушників. Герцог Брауншвейг-Вольфенбюттель буде в цій справі протестувати, бо порушено священну недоторканість кордонів його володіння." Приватно, цей герцогський міністр, схожий на випасеного щура, порадив мені просто забути про всю справу. "Добре, — сказав я, — але що з моїми друзями? До кого мені вдатись по справедливість, та ж бо їх схоплено як останніх злочинців..."

"Пане бароне, вдавайтеся до пана Бога, — підніс свої каправі очиці гофрат-міністр; — ви ж знаєте, що сьогодні дуже важко добитись справедливості... Правдоподібно, між нами, марграфові Гессен-Касселя треба було рекрутів, яких він продає англійському королю Георгу III, щоб вони приборкували за морем в Америці бостонців і массачузетців..."

Мені нічого було робити в Ганновері. Я зрозумів, що це все була підла пастка, придумана бандою всеєвропейських махінаторів-інтриганів, — кавалером д'Еоном, герцогом Брауншвейг-Вольфенбюттелем і всіми іншими, які хотіли якнайшвидше скінчити із цією докучливою справою. А я вже не міг, — кажу щиро, — я знітився. Я втратив будь-яку надію зробити щонебудь. Все було проти нас. Всюди була лише зрада, підступ, підлість.

Тимчасом управителі моїх контор нагадували про невідкладні мої справи в Аугсбурзі, у Венеції, у Відні.

Я, довідавшись, що ескадра графа-адмірала Орлова якраз увійшла у води Данії і прямує до Кронштадту, спішно виїхав до Відня для розмов з канцлером імперії Кауніцом про підвищення процентів від позики на перебудову Гофбургу.

ЕПІЛОГ

Реляція барона Шенка про останні події в зв'язку із спробами визволення Королеви

Понтиди, як і діарій Юрія Рославця були таки збережені доброзичливим бароном Шенком та його нащадками. Нещодавно, пощастило нам також прочитати листа невдахи-петімметра графа Вонсовича-Врони, який з Америки дійшов до Кракова аж у 80-х роках 18 сторіччя; з листа цього можна було хоч дещо довідатись про дальшу долю нашого безталанного земляка Юрія Рославця.

Він, як і Вонсович-Врона та лакей Зогу були підступно схоплені і продані в солдати гессенським герцогом, який, як відомо, постачав рекрутів англійському королеві для приборкання заокеанської колонії. Після довгої і жорстокої плавби через океан, Рославець і Вонсович, та й далматинець Зогу, заковані в кайдани, опинилися в лавах корпусу генерала Вільяма Гова, але в битві під Бонкер Гілл вони перебігли на бік повстанців і вірно та самовіддано служили в революційній армії Джорджа Вашингтона. Всі троє хоробро билися в баталіях під Брендвайн, Джермантаун, на Гаарлемських висотах, під Трентоном і Валлей Фордж. Згодом їх взято до окремого загону кавалерії Казіміра Пуласького і Юрій Рославець впав смертю хоробрих під Саратогою, геройсько б'ючись за свободу Америки.

Після війни Вонсович-Врона оселився в Бостоні, де був учителем французької мови, танців та гарної поведінки. Однак і там, як говорили пізніше очевидці і його застільні друзі, він не міг визволитись від давньої пристрасті — картярства. В одному ігорному домі в Кембріджі його обвинувачено в шахрайстві і затовчено пляшками.

Інші очевидці заперечували це і твердили, що він таки дожив свого віку як поміщик-плантатор, був особисто нагороджений конгресом за вірну службу в штаті Коннектикут. Його начебто обирали декілька разів суддею.

Якщо вірити його принагідним кумпанам, Врона любив розповідати за келихом вина про свої дуже секретні дії, пов'язані з історією нещасливої королеви Понтиди, відомої як принцеси Алі-Емет і графині Піннеберг. Як виходило з оповіді Вонсовича-Врони, претендентка була схоплена агентами Катерини II в Ліворно, відвезена і запроторена у Петропавловську фортецю, де й загинула під час повіді, що навістила Санктпетербург в 1777 році. Однак, за пізнішими розповідями служки Франціски фон Мешедє, Чарномського та Ріхтера, які були ув'язнені разом з нею, а після двох років звільнені, претендентка і самозванка вмерла просто внаслідок недуги, якою хворіла вже віддавна.

Такий був кінець княжни Дараган, княжни Володимирської, княгині Селінської і королеви Понтиди — правітчизни Прометея.

ПРО РОМАН ЮРІЯ КОСАЧА "ВОЛОДАРКА ПОНТИДИ"

Кілька років тому Даніїл Гранін казав мені, що на той момент його більш за все цікавив секрет невмиручості "Трьох мушкетерів" Дюма, бо він і сам збирався писати книгу у дусі "Трьох мушкетерів". Читаючи рукопис Ю. Косача, я пригадав цю розмову з Граніним, тому що те, що він написав, теж поєднання історичного, пригодницького, навіть "шельмівського". Кажуть, ідеї, коли вони дозрівають, носяться у повітрі. Мабуть, це насправді так, якщо письменники, що живуть на різних кінцях планети, до того ж письменники поважні, ерудовані, талановиті, виявляють зацікавленість до певної

художньої форми. Може, форма ця і не є такою вже "легковажною", якою всі ми звикли її вважати?

Темою для свого роману Ю. Косач обрав одну з найтемніших, найтаємничіших сторінок історії російської імперії. Йдеться про так звану княжну Тараканову — жінку невідомого походження, "самозванку", яка, твердячи, що є дочкою Єлизавети Петрівни і її "законного", хоча й не проголошеного офіційно, чоловіка графа Олексія Розумовського, претендувала на імператорський престол у Санкт-Петербурзі. Таракановою вона себе сама ніколи не називала, хоч і прибирала безліч імен (Єлизавета II, володарка Понтиди, мадам де Тремуиль, княжна Володимирська, графиня Піннеберг тощо), подорожуючи по Європі і шукаючи підтримки при французькому, німецьких, італійських дворах. На політичному горизонті вона з'явилась у 1772 році, а у 1775 вже була обманом схоплена адміралом графом О. Г. Орловим-Чесменським, головнокомандуючим російською ескадрою, і вивезена до Кронштадту. Далі її слід загубився у казематах Петропавлівської фортеці. Короткий і незначний, начебто, епізод у світовій політиці. Але боротьба політичних пристрастей навколо імені "самозванки" тільки розгорталася. Свого апогею вона досягла через багато років після її ув'язнення і смерті. Жоден з російських самодержців — прямих нащадків Катерини II — не лишався, та й не міг лишитись, байдужим до цієї справи. Для Миколи I вона була не менш важливою, ніж справа декабристів, і він вимагав від графа Блудова вести їх одночасно і з однаковою ретельністю.

У Західній Європі друком виходило безліч книг — наукових, псевдонаукових, художніх — у них твердилось, що княжна Тараканова — справжня дочка Єлизавети і таким чином легітимна спадкоємниця Петрового трону. Навіть якщо вона й незаконнороджена, то й так має більші права на корону, ніж "узурпаторка" Катерина. Дехто з авторів цих книжок, спираючись на досить слушні розміркування, доводив, що княжна Тараканова — дочка Єлизавети не від Розумовського, а від Ів. Ів. Шувалова. А сам Шувалов — нібито син Анни Іоановни. Таким чином, в особі "самозванки" з'єднувались лінії Петра і його старшого брата Івана, що могло б покласти край давнім суперечкам.

На початку правління Олександра II — в зв'язку з послабленням самодержавства і викликану цим загальною лібералізацією — про княжну Тараканову стали говорити й писати також в Росії. Прогресивні сили наступали, охоронницькі — захищалися. Своєрідною сенсацією стала відома картина К. Д. Флавицького, на якій зображена мученицька смерть княжни Тараканової під час повіді. Надрукована була стаття про неї в "Русской беседе", у передмові до якої писалось: "Неужели русская история осуждена на ложь в пробелы на все время, начиная с Петра I.." Але все спиралося на легенди, міфи, здогадки. Справжніх фактів, документів бракувало. Слід гадати, вони були вилучені, фальсифіковані, відповідним чином оброблені ще за миколаївських часів графом Блудовим, якщо не ще раніше. Це створювало певні можливості й для уряду та його захисників. Що в Єлизавети були діти вже не заперечувалося, але вони начебто ніколи не претендували на престол і та дочка, що звалася княжною Таракановою, тихо

померла під іменем інокені Досифеї у московському Іванівському монастирі. Вона не мала нічого спільного з авантюрицею, "самозванкою", яка вешталася по європейських дворах. Та була насправді безродною швачкою Елізою Фінк.

Досить відомий на свій час романіст Мельніков-Печерський створив книгу "Княжна Тараканова і принцеса Володимирська" саме в цьому дусі. "Самозванка" там показана інтриганкою, розпутницею, шахрайкою, людиною без честі і совісті. Вона обплутує довірливих німецьких князів, за гроші віддається римським кардиналам, тікає від кредиторів і від поліції.

Може, певний відблиск, якщо не цієї книги, так покладених в її основу уявлень про "самозванку", спостерігається і в романі Ю. Косача. Але загалом рецензований твір — цілком інший. Він далекий від будь-якої упередженості, від тенденційного бажання за всяку ціну "спростувати" володарку Понтиди, кинути тінь на її походження, поведінку, мету життя. Ясна річ, вона його, власне кажучи, зовсім не обходить як "претендентка" на давно не існуючий імператорський престол. Вона цікавить його як певне типове з'явисько, як оптичний фокус, до якого сходяться ниті політичних інтриг і тим самим — як дзеркало епохи, в якому відбивається знаменне XVIII століття, особливо, його кінець, переддень великої революції, що зруйнувала феодалізм, що розпочала нову еру в історії людства. Але "самозванка", її діяльність, її оточення, її доля, становлять для Ю. Косача (та й для майбутнього читача його роману) інтерес не лише суто історичний. Ситуація "короля у вигнанні" накладає на людину, на її світовідчуття, а тим самим і на вчинки, свій відбиток. Це у першу чергу відірваність від країни, від народу, це стан відчуження. За всіх епох, за будь-яких історичних ситуацій він у сенсі своїм схожий. Жовтнева революція, остання війна розкидали по світі багато наших земляків. Не всі вони — вороги, але всі — емігранти. Тим-то книга про емігрантів навіть з XVIII сторіччя є книгою живою, актуальною, такою, що зачіпає болючі проблеми сьогодення.

У короткій авторській передмові до роману Ю. Косач так формулює ці свої ідеї:

"Вісімнадцяте сторіччя, сторіччя чудесного рококо, просвітителів, енциклопедистів, що підготували велику революцію 1789 року, незрівняних учених, письменників, образотворців, полководців; сторіччя, що вивело на кін історії народ — все це мало для мене завжди велику принадність... Однак знаменно, що при цьому зачаруванні добою несподівано відкрилась друга, підводна лінія моєї історії, а саме те, що ця історія надзвичайно актуальна, бо без упину перекликається з нашою сучасністю, також багатою на всілякі химерні і чудернацькі явища, конфлікти, перипетії. Це, зокрема, відчувається, живучи впритул з еміграцією різних відтінків, різних нашарувань. Описуючи всілякі веремії політичних чудасій, інтригування, зображуючи метушню розмаїтих людців XVIII сторіччя, що зненацька відчули своє "історичне призначення", наподоблюючись до їх пустозвонної риторики, на тлі повного відриву від дійсності, доводилось часто посміхатись — та це я малюю багатьох сьогоденніх людців і їхню жабомишодраківку, їхні витівки і їхнє назагал нікчемне прозябання на чужині!".

Дія роману розгортається у 1774—75 роках і тягнеться неповний рік. Тобто історію

"самозванки" взято на досить короткому відрізку часу. Але це — відрізок останній, найбільш важливий і найбільш драматичний. Народне повстання Пугачова, загострення суперечностей у міжнародній політиці розхитують трон під Катериною. Здається, претендентка має найбільші шанси. Її діяльність активізується, так само як і діяльність таємних агентів європейських володарів. "Самозванка" стає особливо небезпечною. Уряд у Петербурзі, його посланці, його закордонні поплічники напружують всі сили, щоб знешкодити небезпечну суперницю. І це обумовлює невідворотний кінець її зазіхань — кінець трагічний і водночас жалюгідний, повний своєрідного комізму.

Вся ця історія оповідається у романі не прямо від автора і, зрозуміло, не від імені самої княжни, а, так би мовити, "людиною зі сторони", близькою до княжни, щоб знати поверхню фактів, але всеж-таки чужою, до того ж ще юною, наївною, недосвідченою, такою, що далеко не завжди спроможна збагнути прихований сенс тих фактів. Звуть її Юрій Рославець. Він — українець, син досить заможних батьків з козацької старшини. Батько ще за Гетьманщини займав певні впливові посади в урядовій адміністрації і так само як Розумовські, Ханенки, Рум'янцеві, Туманські міг відрядити сина свого у Страсбург, до університету вчитись мовам і різним наукам. Деякий час там провчившись, Юрій Рославець поїхав до Парижа. Там він випадково познайомився із "самозванкою", покохав цю непересічну жінку і вже до Страсбурга не повернувся, пристав до її свити, ділив з нею небезпеку, всі примхи долі, залишився їй вірним до кінця.

Юрій Рославець — справжня людина своєї доби і свого стану — гаряча, нерозсудлива, безтурботна, скоро на дію. Але він і виділяється з оточення княжни, та й майже з всього загалу персонажів роману. Він — благородний, безкористливий, вірний. Не з переконання став він прихильником "самозванки". В нього на той час взагалі не було ніяких ідейних чи політичних переконань, крім, може, справжньої, чистої любові до батьківщини. І саме з батьківщиною розлучила його доля. Але він, не скаржачись, несе цей тягар, бо є лицарем, що служить своїй дамі, служить навіть не стільки як жінці, яку кохає, скільки як ідеї, як Символу, і зрадивши їх, перестав би відчувати себе людиною. Сліпа доля приготувала йому випробування, може, найстрашніше: несвідомо він таки зрадив княжну. Повірівши графові Орлову і його агенту Афендику, які прикидаються прихильниками претендентки, Рославець умовив її стрітись з графом і сісти на корабель його ескадри. Однак і переконавшись, що став мимоволі знаряддям підступної змови, Рославець не стільки картає себе, скільки береться до дії — намагається врятувати княжну. Це не вдається. Він, як і княжна, — лише тріска у вирі таємної, шпигунської політики. Загадковий кавалер д'Еон — невловимий агент багатьох великих держав, який безпосередньо не діє в сюжеті, але стоїть за багатьма з поворотів долі "самозванки", — зраджує Рославця. Солдати герцога Гессенського хапають його. Він проданий англійському королю Георгу III і їде солдатом до Америки, щоб битись проти свободи повсталих колоній. Наука, яку Рославцеві преподав світ за той час, що він був біля "самозванки", не пройшла даром: герой переходить на бік генерала

Вашінгтона і гине у битві за визволення. Про цей останній шматок життя Рославця розповідає, звичайно, вже не він сам, а багатий банкір барон Шенк — людина, яка теж любила "самозванку" і заховала їй певну вірність: на гроші і при участі Шенка робилися останні відчайдушні спроби врятувати княжну.

Те, що Косач робить оповідачем її історії такого-от Рославця, дає йому, як автору, багато переваг. По-перше, як уже мовилось, в історії цій більше міфів і легенд, ніж достовірних фактів, особливо, коли йдеться про походження "самозванки" і про ту справжню роль, яку її претензії на російський престол відігравали в тогочасній європейській політиці. Рославець всього цього не знає. Він лише вислуховує, що йому розповідають інші — кожний свою версію, свою "казку". Ну, і, ясна річ, щось сам спостерігає, про щось здогадується. Але як людина, що нічого в політиці не розуміє, до того ж ще наївна і довірлива, не дуже вміє одне з одним зв'язати, відсіяти невірне від вірогідного. "Всевідаючий" автор був би змушений представити своєму читачеві якусь єдину і чітку концепцію: претендентка — дійсно дочка імператриці і Розумовського, або вона — насправді швачка Еліза Фінк тощо. Автор — "дослідник" мав би представити всі версії, всі реалії і визнати свою неспроможність робити між ними якийсь вибір. Однак в романі, за жанром пригодницькому, таке взагалі неможливе — втрачена була б стрункість і жвавість дії. Оповідач Рославець має право не знати. І від цього ніщо не втрачається. Навпаки, дещо виграється: загадковість княжни підсилює складність її характеру, породжує рембрантівську різкість світлотіней, що її оточують. Та й всі версії взагалі стають непотрібними. Приміром, про їв. Шувалова як можливого батька княжни можна й не згадувати, бо про це Рославцеві ніхто не розповідав, та й не міг би розповідати: ця чутка розповсюдилася пізніше, вже не за життя "самозванки".

Ю. Косачеві — людині, може, й було б цікаво дізнатися, була претендентка справжньою принцесою чи тільки аферисткою, але Косача — письменника все це не дуже й обходить. Але він відтворює добу, що відзеркалюється у боротьбі пристрастей і холодних політичних розрахунків навколо цієї претендентки. Між іншим, європейських володарів, їхніх міністрів і агентів теж не дуже обходило, була вона справжньою чи ні. Вони інтригували з допомогою цієї химери проти іншої володарки, проти сильної держави-конкурентки. В цьому був сенс, а не у встановленні якоїсь там династичної справедливості.

Саме тому, що правда про княжну Тараканову не була його головною художньою ціллю, Косач вибирає версії, що виставляють її у досить непринадному світлі. Найближче її оточення — це шулер Христанек, шарлатан Доманський, люди без честі і совісті, які тут лише заради власної поживи і у відповідний момент зраджують, продають не тільки Рославця, але й саму княжну. Усе її життя, яким його спостерігає Рославець — це якась майже безсенсовна нервова діяльність, безупинний біг з місця на місце, з однієї резиденції до іншої. І усюди все закінчується скандалом, вимушеною втечею — від боргів, від гніву того чи іншого князя, навіть від жандармів, що стоять на стражі закону. Це й правда жалюгідне, повне дрібних інтриг і внутрішніх свар життя — тодішнє, всяке, вічне. І це — пригоди. Дуелі, тюремні ув'язнення, втечі з-під стражі чи

таємничі визволення за наказом невідомих покровителів, напади піратів і перемоги над ними. Особливо багато пригод випадає на долю Рославця. Така його доля і його вдача. Він не ухиляється від небезпеки, сам іде їй назустріч. Приміром, мордує графа Лімбург-Стирум, який, на його думку, залицяється до княжни...

З цими залицаннями не все ясно. Рославець вірить їй, що вона — чиста й не має коханців. Інші розповсюджують чутки, що вона — просто жінка легкої поведінки, яка заради політичної підтримки і грошей служить примхам сильних світу цього. Косач свідомо залишає свого читача у сумнівах. Взагалі завдяки тому, що оповідь веде Рославець, який не все знає і не все розуміє, автор дістає змогу зайняти ніби позицію невторчання. Він не нав'язує нам, як правило, своїх суджень, думок, переконань. Але засобами художніми, опосередкованими, він нас по-своєму переконує.

Хоча б відносно княжни. Це — образ складний, суперечливий, аж ніяк не однозначний. В ній є все. І своєрідний прагматизм, і своєрідний месіанський фанатизм. Вона безумовно людина непересічна. Як жінка — негарна, а однак спроможна примусити кохати себе, вірити собі, йти за собою. І не тільки тоді, коли йдеться про такі прості і цільні натури, як Рославець. І третій німецький банкір, і тонкий французький дипломат — її вірні слуги. А втім вона й сама — жертва великої політики: "Княжна, — каже Шенк, — порвалася на бій з силами історії, але сама не була її силою". Тому на неї і чекав такий майже комедіантський кінець.

Оповідь, яку веде Рославець, має й ту перевагу, що дозволяє авторові вільно, природно, невимушено стилізувати роман під літературу XVIII століття. Не тільки тому, що тоді романи у більшості були "розповідями" чи "записками" героїв, "записками", начебто лише знайденими і виданими справжніми авторами. Річ ще й в тому, що така оповідь дає Косачеві змогу стилізувати сам текст, саму лексику, саму манеру викладу. І тут в пригоді сталася навіть і мова Косача: вона дещо полонізована, дещо латинізована і тому виглядає більш архаїчною.

Одне слово, Юрій Косач написав хороший роман. Він добре скроєний й гарно зшитий. Форма і зміст становлять нерозривну єдність. Книга читається легко, читацька зацікавленість пригодами, характерами, життєвими реаліями не вщухає до останньої сторінки. Власне кажучи, вони ніби були створені один для одного — цей письменник і ця книга. Висока культура, знання мов, можливість користуватися архівами і бібліотеками світу, можливість хоча б сьогодні подивитись на місця дії — Париж, Майнц, Венецію, Неаполь, Пізу, — слав'янське походження, органічний зв'язок з нашою країною, глибоке володіння її культурою, її історією і не в останню чергу прогресивні переконання — все це, помножене на письменницький талант, і покликала до життя "Володарку Понтиди".

Тому перш ніж перейти до деяких зауважень та побажань, хочу зразу ж зазначити, що книга вже є, вже довершена, без вагань.

Юрій Косач майже десять літ працював над рецензованим романом. Він досконало вивчив не тільки історію княжни Тараканової, але і історію епохи, в яку вона жила і діяла. Географія, костюми, тама атмосфера — все це мене переконує, все це виглядає

для мене правдивим. Але й мені впали в око окремі, нечисленні неточності. Напр.: при згадці про "Вертера", який тільки-но вийшов друком, зазначається, що його автором був "радник Гете". Однак Гете у 1774 році ще не був таємним радником, взагалі ще не жив у Веймарі.

Дещо неясне також з географією: спершу сказано, що герої в'їхали у "іспанські володіння", а потім з'ясовується, що то Німеччина, Рейн, Трір. Може, на увазі малися володіння Габсбургів як імператорів Священної римської імперії німецької нації. Але на той час Габсбурги австрійські і іспанські вже давно розділилися. Між іншим, німецький вольнодумець Шлюте названий "передвісником" "бурі і натиску". Але то якраз вже був час "бурі і натиску". Деінде йде мова про церкву Санта Марія дель Фіоре у Венеції. Я знаю собор з цією назвою у Флоренції. Може, така церква є й в Венеції. Але хотілося б перевірити.

Принагідно, про графа Лімбург-Стирум. У романі він зображений у фарбах гротесково-сатиричних: це його Рославець, карає за залицяння до княжни. А за певними досить надійними документами він був офіційним нареченим "самозванки" і вона (за романом бідна як церковна миша) навіть дала йому купу грошей на купівлю цілої карликової німецької держави. Так само деяким документам суперечить і постать Христанека. За Косачем він — дезертир з австрійської армії, можливий колишній коханець Елізи Фінк, тепер шулер, пройдисвіт. А в одному з листів адмірала Орлова-Чесменського до імператриці Катерини читаємо таке: "Получил я известие от посланного мною офицера для разведывания о самозванке, что она больше не находится в Рагузах... а от меня нарочно того же дня послан в Рим штата моего генерал-адъютант Ив. Кристинец, чтоб о ней в точности изведаться и стараться познакомиться с нею; притом, чтоб он обещал, что она во всем может на меня положиться, и, буде уговорит, чтоб привел ее сюда с собою...". Отже, "Кристинец" (слід гадати, він же Христанек) був офіцером російської служби.

Звичайно, письменник має право — навіть у творі історичному — на вигадку, на фантазію, на власну інтерпретацію подій.

От і всі мої зауваження та сумніви. Їх небагато і вони мають, так би мовити, характер локальний. А в цілому, як я вже писав, роман Юрія Косача "Володарка Понтиди" готовий до друку. Мені залишається лише гаряче рекомендувати цей вдалий, талановитий твір.

Д. Затонський.

Дмитро Затонський, доктор філологічних наук, член-кореспондент Академії Наук Української РСР, завідуючий відділом літератури країн Західної Європи і Америки інституту ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

ТВОРИ ЮРІЯ КОСАЧА

Юрій Косач дебютував в українському письменстві зокрема в "Літ. Наук. віснику" у Львові новелами "Якимова рекрутчина", "Пуща в заграві" та іншими в 1927—28 рр. В "Нових шляхах" (1930—31 рр.) з'явилися його оповідання "Вершник над ланами", "Вовча республіка", "Кармен у синім лімузині" та ряд інших.

Окремі видання Ю. Косача появились в рр. 1931—33, (навіть під час тривалого ув'язнення в польських тюрмах під той час) а саме: збірки оповідань і новел "Чорна пані", "Сонце із-за ґрат", а відтак в рр. 1935—38, вийшли окремими книжками збірки новел "Клубок Аріадни", "Чарівна Україна" "Глухівська пані", "Вечір у Розумовського", "Остання атака поручника Гагенау"; крім того збірка поезій "Черлень" (Львів), "Мить із майстром" (Париж), "Сонце сходить в Чигирині" (про декабристів на Україні), повість "Дивимось смерті в очі" (про повстання на Волині і Поліссі, 1932 р.), роман "Чад" (Львів), п'єса про Львів у добі Ренесансу "Кирка з Лоллео", виставлена театрами на Західній Україні.

В подальших роках виставлено тими ж театрами історичну п'єсу "Марш Чернігівського полку" (про 1825 рік на Україні), опубліковано оповідання "Запрошення на Цитеру" (про українського митця А. Лосенка), "Зів'яла заграва" (про революцію 1848 р. у Львові). З черги появилася цикл творів Ю. Косача про Хмельниччину, а саме "Запорожці під Дюнкерком" (Париж); роман "Рубікон Хмельницького" (Краків, 1940); драматична поема "Облога", виставлена у театрі опери і драми у Львові в 1942 р.; роман-дилогія "День гніву", про перші періоди революції 1648 року; драма "Дійство про Юрія Переможця" (про Юрія Хмельницького, 1950 р.; "Талісман", про Тимоша Хмельницького (1952); "Коні для Андибера" (з доби Руїни); що їх видано у Мюнхені та Нью-Йорку.

Відтак опубліковано роман на сучасну тематику "Еней і життя інших", Мюнхен, 1949); оповідання "Чудесна балка"; "Сеньор Ніколо" (про побут М. Гоголя в Римі, 1839 р.), (Мюнхен — Дітройт, 1953—55).

В наступний роках з'являлися збірники поезій як: "Кубок Ганімеда" (Нью-Йорк, 1957); "Мангаттанські ночі" (Київ, 1965); "Вибране" (Київ, 1974); "Золоті Ворота" (Нью-Йорк, 1967); "Літо над Делавером" (Київ, 1977); збірка новел "Лиха доля в Маракайбо" (Київ, 1980).

Еміграційні театри в роках 1948—50 виставили п'єси Ю. Косача "Ворог", "Ордер", "Гаральд і Ярославна" та інші.

В 1985 році вийшов у Нью-Йорку з друку роман-сага Ю. Косача "Сузір'я Лебеда". На черзі поява дальших творів — роману "Високий Замок" (про революційний рух на Західній Україні в 1923—33 роках; "Смерть у Чигирині", 1657, (про епілог Хмельниччини); "Камінна баба" (про Нью-Йорк).

Твори Юрія Косача — новели, оповідання і поезії перекладені на мови: польську ("Шлях з України" і ін.), німецьку "Ноктюрн-Б-молль", "Вечір у Розумовського" і багато інших; російську, англійську ("Донья Люла і квезал" та інші), французьку "Запрошення на Цитеру"); португальську, словацьку і інші.